

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı

56

2017

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Rusya'nın Osmanlı ve İran Topraklarındaki
Ermeniler ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi

Nejla GÜNAY

Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Nahçıvan
Üzerine Eleştirel Bir Bakış: Sorun Mu Fırsat Mı?

Onur OKYAR

Osmanlı Kroniklerinde Ermeniler

Halil ÖZŞAVLI

Mondros Mütarekesinden 1920'ye Kadar Kars ve
Çevresinde Ermenilerin Gasp Ettiği Mallar

Arzu BOY

Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve
Ardıllık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi

Deniz AKÇAY

ARŞİV BELGESİ

Mirza Bala Mehmetzade: Ermeniler ve İran

KİTAP TAHLİLİ

Ermenice-Türkçe Sözlük

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2017, Sayı 56

YAYIN SAHİBİ
Ali Kenan ERBULAN

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN	Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)
Yiğit ALPOGAN (E. Büyükelçi)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU (Boğaziçi Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Prof. Dr. Sadi ÇAYCI (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	Prof. Dr. Mehmet SARAY
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (E. Büyükelçi)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Dr. Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi)	Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Gazi Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Çınar ALDEMİR (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Dr. Ayten MUSTAFAYEVA (Azerbaycan İlimler Akademisi, İnsan Hakları Enstitüsü)
Prof. Dr. Edward ERICKSON (Tarihçi)	Jeremy SALT
Prof. Dr. Michael M. GUNTER (Tarihçi)	Prof. Dr. Norman STONE
Prof. Dr. Enver KONUKÇU	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI (Tarihçi)	Prof. Dr. Hakan YAVUZ (Utah Üniversitesi)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 19 Nisan 2017

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Neyir Matbaacılık
Matbaacılar Sitesi 35. Cad. No: 62
İvedik-Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0 312 395 53 00 - **Faks:** 0 312 395 84 20

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 45 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar ..... (Contributors)	5
Editörün Notu ..... (Editorial Note)	9
MAKALELER ..... (ARTICLES)	11
Olaylar ve Yorumlar ..... (Facts and Comments)	11
Ömer E. LÜTEM	
Rusya'nın Osmanlı ve İran Topraklarındaki Ermeniler ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi ..... (<i>The Relations of Russia With the Armenians and the Kurds Residing on Ottoman Soil</i>)	61
Doç. Dr. Nejla GÜNAY	
Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Nahçıvan Üzerine Eleştirel Bir Bakış: Sorun Mu Fırsat Mı? ..... (<i>A Critical Overview On Nakhchivan from the International Relations Perspective: Is It a Problem or an Opportunity?</i>)	81
Yrd. Doç. Dr. Onur OKYAR	
Osmanlı Kroniklerinde Ermeniler ..... (<i>Armenians in Ottoman Chronicles</i>)	103
Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZŞAVLI	
Mondros Mütarekesinden 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Ermenilerin Gasp Ettiği Mallar ..... (<i>The Properties Seized by the Armenians in Kars and the Surroundings as of the Armistice of Mudros Until 1920</i>)	141
Yrd. Doç. Dr. Arzu BOY	
Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve Ardıllık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi ..... (<i>Republic of Turkey/Ottoman Empire and the Relativization of the Question of Succession/Continuity of States</i>)	165
Dr. Deniz AKÇAY	
ARŞİV BELGESİ ..... Mirza Bala Mehmetzade: Ermeniler ve İran.....	211 211

KİTAP TAHLİLİ	241
<i>(BOOK REVIEW)</i>	
Ermenice-Türkçe Sözlük.....	241
<i>(Armenian-Turkish Dictionary)</i>	
Güzin ÇAYKIRAN	
YAZIM KURALLARI	249
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Yazarlar

Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Doç. Dr. Nejla GÜNAY

Nejla Günay, Kahramanmaraş'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Tarih Anabilim Dalı'ndan 1989 yılında mezun oldu. 1996 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümü'nde Yüksek Lisans'a başladı. "XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri" adlı yüksek lisans tezini 1999 yılında tamamladı. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'ne okutman olarak atandı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bölümü'nde başladığı doktora eğitimini "Maraş Ermenileri" adlı tezi ile 2007 yılında tamamladı. Bu tez aynı yıl "Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları" adı ile IQ yayınevi tarafından kitap olarak basıldı. Bu çalışma 2012 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin yedi kategoride verdiği "Kahramanmaraş Kültürüne Hizmet Ödülleri" kapsamında kitap kategorisinde en iyi kitap ödülünü aldı. "Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler" adlı eseri 2015 yılında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlandı. Nejla Günay, 2009 yılında Gazi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'na öğretim üyesi olarak atandı. 2011 yılında Doçent unvanını alan Nejla Günay'ın çok sayıda bilimsel kitap ve makalesi bulunmaktadır. Nejla Günay, evli ve üç çocukludur.

Yrd. Doç. Dr. Onur OKYAR

Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden lisans derecesine sahip olan Okyar, 2001 yılında Viyana Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde başladığı yüksek lisans eğitimini 2010 yılında Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Bölümü'nde PKK sempatisini etkileyen faktörler üzerine yazdığı tez ile tamamlamıştır. Doktora eğitimine de aynı Enstitü'nün Uluslararası Güvenlik Bölümü'nde devam etmiş, İran ve demokrasi konusunda yazdığı, alan araştırmasını haiz ve kitap olarak da yayımlanmış tezi ile Aralık 2013'te mezun olmuştur. Almanca, İngilizce ve başlangıç seviyesinde Farsça bilen ve halen Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği görevinde bulunan Okyar; bugüne kadar uluslararası ilişkiler, uluslararası siyaset ve güvenlik alanlarında kongreler ile SSCI dâhil uluslararası indeksli yayımlara sahip olup özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika araştırmalarında uzman adaydır.

Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZŞAVLI

2009 itibaren yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretimi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başlayan Halil Özşavlı, 2010 yılında Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Yine 2010 yılında YÖK bursu ile “Urfa Ermeni Olaylarını” araştırmak üzere ABD, Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi Ermeni Çalışmaları Programı'na misafir araştırmacı olarak gitti. 2011 yılı yaz döneminde Erivan'da Ermenice dersler aldı. 2013 yılında bir kez daha Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Michigan Üniversitesi'nden kabul alarak Dearborn şehrindeki Ermeni Araştırmaları Merkezi'ne gitti ve bir yılı aşkın bir süre burada kalarak hem doktora tezini yazdı hem de Ermenice dil eğitimini tamamladı. 2014 yılında Hacettepe Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalında Doktora eğitimini tamamlayarak doktor unvanını kazandı. Aynı yıl Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretimi Anabilim Dalında Yrd. Doç. Dr. olarak göreve başladı. Halen Türk Tarih Kurumu'nun Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu kapsamında İngiltere'de bulunan Kent Üniversitesi'nde post doktora çalışmalarını sürdürmekte ve yeni kitabı “Ne Zaman ve Nereye Gittiler! Anadolu'nun Gayrimuslimsizleşmesi” adlı kitabı için İngiliz Milli Arşivi'nde araştırmalar yapmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Arzu BOY

05.11.1980 tarihinde Kars'ta doğdu. 1991 yılında Kars İsmet Paşa ilköğretim Okulu'ndan, 1997'de Kars İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 1998 yılında Erciyes Üniversitesi Tarih Bölümünü kazandı. 2002 yılında üniversiteden mezun olduktan sonra Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Şubat 2004 'te Kafkas Üniversitesi Rektörlük bünyesinde okutman olarak çalışmaya başladı. 2006 yılı bahar döneminde yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2011 yılı güz döneminde Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalında başladığı Doktora eğitimini, Şubat 2016'da bitirdi. Nisan 2017'de KAÜ - Eğitim Fakültesi'nde Sosyal Bilgiler Türkçe Eğitim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim dalına yardımcı doçent olarak atandı. Bildiği diller %70 İngilizce, %90 Osmanlıca, % 50 Arapçadır. Evli ve 2 çocuk annesidir.

Dr. Deniz AKÇAY

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimi almış, aynı fakültede 1968-1971 yılları arasında İÜHF Devletler Umumi Hukuku kürsüsünde asistan olarak çalışmıştır. 1972 yılında Nancy Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne bağlı Centre Européen Universitaire'de Avrupa Kamu Hukuku Lisans Üstü Diploması (Diplôme d'Etudes Supérieures –DES) ve Nancy Hukuk Fakültesi'nde Devletler Umumi Hukuku'nda DES dereceleri almıştır. 1973'te İstanbul Barosu'na avukat olarak kaydolmuştur. 1976'da Nancy Hukuk Fakültesi'nde Siyasal Bilimler DES'ini La démocratie du travail dans l'œuvre de Wilhelm Reich başlıklı tezi ile almıştır. 1982'de aynı fakültede Devletler Umumi Hukuku'nda Le Rôle de la Notion de Peuple dans l'Evolution des Concepts du Droit International başlıklı derecesi ile Doktora'sını tamamlamıştır. 1986-1988 yılları arasında BNP-AK Bankası'nda Hukuk Müşaviri olarak çalışmıştır. 1988'den emekliliğine kadar Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi Nezdindeki Daimi Temsilcilği'nde Uzman Hukukçu statüsünde çalışmıştır. Kendisine 1998'de Bakanlar Kurulu kararıyla Ortak Hükümet Ajansı titri verilmiştir. 2007'de Avrupa Konseyi İnsan Hakları Yönetim Komitesi'nin (Comité Directeur des Droits de l'Homme) Komitesi'nin başkan yardımcılığına seçilmiştir. 2009'da aynı Komite'nin başkanlığına seçilmiştir. Ayrıca görevi sırasında, gerek AIHM denetim mekanizmasının işleyişi ve geleceği gerek yerel yargıç ve savcılara yönelik insan hakları eğitimi ile ilgili olarak çeşitli Avrupa merkezlerinde düzenlenen çok sayıda konferans, seminer ve toplantıya katılmıştır. Türkçe ve Fransızca olarak dergi, armağan kitabı, gazetelerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Dergimizin bu 56. sayısında altı makale, bir arşiv belgesi ve bir kitap tahlili bulunmaktadır.

Her sayıda olduğu gibi ilk yazımız **Olaylar ve Yorumlar** olup Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde tam bir durgunluk bulunduğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık bazı ülkelerde, soykırım iddialarında Ermeni görüşleri doğrultusunda gelişmeler vardır ve bunlar, Almanya örneğinde olduğu gibi, bu ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Rusya'nın Osmanlı ve İran Topraklarındaki Ermeniler ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi başlıklı yazısında Necla Günay, Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde, Osmanlı İmparatorluğunun iyice zayıfladığı XX. Yüzyıl başlarında Kürt ve Ermeni unsurları birbirine karşı kıskırtması, onları silahlandırması ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra da Osmanlı Devletine karşı kullanması incelenmektedir.

Uluslararası Perspektifler Açısından Nahcivan Üzerine Eleştirel Bir Bakış: Sorun mu Fırsat mı? başlıklı yazısında Onur Okyar, Nahcivan sorununu, kuramsal bazı metotlarla ve bu arada Tahran'daki bazı üniversitelerde örneklem yaparak araştırmaya çalışmıştır. Yazar, bu bölgedeki çatışmaların önlenmesi için ülkeler arasında ekonomik bağımlılığın artırılmasının esas olduğu sonucuna varmaktadır.

Halil Özşavlı, **Osmanlı Kroniklerinde Ermeniler** yazısında, on iki kadar Osmanlı vakanüvisinin eserlerinde yer alan Ermeniler ve Ermenilere ilişkin olay ve bilgileri incelemektedir. Şimdiye kadar pek başvurulmayan vakanüvis eserleri sayesinde Osmanlı Ermenileri hakkında çeşitli alanlarda, özellikle siyasi ve askeri olaylar için, bazen ayrıntılı bir şekilde, bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Arzu Boy, **Mondros Mütarekesinden 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Ermenilerin Gasp Ettiği Mallar** başlıklı yazısında, Mondros Mütarekesiyle tekrar Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Kars ve çevresinde Ermenilerin saldırılar sonucunda tahrip edilen köyler, buralardaki yağma hareketleri ve gasp edilen mallar hakkında bilgi verilmektedir. Bu hareketler, Ermeni güçlerinin mağlup edilip Gümrü Antlaşması imzalanana kadar devam etmiştir.

Deniz Akçay **Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti Ve Ardılık/Devamlılık Sorunsalının Görelileşmesi** başlıklı detaylı çalışmasında Osmanlı Devleti'nin

devamlılığı tezlerinin ve bu tezlerin dayandığı gerekçe ve belgelerin detaylı bir incelemesini sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olup olmadığına dair tezler günümüzde Ermeni sorunu ile bağlantılı olarak tartışılmaktadır. Deniz Akçay'ın bu makalesi Lozan Antlaşması'nın önemli maddelerinin yanlış yorumlanmış olduğu, bazı maddelerinin de dikkate alınmamış olduğunu ve Lozan Konferansı'nda yapılan beyanların eksik ve taraflı biçimde değerlendirildiği hakem kararının, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezini destekleyebilecek geçerli ve yeterli bir temel oluşturmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Dergimizin bu sayısında, **Arşiv Belgesi** olarak, tanınmış Azerbaycanlı siyaset adamı Mirza Bala Mehmetzade'nin (1898-1959) 1927 yılında İstanbul'da, Milli Azerbaycan Neşriyatı tarafından yayınlanmış olan "Ermeniler ve İran" başlıklı yazısının Doç. Dr. Ali Asker ve Doç. Dr. Könül Hacıyeva tarafından yeniden yapılmış çevirisi bulunmaktadır.

Kitap Tahlili bölümünde ise İbrahim Çağlar'ın "Ermenice-Türkçe Sözlük" başlıklı eseri ele alınmaktadır. Son yıllarda ilk Ermenice-Türkçe Sözlük, Prof. Dr. Birsen Karaca tarafından 2001 yılında yayınlanmıştır. Şimdi İbrahim Çağlar tarafından yeni bir sözlük hazırlanması Türkiye'de Ermeni diline duyulan ilginin artmakta olduğunu göstermektedir.

İyi okumalar dileği ve saygılarımızla,

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

Büyükelçi (Emekli)
Avrasya İncelemeleri Merkezi, Onursal Başkan
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı Aralık 2016- Mart 2017 döneminde Türkiye-Ermenistan ilişkilerini, bazı ülkelerde soykırım iddiaları konusundaki gelişmeleri, Karabağ bölgesindeki durumu ve ayrıca Hocalı katliamının 25. yılının Türkiye’de anılması da ele alınmaktadır*

Anahtar Sözcükler: *Türkiye, Ermenistan, Karabağ, ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İsrail, Danimarka, R.T. Erdoğan, M. Çavuşoğlu, S. Sarkisyan, S. Lavrov*

Abstract: *This article deals with Turkey-Armenia relations during December 2016-March 2017, developments concerning genocide allegations in some countries, situation in Karabakh in the same period and commemoration activities in Turkey for the 25. Anniversary of the Hocali massacres*

Keywords: *Turkey, Armenia, Karabakh, USA, Germany, France, Italy, Israel, Denmark, R. T. Erdoğan, M. Çavuşoğlu, S. Sarkisyan, S. Lavrov*

Bu yazımız Aralık 2016-Mart 2017 dönemi içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerini, iki taraf devlet adamlarının beyanlarını esas alarak, incelemektedir. Ayrıca Lübnan'daki Kilikya Baş Patrikliğinin Kozan'daki eski Ermeni kilisesi ve manastırının kendilerine verilmesi girişimleri ele alınmaktadır. Türkiye'nin 2005 yılında Ermenistan'a önerdiği ve kabul edilmeyen "Tarihçiler Komisyonu" hakkında yeni tartışmalara da değinilmektedir.

"Bazı ülkelerde Ermeni İddialarına İlişkin Gelişmeler" bölümünde altı ülke ele alınmaktadır. Bunlar arasında en fazla gelişmenin ABD'de olduğu, Alman Parlamentosunun geçen yıl kabul ettiği "soykırım" kararının olumsuz yankılarının hala sürdüğü, "soykırımı" reddedenlerin cezalandırılmasını öngören Fransız kanununun bu ülkenin Anayasa Konseyi tarafından, anayasaya ayıkırı bulunarak, tekrar iptal edildiği incelenmektedir. Ayrıca "soykırım" konusunda İtalya, İsrail ve Danimarka'da vuku bulan bazı gelişmelere de değinilmektedir.

Yazımızın "Karabağ Sorununa İlişkin Gelişmeler" bölümünde geçen yıl bu bölgede başlayan ve halen de zaman zaman devam eden çarpışmalara rağmen, barışçıl bir çözüm için devam eden temas ve görüşmeler ele alınmaktadır.

"Hocalı katliamının 25. Yıldönümü" bahsinde ise bu yıldönümü münasebetiyle Türk devlet adamlarının konuşmaları ve bu konuda Ankara'da düzenlenen bir konferans hakkında bilgi verilmektedir.

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Devlet Adamlarının Beyanları

İncelediğimiz dönem içinde Ermeni devlet adamlarının Türkiye ile ilişkilerine, bir önceki döneme göre, daha fazla değindikleri görülmüştür. Bunun nedeni Türkiye'nin gayet yüklü bir dış politika gündemi olmasına karşın Ermenistan'ın başlıca dış sorunlarının Karabağ ve Türkiye ile ilişkileri olmasıdır.

İki ülke ilişkileri hakkında Başkan Sarkisyan'ın Sputnik Armenia dergisine verdiği bir mülakat özellikle dikkat çekmiştir. Ermenistan Devlet Başkanı özetle, 2009 yılına dek kimi dost ülkelerin Ermenistan'ın Türklere, onlar soykırımı tanıyana kadar herhangi bir ilişkide bulunmak istemediğini ve Ermenistan'ın soykırım kompleksine sahip olduğunu söylediklerini, ancak Diaspora'nın karşı çıkmasına rağmen Protokollerin imzalandığını, buna karşın

Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmediğini, güvenlik kuşağının Azerbaycan'a verilmesini istediğini, (güvenlik kuşağı deyimi Karabağ'ı çevreleyen ve Ermeniler tarafından işgal edilmiş olan yedi Azerbaycan ilçesini (rayon) ifade etmektedir) söylemiştir. Sarkisyan, bir süre sonra tekrar bir çatışma olursa Türkiye'nin sınırını yeniden kapanıp kapanmayacağını kendilerine bağlı olmadığını ifade etmiştir. Bu konunun (güvenlik kuşağının Azerbaycan'a verilmesinin) Protokollerin imzalanmasında önce, yani müzakereler sırasında ortaya atılması gerektiğine değinen Sarkisyan ondan sonra Türkiye'yle hiçbir ilişkileri olmadığını, sadece uluslararası konferanslarda karşılaşılsa iki tarafın birbirini selamladıklarını belirtmiştir.¹

Sarkisyan, Ermeni-Türk sınırının açılmasını istediğini tekrarladıktan sonra "Türk gençlerinin, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermeni soykırımının gerçekleşmesinden ötürü kendilerinin suçlu olmadıklarını anlamalarını istiyorum. Çünkü gerçekten günümüz Türk gençliğinin suçu nedir? demiştir. Gençler dâhil, günümüz Türklerinin, yüzyıl önce yapılmış olan Ermeni tehcirinde herhangi bir sorumluluğu olmasının mümkün olmadığına ve kimsenin de bu konuda kendini suçlu hissetmediğine göre Sarkisyan'ın bu sözlerine bir anlam vermek güçtür.

*Uzun süreden beri
uluslararası kuruluşların
toplantılarına katılan
Ermenistan
milletvekillerinin,
ülkelerinin izlediği
politikaları, saldırgan
denebilecek bir üslupla,
savunmaya çalıştıkları ve
muhataplarını tahrik edici
sorular yönelttikleri
görülmektedir.*

Sarkisyan yaklaşık bir ay sonra Rus Ria Novosti Haber Ajansına verdiği bir mülakatta Protokoller konusunda Türkiye'ye yönelttiği eleştirileri tekrarlamıştır.²

Sarkisyan Şubat 2017 ayında yaptığı bir diğer açıklamada. Ermenistan'ın Rusya ve CSTO (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) ile ilişkilerine değindikten sonra ülkesinin uluslararası barış ve güvenliği güçlendirmek için NATO ve üyeleriyle çalışmaya devam ettiğini söylemiş, Rusya ile ortaklığın ve NATO ile işbirliğinin Türkiye'nin hiç de dost olmayan, hatta düşmanca denebilecek, politikalarının etkisizleştirilmesi için önemli olduğunu ifade etmiştir.³

1 "Serj Sarkisyan, Ermeni-Türk Sınırının Açılmasını İstiyor" *News.am*
<https://News.Am/Tur/News/357687.Html> 17.10.2016 (17 Ekim 2016)

2 "Armenian President Reveals Conditions for Opening Armenian- Turkish Border" *Tert.am* (17 Kasım 2016)

3 "Union with Russia, One of the vital elements for Armenian Security" *Sputniknews.com* (20 Şubat 2017)

Uzun süreden beri uluslararası kuruluşların toplantılarına katılan Ermenistan milletvekillerinin, ülkelerinin izlediği politikaları, saldırgan denebilecek bir üslupla savunmaya çalıştıkları ve muhataplarını tahrik edici sorular yönelttikleri görülmektedir.

Bu tür bir olay Kasım ayında yapılan NATO Parlamenter Asamblesinin 62. Genel Kurulunda olmuştur. Ermenistan Milletvekili Koryun Nahapetyan'ın "Türkiye DEAŞ'ı mı destekliyor?" sorusunu yanıtlayan Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu, dürüst olması gerektiğini ifadeden sonra, şu anda Türkiye'nin DEAŞ'a karşı en aktif operasyonlar sürdüren ve en fazla terörist öldüren ülke olduğunu ve DEAŞ'ın Türkiye'den nefret ettiğini söylemiştir. Ardından Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiş olduğunu, Ermenistan'a buralardan çekildiği takdirde sınırın açılacağını önerdiklerini hatırlatmıştır.

Ermenistan'ın sözde soykırım yalanını gündeme getirdiğini, Türkiye'nin soykırım iddialarının araştırılması için bir komisyon kurulması teklifine 'hayır' dediğini belirterek "Siz yalanı tercih ediyorsunuz. Kendinize güveniniz yok, bilimsel bir çalışmaya inanmıyorsunuz, yalanı tercih ediyorsunuz" demiştir. Bakan bu konuşmasında Türkiye'nin yakaladığı ve öldürdüğü PKK'lılar içinde Ermeniler bulunduğu bilgisini de vermiştir.⁴

Böylelikle Ermeni Milletvekilinin Türk Dışişleri Bakanını sıkıntıya sokmak amacıyla sorduğu soru Bakan'a Türkiye'nin politikalarını anlatmak fırsatını vermiştir.

Diğer yandan Türkiye'nin Azerbaycan'ı güçlü bir şekilde destekleyen politikası sürmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycanlı bir gazetecinin Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali ile ilgili sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: "Bu konuda, biliyorsunuz, BM Güvenlik Konseyi'nin vermiş olduğu kararlar var. Bütün bu kararlarla birlikte (Ermenistan'ın) Dağlık Karabağ bölgesini terk etmesi, hatta (üzerinde) anlaşılmış rayonlardan bir an önce çıkması lazım. Asıl sahiplerine burayı terk etmesi lazım. Buraların da asıl sahipleri Azerilerdir. Azeriler de bu yerlerine gelip yerleşmeli. İşgal ile bir yere varılmaz. Buralarda maalesef bir işgal söz konusudur. Bu işgale Türkiye olarak karşıyız. Özellikle de Amerika, Rusya ve Fransa'nın üzerlerine aldıkları görevi bir an önce bitirmeleri gerekir. Temennim odur ki buradaki işgal bitsin ve Azeri kardeşlerimiz topraklarına kavuşsun".⁵ Böylelikle Türkiye'nin

4 "Ermeni Vekilin Sözleri Çavuşoğlu'nu Çileden Çıkarttı: Dürüst Olun!" *Sondakika* <http://www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakani-cavusoglu-ndan-ermeni-8976314/> (19 Kasım 2016)

5 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Ermenistan'a Net Mesaj: İşgal İle Bir Yere Varılmaz" *Trend Haber Ajansı* (23 Kasım 2016)

Karabağ sorunu konusundaki tutumu bir kez daha, en üst düzeyde tekrarlanmıştır.

Son olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde durgunluğun yaşandığı bu günlerde (Mart 2017) Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un iki ülke ilişkileri hakkında verdiği bir beyanat dikkati çekmiştir.⁶ Lavrov, özetle, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi müzakerelerine başlandığında Rusya'nın bu sürece katkıda bulunmaya hazır olduğunu ve mevcut sorunların çözülebileceğinden emin bulunduğunu, ancak bu konuda birçok şeyin tarafların kendilerine bağlı olduğunu söylemiş ve iki ülke arasındaki sınırın açılmasının bölgenin tamamına yarar getireceğini ifade etmiştir.

Genelde Rusya'nın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi veya normalleşmesi konusuna, 2009 Protokolleri dönemi hariç, pek değinmediği görülmüştür. Bu kez aktif denebilecek bir rol oynamaya talip olmasının nedenleri açık değildir. Türkiye-Ermenistan arasında anlaşmazlığın Rusya'nın Güney Kafkaslardaki politikalarını zedeleme olasılığı, Başkan Sarkisyan'ı Mart ayı başında Rusya'ya yaptığı ziyaret sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinin Karabağ sorununun çözümüne olumsuz etki yaptığı yolundaki şikâyeti ve ABD'nin artık Türkiye ve Ermenistan arasında bir uzlaş sağlanmasına öncelik vermemesi bu konudaki boşluğun Rusya tarafından doldurulması için müsait bir zemin yarattığı düşünülebilir.

Türkiye'nin Ermenistan'ın dış işlerine ilişkin ne gibi bir rolü olabileceği hakkında bu ülkenin birinci cumhurbaşkanı ve halen de muhalefetin en etkin sesi olan Levon Ter-Petrosyan Aralık 2017 ayında yaptığı bir konuşmada Ermenistan'ın Karabağ sorununun çözümü için Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesinin önemine değinmiş ve Hükümetin halen izlediği Türkiye ile çatışma politikasının bir geleceği olmadığını belirtmiştir.⁷ Ayrıca Ermenistan'ın ve Karabağ'ın güvenliğini, ekonomik kalkınmasını sağlamasını ve nüfus sorununun çözümlenmesinin Karabağ sorunun çözümüne bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁸ Ter-Petrosyan, Ermenistan'daki genel kanaatin aksine, Başkan Aliev'in mantıklı bir devlet adamı olduğuna ve kendi halkı için çok gerekli olan bir barış için uygun adımlar atabileceğine işaret etmiştir.⁹

6 "Rusya: Türkiye ve Ermenistan masaya oturduğunda, aktif destek vermeye hazırız" *Sputnik* <https://tr.sputniknews.com/rusya/201703161027663828-rusya-turkiye-ermenistan-masa-destek-haziriz/> (16 Mart 2017)

7 "Proposal of 1997 is on the table of Negotiations. Don't Believe in Other Tale" *A1Plus* <http://en.a1plus.am/1252716.html> (17 Aralık 2016)

8 "Ter-Petrosyan Vows to Back Government on Karabagh Peace" *RFE/RL* (19 Aralık 2016)

9 Aynı kaynak

Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı ve iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Sözcüsü Edvard Şarmazanov, Ter Petrosyan'ı eleştirerek Aliev'in barış sürecinin başlıca engeli olduğunu, ateşkes anlaşmasını ihlâl ettiğini, Rusya'nın aracılığıyla geçen yıl Moskova ve St. Petersburg'da, gerginliğin azaltılmasına ilişkin kabul edilen önlemleri reddettiğini söylemiştir. Ter-Petrosyan'ın Karabağ sorununun çözümü için Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğine dair sözleri için ise, Türkiye-Ermenistan Protokollerinde sınırın açılması konusunun Karabağ Sorununa bağlanmadığını hatırlatmıştır.¹⁰

Ter Petrosyan 1991–1998 yılları arasında Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı olmuştur. Onun zamanında Ermenistan bağımsızlığını ilân etmiş ve Karabağ'daki çarpışmaları kazanmıştır. 1994 Bişkek ateşkesinden sonra da Azerbaycan'la barış yapılması için ciddi bir çaba göstermiş ve bu amaçla, 1997 yılında hazırlanmış ve aşamalı bir şekilde Karabağ sorununun çözümünü ve bu bölgeyi çevreleyen ilçelerin (rayon) Azerbaycan'a iadesini öngören ve Karabağ bölgesinin siyasi geleceğinin saptanmasını ileri bir tarihe ertelen bir plana taraf olmuştur. Ancak bu planın, Karabağlı olan Başbakan Robert Koçaryan ve onu destekleyen Serj Sarkisyan gibi diğer bazı Karabağlı kişilerin muhalefeti nedeniyle Ermenistan Meclisi'nde benimsenmemesi üzerine Ter-Petrosyan istifa etmiştir.

Diğer yandan Ter-Petrosyan cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmaya özel önem vermiş, diplomatik ilişkiler kurulmamış olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Özal'ın 1993 yılındaki cenazesine katılmıştır.

Aradan geçen çeyrek asra rağmen Ter-Petrosyan'ın aynı fikirleri taşıdığı ve Karabağ sorununun bir an önce çözülmesi yoluyla Türkiye ve Azerbaycan ile normal ilişkiler kurarak ülkesinin güvenliğini ve kalkınmasını sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

2. Kilikya Katogigosluğunun (Baş patrikliğinin) Türkiye'den Talebi

Ermeni Kilikya Katogigosluğu 2015 yılında Türkiye Anayasa Mahkemesine başvurarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında terk ettiği, Türkiye'de Kozan'da (Sis) bulunan taşınmazların (kilise, manastır v.s.) kendisine iadesini talep etmişti.

10 “Sharmazanov to Terr-Petrosyan: Armenian Side Readiness to Solve the Conflict Does Not Mean Armenia is Ready for Peace in Any Case” *Arminfo* (19 Aralık 2016)

Anayasa Mahkemesi bu hususta 15 Haziran 2016 tarihinde karar vermiş, kararının gerekçelerini Aralık ayında açıklamış ve Katogigosluk iç hukuk başvuru yollarını tüketmediği için, talebi kabul edilmez bulunmuştur. Buna göre Katogigosluğun talebini ilgili Türk mahkemelerine yapması, onların aldığı kararı, gerekiyorsa, temyiz etmesi ve en sonunda Anayasa Mahkemesine başvurması gerekmektedir.

Ermenistan'ın Türkiye'den bazı taleplerde bulunma hazırlığı yaptığı ancak bunları henüz açıklamadığı bilinmektedir. Kilikya Katogigosu Aram I, Kilisesinin bağımsız bir statüsü olmasından yararlanarak ve büyük olasılıkla Türkiye'ye karşı ilk talepte bulunan Ermeni kuruluşu olmak arzusuyla hareket ederek, yukarıda değindiğimiz gibi Türk mahkemelerine başvurmadan Anayasa Mahkemesine gitmiştir. Buradan ret kararı alınca da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurmuştur.¹¹

Konuya yakından bakıldığında söz konusu malların iade edilmesi için neden yüzyıl beklendiği anlamak zordur. Beyrut'ta Antelias'da en iyi koşullarda yerleşmiş bulunan Kilikya Katogigosluğunun Kozan'daki binalara ihtiyacı yoktur. Ayrıca Kozan ve çevresinde kayda değer sayıda Ermeni olmadığından bu binalardan yararlanacak bir cemaat de bulunmamaktadır. Bu durumda Aram I'in dini değil, siyasi nedenlerle hareket etmekte olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim adı geçen 2014 yılında bu konuda yaptığı bir konuşmada açtıkları davayı kaybetseler dahi bunun bir zafer olacağını, zira dava açmanın, "soykırımdan" sonra ne kadar yıl geçerse geçsin, Ermenilerin haklarını istemeye kararlı olduklarını uluslararası topluma göstermiş olacağını söylemiştir.¹² Diğer yandan, bir başka beyanında da bu binalar karşılığında kendilerine tazminat verilmesini kabul etmeyeceğini, çünkü bunların dini hizmet için kullanılacağını ifade etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi o bölgede Ermeni olmadığından söz konusu binaların dini amaçlarla kullanılması fiilen olanaksızdır. Ancak anlaşılan Aram I, bu binaların iadesi konusunu bir sorun haline getirmeye kararlıdır.

3. Tarihçiler Komisyonu Konusu

Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu, aşağıda göreceğimiz gibi, Danimarka Meclisi kararı ve Fransa Anayasa Konseyinin "inkârcılık" yasasını iptali hakkında yaptığı bir konuşmada¹³ Danimarka Meclisi'nin aldığı kararın çok

11 "Les Arméniens Entendent Récupérer Leur Vatican En Turquie" *Armenews* (11 Aralık 2016)

12 "Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey Over Historic Headquarters in Sis" *Armenian Weekly* (19 Eylül 2014)

13 *Milliyet.com.tr*, 27 Ocak 2017

anlamli olduğunu, tarihi olaylarla siyasetçilerin değil tarihçilerin ilgilenmesi gerektiğini belirttikten sonra “Biz de her zaman Ermenistan’a diyoruz ki ‘Gelin kendinize güveniyorsanız, ortak komisyon kuralım. Başka ülkelerden de bilim adamları katılsın. Herkes arşivlerini açsın, biz çıkacak sonucu kabul ediyoruz.’ Ama bugüne kadar Ermenistan buna yanaşmadı” demiştir. Ayrıca Ermenilerin ortada bir soykırım olmadığını bildiklerini, ancak yurt dışında Türkiye karşıtı lobilerle işbirliği yapmayı tercih ettiklerini, bunun ucuz bir yol olduğunu, tarihi bu şekilde değiştiremeyecekleri, bu nedenle Danimarka Parlamentosunun aldığı kararın anlamli olduğunu tekrarlamıştır.

Ermenistan Meclisi Başkan Yardımcısı Edvard Şarmazanov Mevlutoğlu’na cevaben yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin anlamsız öneriler yapmak yerine Almanya’nın Yahudi Holokost’una ilişkin suçunu kabul etmesi gibi, tarihiyle yüzleşmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, 1915 olayları hakkında o zamanlar Fransa, İngiltere ve Rusya’nın, Türkiye’nin Ermeni halkına karşı yaptıklarını insanlığa karşı suç olarak nitelendirmiş olduklarını, o dönemde İstanbul Askeri Mahkemesinin (Divan-ı Harbi Örfi) 1915 yılında (1919 olacak) Ermeni soykırımını (o dönemde soykırım sözcüğü yoktu) insanlığa ve medeniyete karşı bir suç olarak nitelendirdiğini ifade etmiştir. Şarmazanov Türkiye’nin soykırımını tanımasını, sınırları açmasını ve 2009’dan beri olan taahhütlerini yerine getirmesini istemiştir.¹⁴

Çavuşoğlu’nun yukarıda değindiğimiz sözleri, dönemin Başbakanı Recep Tayip Erdoğan’ın 13 Nisan 2005 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan’a bir mektup göndererek “iki ülkenin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşacak bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları” şeklindeki önerisinin tekrarıdır.¹⁵ Koçaryan bu mektuba 25 Nisan’da cevap vererek, “İkili ilişkilerin gelişmesinin sorumluluğunu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedendir ki ülkelerimiz arasında ön koşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz” demiş ve askıda kalan tüm sorunları görüşecek hükümetler arası bir komisyon toplanmasını önermiştir.¹⁶

14 “Turkish FM Mevlut Çavusoglu Calls on Armenia to Set Up Joint Commission” *Massis Post* <https://massispost.com/2017/01/turkish-fm-mevlut-cavusoglu-calls-armenia-set-joint-commission> (29 Ocak 2017)

15 Bu mektubun tam metni Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 2005 yılında yayınlanan 16-17. sayısının 27 ve 28. sayfalarındadır.

16 Koçaryan’ın bu mektubunun tam metni Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 2005 yılında yayınlanan 16-17. sayısının 33. Sayfasındadır.

Koçaryan'ın mektubunda Başbakan Erdoğan'ın önerisi açıkça reddedilmemiş olmakla beraber konuyu başka bir yöne çekerek diplomatik ilişkilerin tesisi ve diğer konular için de bir hükümetler arası komisyon toplanmasını istenmiştir ki bu, aslında, tarihçiler komisyonu önerisinin dolaylı bir şekilde reddi anlamına gelmiştir.

Şarmazanov tarihçilerin toplanması konusuna Koçaryan'dan daha olumsuz bir şekilde yaklaşmakta ve Türkiye'yi soykırımla suçlamaya çalışmaktadır. Oysa özellikle 1915 olayları hakkında Ermenilerce yapılan yoğun yayın ve diğer etkinliklere rağmen bu olayların soykırım olduğu, uluslararası bir mahkemenin isteyeceği gibi, kanıtlanmış değildir. AİHM'nin Perinçek kararı 1915 olaylarının Yahudi Holokost'una benzemediği vurgulanmak suretiyle Ermeni soykırım iddialarına bir darbe indirmiştir. Ayrıca Fransız Anayasa Konseyinin "inkârcıların" cezalandırılmasını öngören kanunu iptal etmesi de soykırım savının, özellikle Yahudi Holokost'uyla karşılaştırıldığında, aleyhinde bir durum yaratmıştır.

Burada önemli olan nokta "soykırım" konusunun Türkiye ve Ermenistan arasında çok önemli bir sorun olduğu ve çözüme bağlanmadığı sürece Türkiye ve Ermenistan ve Türklerle Ermeniler arasında gerçek bir barışa engel olduğudur. Bu arada, Ermeni devlet adamlarının, Diaspora liderlerinin ve

Ermeni basınının tek ağızdan beyan ettiği Ermeni soykırımının gerçek olduğu ve bu nedenle tartışılmayacağı görüşü, bilimsel açıdan doğru olmamanın ötesinde, siyasi açıdan da fazla bir anlamı yoktur. Zira Türkiye bu görüşü kabul etmediğine göre "soykırım vardır" demek, Ermenistan için, Türkiye ile ciddi bir anlaşmazlık içine düşmek anlamına gelmektedir.

Diasporadan ise ABD'deki (Cambridge, Massachusetts) Zoryan Enstitüsünden bir cevap gelmiştir.¹⁷ Enstitü adına yapılan bir açıklamada tarihçiler komisyonu önerisinin bir tekrardan ibaret olduğu, daha önce 2014 yılında Başbakan Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ortaya atıldığı, genelde her yıl ABD Kongresine Ermeni soykırımı konusunda verilen

Ermeni Devlet adamlarının, Diaspora liderlerinin ve Ermeni basınına tek ağızdan Ermeni soykırımının gerçek olduğu ve bu nedenle tartışılmayacağı görüşü, bilimsel açıdan doğru olmamanın ötesinde, siyasi açıdan da fazla bir anlamı yoktur. Zira Türkiye bu görüşü kabul etmediğine göre "soykırım vardır" demek, Ermenistan için, Türkiye ile ciddi bir anlaşmazlık içine düşmek anlamına gelmektedir.

¹⁷ "Zoryan Institute Responds to Çavuşoğlu's Call for 'Joint Commission' to Study Armenian Genocide" *Asbarez* (6 Şubat 2017)

karar tasarılarına karşı çıkmak için bu konunun Türk yetkililerce öne sürüldüğü belirtilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta “tarihçiler komisyonu” önerisinin 2014’ten çok daha önce 2005 yılında ortaya atılmış olduğudur. Ayrıca her yıl ABD Kongresine Ermeni soykırım iddialarına ilişkin bir karar tasarısı verilmemekte ve Türk devlet adamları da “tarihçiler komisyonu” önerisine nadiren değinmektedirler. Bunlar dikkate alındığında Zoryan Enstitünün “dersini iyice çalışmadan” bir açıklama yaptığı kanısı edinilmektedir.

Enstitünün açıklamasında, 2003 yılında Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonunun¹⁸ talebi üzerine ABD’deki *Center for Transitional Justice* (Onarıcı Adalet Merkezi)¹⁹ 1915 olaylarını, BM 1948 Sözleşmesine uygun bir soykırım olarak nitelendirdiği, tanınmış Türk bilim adamı Taner Akçam’a göre İttihat ve Terakki Partisinin Anadolu’daki Ermenileri ortadan kaldırmak politikasını uyguladığı, Alman Parlamentosunun 2 Haziran 2017 tarihli kararında 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettiği belirtilmekte ve bu koşullar altında neden tekrar bir komisyon kurulmasının önerildiği sorulmaktadır. Açıklama, Türkiye’nin Ermenistan’la olan sınırını açması, diplomatik ilişkiler kurması, bilim adamlarını taciz etmekten (?) vazgeçmesi ve Ermeni soykırımındaki suçunu, Almanya’nın yapmış olduğu gibi, kabul etmesi istenerek son bulmaktadır.

Uzunca bir süredir adından bahsedilmeyen bu Enstitü’nün yukarıda değindiğimiz açıklaması Türkiye’de bir ilgi ve tepki uyandırmamıştır.

II- BAZI ÜLKELERDE ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

1. ABD

Bu konuyu, Ermeniler ve ABD başkanlık seçimleri, soykırım iddialarını kabul ettirme girişimleri, bir teröristin affı ve Kaliforniya’da ifade özgürlüğü olmak üzere dört başlık altında inceleyeceğiz.

18 “Turkish-Armenian Reconciliation Commission” resmi niteliği bulunmayan bir sivil toplum örgütü olduğu ileri sürülse de sonraları ABD Dışişleri Bakanlığının girişimi ile kurulduğu ve finanse edildiği anlaşılmıştır (Bkz. David Phillips, *Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish- Armenian Reconciliation*, Berghahn Books, Oxford, 2005) Bu komisyon herhangi bir sonuca varamadan 2004 yılında dağılmıştır.

19 *Center for Transitional Justice* resmi bir niteliği bulunmayan ve o nedenle de hazırladığı rapor veya vardığı sonuçların, mütalaa vermenin dışında, hiçbir bağlayıcı yönü bulunmayan özel bir kuruluştur. Bu merkezin 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendiren bir görüş vermesinden sonra, Uzlaşma Komisyonu’nun Türk üyelerinin çoğunluğu istifa etmiş, kısa süre sonra da bu komisyon ortadan kalkmıştır.

a. Ermeniler ve ABD Başkanlık Seçimleri

Amerikalı Ermeniler her başkanlık seçimlerinden önce adaylardan, seçildikleri takdirde, başta soykırım olmak üzere, Ermeni taleplerini destekleyeceklerine dair, mümkünse yazılı veya aleni (açıkça) bir beyan almaya çalışırlar. Nitekim Barack Obama böyle bir beyanda bulunmuş ne var ki, seçildikten sonra, Türkiye ile ilişkileri göz önünde bulundurarak, soykırım iddialarını açık bir şekilde desteklemekten kaçınmıştır.

Bu yılki başkanlık seçimlerinde de aynı usule başvurulmuş ancak ne Donald Trump ne de Hillary Clinton herhangi bir beyanda bulunmamıştır.²⁰

Bir kaynağa göre Ermeniler seçimler sırasında Donald Trump aleyhinde bir kampanya yürütmüşlerdir.²¹ Ancak Donald Trump seçimi kazanır kazanmaz Ermeni kuruluşları kendisini hararetle kutlamışlardır.

Bu arada Taşnakların bir uzantısı olan ANCA (*Armenian National Committee of America*) Ermeni “soykırımın” tanınması ve Karabağ’ın kendi geleceğini kendisinin tayin etmesi hakkının desteklenmesi için, Vaşington’a baskı yapacaklarını açıklamıştır.²²

Diğer yandan Amerikalı Ermenilerin Seçilmiş-Başkan Trump ve yakın çevresiyle kayda değer temasları bulunmadığı görülmektedir. Ermenistan siyaset adamları da, genellikle, ABD (ve diğer ülkelerle) siyasi temaslarında Diaspora’nın aracılığından yararlandıklarından, onların Trump ve ekibini fazla tanınamaları, Ermenistan yetkililerinin de Seçilmiş-Başkan ve çevresiyle temasını güçleştirmiştir.

Donald Trump’ın seçimleri kazanmasından sonra birçok devlet başkanı gibi Recep Tayip Erdoğan ve İlham Aliev kendisiyle telefonda görüşerek tebrik etmişler ve kısaca ortak sorunlardan bahsetmişlerdir. Trump ile temas etmenin normal yolu bu iken, Amerikan Başkan Yardımcısı Mike Pence’in Sarkisyan’a telefon etmesi şaşkınlık yaratmıştır. Bir kaynağa göre²³ Sarkisyan’ın tebrik etmek amacıyla Trump’a telefonla görüşmek istediği Trump’ın ofisine bildirilmiş, ancak oradan bir cevap alınamamış, bir süre sonra Başkan Yardımcısı Pence Sarkisyan’ı aramıştır. Bu olay, Donald Trump’ın Ermenistan gibi küçük ve uluslararası alanda ağırlığı olmayan bir ülke başkanı ile

20 “Appel Entre le Vice-President Mike Pence et Serge Sarkissian” *Armenews* (5 Aralık 2016)

21 Alexander Murinson “Special Report – The Armeniann Lobby’s Tenuous Relations With President-Elect Trump” by *The Armenian Spectator* (8 Aralık 2016)

22 “Appel Entre le Vice-President Mike Pence et Serge Sarkissian” *Armenews* (5 Aralık 2016)

23 Elmire Tariverdiyeva “Yerevan Failed Phone Call or Why Trump did not Respond” *Trend* (6 Aralık 2016)

görüşmeyi gerekli görmediği, ancak saygısızlık olmaması için Başkan Yardımcısının Sarkisyan'ı aradığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak, Başkan Sarkisyan ve diğer Ermenistan yetkilileri, ABD'nin yeni hükümetiyle, hiç olmazsa ilk aylarda, kolaylıkta temas kuramadıkları görülmektedir.

ABD'deki Ermenilere gelince ANCA Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve bazı Kongre üyeleriyle toplantılar düzenlemiştir. ANCA ilgililerinin ifadelerine göre bu toplantılarda ABD-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi, Artsah'ın (Karabağ'ın) güvenlik ve özgürlüğü, Ermeni soykırımı için adalet (soykırım iddialarının tanınması ve tazminat ödenmesi) ve Orta Doğu'da Hristiyan topluluklarının güvenliği ve desteklenmesi gibi hususlar ele alınmıştır.²⁴

Bu toplantılara ilişkin olarak şu husus dikkati çekmektedir. ANCA ABD'de en yaygın Ermeni kuruluşu olmakla beraber Ermeni toplumunun tek temsilcisi değildir. Varlıklı Ermeniler tarafından kurulan ve daha ılımlı tutumları olan AAA (Armenian Assembly of America) özellikle Kongre çevrelerinde daha aktiftir. Ancak yukarıda değinilen toplantıya AAA çağrılmamıştır. AAA'nın da, şimdiye kadar yapmadıysa, Hükümet ve Kongre üyeleriyle temas kuracağı muhakkaktır.

b. Ermeni Soykırımı İddialarını Kabul Ettirme Girişimleri

i. Birleşmiş Milletler

Obama Hükümetinin son günlerinde, ABD'nin Birleşmiş Milletlerdeki Daimi Temsilcisi Samantha Power, tanınmış yazar ve Nobel Ödülü sahibi Elie Wiesel anısına düzenlenen bir törende yaptığı konuşmada, insanlığa karşı yapılan haksızlıklar için verdiği örnekler arasında “Ermeni Soykırımının İnkârını” da saymıştır. Power önemli bir resmi görevde olduğundan bu sözleri “Obama Hükümeti sessizce Ermeni soykırımını tanıyor mu?” yorumlarına yol açmıştır.²⁵ Ancak Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mark Toner ve Samantha Power'in Sözcüsü Curtis Cooper'ın Power'in ifadelerinin Amerikan Hükümeti politikasında bir değişiklik anlamına gelmediğini belirtmeleri²⁶

24 “ANCA explores policy priorities with Administration officials and Members of Congress” *Armradio* <http://www.armradio.am/en/2017/03/03/anca-explores-policy-priorities-with-administration-officials-and-members-of-congress/> (3 Mart 2017)

25 Harout Sassounian “Has Obama Administration Quietly Recognized the Armenian Genocide” *California Courier* (15 Aralık 2016)

26 “ABD'nin İkinci En Üst Diplomatı Ermeni Soykırımını Tanıdı” *Ermenihaber.am* (6 Aralık 2016)

üzerine bu konu Türkiye-ABD arasında bir gerginliğe neden olmadan kapanmıştır.

Tanınmış bir yazar olan Samantha Power 2004 yılında yayınlanan *A Problem From Hell, America and the Age of Genocide* başlıklı kitabıyla Pulitzer Ödülünü kazanmıştı. Kitapta Ermeni “soykırımı” konusunda Ermeni görüşlerini aynen dile getiren uzun bir bahis vardı. Bu kitabın yayınlanmasından sonra Ermeniler Power’i her zaman desteklemişler, Power da Ermeniler nezdindeki bu itibarından onların Barack Obama’ya oy verilmesini sağlamak için yararlanmıştır.²⁷

Ermenilerin beklentilerinin aksine Başkan Obama, Türkiye’nin Orta Doğu’daki ve NATO içindeki önemini dikkate alarak, Ermeni soykırım iddialarını açıkça tanımamıştır. Kendinden önceki başkanlardan olan Clinton ve George W. Bush’un yaptığı gibi her yıl 24 Nisan’da bir mesaj yayınlamayı sürdürmüş, ancak bunlarda “soykırım” sözcüğüne yer vermemiştir. Buna karşılık eş anlamlı bazı sözler ve soykırım kelimesinin Ermenice karşılıklarından biri olduğu anlaşılan “Metz Yeghern” deyimini kullanmıştır. Bu davranış Türkleri bir ölçüde memnun etmiş ancak Ermeniler tatmin olmamıştır. Özellikle Taşnaklar Başkan Obama’yı bu davranışı nedeniyle açıkça eleştirmişlerdir. Bu arada, Dışişleri Bakanı olmadan önce soykırım iddialarını tanımış olan Hillary Clinton ve ondan sonra bu makama gelen John Kerry de mecburen Başkan Obama’yı izlemişler ve böylece Obama döneminde (2008–2016) Ermenilerin “soykırımını” tanıma talepleri yönünde bir ilerleme sağlanamamıştır.

Bazı Ermenilerin bu durumdan Samantha Power’i sorumlu tuttıkları anlaşılmaktadır. Görevinden ayrılmak üzere olan adı geçenin, Ermenilerle yeniden iyi ilişkiler kurabilmek için, yukarıda değindiğimiz Elie Wiesel’in anma töreninde Ermeni “soykırımının” inkârını dile getirmiş olması mümkündür.

ii. Başkan Trump’a bir Mektup gönderilmesi

ANCA’nın talebi üzerine Kongredeki Ermeni ”Caucus”u (Ermeni çıkarlarını kollayan Kongre üyelerinden oluşan bir grup) Başkan Trump’ın dürüstçe ve doğru bir şekilde Ermeni soykırımını anmasını sağlamak üzere Temsilciler Meclisi üyelerinin Başkana bir mektup göndermeleri için bir kampanya başlatmıştır. Ayrıca ABD’deki Ermenilere kendi bölgelerindeki Kongre üyelerinden böyle bir mektup yazmalarını istemeleri bildirilmiştir.

27 “Obama’s Envoy Refers to 1915 Events as ‘genocide’” *Daily Sabah* (6 Aralık 2016)

Ermeni Caucus'un en tanınmış üyelerinden Frank Pallone, Jackie Speir, David Trott, Adam Schiff, David Valado ve Yunan asıllı Gus Bilirakis, Temsilciler Meclisi üyelerine bir mektup göndererek 20. Yüzyılın birinci soykırımında 1,5 milyon Ermeni'nin katledildiği hususunda artık bir tartışma olmadığını bildirdikten sonra ABD Başkanının bu soykırımı tanıması, olaylar sırasında yaşamlarını kaybedenleri ve hayatta kalanları saygı ile anması, ayrıca Amerika Ermenilerinin bu ülkenin güçlenmesine katkıda bulunduğunu takdir etmesi istenmiştir.²⁸ Mart 2017 sonunda bu mektubun kaç imza topladığı ve Başkana gönderilip gönderilmediği konusunda bilgi mevcut değildir.

iii. Temsilciler Meclisine bir Karar Tasarısı Verilmesi

22 Mart 2017 tarihinde H.RES.220 sayılı Temsilciler Meclisine "Geçmiş Soykırımlar hakkında Temsilciler Meclisinin Anlayışının İfade edilmesi ve Diğer Hususlar" başlığını taşıyan bir karar tasarısı verilmiştir. Bu tasarımı sunanlar Ermeni Caucus'undan Adam Schiff ve Dave Trott olup on dört de ortak sunucu bulunmaktadır.²⁹

Tasarının gerekçesinde dikkati çeken husus Ermeni soykırımı iddiaları kadar İŞİD'in eylemlerine de değinilmesi ve Doğu Hıristiyanlarının, Yezidilerin, Şiiilerin, bazı hallerde Sünni Müslümanların ve Kürtlerin maruz kaldığı "soykırımlardan" ve insanlığa karşı suçlardan bahsedilmesidir.

Tasarıda, özetle, Ermeni soykırımının gerektiği gibi anılmasının ve tutarlı bir şekilde kınanmasının, günümüz soykırımlarının önlenmesinde ABD'nin itibarını arttıracak belirtilmektedir. Tasarıda ayrıca günümüz soykırımlarının, insanlığa karşı suçların ve savaş suçlarının önlenmesinde Ermeni soykırımından alınan derslerden yararlanılması istenmektedir.

Bir hayli belirsiz olan bu metinde Ermeni Soykırımının ABD Başkanı veya Kongresi tarafından tanınması açık bir şekilde istenmemiştir. Diğer yandan günümüzde Irak ve Suriye'de insanlığa karşı işlenen suçlar üzerinde bu kadar durulması da sadece Ermeni soykırım iddialarının fazla ilgi çekmeyebileceği kaygısından ileri gelse gerektir.

28 "ANCA Leads Signature Drive to Urge Trump to Recognize Genocide" *Asbarez*
<http://asbarez.com/160135/anca-leads-signature-drive-to-urge-trump-to-recognize-genocide/> (13 Şubat 2017)

29 "Reps. Trott and Schiff Spearhead Bipartisan Genocide Prevention Resolution" *Armenian Weekly*
<http://armenianweekly.com/2017/03/22/trott-schiff-spearhead-genocide-prevention-resolution> (22 Mart 2017)

c. Bir teröristin Affı

27 Ocak 1973 tarihinde Kaliforniya’da Los Angeles’e yakın Santa Barbara kentinde Türkiye Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Yardımcısı Bahadır Demir’in bir Ermeni tarafından katledilmesi Türk diplomatlarına yönelik Ermeni terörünü başlatmıştı.

Dokuz yıl sonra Los Angeles kentinde Türkiye Başkonsoloslu Kemal Arıkan da bir Ermeni teröristi tarafından öldürülmüştür. Hampik Sassunyan adını taşıyan bu katil yakalanmış ve yapılan mahkeme sonucunda, 4 Ocak 1984 tarihinde müebbet (ömür boyu) hapse mahkûm olmuştur.

Bu cinayet için hiçbir pişmanlık göstermeyen Sasunyan, yirmi yıl sonra suçunu kabul edip özür dileyince “şartlı tahliye” sisteminden yararlanmaya hak kazanmıştır. Amerikan sistemine göre şartlı tahliyeye, tarafların hazır bulunduğu ve görüşlerini açıkladığı bir oturum sonunda ilgili mahkemece karar verilmektedir. Sasunyan, Los Angeles Ermenilerinin sağladığı fonlarla en iyi avukatlar tarafından savunulmuştur. Kemal Arıkan’ın ailesi duruşmalara katılmamış, buna karşın Türk devletinin avukatları katilin serbest bırakılmaması için gerekli müdahaleleri yapmışlardır. Sassunyan’ın şartlı tahliyeden yararlanması için 2006, 2010, 2013 ve 2014 yıllarında yaptığı başvurular mahkeme tarafından reddedilmiştir, ancak 14 Aralık 2016 tarihli son duruşmada katilin tahliyesine karar vermiştir.³⁰ Bu karar temyiz sürecinde onaylandığı takdirde uygulanacak ve katil 34 yıl sonra serbest kalacaktır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı katilin serbest bırakılmasının yolunu açan bu karara, tam metnini aşağıda verdiğimiz bir açıklama ile sert tepki göstermiştir.

No: 322, 15 Aralık 2016, Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan’ı Öldüren Terörist Hampig Sasunyan’ın Şartlı Tahliye Talebinin Kabul Edilmesi Hk.

28 Ocak 1982 tarihinde Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan’ı hain bir saldırıyla katleden terörist Hampig Sasunyan’ın tahliye talebinin, 14 Aralık 2016 tarihinde Kaliforniya’da gerçekleşen şartlı tahliye duruşmasında kabul edildiği esefle öğrenilmiştir. Kaliforniya Valisinin onayına bağlı olarak hayata geçecek olan ve temyize açık bulunan bu kararı kuvvetle kınıyor ve reddediyoruz.

30 “California Issue Parole for Armenian Terrorist Servin Life Sentence for Turkish Diplomat Murder” *Daily Sabah* (15 Aralık 2016)

Evrensel adalet ilkeleri yerine, yerel siyasi dinamiklere dayalı olarak alınmış bu talihsiz karar, adil olmadığı gibi, teröre karşı mücadele ve işbirliği ruhuyla da bağdaşmamaktadır. Yapılan bu yanlışın, karar kesinleşmeden önce düzeltilmesi için ABD makamlarının bu karara karşı çıkması ve Sasunyan'ın tahliyesinin engellenmesi haklı beklentimizdir.

Nitekim, zamanında yapılan yargılama, Sasunyan'ın planlı ve bilinçli şekilde hareket ederek, yalnızca Türk olması nedeniyle Başkonsolosumuz Arıkan'ı soğukkanlılıkla öldürdüğünü kesin olarak ortaya koymuştur. Sasunyan mahkûmiyeti süresince, işlediği suçtan dolayı hiçbir pişmanlık emaresi göstermediği gibi, onu bu terör suçuna sürükleyen çarpık ideolojiyi yüceltmeye devam etmiştir.

Türk Dışişlerinin üzerinde durduğu husus kararın, günümüzde özel bir önem kazanmış olan terörle mücadele ruhuyla bağdaşmadığıdır. Ayrıca Arıkan'ın sadece bir Türk olduğu için öldürülmüş olduğuna da dikkat çekilmektedir. Diğer yandan bu cinayet kuvvetle kınanmakta ve reddedilmekte ve kararın temyiz aşamasında düzeltilmesinin ümit edildiği bildirilmektedir.

Terörist Sasunyan'ın salıverilmesinin, başta şehit diplomatımızın ailesi olmak üzere, ülkemizin tüm fertlerini bir kez daha derinden yaralayacağı ve ayrıca infial doğuracağı aşikârdır.

Başkonsolos Arıkan, yalnızca kendisini değil, aslen görevlerini fedakârca yürütmeye çalışan tüm diplomatlarımızı hedef alan terörist bir zihniyetin kurbanı olmuştur. Benzer kayıplar yaşamış olan ve teröre karşı mücadelede

işbirliği yaptığımız ilgili ABD makamlarının konunun ciddiyeti ve hassasiyeti ile bu kararın kesinleşmesinin tam olarak ne anlama geleceğini layıkıyla değerlendirmeleri gerekmektedir.

Bu vesileyle, şehit diplomatımız Kemal Arıkan ve terör kurbanı tüm şehitlerimizi bir kez daha saygı ve rahmetle anıyoruz.

Görüldüğü üzere Türk Dışişlerinin üzerinde durduğu husus kararın, günümüzde özel bir önem kazanmış olan terörle mücadele ruhuyla bağdaşmadığıdır. Ayrıca Arıkan'ın sadece bir Türk olduğu için öldürülmüş olduğuna da dikkat çekilmektedir. Diğer yandan bu cinayet kuvvetle kınanmakta ve reddedilmekte ve kararın temyiz aşamasında düzeltilmesinin ümit edildiği bildirilmektedir.

d. Kaliforniya’da İfade Özgürlüğü

Kaliforniya ABD’de en fazla Ermeni’nin yaşadığı eyalettir. Her ne kadar Ermeniler Senato ve Temsilciler Meclisine kendilerinden birini seçtirecek derecede oya sahip değillerse de bazı bölgelerde seçimleri etkileyecek şekilde oy kullanmaktadırlar. Diğer yandan Ermeniler mahalli meclislere, az sayıda da olsa, seçilmektedir. Bu arada George Deukmejian (Dökmeciyan) adında bir Ermeni’nin 1983–1991 yıllarında Kaliforniya valiliği yaptığını hatırlamakta yarar vardır. Bu kişinin Valiliği sırasında Ermenilerin Kaliforniya’da bazı önemli görevlere atanmış olduğu bilinmektedir.

ABD’de Ermeni kilisesi “Prelacy” adı verilen iki büyük bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Bunlardan biri Kaliforniya’da olup Başpiskopos Moushegh Mardirossian “Ermeni davalarında” gayet aktif bir kişidir. Bunun dışında Taşnak Partisi de bu eyalette güçlü bir konuma sahiptir. Tehcirin 100. yılı için geçen yıl düzenlenen gösteriler sırasında Los Angeles’te Türkiye Başkonsolosluğu önünde 100.000’den fazla Ermeni’nin gösteri yapması bu partinin gücünün bir kanıtıdır. Sonuç olarak Ermeniler Kaliforniya Eyaletinde ve özellikle Los Angeles kentinde kendi “davaları” uğrunda her türlü faaliyeti yapabilecekleri bir ortama sahiptiler. Ancak bunun dışında kendilerinin uygun görmediği her türlü faaliyeti, gerektiğinde zor kullanarak önlemek, düşünce ve davranışlarını beğenmedikleri kişileri tehdit etmek hatta öldürmek hakkına sahip olduklarına inanmakta ve buna göre davranmaktadırlar.

Öldürme eylemlerine örnek olarak, yukarıda değinmiş olduğumuz, 1973’de Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Yardımcısı Bahadır Demir’in, 1982 yılında ise aynı kentte Başkonsolos Kemal Arıkan’ın katledilmesi gösterilebilir.

Diğer yandan Ermeni aleyhtarı sayılabilecek her hareket ve düşünce ifadesi, özellikle Los Angeles Ermenilerinin tepkisini çekmekte ve bunlar, gerektiğinde güç kullanılmak suretiyle, önlenmeye çalışılmaktadır. Aşağıda bu durumu yansıtan bazı örnekler vermekteyiz.³¹

En yakın tarihli örnek olarak Prof. George Gawrych’in *The Young Atatürk: From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey* başlıklı bir kitabını, *California State University at Northridge*’de (CSUN) 10 Kasım 2016 tarihinde tanıttığı

31 Ferruh Demirmen “Academic Freedom: Incident at California University on Atatürk Talk, Reminder of Sordid Past” *History of Truth* <http://www.turkishny.com/english-news/5-english-news/229713-academic-freedom-incident-at-california-university-on-ataturk-talk-reminder-of-sordid-past> (15 Aralık 2016)

bir toplantının Ermeni öğrencilerin salonda aleyhte gösterileri üzerine Üniversite idaresince iptal edilmesidir.

En eski örnek ise, tanınmış tarihçi, UCLA'da (*University of California Los Angeles*) Profesör olan Stanford Shaw'un verdiği dersler nedeniyle 1977 yılında, Ermeni öğrencilerin tehditlerine maruz kalması, evinin bombalanması ve erken emekliliğini isteyerek Türkiye'ye sığınmasıdır. Bu tarihten 4 yıl evvel Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Yardımcısının, 5 yıl sonra da aynı kente Başkonsolos Kemal Arıkan'ın Ermeniler tarafından katledildiği unutulmamalıdır.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz birine daha değineceğiz. 2006 yılında Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan ile aynı Merkezin Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem'in *University of Southern California*'da (USC) verecekleri ve bizzat Üniversite tarafından düzenlenen bir konferans, ANCA'nın tehdit kokan itirazları üzerine, başlamasına birkaç saat kala, Üniversite tarafından iptal edilmiştir.

Bu olaylar Kaliforniya'da ifade özgürlüğünün göreceli olduğunu, siyasi alanda güçlü bir grubun gerektiğinde bu özgürlüğü kısıtlayabileceğini yeterince göstermektedir. Dünyada ifade özgürlüğü ile tanınan ve bununla iftihar eden bir ülke olarak nam yapmış ABD'de bu özgürlüğü ciddi şekilde zedeleyen bu tür olaylara neden müsamaha edildiğini anlamak zordur.

2. Almanya

Almanya Millet Meclisi, 2 Haziran 2016 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını benimseyen bir karar kabul etmişti.³² İki ülke ilişkilerini gayet olumsuz etkileyen bu kararı, olanaklar ölçüsünde hafifletebilmek üzere, Türkiye'nin ısrarlı girişimleri sonucunda Alman Hükümeti kararın yasama niteliğinde olmadığını, bu nedenle bağlayıcı bir yönünün bulunmadığını, sadece Alman Parlamentosunun bu konudaki düşüncelerini yansıttığını belirten bir beyanda bulunmuştu.³³

Alman Parlamentosunun kararının yarattığı sorun böylece, kısmen olsun, çözümlenmiş görülmüştür. Diğer yandan Başbakan Merkel'in 10 Aralık 2016 tarihinde PKK tarafından İstanbul'da düzenlenen ve 38 kişinin ölümüne yol

³² *Ermeni Araştırmaları* Sayı 54, s. 14-26

³³ *Ermeni Araştırmaları* Sayı 55, s. 23

açan bombalama olayı için Cumhurbaşkanı Erdoğan'a taziyelerini bildiren³⁴ ilk yabancı devlet adamı olması da krizin aşılmasında Türkiye karşıtı hareketlerin devam etmekte olduğu görülmüştür. Buna misal olarak Alman Cumhurbaşkanı Joachim Gauck'ın Almanya'ya kaçmış Türk gazeteci Can Dündar'ı televizyon önünde kutlaması, Alman Dışişleri Bakanlığında Devlet Sekreteri Michael Roth'un bir gazete Türkiye'de eziyet ve tehdit edilen kişilerin Almanya'dan sığınma hakkı isteyebileceğini söylemesi gösterilebilir.³⁵ Daha sonra FETÖ'culukla suçlanan bazı Türklerin Almanya'ya sığınma hakkı elde ettiğine dair haberler çıkmıştır.

Bu arada Alman basını da Türkiye'ye karşı eleştirinin ötesinde olumsuz bir tutum takınmıştır. Bunlardan Der Spiegel Dergisine karşı Türkiye Dışişleri Bakanlığı cevap vermek gereğini duymuştur.³⁶

Türkiye-Almanya ilişkilerinde bu olumsuz gelişmeler Alman basınının da katkılarıyla, bu yazımızda incelemekte olduğumuz Aralık 2016-Mart 2017 döneminde de devam etmiştir. Burada belirtmek istediğimiz nokta bu gelişmelerin pek azının doğrudan Ermeni sorunuyla ilgili olduğudur. Çoğunluğu bu sorunun tamamen dışındaki bazı olaylardır. Ancak, Alman Meclisinin 2 Haziran 2016 tarihli "soykırım" kararının diğer olayların da olumsuz bir mecraya dökülmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Diğer olaylardan en önemli olanları şöyle özetlenebilir: TBMM Başkan Vekili Ayşe Nur Bahçeli'nin 7 Aralık 2016 tarihinde Almanya'da Köln Havaalanında alıkonulması, buna karşılık olmak üzere Alman diplomatlarının da Türk havaalanlarında bir süre bekletilmesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan hakkındaki küfürlü şiirleri nedeniyle, Alman yasalarına göre cezalandırılması gereken Komedyen Jan Böhmmermann'ın cezalandırılmadıkdan başka bu yasanın kaldırılması için Alman Hükümetinin karar alması, Türk-İslam Birliği (DİTİP) imamlarının evlerine, casusluk yaptıkları gerekçesiyle baskınlar düzenlenmesi, *Die Welt* gazetesi Türkiye Muhabiri Deniz Yücel'in tutuklanmasına Almanya'nın her kesimince aşırı tepki gösterilmesi, Adalet Bakanı Bekir Bozdağ ile Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi'nin Türkiye'de Anayasa değişikliği için yapılacak referandum konusunda Almanya'da Türk vatandaşlarını bilgilendirmek üzere yapacakları toplantılara izin verilmemesi,

34 "Angela Merkel'den Cumhurbaşkanı Erdoğan'a taziyeye telefonu" *Habertürk* <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1335250-angela-merkeldan-cumhurbaskani-erdogana-taziye-telefonu> (11 Aralık 2016)

35 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 55, s. 20,21

36 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 55, s. 21,22

Almanya’da terör örgütü olarak yasaklanan PKK’nın Frankfurt’ta 30.000 kişinin katıldığı Türkiye aleyhine bir gösteri yapması.

Ayrıca Joachim Gauck’un yerine Cumhurbaşkanı olarak seçilen, Merkel Hükümetinde Dışişleri Bakanı olan Frank-Walter Steinmeier, Türkiye koşullarını iyi bilmesine rağmen, Almanya’daki Türkiye karşıtı havadan etkilenerek, Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşmada R.T. Erdoğan’a hitaben Almanya için Nazi benzetmesi yapmaya son vermesini istedikten sonra, “Türkiye ile ortaklık isteyen kişilerle bağları koparmayınız. Hukukun üstünlüğüne, meydanın ve gazetecilerin özgürlüğüne saygı gösteriniz. Deniz Yücel’i serbest bırakınız” demiştir.³⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan ise 23 Mart 2017 tarihinde televizyondaki bir söyleşisi sırasında bu olaya temas ederek “Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier iyi arkadaş olduğumuz halde beni hedef alan bir açıklama yaptı. Bu açıklamayı yapmasından dolayı kendisine teessüf ediyorum “ şeklinde konuşmuştur.³⁸

Bu gelişmeler son derecede vahimdir ve ittifak ilişkileri olan iki ülke arasında olmaması veya olmasına izin verilmemesi gereken olaylardır. Ne var ki günümüzde Almanya’da, İslamofobinin de etkisiyle, Türkiye’yi yermek bir tür moda haline gelmiştir. Daha da kötüsü Almanya’nın bu tutumu, başta Hollanda olmak üzere, diğer bazı Avrupa ülkeleriyle Türkiye aleyhinde benzer olaylar meydana gelmesine neden olmuştur.

İncelediğimiz dönem içinde Almanya’da Ermeni sorununu ilgilendiren iki olay görülmektedir.

Alman Millet Meclisinin “soykırım” konusundaki kararı hakkında sekiz Türk Alman Anayasa Mahkemesine başvurarak bu kararın iptalini istemişlerdir. Mahkeme, alışılmışın üzerinde bir ivedilikte, bu talebi reddetmiş ve bunu Meclis kararının davacıların temel haklarını ihlal etmediği gerekçesine bağlamıştır.³⁹ Davacılardan Avukat Ramazan Akbaş bu konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götüreceklerini söylemiştir.⁴⁰

Köln Belediyesi Ermeni “soykırımı” için bu kentteki bir mezarlıkta bir anıt dikilmesine izin vermiştir.⁴¹ Köln’de yaklaşık 100.000 Türk’e karşılık 5.000

37 “Steinmeier Rebukes Erdogan in Maiden Speech as President” *Asbarez* (22 Mart 2017)

38 “Erdoğan’dan Alman Cumhurbaşkanı’na: Kendisine teessüf ediyorum” *T24*
<http://t24.com.tr/haber/erdogandan-alman-cumhurbaskanina-kendisine-teessuf-ediyorum,395320> (23 Mart 2017)

39 “German Court Rejects Suits Against Armenian Genocide” *Associated Press* (19 Aralık 2016)

40 “Almanya AYM’den “soykırım” iptaline Ret” *T24* (15 Şubat 2017)

41 “Köln’de Ermeni Soykırımı Anıtına Onay” *Anadolu Ajansı* (15 Mart 2017)

kadar Ermeni'nin yaşadığı bilinmektedir. Köln Belediyesinin, çoğu oy hakkı bulunan Türkleri rencide edecek böyle bir karar almasında İslamofobi kadar Alman Meclisinin "soykırım" kararının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

3. Fransa

Fransa'nın Ermeni soykırım iddiaları konusunda son derecede taraf tutan bir geçmişi vardır.

Doksanlı yılların ikinci yarısında Fransa'nın Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi için yoğun bir propaganda ve Parlamento üzerinde baskılar başlamış, bunlar Türkiye'nin karşı durmasıyla bir süre durmuş, sonra Jacques Chirac'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde, 2001 yılında, Fransız Millet Meclisi "Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça tanır" şeklinde bir cümlelik bir kanun kabul etmiştir. Bu olay iki ülke ilişkilerini son derecede germiş ancak bir süre sonra Türkiye'nin, iki ülke arasındaki ekonomik çıkarları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olması olasılığını dikkate alarak, ilişkileri normale döndürmesinden sonra bu olay da gündemden düşmüştü.

Fransız Ermenileri bu kanunun kabul edilmesinden bir süre sonra, soykırımı tanımanın yetmeyeceğini, Ermeni soykırımını inkâr edenlerin, aynen Yahudi soykırımını inkar edenlere yapıldığı gibi, cezalandırılmasını istemeye başlamışlardır. Fransa'da ve Avrupa'nın birçok ülkesinde Yahudi soykırımını inkâr edenlerin sayısı az değildir. Her yönüyle kanıtlanmış bu olayı inkâr edenlerin cezalandırılması normaldir. Ancak 1915 olaylarının soykırım olduğu hukuksal olarak kanıtlanmamış olduğundan, ayrıca Fransa'da bu olayların soykırım olmadığı sistemli bir şekilde inkâr edilmediğinden, Ermenilerin ısrarla talep ettikleri cezalandırıcı bir kanuna hiç ihtiyaç yoktu. Buna ek olarak Türkiye'nin itirazları, Fransa'nın iki meclisinde böyle bir kanuna karşı duyulan şüpheler, Fransız tarihçilerinin çoğunluğunun tarihi olaylar hakkında kanun çıkarılmasına karşı olması gibi nedenlerle yaklaşık on bir yıl Fransız Ermenilerinin istediği cezalandırma yasası kabul edilmemişti. Ancak sonunda dönemin Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin seçim mülahazalarıyla fikir değiştirmesiyle, 2012 yılında bu konuda bir kanun kabul edilmişti. Ancak bu kanuna karşı olan milletvekili ve senatörler Anayasa Konseyi'ne (Mahkemesine) başvurarak kanunun iptal edilmesini istemişler, Konsey de, kanunu ifade özgürlüğüne aykırı bularak, iptal etmişti.

Sarkozy'den sonra Cumhurbaşkanı seçilen ve öteden beri Ermenilere yakınlığı ile bilinen François Hollande "inkârı" cezalandıran kanunu yeniden kabul ettirmek arayışlarına girmiş, ancak Anayasa Konseyi'nin tutumu karşısında

bu alanda zorluklarla karşılaşmış, sonunda, bir çare bulması için, Anayasa Konseyi'nin eski Başkanı Jean-Paul Costa'yı görevlendirmiştir.

Fransız Millet Meclisi 22 Aralık 2016 tarihinde “Eşitlik ve Vatandaşlık” başlığı altında birçok konuyu içeren bir tür “torba kanun” kabul etmiştir. Bu kanunun bir maddesi bir soykırımını inkâr eden, küçümseyen ve sıradanlaştıran kişilerin bir yıl hapse ve 45.000 Euro Para cezasına çarptırılmasını öngörüyordu. Ancak bu maddenin uygulanması söz konusu soykırımının bir Fransız veya bir uluslararası mahkeme tarafından tanınmasına ve ayrıca inkâr, küçümseme ve sıradanlaşmanın bir grubu veya bu grup üyesi kişiye karşı şiddet ve kini tahrik amacıyla yapılmasına bağlıyordu.

Böylece, Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyenlerin cezalandırılması konusu yeniden ve dolaylı bir şekilde gündeme gelmiş oldu. Türkiye Dışişleri bu olaya aşağıdaki açıklamayı yaparak tepki gösterdi:

Sc-48, 23 Aralık 2016, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu'nun Fransa Parlamentosu'nda Kabul Edilen “Basın Özgürlüğü Kanununa” İlişkin Düzenleme Hakkındaki Bir Soruya Cevabı

Fransa Parlamentosu'nda kabul edilen, “soykırımı inkar suçunun” kapsamının genişletilmesine yönelik yasa değişikliği, Bakanlığımızca daha önce konuyla ilgili yapılan açıklamalarda da işaret edildiği üzere, ifade özgürlüğünün hukuka aykırı şekilde sınırlanması riskini doğurabilecektir. Ayrıca, çok sayıda Fransız parlamenter ve hukukçu, söz konusu düzenlemenin, Fransız ceza mevzuatına yenilik getirmemesi ve ceza hukukuyla bağdaşmayan muğlak unsurlar içermesi nedeniyle yasa tekniğiyle de bağdaşmadığı görüşündedir. Nitekim Fransız Parlamentosu'nda yapılan oylamalarda önemli sayıda parlamenterin düzenleme aleyhinde oy kullanması ve düzenlemenin az bir oy farkıyla kabul edilmesi, konu hakkında bir mutabakatın bulunmadığını göstermektedir.

Henüz yasalaşmamış olan bu düzenlemeyle ilgili olarak önümüzdeki dönemde işleyecek süreçleri de yakından takip edeceğiz.

Kabul edilen kanunda Ermeni soykırımından bahsedilmiyordu. Ayrıca 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlayan bir Fransız veya bir uluslararası mahkeme kararı da yoktu. Bu haliyle söz konusu madde Ermenilerin beklentilerine cevap vermekten uzaktı. Ancak, anlaşılan, kanunda sadece

soykırım sözcüğünün dahi bulunması, ileride olabilecek değişikliklere kapıyı açık tuttuğundan, bu aşamada yeterli görülüyordu.

Ancak, soykırımı inkâr edenlerin cezalandırılmasına ilişkin 2012 tarihli kanunun Anayasa Konseyi'nce Anayasa'ya uygun olmadığını belirterek iptal etmiş olduğu hatırlandığında, bazı değişikliklerle aynı hususu içeren başka bir kanun çıkartılmasına çalışılması Anayasa Konseyi'nin iradesine aykırı bir hareketti.

2016 tarihli bu yeni kanunun iptal ettirilmesi için normal yol 60 milletvekili veya senatörün Anayasa Konseyine müracaat etmesiydi. 2012'de bu yapılmıştı. Ancak 2016 kanununa itiraz edecek bu sayıda milletvekili veya senatör bulunamadı. Bunun nedeni, pek açık olmamakla beraber, son yıllarda bütün Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da çok artmış bulunan İslamofobyaya, dolayısıyla Türkofobyaya'nın etkisi olabilir. Ayrıca yaklaşmakta olan başkanlık seçimleri nedeniyle birkaç kentte oy potansiyeli olan Ermeni toplumunun tepkilerinden çekinilmiş olabilir.

Yeterli sayıda milletvekili ve senatörün Anayasa Konseyine başvurmamasına karşılık Fransa'da başkanlığını Dr. Demir Önger'in yaptığı "Okul Programlarında Türk Tarihinin Öğretiminde Tarafsızlık için Birlik" (*ANEENTPS = L'Association Pour la Neutralité de l'Enseignement de l'histoire turc dans les Programmes Scolaires*) kanunun iptali için Anayasa Konseyine müracaat etti.

Anayasa Konseyi söz konusu kanun için 26 Ocak 2017 tarihinde aldığı kararda ANEENTPS'in müracaatına değinmedi ve bu konunun "re'sen" (kendisi tarafından) ele alındığını belirtti; böylelikle 2012 yılındaki iptal kararına dolaylı da olsa bir gönderme yaptı.

Konseyin soykırımın inkârı maddesini iptal etmesinin nedenleri çok kısa olarak şunlardır:

- Kin ve nefretin özendirilmesi zaten mevcut kanunlarla cezalandırılmış olduğundan söz konusu maddeye ihtiyaç yoktur.
- İnkâr olayı (Ermeni soykırımı iddiasının inkârı) kanunen suç değildir. O nedenle suç olmayan bir olayın cezalandırılması olası değildir.

Konseyin bu kararı almasında şu hususların etkili olduğu düşünülmektedir:

Önce Konsey eski kararına sadık kalmış ve iptal için yeterli sayıda başvuru olmamasına karşın ilgili maddeyi "re'sen" iptal etmiştir.

İkinci olarak Konsey, Cumhurbaşkanı Hollande'ın bir "inkâr kanunu" çıkarılması için olağanın çok dışındaki gayretlerini dikkate almadan ve Hollande'ın kısa süre önce eski başbakanlardan Laurent Fabius'ü Konsey Başkanı olarak atamış olmasından da etkilenmeden bu kararı almış ve böylelikle gerçekten bağımsız hareket ettiğini kanıtlamıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Fransız Anayasa Konseyi kararı hakkında şu açıklamayı yapmıştır.

Anayasa Konseyinin söz konusu bu kararı Fransız Ermenilerinin son on yıldan beri Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyen kişilerin cezalandırılması çabalarından bir sonuç alamadıklarını göstermektedir. Başkan Hollande'ın desteğine rağmen bu konuda başarılı olunamamasını eski deyimiyle "hezimet" (ağır yenilgi) olarak değerlendirmek gerekmektedir.

No: 30, 27 Ocak 2017, Fransa Anayasa Konseyi'nin, Mahkeme Kararıyla Soykırım Olarak Tespit Edilmemiş Olayların İnkârının Cezalandırılmasına Yönelik Yasal Düzenlemeyi İptali Hk.

Fransa Anayasa Konseyi dün açıkladığı kararla, Fransa Parlamentosu'nun 22 Aralık 2016 tarihinde kabul ettiği "Eşitlik ve Vatandaşlık Yasası"nın, inkar suçunun kapsamının mahkeme kararıyla soykırım olarak nitelendirilmemiş olayları da içerecek şekilde genişletilmesini öngören maddesinin, ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine ve Fransa Anayasasına aykırı olduğuna karar vermiştir.

Fransa Anayasa Konseyi, 2012 yılındaki kararının devamı niteliğini taşıyan ve ihtilaflı

tarihi olaylar konusunda ülkemizin bugüne dek savunduğu ilkelerle uyumlu bu kararıyla, hukukun üstünlüğüne ve demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan ifade özgürlüğü ilkelerine bağlılığını bir kez daha göstermiştir.

Karar, tarihsel ihtilaflara ilişkin demokratik tartışmaların, kısır iç politika mülahazalarıyla hukuka aykırı şekilde kısıtlanmasının engellenmesi açısından önemli bir hukuki kazanımdır.

Bu tür ihtilafları siyasi amaçlarla istismar çabası içinde olan çevrelerin bu karardan gerekli dersleri çıkaracağını ümit ediyoruz.

Anayasa Konseyinin söz konusu bu kararı Fransız Ermenilerinin son on yıldan beri Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyen kişilerin cezalandırılması çabalarından bir sonuç alamadıklarını göstermektedir. Başkan Hollande'ın

desteğine rağmen bu konuda başarılı olunamamasını eski deyimıyla “hezimet” (ağır yenilgi) olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Aslında, Holokost'un aksine Ermeni soykırım iddialarının, Fransa'da kayda değer bir şekilde inkâr edildiğini söylemek mümkün değildir. Bu durumda Fransa'daki Ermeni toplumunun bu konuda neden bu kadar ısrarlı davrandığını açıklamak gerekmektedir.

Birinci neden tüm diaspora Ermenilerine hâkim olduğu görülen Türk ve Türkiye karşıtlığı, hatta düşmanlığıdır. Türkleri küçülten ve Türkiye'yi zora sokan her girişim Ermeniler tarafından bir tür “vatani görev” gibi görülmektedir. Bu tür düşünce ve duygular olası bir Türk-Ermeni uzlaşmasının önündeki en büyük engeldir. Diğer yandan, 2009 protokolleri sürecinde görüldüğü gibi, Diaspora Ermenileri Türkiye ile uzlaşmak da istememektedir.

İkinci bir neden, buldukları ülkelere süratle asimile olan, diğer bir deyimle Ermeni dil, örf ve adetlerini ve hatta siyasi inançlarını kaybetme süreci içinde bulunan Ermenilerin, “inkâr edenlerin cezalandırılması” gibi bazı konuları ele alıp bunların gerçekleştirilmesi için büyük çaba harcamak yoluyla bir süre daha Ermeniliklerini muhafaza edebilme ümitleridir.

Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyenlerin cezalandırılması konusu kapanmış mıdır?

Fransa'nın önemli Ermeni örgütlerinden olan Taşnak eğilimli Ermeni Davasını Savunma Komitesi (*CDCA = Comité de la Défense de la Cause arménienne*) Anayasa Konseyi Kararından sonra yaptığı ve “Türk devleti bizi durduramaz. Hiç bir şeyden vazgeçmeyeceğiz” başlığını taşıyan ve Anayasa Konseyini “adalet ve insan haysiyeti değerlerine ihanet etmekle” suçlayan bir açıklamasında⁴² mücadelelerinin başka şekiller altında olsa da devam edeceğini bildirmiş bulunmaktadır.

Fransa'daki Ermeni Örgütlerini bir araya getiren Fransa Ermeni Kuruluşları Koordinasyon Konseyi'nin (*CCAF = Conseil de Coordination des Organisations Arméniennes de France*) yaptığı bir açıklamada ise Anayasa Konseyi'ni Ermeni kökenli Fransız vatandaşlarını Türk Devletinin saldırısına maruz bırakmakla itham ettikten sonra, asla boyun eğmeyeceklerini ne inkârcılıkla mücadeleye devam edeceklerini bildirmiştir.⁴³

42 “CDCA: L'Etat turc ne nous arrêtera pas, nous ne lâcherons rien!” *Armenews* (29 Ocak 2017)

43 “CCAF n'acceptera jamais une telle soumission” *Armenews* (27 Ocak 2017)

Fransız Ermenilerinin büyük desteğine sahip bu örgütlerin mücadele etmeye devam edeceklerini ısrarla beyan etmelerine karşın bundan böyle bir kanun çıkartarak Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyenlerin cezalandırılmasını sağlamak hukuksal olarak çok güç, hatta imkânsız görülmektedir.

François Hollande aynı düşüncede olmalı ki 8 Şubat 2017 tarihinde Fransa Ermeni Kuruluşları Koordinasyon Konseyi'nin düzenlediği bir yemekte yaptığı konuşmada⁴⁴ Anayasa konseyi kararının herkes için geçerli olduğunu belirttikten sonra bütün soykırımları, savaş suçlarını, insanlığa karşı suçları anmak üzere bir milli gün ihdası üzerinde çalışıldığı söylemiştir.

Bu sözlerden “inkârcılığı” cezalandırmak için tekrar bir kanun çıkarılmasıyla uğraşılmayacağı buna karşın soykırımların anılması için bir milli gün ilanı yoluyla Ermenileri tatmin etmeye çalışılacağı anlaşılmaktadır. Ancak Fransa’da 23 Nisan ve 7 Mayıs tarihleri arasında cumhurbaşkanlığı seçimleri, 11 ve 18 Haziran’da ise milletvekili genel seçimleri yapılacak olduğundan ve François Hollande Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmadığından, seçilecek yeni cumhurbaşkanı ve parlamentonun söz konusu milli gün ilânına taraftar olup olmayacakları şimdiden bilinmemektedir; bu nedenle François Hollande’ın bu vadinin yerine getirileceğinin bir garantisi yoktur. Böyle bir milli gün ihdası olursa dahi, Fransa 2001 yılında Ermeni soykırımı tanıdığından, bu milli gün mevcut durumun teyidinin ötesinde bir anlam taşımayacaktır.

François Hollande’ın aynı konuşmasında Ermenilere “Siz Fransa’nın en iyisisiniz” demesi de dikkatleri çekmiştir. Hollande bu sözlerle, herhalde, Fransa’daki etnik gruplar arasında en iyi olanın Ermeniler olduğunu kastetmiş olsa gerektir. Fransa’da başta Kuzey Afrikalı Müslümanlar olmak üzere, birçok etnik grup bulunmaktadır. Türkler de yaklaşık 400.000 kişiyle önemli bir gruptur. Bunlar, anlaşılan “en iyi” sıfatına lâyık görülmemektedir.

Kısaca François Hollande’ın nedeni tam olarak bilinmeyen bir Ermeni hayranlığı vardır. Ermenilerde bu durumdan olabildiğince yararlanmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede tanınmış şarkıcı Charles Aznavour’un “François Hollande’ı arayacağımıza eminim” sözlerinin⁴⁵ gerçeği yansıttığı görülmektedir.

44 “Discours lors du dîner du Conseil de Coordination des organisations Arméniennes de France” <http://www.elysee.fr/declarations/article/discours-lors-du-diner-du-conseil-de-coordination-des-organisations-armeniennes-de-france> (8 Şubat 2017)

45 “Charles Aznavour: “Je suis sûr qu’on va regretter François Hollande” *BFMTV* <http://people.bfmtv.com/actualite-people/charles-aznavour-je-suis-sur-qu-on-va-regretter-francois-hollande-1099544.html> (9 Şubat 2017)

4. İtalya

İtalyan Parlamentosu 2000 yılında Ermeni soykırım iddialarını, Avrupa Parlamentosunun bu konudaki 1987 yılı kararına atıfta bulunarak, tanımıştı. Buna karşın İtalyan Hükümetleri Ermeni soykırım iddialarına, mecbur kalmadıkça değinmemeye özen göstermişler ve böylece bu konunun Türkiye ile bir sorun oluşturmasını önlemeye çalışmışlardır. Buna karşılık bazı İtalyan bölge parlamentoları ve bazı kent meclisleri söz konusu iddiaları benimseyen kararlar almışlardır.

Kasım ayı içinde Ermenistan'ı ziyaret eden İtalyan Dışişleri Bakanı Paolo Gentiloni bir gazetecinin Ermeni iddialarına ilişkin bir sorusuna cevaben⁴⁶ “İtalya, kanlı olayların ve Ermeni halkına karşı yapılanların olağanüstü ağırlığını her zaman kabul etmiştir. Ancak ‘soykırım’ teriminin hukuki tanımı üzerindeki tartışmanın, uluslararası organlara bırakılması ve bunun, bölgedeki gerginliğin artmasına sebebiyet vermemesi gerektiğini düşünüyoruz.” demiş ve böylelikle İtalya'nın bu konuya karışmama isteğini bir kez daha ortaya koymuştur.

5. İsrail

Ermeni görüşlerini destekleyen bazı İsraili milletvekilleri, Parlamentodan bir karar çıkarmanın güçlüğü karşısında Eğitim, Kültür ve Spor Komitesinden 1 Ağustos 2016 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını kabul eden ve Hükümetin de kabul etmesini isteyen bir karar alınmasını sağlamışlardı.⁴⁷ Bu karar ne Knesset'i ne de Hükümeti bağlamadığı için hukuki ve/veya siyasi bir sonuç doğurmamaktadır.

Diğer yandan Türkiye-İsrail ilişkileri artık normale döndüğü ve karşılıklı olarak büyükelçiler atandığı için bundan sonra Knesset'in soykırım iddiaları konusunda bir karar kabul etmesi olasılığı daha da zayıflamıştır.

Buna karşılık İsrail'de bir kesimin Türkiye karşıtlığının devam ettiği görülmektedir. İsrail'i ziyaret eden bir parlamento heyetiyle yaptığı görüşmede İsrail Parlamentosu Başkanı Yuli-Yoel Edelstein, İsrail'in halen Ermeni soykırımını tanımamış olmasından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiş, ayrıca Ermeni ve Yahudi halklarının tarih boyunca birçok müşterek noktalara sahip olduklarını, 20. yüzyılda iki halkın, ortadan kaldırılma

46 “İtalya'dan 1915 Açıklaması” *DHA* (25 Kasım 2016)

47 “Knesset Education Committee Recognizes Armenian Genocide” *The Times of Israel* (1 Ağustos 2016)

tehdidini içeren, korkunç trajediler yaşadığını belirtmiş, Ermenileri dost olarak gördüklerini ve işbirliği yapmak istediklerini söylemiştir.⁴⁸

Diğer yandan İsrail'in Azerbaycan ile gayet yakın ilişkileri dikkate alındığında Ermenistan'a bir tür açılım yapıyormuş gibi görünen bu sözlere anlam vermek güçtür.

6. Danimarka

Kuzey ülkeleri genellikle Ermeni soykırım iddiaları gibi güncel olmayan, bir sonuca varması mümkün bulunmayan ve ülkeler arasında gereksiz tartışma ve hatta anlaşmazlıklara neden olan konulara karışmaktan uzak durmaktadır. Bunda, Kuzey ülkelerinde az sayıda Ermeni olması ve Türklerin daha fazla olmasının rolü de vardır. Bunun tek istisnası İsveç olup, bu ülkedeki Süryani azınlık aşırı Ermenilerin etkisi altında hareket etmekte ve İsveç Parlamentosu 2010 yılında kıl payı bir "soykırım" kararı almış olmakla beraber Hükümetin katılmaması kararı sonuçsuz bırakmış bulunmaktadır.

Danimarka'da 300 kadar Ermeni yaşadığı anlaşılmaktadır. Ermeni Cemaatinin talep ve ısrarı üzerine Danimarka Parlamentosunda Grubu bulunan Birlik Listesi (Enhedslisten) Liberal İttifak (Liberal Alliance) ve Alternatif (Alternativet) partileri 1915 olaylarının soykırım olduğunun tanınması için Parlamento'ya bir tasarı sunmuşlardır.⁴⁹

Danimarka'da 60.000 kadar Türk yaşamakta ve Parlamento'da 3 Türk milletvekili bulunmaktadır.⁵⁰ Söz konusu tasarının gündeme alınmasından sonra Danimarka'daki Türk sivil toplum kuruluşları Parlamento'ya 1915 olaylarının soykırım olmadığını belirten mektuplar göndermeye başlamışlardır.

Danimarka Dışişleri Bakanı Anders Samuelsen de yaptığı bir konuşmada tasarıya karşı çıkmış ve soykırım iddialarının tarihçilere bırakılması gerektiğini söylemiştir.⁵¹

48 "Israel's Parliament Must Recognize Armenian Genocide, Says Speaker Yuli-Yoel Edelstein" *Massis Post* <http://www.mirrorspectator.com/2017/01/26/israels-parliament-must-recognize-armenian-genocide-says-speaker-yuli-yoel-edelstein/> (26 Ocak 2017)

49 "Danimarka Parlamentosu Ermeni Tasarısını Görüşecek" *Kuzey* (16 Ocak 2017)

50 "Danimarka'da Türk Milletvekili Sayısı Üçe yükseldi" *Hürriyet* (11 Ekim 2014)

51 "Danish FM urges to leave Armenian Genocide issue to historians" *Armradio* <http://www.armradio.am/en/2017/01/19/danish-fm-urges-to-leave-armenian-genocide-issue-to-historians/> (19 Ocak 2017)

Danimarka Parlamentosu söz konusu tasarımı kabul etmemiştir. Buna karşılık 89 lehte, 9 aleyhte ve 11 çekimsiz oyla kabul edilen bir metinde, Türk-Ermeni ilişkileri kastedilerek, uzlaşmanın en iyi yolunun, tarih hakkında araştırmalara dayanan açık bir diyalog olduğu belirtilmiştir. Ancak Parlamento, Türk kanunlarının ilgili olayların soykırım olarak nitelendirilmesini yasaklamasından üzüntü duyduğunu belirtmiş ve son olarak da tarihi olaylar hakkında değerlendirme yapmamak geleneğini sürdüreceğini belirtmiştir.

Bu metinde Türkler ve Ermeniler ve/veya Türkiye ve Ermenistan arasında uzlaşma sağlamanın en iyi yolunun tarihi araştırmalara dayanması gerektiğine dair ifadeler Türkiye'nin bu konuda izlediği politikaya uygundur.

Buna karşın Türk kanunlarının söz konusu olayların soykırım olarak nitelendirilmesini yasakladığı ifadeleri yanlıştır. Türk kanunlarında böyle bir hüküm bulunmamaktadır. Türk Ceza Kanununun 301 maddesi Türk Milletini aşağılamayı suç olarak saymaktadır. Ermeni soykırımı iddiaları da bu çerçevede mütalaa edilebilirse de, bu maddeye göre soruşturma yapmak Adalet Bakanlığının iznine tabi olduğundan ve Bakanlık yıllardan beri böyle bir izin vermediğinden halen 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirdiği için Türkiye'de hüküm giyen kimse bulunmamaktadır. Buna karşın, 1915 olaylarının soykırım olmadığını söyleyen Doğu Perinçek'in İsviçre'de mahkûm edildiği ve yıllar sonra AIHM tarafından bu mahkûmiyetin bozulduğu unutulmamalıdır.

Bu husus hariç, Danimarka Parlamentosunun kararı Türkiye'de memnunluk uyandırmıştır. Bu konuda Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu "Danimarka Meclisinin aldığı karar da çok anlamlıdır. Tarihle ilgili olaylarda, tarihteki gelişmelerle ilgili Meclisin, siyasetçilerin değil, tarihçiler değerlendirsin diyor. Bu da tarihi suiistimal etmek isteyenlere esasen çok güzel bir cevap. O yüzden Danimarka Parlamentosuna çok teşekkür ediyoruz" demiştir.⁵²

Dışişleri Bakanlığı da Danimarka Parlamentosunun aldığı karar hakkında şu açıklamayı yapmıştır.

Sc-3, 26 Ocak 2017, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu'nun Danimarka Parlamentosunun 26 Ocak 2017 Tarihinde Kabul Ettiği 1915 Olaylarına İlişkin Kararı Hakkında Bir Soruya Cevabı

Danimarka Parlamentosu'nun, 1915 olayları bağlamında, tarihi meselelere ilişkin anlaşmazlıkların çözüm yerinin Parlamentolar ve

52 "Çavuşoğlu'ndan Ermenistan'a çağrı!" *Gazetevatan* <http://www.gazetevatan.com/cavusoglu-ndan-ermenistan-a-cagri-1032820-dunya/> (27 Ocak 2017)

Hükümetler olmadığını vurgulayan 26 Ocak 2017 tarihli kararını memnuniyetle karşılıyoruz.

Anılan Parlamento'ya, 1915 olaylarına ilişkin tartışmaların Türkiye'de özgürce yapılabilmesini ve her türlü fikrin serbestçe ifade edilmekte olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

Ülkemiz, 1915 olayları konusundaki tüm görüşlerin, bu çerçevede Türklerin yaklaşımlarının da serbestçe ifade edilmesinin önündeki engellerin kaldırılması, bu konuda tarihe ışık tutacak tüm belgelerin ortaya çıkmasını teminen ilgili tarafların arşivlerindeki belgelerin ele alınacağı Ortak bir Tarih Komisyonu oluşturulması yönündeki iradesinin de arkasındadır.

Esasen, Türkiye'nin bu tarihi konudaki görüşlerini teyit eden 15 Ekim 2015 tarihli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı da bunu gerektirmektedir.

III - KARABAĞ SORUNUNA İLİŞKİN GELİŞMELER

CIS (*Community of Independent States*) 16 Eylül 2016 tarihinde Bişkek'te yaptığı Zirve Toplantısı Başkan Aliev ve Sarkisyan'ın bir araya gelmesi için bir fırsat olmuştur. CIS, ilke olarak, Karabağ Sorununun çözümüyle görevli değildir. Ancak Sarkisyan yaptığı konuşmada Karabağ sorununa da değinerek Ermenistan'ın bu anlaşmazlığın hukuk ve uluslararası kurallara ve makul karşılıklı tavizlere dayanarak çözümlenmesine taraftar olduğunu söylemiş⁵³ ayrıca Karabağ sorununa ilişkin ilerlemelerin güven artırıcı önlemlerin uygulanmasına bağlı olduğunu da belirtmiştir.⁵⁴ Bu önlemler, bilindiği gibi, ateşkes ihlallerinin uluslararası denetimi ve Karabağ bölgesinde gözlemci sayısının artırılmasıdır.

Sarkisyan Ermenistan'ın tutumunun Minsk Grubu Eş Başkanlarının tutumu ile uyumlu olduğunu da belirtmiştir. Bu tutumun ne olduğunda açıklık yoktur. Genel olarak Karabağ'ı çevreleyen 7 Azeri rayonunun Azerbaycan'a iadesi buna karşılık Karabağ'ın statüsünün referandumla saptanmasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Halen Karabağ'da hiç Azeri bulunmadığı, göç etmeye zorlananlar geri dönse de azınlıkta kalacakları dikkate alındığında böyle bir

53 "L'Arménie Est Prête à Un Compromis Raisonnable avec l'Azerbaïdjan, Selon S. Sarkissian" *Armenews* (18 Eylül 2016)

54 "Armenia Committed to Reasonable Compromise on Karabakh, Says Sarkisian" *RFE/RL* (16 Eylül 2016)

referandumun sonucu şimdiden bellidir. “Azeri rayonlarına (ilçelerine) karşı Karabağ’ın bağımsızlığı” şeklinde özetlenebilecek bu formül aslında hayli eskidir ve Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Azerbaycan’ın bu konuda verdiği tek taviz, Karabağ’ın özerk bir cumhuriyet olması ancak Azerbaycan’a bağlı kalmasıdır.

Sarkisyan bu toplantıda Nisan ayında Karabağ’daki çarpışmalara temasla Azerbaycan’ın Ateşkes Antlaşmasını (Bişkek 1994) ihlâl ettiğini de ileri sürmüştür.

Aliiev verdiği cevapta⁵⁵ Ermenistan’ın bağımsız bir devletin topraklarını işgal ederek toprak bütünlüğünü ihlâl ettiğini, Karabağ ve bu bölgeyi çevreleyen rayonlardaki Azerileri sürdüğünü, bir milyon kişiyi mülteci haline getirdiğini, tarihi, dini ve kültürel anıtlar dâhil, her şeyi tahrip ettiğini, bu durumun iki AGİT raporu ile tespit edilmiş olduğunu söylemiş, ayrıca Ermenistan’ın 20 yıldır müzakere sürecini sürdürdüğünü böylece bu sürecin kalıcı olmasına çalıştığını da belirtmiştir.

Aliiev, BM Güvenlik Konseyi’nin 1990’ların başlarında Ermeni güçlerinin, önkoşulsuz olarak ve derhal Azerbaycan topraklarından çıkarılmasına ilişkin dört karar kabul ettiğini, bunların hiç birinin uygulanmadığını, Ermenistan’ın Karabağ’da idari değişiklikler de yaptığını, bunların yasadışı olduğunu ve suç teşkil ettiğini de ifade etmiştir. Aliiev, Ermeni tarafının Minsk Grubu sürecini müzakerelerin sonsuza kadar sürmesi için kullandığını, barış istemediğini, yegâne amaçlarının Azerbaycan topraklarını kontrol altında bulundurmak olduğuna değinerek ülkesinin kimsenin toprağını işgal etmediğini, buna karşın Azerbaycan topraklarının %20’sinin işgal altında olduğunu vurgulamış ve Ermenistan Başkanının yersiz şikâyeti (ateşkesin ihlâl edildiği) karşısında bu hususları dile getirmeyi bir görev saydığını söylemiştir.

Sarkisyan cevaben “Bu yalanlara cevap vermenin anlamı yok” demiş, Aliiev ise “Bir yalana zaten cevap verdim” demesiyle bu tartışma son bulmuştur.

Bu olay, Nisan ayında Karabağ’daki çarpışmalardan sonra Başkan Putin’in Başkan Aliiev ve Sarkisyan’la yaptığı çeşitli toplantılar sonucunda Karabağ sorununun çözümü yolunda önemli adımlar atıldığı gibi kamuoyunda beliren kanının doğru olmadığını, aslında 20 küsur yıldır çözüm konusunda hiçbir ilerleme kaydedilmemiş olduğunu göstermektedir. Durumu özetlemek gerekirse Azerbaycan, uluslararası hukuka göre, kendisine ait toprakları geri istemekte Ermenistan ise bundan kaçınmaktadır.

55 “İlham Aliiev’s Solid, Tough Response to Armenian President’s Provocative Remarks” *Trend* (17 Eylül 2016)

Ermenistan'ın bu uzlaşmaz tutumu Karabağ sorununun çözümünü çıkmaza sokmuştur. Amerikan Dışişleri Bakanı John Kerry Nisan ayı çarpışmalarından sonra bir çözüm konusunda Rus Dışişleri Bakanı Lavrov ile birlikte çaba harcamıştı. Kerry son gelişmeler karşısında, Ermenistan ve Azerbaycan liderlerinin barışa hazır olmadıkları için çözümün ufukta görülmediğini söylemiştir.⁵⁶ Aynı kanının Ruslarda da olduğu görülmektedir. Başkan Putin'in Yardımcısı Yuri Ushakov Karabağ sorununun çözümü hakkında ülkesinin iyimser olmadığını ancak bu konuda Erivan ve Bakü ile çalışmaya devam edeceklerini belirtmiştir.⁵⁷

Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Edvard Şarmazanov, önümüzdeki dönemde Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının buluşmasının öngörülmediğini söylemek suretiyle kısa vadede bir gelişme olmayacağına işaret etmek istemiştir.⁵⁸

Buna karşılık Minsk Grubu eşbaşkanları da Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanlarının AGİT'in 8–9 Aralık 2016 tarihinde Hamburg'da yapacağı yıllık toplantısı sırasında görüşmelerini sağlamaya çalışmışlardır.⁵⁹ Bu toplantı 8 Aralık'ta yapılmış ancak, tahmin edildiği gibi, bir sonuç alınamamıştır. Bunun başlıca nedeni Karabağ konusunda Azerbaycan ve Ermenistan'ın görüşlerinin tamamen farklı olmasıdır. Azerbaycan, haklı olarak, Karabağ dâhil, Ermenistan tarafından işgal edilmiş toprakların boşaltılmasını talep etmektedir. Karabağ'daki Ermeniler ise çok geniş özerklik hakları tanımaya hazırdır. Ayrıca, Karabağ'a "Özerk Ermenistan Cumhuriyeti" adının verilmesi de kabul etmektedir. Ermenistan ise Karabağ'ın bağımsız bir devlet olmasından vazgeçmek istememekte ve yedi Azeri rayonunun boşaltılması karşılığında Karabağ'ın bağımsızlığının tanınmasına çalışmaktadır.

Hamburg toplantısından sonra Minsk Grubu Eş Başkanları yayınladıkları bir ortak bildiriye⁶⁰ Karabağ konusunda bu grubun tutumunu ve çözüme esas olacak öğeleri açıklamışlardır.

Eşbaşkanlar ayrıca Azerbaycan ve Ermenistan başkanlarının bir toplantı yapmalarını da önermişlerdir.

56 "Armenia, "Azeri Leader Not Ready for Compromise" *RFE/RL* (30 Eylül 2016)

57 "Putin's Aide: Moscow Not Optimistic About Karabakh Settlement" *APA* (13 Ekim 2016)

58 "Şarmazanov: Önümüzdeki Süreçte Ermenistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanları Buluşması Gerçekleşmeyecek" *News.am* (27 Ekim 2016)

59 "Les Ministres des Affaires Étrangères S'Accusent Mutuellement" *Armenews* (9 Kasım 2015)

60 "OSCE Minsk Group Co-Chair Countries Issue Statement on Karabakh" *Asbarez*
<http://asbarez.com/157945/osce-minsk-group-co-chair-countries-issue-statement-on-Karabakh>
(8 Aralık 2016)

2016 yılı sonunda, 29 Aralık'ta, Ermenistan'ın Tavuş bölgesinde meydana gelen çarpışmalar Karabağ'da değil Ermenistan'da olduğu için Ermeni basını tarafından özel bir önem taşıdığı şeklinde takdim edilmiştir.⁶¹ Ermenistan üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Azerbaycan'la çıkan çatışmalarda kendi yanında yer almasını sağlamaya çalışmış ancak örgüt üyeleri, oybirliği kuralı da geçerli olduğundan, Karabağ ile ilgili olaylara karışmamak gibi bir eğilim sergilemişlerdir. Örgütün 2015 yılında yaptığı Zirve toplantısında Başkan Sarkisyan bu durumdan şikâyet ederek, NATO üyelerinin o yıl Türkiye tarafından düşürülen Rus uçağı konusunda derhal Türkiye'nin yanında yer almalarını izlenmesi gereken bir tutum olarak nitelendirmişti.⁶²

İkinci ve daha büyük bir çatışma 25 Şubat 2017 tarihinde Karabağ'ın Martuni bölgesinde Hocavend-Fuzuli hattında olmuş ve taraflar birbirini suçlamışlardır.⁶³ Bu kez Azerbaycan güçlerinin bazı kayıplar verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

Bu çatışmalar bazı tepkilere neden olmuştur.

Minsk Grubu Eşbaşkanları taraflara güç kullanmaktan vazgeçilmesi konusundaki taahhütlerini hatırlatmıştır. Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk da Karabağ anlaşmazlığının askeri bir çözümü olmadığını, barışçı olanaklara başvurulması gerektiğini Avrupa Birliği'nin Minsk Grubunun çabalarını desteklediğini ifade etmiştir.⁶⁵

BM Genel Sekreteri Antonio Guterres de Ermenistan ve Azerbaycan'a, ateşkese riayet etmelerini, Karabağ sorununu çözülmesi çağrısında bulunmuştur.⁶⁶

İKÖ Genel Sekreteri Yusuf Bin Ahmed El Useymim ise Ermenistan kuvvetlerinin derhal ve koşulsuz olarak işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesini, uluslararası hukuka uyulmasını, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini istemiş, ayrıca Hocalı katliamının

61 "Incursion Militaire Azérie Dans le Tavouch Nouvelles d'Arménie" No. 237 (Şubat 2017), ss.26-27

62 Aynı kaynak, s.26

63 "Fighting in Karabagh Flares as Azerbaijan Marks Memorial" *Eurasianet* (28 Şubat 2017)

64 "Azerbaijani Foreign Ministry Blames Armenian Leadership for Deteriorating Situation in Karabagh Conflict Zone" *Interfax* (25 Şubat 2017)

65 "Karabagh Conflict Has No military Solution: EC's Tusk" *Trend* (27 Şubat 2017)

66 "L'ONU Apelle un Règlement Pacifique du Conflit du Haut-Karabagh par la Voie des Négociations sous la Conduite du Groupe de Minsk de L'OSCE" *Armenews* (28 Şubat 2017)

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalinin bir sonucu olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

No:63, 26 Şubat 2017, Yukarı Karabağ Temas Hattındaki Çatışmalar Hk.

Ermenistan tarafından 24 Şubat'ı 25 Şubat'a bağlayan gece temas hattında Azerbaycan'a yönelik olarak ağır silahlarla gerçekleştirilen saldırıları kınıyoruz. Şehit olan Azerbaycanlı kardeşlerimize Allah'tan rahmet, ailelerine ve tüm Azerbaycan halkına başsağlığı diliyoruz. Yaralı kardeşlerimize de acil şifalar temenni ediyoruz.

Ermenistan çeyrek asırdır Azerbaycan'ın topraklarının beşte birini işgal altında tutmaktadır. Nisan 2016'da temas hattında ve Azerbaycan-Ermenistan sınırının bazı kesimlerinde yaşanan şiddetli çatışmaların tekrar yaşanmamasını teminen Ermenistan'ı ateşkese uymaya ve ihlallere son vermeye davet ediyoruz.

Yukarı Karabağ ihtilafının çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubu'nun bir üyesi olan Türkiye, ihtilafa Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde adil ve kalıcı bir çözüm bulunması yönündeki çabaları desteklemeyi sürdürecektir. Bu bağlamda, Minsk Grubu'nun söz konusu ihtilafın çözümü konusundaki çabalarına ivme kazandırmasının zorunluluk arzettiğini değerlendiriyoruz.

Diğer taraftan, Sayın Bakanımız konuyla ilgili olarak Azerbaycanlı mevkidaşı ile telefonla görüşerek bilgi almıştır.

İslamabat'ta ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Örgütü) Zirve toplantısına katılmakta olan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yirmi yıldır süren müzakerelerin hiçbir çözüm getirmediğini, Minsk Grubunun bu konuda başarısız olduğunu belirttikten sonra ECO ve İKÖ üyelerini bu anlaşmazlığı çözmek için beraberce çalışmaya çağırılmış ve her uluslararası toplantıda "işgalcinin" (Ermenistan'ın) tutumunun ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan kısa bir süre sonra, Ermenistan ve

67 "OIC Urges Armenia to Evacuate Azerbaijani Lands its Occupies" *Daily Sabah* (14 Mart 2017)

68 "L'Occupation du Haut Karagh est inacceptable" *Armenews* (2 Mart 2017); "Erdoğan: Occupied Karabagh Conflict Cannot Be Ignored" *Anadolu Ajansı* (1 Mart 2017)

Azerbaycan'ın Moskova'nın aracılığıyla müzakerelere başlamasını tavsiye etmiştir.⁶⁹

Ermeni tarafının beyanlarına gelince Başkan Sarkisyan, Minsk Grubu üyeleri gibi, Ermenistan'ın Karabağ sorununun barışçıl çözümüne bir alternatif göremediğini, bölgesel ve Avrupa'nın güvenliği için bir tehlike oluşturan bu sorunun, barışçıl bir çözüme kavuşması için Ermenistan'ın Minsk Grubu ile birlikte her türlü çabayı göstereceğini söylemiştir.⁷⁰ Türkiye Cumhurbaşkanı'nın sözlerinde dikkati çeken husus müzakereler için Minsk Grubu (eşbaşkanlarının) zikredilmemesidir.

Kısa bir süre sonra Eşbaşkanlar Ermenistan ve Azerbaycan başkanlarını ziyaret ederek müzakerelerin yeniden başlaması için girişimde bulunmuşlardır.⁷¹

Diğer yandan Rusya ve Fransa'nın, Minsk Grubundan bağımsız olarak, Ermenistan ve Azerbaycan başkanlarının bir toplantı yapmalarını sağlamaya çalıştıkları görülmüştür. Sarkisyan ve Aliev, Mart 2017 ayı içinde, ayrı olarak Moskova ve Paris'i ziyaret etmişlerdir. Fransız Dışişleri Bakanı Jean-Marc Ayrault, François Hollande'ın Aliev ve Sarkisyan ile yaptığı görüşmelere atıfta bulunarak, taraflar bir barış anlaşması imzalamak istiyorlarsa, Fransa'nın böyle bir toplantıyı düzenlemeye hazır olduğunu belirtmiştir.⁷²

Karabağ Referandumu

20 Şubat 2017 tarihinde Karadağ'da Anayasayı değiştiren bir referandum yapılarak başkanlık sistemi kabul edilmiştir.

Bu bölgenin böyle bir sisteme gereksinimi olup olmadığı tartışılabilir. Karabağ "Cumhuriyeti" hiçbir ülke tarafından tanınmadığı için bağımsız bir devlet değildir. Bu bölgede seçilmiş bir Meclis, bir Cumhurbaşkanı, bakanlar ve diğer yetkili kişiler olmasına rağmen, önemli her sorunun, fiilen, Erivan'ın kararına bağlı olması, Karabağ'ın ihtiyacı olan fonların büyük bir kısmının

69 "Erdoğan Calls for Negotiations between Yerevan-Baku via Moscow Mediation" *Interfax & CIS Military Newswire* (10 Mart 2017)

70 "Yerevan Acts Together with OSCE Minsk Group in Search of Exclusively Peaceful Solution to Karabagh Problem- Armenian President" *Interfax-Russia & CIS Military Newswire* (27 Şubat 2017)

71 "Mediators on Karabagh Call on Baku, Yerevan to Resume Negotiations" *Interfax-Russia & CIS Military Newswire* (13 Mart 2017)

72 "Paris Can Host Azerbaijan, Armenian President's Talks on Karabagh- France Minister" *Interfax-Russia & CIS Military Newswire* (24 Mart 2017)

Ermenistan tarafından sağlanması ve ayrıca Ermenistan'ı idare edenlerin de, başta Başkan Sarkisyan olmak üzere, Karabağlı olması Karabağ'ın bağımsız bir devlet olduğunu iddia etmeyi anlamsız kılmaktadır. Diğer yandan kabul edilen başkanlık sisteminin halen Cumhurbaşkanı olan Baho Sahakyan'ın daha uzun yıllar bu makamı korumasına hizmet edeceğine inanılmaktadır. Bir süre önce Ermenistan'da yapılan Anayasa değişikliğinin de Başkan Sarkisyan'ın siyasi kariyerini uzatmayı amaçladığı düşünüldüğünde Karabağ'da da aynı veya benzer bir sistem kurulmak istediği anlaşılmaktadır.

Tahminlerin aksine Karabağ için yapılan Anayasa referandumu uluslararası alanda da çok itirazla karşılanmıştır. İtiraz edenlerin başında, tabii Azerbaycan gelmiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı referandumdan önce yaptığı bir açıklamada, geçici olarak işgal edilmiş olan Azerbaycan topraklarında kurulmuş, yasadışı, kukla bir rejim için referandum yapılacağından söz edilmiştir.

Referandum “devletin” ismini Karabağ'dan Artsakh'a (Artsah) çevirmiştir. Tamamen Ermenilerle meskûn ve bu nedenle de bağımsız bir Ermeni devleti olması veya Ermenistan'a bağlanması gerektiği ısrarla ileri sürülen bu bölgenin adının Türkçe olması Ermeniler için her zaman bir sıkıntı konusu olmuştur. Ayrıca uluslararası belgelerde de (ateşkes antlaşması, Güvenlik Konseyi ve diğer uluslararası kuruluşların kararları) bu bölge Karabağ (Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ) olarak geçmektedir.⁷³ Bu duruma son vermek üzere, bir süreden beri, eski Ermeni krallıklarından birinin adı olan Artsakh bu bölge için kullanılmaya çalışılmış ancak bu sözcük tutmamış Ermenistan Devlet Başkanları dahi bu Artsakh'ı adını nadiren telaffuz etmiş, uluslararası basın ise bu isme hemen hiç iltifat etmemiştir.

Tahminlerin aksine Karabağ için yapılan Anayasa referandumu uluslararası alanda da çok itirazla karşılanmıştır. İtiraz edenlerin başında, tabii Azerbaycan gelmiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı referandumdan önce yaptığı bir açıklamada, geçici olarak işgal edilmiş olan Azerbaycan topraklarında kurulmuş, yasadışı, kukla bir rejim için referandum yapılacağından söz edilmiştir. Bu rejimin Ermenistan'ın kontrolü altında olduğu, Ermenistan'ın siyasi, askeri, mali yardımlarıyla yaşayabildiği, bu durumun AİHM'in 16 Haziran 2015 tarihli Kararıyla teyit edildiği (Chiragov davası) belirtilmiştir. BM Güvenlik Konseyinin 1993 yılında kabul ettiği 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarının ve BM Genel Kurulunun 2008 yılı 62/243

⁷³ Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi Kür ve Aras nehirleri arasında bulunan yaklaşık 18.000 km²lik bir bölgedir. Bu bölgenin ortasında bulunan yaklaşık 4.300 km² büyüklüğündeki araziye yaşayan Azerbaycanlıların büyük bir kısmı, IXI. Yüzyılda stratejik nedenlerle Çarlık Rusyası tarafından boşaltılmış ve yerlerine Ermeniler getirilmiştir.

sayılı kararının Karabağ Sorunun çözümü için temel öğeleri belirlediği, Azerbaycan'ın sınırlarının dokunulmazlığını ve toprak bütünlüğünün teyit ettiği ayrıca Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarının derhal, tamamen ve koşulsuz olarak boşaltılmasını öngördüğü ifade edilmiştir. Bu açıklamada uluslararası toplumdaki söz konusu yasadışı referandumundan vazgeçmesi ve işgal ve ilhak politikasına son vermesi için Ermenistan'a baskı yapılması da istenmiştir.⁷⁴

Türkiye Dışişleri Bakanlığı referandumun yapılmasından üç gün önce şu açıklamayı yayınlamıştır:

No:55, 17 Şubat 2017, İşgal Altındaki Yukarı Karabağ'Da 20 Şubat 2017 Tarihinde Düzenlenmesi Planlanan "Anayasal Değişikliklere İlişkin Referandum" Hk.

Çeyrek asırdır Ermenistan'ın işgali altında bulunan Yukarı Karabağ bölgesinde, 20 Şubat 2017 tarihinde "anayasal değişikliklere ilişkin bir referandum" gerçekleştirileceği öğrenilmiştir.

Söz konusu "referandum" uluslararası hukuk ilkelerinin, BM Güvenlik Konseyi kararlarının ve AGİT prensiplerinin açık ihlali niteliğindedir. Bu ve benzeri eylemler, Yukarı Karabağ ihtilafının barışçı yollardan kalıcı bir çözüme kavuşturulmasına yönelik çabalara da zarar vermektedir.

Ülkemiz, Azerbaycan'ın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün yeni bir ihlalini teşkil edecek söz konusu eylemi kınamaktadır. Gayrimeşru gördüğümüz bu referandum ve sonuçları Türkiye tarafından tanınmayacaktır.

Yukarı Karabağ ihtilafı Güney Kafkasya'da barış, istikrar ve işbirliğinin önündeki en büyük engel olmaya devam etmektedir. Nisan 2016'da Yukarı Karabağ temas hattı ve Azerbaycan-Ermenistan sınırının bazı kesimlerinde yaşanan çatışmalar, statükonun artık sürdürülemez olduğunu ve ihtilafın bir an önce barışçıl şekilde çözümlenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. AGİT Minsk Grubu'nun üyesi olan Türkiye, Yukarı Karabağ ihtilafına adil ve kalıcı bir çözüm bulunması yönündeki çabaları desteklemeyi sürdürecektir.

74 "Baku Condemns Holding of Illegal referendum in Armenia-Occupied Territories" *Azernews* (14 Şubat 2017)

Minsk Grubu Ortak Başkanları bu referandumu tanımayacaklarını açıklamışlardır.⁷⁵

Rusya Dışişleri Bakanlığı daha yumuşak bir üslupla Karabağ sorununun barışçıl çözümünün bu referanduma bağlı olduğuna inanılmadığını belirttiikten sonra Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımadıklarını vurgulamıştır.

Fransız Hükümeti, ülkesindeki Ermeni azınlığının tepkilerinden çekinildiği için olacak, bir açıklama yapmamış, buna karşın Bakü'deki Fransız Büyükelçisi ülkesinin Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımadığını belirtmiştir.

Aynı taktik ABD tarafından da uygulanmış ve Bakü'deki Amerikan Büyükelçisi Karabağ'ın bağımsızlığını tanımadıklarını söylemiştir.

Bölge ülkelerinden İran bu konudaki açıklamasını düşük düzeyde yapmış ve Bakü'deki İran Büyükelçiliği Sözcüsü ülkesinin Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımadığını, bu referandumun barış ve istikrarı tehdit eden bir adım olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Gürcistan Dışişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamada Karabağ'ın bağımsızlığını tanımadığını bu nedenle de referandumun sonuçlarını tanımadığını bildirmiştir.⁷⁷

Böylelikle Karabağ sorunu ile yakından ilgilenen devletler tutumlarını ortaya koymuşlar ve hepsi Karabağ'ı bağımsız olmadığını ve bunun doğal sonucunun da referandumu tanımamaları olduğunu belirtmişlerdir. Böylece Karabağ'ın ileri bir tarihte bağımsızlığının tanınacağı (ve bir süre sonra da Ermenistan'a katılacağı) şeklinde Ermenilerce beslenmekte olan düşün gerçekleşme olanağı olmadığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Ermenistan Hükümetinin diğer ülkeler tarafından kabul edilmeyeceği bilindiği halde söz konusu referandumu düzenlenmesinin nedeni ise, Ermenistan'da kısa süre önce yapılmış bir anayasa değişikliğine paralel olarak Karabağ'da bir değişiklik yapılması olsa gerektir. Öylelikle Karabağ'ın sıkı bir şekilde Ermenistan'a bağlı olmaya devam etmesinin sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır.

75 "OSCE MG Co-Chairs Reiterate non-recognition of Nagorno Karabagh as Independent State" *Azernews* (17 Şubat 2017)

76 "Iran Against 'referendum' in Nagorno Karabagh-Embassy" *APA* (17 Şubat 2017)

77 "Georgia Doesn't Recognize 'Referendum' in Nagorno Karabagh" *Trend* (20 Şubat 2017)

İnternet kaynaklarına göre Karabağ'ın nüfusu 146.573'dir (2013).⁷⁸ Ancak işsizlik ve Azerbaycan'la savaş halinde olunmasının birçok Karabağlının göç etmesine neden olduğu, gerçek nüfusun bu rakamdan daha az olduğuna dair doğrulanması mümkün olmayan duyular vardır.

Resmi rakamlara göre referanduma katılma oranı %76'dır. Bunun %87,6 gibi büyük bir oranı anayasa değişikliğine "evet" demiştir. "Hayır" diyenlerin oranı ise %9,7'de kalmıştır.⁷⁹ "Evet" diyenlerin sayısının bu derecede yüksek olması, Ermenistan'da olduğu gibi Karabağ'da da muhaliflerin sayısının az olmasıyla açıklanabilir. Gerek Ermenistan gerek Karabağ'daki güçlü hükümetler "muhalif" olmayı özendirmemektedir.

IV- HOCALI KATLIAMI'NIN 25. YILDÖNÜMÜ

1992 yılında, Karabağ'ın küçük bir şehri olan Hocalı'da, Ermenilerin 613 sivil Azerbaycanlıyı katletmeleri belleklerden kolaylıkla silinmeyecek bir olaydır. Karabağ sorununun halen çözülmemiş olması, yakın sayılabilecek bir gelecekte çözümlenebileceğine dair değil belirti, ümit dahi olmaması, Karabağ'da Azerbaycan ve Ermenistan güçleri arasındaki çarpışmaların son yıllarda artış göstermesi Hocalı katliamı devamlı hatırlanması ve yasının tutulmasına neden olmaktadır.

Bu yıl söz konusu elim olayın 25. Yıl dönümüdür. Azerbaycan Hükümeti, ülke içinde yaygın bir şekilde anılan bu olayın diğer ülkelerde de anılması için çaba göstermiştir. Bu ülkelerin başında Türkiye gelmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan bu vesileyle yayınladığı mesajda "Türkiye olarak Hocalı'daki bu insanlık dışı katliamın acısını her zaman yüreğimizde hissediyor, Azerbaycanlı kardeşlerimizin acılarını paylaşıyoruz. Hocalı katliamı, tüm insanlığın dersler çıkarması, yaşanan trajediye ilişkin bir vicdan muhasebesi yapması gereken önemli bir olaydır. Vicdanlarımızda en ağır cezaya mahkûm ettiğimiz bu katliama, uluslararası toplumun da gereken duyarlılığı göstermesini bekliyoruz" demiş ve Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerektiği çağrısını tekrarlamıştır.⁸⁰

78 "Demographics of the Nagorno-Karabakh Republic" *Wikipedia*
https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_Nagorno-Karabakh_Republic

79 "% 87,6 des Electeurs ont voté en Faveur du Changement de la Constitution du Haut-Karabagh" *Armenews* (21 Şubat 2017)

80 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Hocalı mesajı" *Sabah*
<http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/02/26/cumhurbaskani-erdogandan-hocali-mesaji> (26 Şubat 2016)

Diğer bazı Türk siyaset adamları da Hocalı katliamı kınayan konuşmalar yapmışlardır.

Türkiye Dışişleri bakanlığı bu katliama ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştır:

No: 61, 24 Şubat 2017, Hocalı Katliamının 25. Yıldönümü Hk.

Ermenistan Cumhuriyeti birlikleri tarafından 26 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ bölgesinde Hocalı şehrinde düzenlenen saldırıda 106'sı kadın, 63'ü çocuk ve 70'i yaşlı olmak üzere, toplam 613 Azerbaycan vatandaşı katledilmiştir. 1275 kişi esir alınmış, 150 kişinin akıbeti ise bugüne kadar belli olmamıştır. Bugün halen Azerbaycan topraklarının beşte biri işgal altında olup, yerlerinden edilen bir milyona yakın Azerbaycanlı kardeşimiz kaçkın hayatı yaşamaya devam etmektedir.

Türkiye olarak, Azerbaycanlı kardeşlerimizin bundan tam 25 yıl önce Hocalı'da karşı karşıya kaldıkları bu vahşetin acısını her zaman kalbimizin en derinlerinde hissediyor ve bu acıyı en içten duygularımızla paylaşıyoruz. Bu insanlık faciasına yol açanlar, tarih önünde ve vicdanlarda daimi surette mahkûm kalacaklardır. Ermenistan Cumhuriyeti birliklerince gerçekleştirilen bu katliamı ve Azerbaycan topraklarının yıllardan beri devam eden işgalini şiddetle kınıyoruz. Bu trajedide hayatını kaybedenlere bir kez daha Allah'tan rahmet diliyor ve katliamda hayatını kaybedenlerin hatırası önünde saygıyla eğiliyoruz.

Hocalı katliamı vesilesiyle Türk Keneşi ve Ahmet Yesevi Üniversitesi Ankara'da, 22 Şubat 2017 tarihinde, "Hocalı Soykırımını, İnsanlığa Karşı Suçlar ve Terörizm – Hocalı Soykırımının 25. Yılı Anısına" başlığını taşıyan uluslararası bir konferans düzenlemişlerdir.

Bu konferansa Azerbaycan'dan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Eğitim Bakan Mikail Cabbarov, Türkiye'den ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile TBMM Başkan Yardımcısı Ahmet Aydın katılmışlardır.

Mevlut Çavuşoğlu yaptığı konuşmada "Hocalı'yı hiçbir zaman unutmadık, unutmayacağız. Bu sene Hocalı katliamının 25. yılında şehitlerimizi anıyoruz. Hocalı katliamını tüm dünyaya anlatmak için Türk Keneşi ile birlikte, diğer kurumlarımızla birlikte, ama özellikle iki kardeş ülke olarak, Azerbaycan ve Türkiye olarak, tüm aydınlarımızla, akademisyenlerimizle birlikte, anlatmaya devam edeceğiz. Yıllardır biz Ermenistan'ın 1915 olaylarıyla ilgili iftiralarıyla

mücadele ediyoruz. Ermenistan bizim önerilerimizi hep reddetmiştir. Ortak komisyon kuralım, arşivleri açalım, bilim adamları gelsin katılsın, başka ülkelerden de katılsın; ama Ermenistan gerçeklerle yüzleşmek istemiyor. Ama Hocalı katliamı bir gerçektir. 21. yüzyılda ve 25 sene önce tüm dünyanın gözleri önünde gerçekleşmiştir” demiştir.

“Esasen Hocalı katliamını yapanların o günkü komutanın bunu izah etmesi ve savunması da ibretliktir” diyen Çavuşoğlu, “Sarkisyan diyor ki, ‘Ermenilerin sivillere, kadınlara ve çocuklara dokunmayacağına inananlar Hocalı’da ne yapabileceğimizi görmüşlerdir.’ Böyle bir vahşeti ancak bir kişi bu kadar insanlık dışı söylemlerle savunabilir. O kişi maalesef bugün o ülkeyi yönetiyor. İşte Ermenilerin, maalesef, insanlık anlayışı budur. Bugün Ermenistan’ı yönetenlerin 1915 olaylarıyla ilgili 100. yılda çabaları da boşa gitmiştir, akamete uğramıştır. Her yerde yenilgiye uğruyorlar, uğramak durumundadırlar. En son Fransa Yüksek Mahkemesinin aldığı karar Ermenilere bir tokattır. Geçen sene İsviçre Doğu Perinçek davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği karar da Ermenilere bir tokattır. Aynı şekilde Bundestag’ta alınan karardan sonra Alman hükümetinin yaptığı açıklamada (tarihi bir açıklamadır) mahkeme kararı olmadan değerlendirme yapılamaz, dolayısıyla Bundestag’ın aldığı kararın hiçbir hukuki geçerliliği yoktur; biz tüm bu gerçekleri, 1915 olaylarıyla ilgili gerçekleri de, Hocalı ile ilgili gerçekleri de, usanmadan, bıkmadan dayanışma içinde anlatmaya devam edeceğiz” demiştir.⁸¹

Memmedyarov ise konuşmasında, özetle, Dağlık Karabağ sorununun varlığının, bölgede barış, güvenlik, istikrar ve kapsamlı ekonomik kalkınmanın önünde önemli bir engel olduğunu, maalesef Ermenistan’ın saldırgan tutumu sonucu, Azerbaycan’ın uluslararası tanınmış sınırlarının on yıllardır ihlal edildiğini söylemiş, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkilerine vurgu yapmıştır.

Memmedyarov ayrıca 25–26 Şubat 1992’de Azerbaycan’ın Hocalı kentinde Ermeni silahlı güçleri, çeteleri ve terör gruplarının, Sovyetler Birliği ordusunun da katılımıyla yaptığı benzeri görülmemiş katliamın Ermenistan’ın Azerbaycan halkına karşı uyguladığı işgal, etnik temizlik ve soykırım politikasının bir parçası olduğunu ifade etmiştir.⁸²

Azerbaycan Milli Eğitim Bakanı Mikail Cabbarov da konuşmasında Hocalı Katliamı’nın sadece Azerbaycan halkına değil tüm dünyaya ve insanlığa karşı

81 “Hocalı Soykırımı, İnsanlığa Karşı Suçlar ve Terörizm” başlıklı Uluslararası konferansı Ankara’da yapıldı.” *Ahmet Yesevi Üniversitesi* http://ayu.edu.tr/guncel_detay/667 (22 Şubat 2017)

82 Aynı kaynak

işlenmiş bir cinayet olduğunu kaydetmiştir. Cabbarov, katliamın sorumlularını ortaya çıkarmanın vatandaşlık ve insanlık borçları olduğunu belirterek, “Azerbaycan, çektığı tüm acılara rağmen, genç nesillere hiçbir zaman etnik nefretin aşılmasına siyasetini seçmemiştir.” demiştir.⁸³

“Hocalı Soykırımı, İnsanlığa Karşı Suçlar ve Terörizm – Hocalı Soykırımının 25. Yılı Anısına” Konferansı iki panel halinde yapılmıştır. Birinci Panel “Hocalı Soykırımı: 20. Yüzyılın Sonunda Bir İnsanlık Trajedisi”,⁸⁴ İkinci Panel ise “İnsanlığa Karşı Suçlar, Soykırım, Terörizm ve İlişkileri başlığını taşımıştır.⁸⁵

Birinci Panel’de yaptığımız konuşmada, özetle, Batılı ülkelerin kendi çıkarlarının doğrudan ilgilendirmemesi sebebiyle Hocalı katliamı gibi vahim bir insan hakları ihlalini neredeyse görmezden geldiğini, ayrıca Ermenilerin kendilerini “mazlum bir millet” olarak kabul ettirmiş olmasının da bunda rol oynadığını, oysa katledilenlerin siviller olması itibarıyla bu olayın uluslararası hukuk açısından bir suç olduğunu ve faillerinin de bilindiğini, bu arada Ermenistan’ın günümüzdeki devlet başkanının bu olay hakkında “Hocalı’dan önce Azerbaycanlılar bizimle alay ediyorlardı. Ermenilerin sivil halka ilişmeyeceklerini düşünüyorlardı Bu kanıya bir son vermemiz gerekiyordu. Böyle de oldu”⁸⁶ sözlerinin hiç bir vicdanın kabul etmeyeceği bir gerekçe olduğu belirtilmiştir.

Hocalı’da meydana gelen bu vahim olayın uluslararası kınanmamış ve sorumlularının yargılanmamış olmasının, Hocalı’dan üç yıl sonra Bosna’da Srebrenitsa katliamının önlenememiş olmasının sebeplerinden birisi olduğu belirtilmiş ayrıca Ermenilerde, maalesef, siyasi amaçlar için katliam ve mezalime başvurma geleneğinin bulunduğunu, bunun birçok örneği olduğunu, 1914–1921 arasında Ermeni çetelerinin Türk ve Müslüman ahaliye uyguladığı mezalim sonucunda 518.000 kişinin öldürülmüş olmasının ve savaşın

83 Aynı kaynak

84 Bu panelin moderatörlüğünü Emekli Büyükelçi, Türk Keneşi’nin Eski Genel Sekreteri Halil Akıncı yapmıştır. Azerbaycan Milli Meclisi üyesi Elman Mammadov, Giresun Üniversitesi Eski Rektörü, T.C. Başbakanlığı Danışmanı Prof. Dr. Aygün Attar, Emekli Büyükelçi, Avrasya Araştırmaları Onursal Başkanı Ömer Engin Lütem, Rusya Federasyonundan Tarihçi Oleg Kuznetsov ve Utah Üniversitesinden Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hakan Yavuz panelist olarak konuşmuşlardır.

85 İkinci panelin moderatörlüğünü Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden Prof. Dr. Hasan Karasar yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı Güvenlik İşleri ve İstihbarat Genel Müdür Yardımcısı Fatma Ceren Yazgan, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Dr. Emre Öktem, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Dr. Hasan Köni, Ankara Üniversitesi Avrasya, Rusya ve Doğu Avrupa Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Direktörü Prof. Dr. Taşansu Türker, Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Öğretim Görevlisi Dr. Zaur Aliev, TOBB Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden Doç. Dr. Haldun Yalçınkaya panelist olarak konuşmuşlardır.

86 Thomas de Waal, *Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York University Press, 2003, s. 184, 185

bitmesinden yıllar sonra Ermeni terör örgütlerinin 1970 ve 1980’li yıllarda Türk diplomatlarına yönelik suikast eylemlerinin bu geleneğin en çarpıcı örneğini oluşturduğu söylenmiştir.

Son olarak Hocalı katliamının kınama ile yetinilmeyecek boyut ve önemde bir olay olduğu, adaletin yerine getirilmesi için halen sağ olan faillerinin ve onları yönetenlerin uluslararası yargıya götürülmeleri, böylece Hocalı’nın faillerinin cezalandırılmasının talep edilmesi ve Hocalı’da hayatını kaybedenler için de tazminat istenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Hocalı katliamı sorumlularının uluslararası yargıya götürülmesi ve bu olayda yaşamlarını yitirenlerin yakınlarına tazminat ödenmesi ayrı bir hukuki incelemeyi gerektirmektedir. Ancak şimdiden tazminat için kişilerin Ermenistan mahkemelerinde dava açmalarının mümkün olduğunu bunun dışında Azerbaycan’ın devlet olarak Ermenistan’ı da dava etmesi olanağının da bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hocalı katliamının anılması için Azerbaycan, Türkiye ve daha birçok ülkede yapılan törenlerin Ermenistan’da görmezden gelinmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Bu konuda, sadece, Ermenistan Meclis Başkan Yardımcısı Edvard Şarmazanov’un sözleri dikkat çekmiştir. Adı geçen, Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında yer almasını Hitlerin müttefiki Mussolini ile dayanışma halinde olmasına benzetmiş, Hocalı soykırımı iddialarının Haydar Aliev tarafından yaratılmış ve sonraları oğlu İlham Aliev tarafından benimsenmiş bir efsane olduğunu, o dönemde Baku, Sumgayt, Kirovabad, Maragha’da Ermenilerin öldürülmesi olaylarına dikkatlerin çekilmesini engellemeyi amaçladığını ileri sürmüştür.⁸⁷

Şarmazanov’un bu sözlerinin esas itibariyle mugalata (demagoji) olduğu, Hocalı katliamı için Ermenistan’a yapılan suçlamalara yanıt vermediği ve başka olaylar için Azerbaycan’ı suçlayarak bu konunun kapatılmasına çalışıldığı görülmektedir.

Hocalı katliamı sorumlularının uluslararası yargıya götürülmesi ve bu olayda yaşamlarını yitirenlerin yakınlarına tazminat ödenmesi ayrı bir hukuki incelemeyi gerektirmektedir. Ancak şimdiden tazminat için kişilerin Ermenistan mahkemelerinde dava açmalarının mümkün olduğunu bunun dışında Azerbaycan’ın devlet olarak Ermenistan’ı da dava etmesi olanağının da bulunduğunu söylemek mümkündür.

87 “Şarmazanov: Ankara’s statement on Khojaly events is the same if at Mussolini period Hitler expressed solidarity” *Arminfo* http://arminfo.info/full_news.php?id=24423&lang=3, (25 Şubat 2017)

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

Demirmen, Ferruh “Academic Freedom: Incident at California University on Atatürk Talk, Reminder of Sordid Past”, *Turkishny*
<http://www.turkishny.com/english-news/5-english-news/229713-academic-freedom-incident-at-california-university-on-ataturk-talk-reminder-of-sordid-past> (15 Aralık 2016)

Murinson, Alexander “Special Report – The Armeniann Lobby’s Teneous Relations With President-Elect Trump” *The Armenian Spectator* (8 Aralık 2016)

Phillips, David *Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation*, Berghahn Books, Oxford, 2005

Sassounian, Harout “Has Obama Administration Quietly Recognized the Armenian Genocide”, *California Courier*, (15 Aralık 2016)

Waal, Thomas de *Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York University Press, 2003, ss. 184, 185

Çevrimiçi Kaynaklar

Elmire Tariverdiya “Yerevan Failed Phone Call or Why Trump did not Respond” *Trend* (6 Aralık 2016)

“% 87,6 des Electeurs ont voté en Faveur du Changement de la Constitution du Haut-Karabagh” *Armenews* (21 Şubat 2017)

“ABD’nin İkinci En Üst Diplomatı Ermeni Soykırımını Tanıdı” *Ermenihaber.am* (6 Aralık 2016)

“Almanya AYM’den “soykırım” iptaline Ret” *T24* (15 Şubat 2017)

“ANCA explores policy priorities with Administration officials and Members of Congress” *Armradio* <http://www.armradio.am/en/2017/03/03/anca-explores-policy-priorities-with-administration-officials-and-members-of-congress/> (3 Mart 2017)

- “ANCA Leads Signature Drive to Urge Trump to Recognize Genocide”
Asbarez <http://asbarez.com/160135/anca-leads-signature-drive-to-urge-trump-to-recognize-genocide/> (13 Şubat 2017)
- “Angela Merkel’den Cumhurbaşkanı Erdoğan’a taziye telefonu” *Habertürk*
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1335250-angela-merkelden-cumhurbaskani-erdogana-taziye-telefonu> (11 Aralık 2016)
- “Appel Entre le Vice-President Mike Pence et Serge Sarkissian” *Armenews* (5 Aralık 2016)
- “Armenia Committed to Reasonable Compromise on Karabakh, Says Sarkisian” *RFE/RL* (16 Eylül 2016)
- “Armenia: Azeri Leader Not Ready for Compromise” *RFE/RL* (30 Eylül 2016)
- “Armenian President Reveals Conditions for Opening Armenian- Turkish Border” *Tert.am* (17 Kasım 2016)
- “Azerbaijani Foreign Ministry Blames Armenian Leadership for Deteriorating Situation in Karabagh Conflict Zone” *Interfax* (25 Şubat 2017)
- “Baku Condemns Hoilding of Illegal referendum in Armenia-Occupied Territories” *Azernews* (14 Şubat 2017)
- “California Issue Parole for Armenian Terrorist Servin Life Sentence for Turkish Diplomat Murder” *Daily Sabah* (15 Aralık 2016)
- “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey Over Historic Headquarters in Sis” *Armenian Weekly* (19 Eylül 2014)
- “Çavuşoğlu’ndan Ermenistan’a çağrı!” *Gazetevatan*
<http://www.gazetevatan.com/cavusoglu-ndan-ermenistan-a-cagri-1032820-dunya/> (27 Ocak 2017)
- “CCAF n’acceptera jamais une telle soumission” *Armenews* (27 Ocak 2017)
- “CDCA: L’Etat turc ne nous arrêtera pas, nous ne lâcherons rien!” *Armenews* (29 Ocak 2017)
- “Charles Aznavour: “Je suis sûr qu’on va regretter François Hollande”
BFMTV <http://people.bfmtv.com/actualite-people/charles-aznavour-je-suis-sur-qu-on-va-regretter-francois-hollande-1099544.html> (9 Şubat 2017)

- “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Hocalı mesajı” *Sabah*
<http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/02/26/cumhurbaskani-erdogandan-hocali-mesaji> (26 Şubat 2016)
- ”Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Ermenistan’a Net Mesaj: İşgal İle Bir Yere Varılmaz” *Trend Haber Ajansı* (23 Kasım 2016)
- “Danimarka Parlamentosu Ermeni Tasarısını Görüşecek” *Kuzey* (16 Ocak 2017)
- “Danimarka’da Türk Milletvekili Sayısı Üçte yükseldi” *Hürriyet* (11 Ekim 2014)
- “Danish FM urges to leave Armenian Genocide issue to historians” *Armradio*
<http://www.armradio.am/en/2017/01/19/danish-fm-urges-to-leave-armenian-genocide-issue-to-historians/> (19 Ocak 2017)
- “Demographics of the Nagorno-Karabakh Republic” *Wikipedia*
https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_Nagorno-Karabakh_Republic
- “Discours lors du dîner du Conseil de Coordination des organisations Arméniennes de France”
<http://www.elysee.fr/declarations/article/discours-lors-du-diner-du-conseil-de-coordination-des-organisations-armeniennes-de-france> (8 Şubat 2017)
- “Erdoğan: Occupied Karabagh Conflict Cannot Be Ignored” *Anadolu Ajansı* (1 Mart 2017)
- “Erdoğan Calls for Negotiations between Yerevan-Baku via Moscow Mediation” *Interfax & CIS Military Newswire* (10 Mart 2017)
- “Erdoğan’dan Alman Cumhurbaşkanı’na: Kendisine teessüf ediyorum” *T24*
<http://t24.com.tr/haber/erdogandan-alman-cumhurbaskanina-kendisine-teessuf-ediyorum,395320> (23 Mart 2017)
- “Ermeni Vekilin Sözleri Çavuşoğlu’nu Çileden Çıkarttı: Dürüst Olun!” *Sondakika*
<http://www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakani-cavusoglu-ndan-ermeni-8976314/> (19 Kasım 2016)
- “Fighting in Karabagh Flares as Azerbaijan Marks Memorial” *Eurasianet* (28 Şubat 2017)

- “Georgia Doesn’t Recognize ‘Referendum’ in Nagorno Karabagh” *Trend* (20 Şubat 2017)
- “German Court Rejects Suits Against Armenian Genocide” *Associated Press* (19 Aralık 2016)
- “Hocalı Soykırımı, İnsanlığa Karşı Suçlar ve Terörizm” başlıklı Uluslararası konferansı Ankara’da yapıldı.” *Ahmet Yesevi Üniversitesi* http://ayu.edu.tr/guncel_detay/667 (22 Şubat 2017)
- “İlham Aliev’s Solid, Tough Response to Armenian President’s Provocative Remarks” *Trend* (17 Eylül 2016)
- “Incursion Militaire Azérie Dans le Tavouch” *Nouvelles d’Arménie* No. 237 (Şubat 2017)
- “Iran Against ‘referendum’ in Nagorno Karabagh-Embassy” *APA* (17 Şubat 2017)
- “Israel’s Parliament Must Recognize Armenian Genocide, Says Speaker Yuli-Yoel Edelstein” *Massis Post* <http://www.mirrormspectorator.com/2017/01/26/israels-parliament-must-recognize-armenian-genocide-says-speaker-yuli-yoel-edelstein/> (26 Ocak 2017)
- “İtalya’dan 1915 Açıklaması” *DHA* (25 Kasım 2016)
- “Karabagh Conflict Has No military Solution: EC’s Tusk” *Trend* (27 Şubat 2017)
- “Knesset Education Committee Recognizes Armenian Genocide” *The Times of Israel* (1 Ağustos 2016)
- “Köln’de Ermeni Soykırımı Anıtına Onay” *Anadolu Ajansı* (15 Mart 2017)
- “L’Arménie Est Prête à Un Compromis Raisonnable avec l’Azerbaïdjan, Selon S. Sarkissian” *Armenews* (18 Eylül 2016)
- “L’Occupation du Haut Karagh est inacceptable” *Armenews* (2 Mart 2017);
- “L’ONU Apelle un Règlement Pacifique du Conflit du Haut-Karabagh par la Voie des Négociations sous la Conduite du Groupe de Minsk de L’OSCE” *Armenews* (28 Şubat 2017)

- “Les Arméniens Entendent Récupérer Leur Vatican En Turquie” *Armenews* (11 Aralık 2016)
- “Les Ministres des Affaires Etrangères S’Accusent Mutuellement” *Armenews* (9 Kasım 2015)
- “Mediators on Karabagh Call on Baku, Yerevan to Resume Negotiations” *Interfax-Russia & CIS Military Newswire* (13 Mart 2017)
- “Obama’s Envoy Refers to 1915 Events as “genocide”” *Daily Sabah* (6 Aralık 2016)
- “OIC Urges Armenia to Evacuate Azerbaijani Lands its Occupies” *Daily Sabah* (14 Mart 2017)
- “OSCE MG Co-Chairs Reiterate non-recognition of Nagorno Karabagh as Independent State” *Azernews* (17 Şubat 2017)
- “OSCE Minsk Group Co-Chair Countries Issue Statement on Karabakh” *Asbarez* <http://asbarez.com/157945/osce-minsk-groop-co-chair-countries-issue-statement-on-Karabakh> (8 Aralık 2016)
- “Paris Can Host Azerbaijan, Armenian President’s Talks on Karabagh- France Minister” *Interfax-Rusia & CIS Military Newswire* (24 Mart 2017)
- “Proposal of 1997 is on the table of Negotiations. Don’t Believe in Other Tale” *AIPlus* <http://en.aiplus.am/1252716.html> (17 Aralık 2016)
- “Putin’s Aide: Moscow Not Optimistic About Karabakh Settlement” *APA* (13 Ekim 2016)
- “Reps. Trott and Schiff Spearhead Bipartisan Genocide Prevention Resolution” *Armenian Weekly* <http://armenianweekly.com/2017/03/22/trott-schiff-spearhead-genocide-prevention-resolution> (22 Mart 2017)
- “Rusya: Türkiye ve Ermenistan masaya oturduğunda, aktif destek vermeye hazırız” *Sputnik* <https://tr.sputniknews.com/rusya/201703161027663828-rusya-turkiye-ermenistan-masa-destek-haziriz/> (16 Mart 2017)
- “Serj Sarkisyan, Ermeni-Türk Sınırının Açılmasını İstiyor” *News.am* <http://News.Am/Tur/News/357687.Html> 17.10.2016 (17 Ekim 2016)

- “Sharmazanov to Terr-Petrosyan: Armenian Side Readiness to Solve the Conflict Does Not Mean Armenia is Ready for Peace in Any Case” *Arminfo* (19 Aralık 2016)
- “Sharmazanov: Ankara’s statement on Khojaly events is the same if at Mussolini period Hitler expressed solidarity” *Arminfo* http://arminfo.info/full_news.php?id=24423&lang=3, (25 Şubat 2017)
- “Sharmazanov: Önümüzdeki Süreçte Ermenistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Buluşması Gerçekleşmeyecek” *News.am* (27 Ekim 2016)
- “Steinmeier Rebukes Erdogan in Maiden Speech as President” *Asbarez* (22 Mart 2017)
- “Ter-Petrosyan Vows to Back Government on Karabagh Peace” *RFE/RL* (19 Aralık 2016)
- “Turkish FM Mevlut Çavusoglu Calls on Armenia to Set Up Joint Commission” *Massis Post* <https://massispost.com/2017/01/turkish-fm-mevlut-cavusoglu-calls-armenia-set-joint-commission> (29 Ocak 2017)
- “Union with Russia, One of the vital elements for Armenian Security” *Sputnik* (20 Şubat 2017)
- “Yerevan Acts Together with OSCE Minsk Group in Search of Exclusively Peaceful Solution to Karabagh Problem- Armenian President” *Interfax-Russia & CIS Military Newswire* (27 Şubat 2017)
- “Zoryan Institute Responds to Çavuşoğlu’s Call for ‘Joint Commission’ to Study Armenian Genocide” *Asbarez* (6 Şubat 2017)

RUSYA'NIN OSMANLI VE İRAN TOPRAKLARINDAKİ ERMENİLER VE KÜRT AŞİRETLERİYLE İLİŞKİSİ

(THE RELATIONS OF RUSSIA WITH THE ARMENIANS AND
THE KURDS RESIDING ON OTTOMAN SOIL)

Doç. Dr. Nejla GÜNAY

Gazi Üniversitesi
Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi
Bölümü Öğretim Üyesi
ngunay@gazi.edu.tr

Öz: Osmanlı Devleti, Doğu sınırında unsurların birbirleriyle rekabeti sonucunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve sınır çatışmalarıyla karşılaşmaktaydı. Bu nedenle Harbiye Nezareti hem sınırın güvenliğinin sağlanması hem de Doğu bölgelerinde asayişin korunmasıyla ilgili tedbirler almak ihtiyacı duymaktaydı. Çünkü bölgede yaşayan Kürt ve Ermeni unsurlar arasında anlaşmazlık bulunmaktaydı. Rusya bu durumu kullanmak için unsurlar arasındaki anlaşmazlıkları körükledi. Rusya, 1914 yılında Osmanlı Ermenileri üzerindeki etkisini iyice artırdı ve onlarla daha yakın ilişkiler kurdu. Öte yandan Kürtler arasında milliyetçilik duygusunun artması için çeşitli çalışmalar yaptı. Şii mezhepten olan Kürt aşiretlerini Sünni Osmanlı Devleti'ne karşı kızdırttı. Bu çalışmada; Rusya'nın Doğu Anadolu'da karışıklık çıkarmak amacıyla Kürt ve Ermeni unsurları birbirine karşı kızdırtması, Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kendi yanına çekmek için yürüttüğü çalışmalar ve Rusya'nın ve Doğu Anadolu'yu ele geçirme planları araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, İran, Kafkasya, Ermeniler, Kürtler

Abstract: The Ottoman Empire was suffering from clashes and disagreements on its borders due to the competitions between nations. Therefore, the Ministry of War required to take measures to sustain peace in the eastern territories while also ensuring safety of the borders, because there were also conflicts between the Kurds and the Armenians who resided on those territories. Russia fueled these conflicts in favor of its interests. In 1914, the Russian effect on the Ottoman Armenians reached a peak and their relations became much closer. In the meantime, they also worked on the nationalistic feelings of the Kurds and provoked the Shia Kurdish Tribes against the Sunni Ottoman Empire. In this study, the provoking of the Armenians and the Kurds by Russia in order to create unrest in Eastern Anatolia, the works on the Kurdish Tribes by Russia in order to pull them to their side and Russian plans of the invasion of Eastern Anatolia will be investigated.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Iran, Caucasus, Armenians, Kurds

Giriş

Osmanlı Devletinin Doğu bölgelerinde, Ermeni ve Kürt unsurların birbirleriyle ilişkileri iyi değildi. İki unsur arasındaki anlaşmazlıklar özellikle 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan “*Ermeniler Kürt ve Çerkez saldırılarına karşı korunacak ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılacaktır.*” hükmünden sonra daha da arttı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti.¹ Bu durum Rusya gibi yayılcı bir politika takip eden bir devletin bu unsurlar üzerinde çeşitli çalışmalar yapmasına zemin hazırladı.

Harbiye Nezareti'nin 3 Mayıs 1909'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tezkirenin ardından gelen yazışmalar dizisi bundan sonra Rusya ile Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırında sık sık karşı karşıya geleceğini, hatta Osmanlı Devleti'nin Doğu bölgelerinin Rus tehdidi altında olduğunu göstermekteydi. Harbiye Nazırı bu tezkirede bazı problemleri ortaya koyup çeşitli taleplerde bulunmuştu. Harbiye Nazırı, “*Rusya, Dördüncü Ordu muntikasındaki konsolosluklarında asker kişiler görevlendirmekte ve bu şekilde Osmanlı topraklarını askerî kontrol altında tutmaktadır. Bu tehlikeli duruma karşılık Osmanlı Devleti'nin Kars veya Tiflis şebhenderlerinden birinin asker olması gerekmektedir.*” diyerek bu hususun dikkate alınması talebinde bulundu. Çünkü Rusya'nın Kafkasya'daki askerî kuvvetlerindeki her türlü değişiklik ve yeniliklerden haberdar olunması sınır güvenliğinin korunması açısından hayati önem taşımaktaydı. Ancak bu talep Hariciye Nezareti tarafından şebhenderin rutin görevlerinin aksayabileceği gerekçesiyle reddedildi. Bununla beraber askerî gerekçeler göz önüne alınarak şebhenderlik bünyesinde bir askerî görevli atanmasının mümkün olabileceği ifade edildi. Fakat bu durum bazı bürokratik problemleri ortaya çıkardı. Çünkü sivil ve askeri memurlar arasında emir-komuta sorumluluğu yoktu. Bu nedenle Hariciye Nezareti konunun, Kars Şebhenderliği'nde görev yapmak üzere Harbiye Nezareti'ne bağlı yüzbaşı rütbesinde bir görevlinin “*Şebhender Vekili*” veya “*Kançılar*”^{*} unvanıyla tayin edilmesi² suretiyle çözümlenmesini uygun buldu. Bir yıl sonraki yazışmalara bakılırsa bu kararın yeterli olmadığı anlaşılıyor. Harbiye Nezareti, Haziran 1910'da benzer bir taleple yeniden Hariciye Nezareti'ne başvurarak Tiflis Şebhenderliği bünyesinde askerî faaliyetler yapacak bir görevli tayin edilmesini talep etti. Ancak bu sefer asker kişi şart görülmeyip askerî bilgi toplayabilecek

1 Kürtlerle Ermeniler aynı coğrafyada yaşamakta ve Kürtler bir Hıristiyan devletin hâkimiyeti altına girme endişesi yaşamaktaydı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İtihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.214-236.

* Kançılarya, elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin çalıştığı yer.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıâli Evrak Odası (BEO); 3562/267090, 1327 Ca 11.

nitelikte, dil bilen bir görevliden bahsedildi. Bu görevlinin “Şehbenderhane Kâtibi” sıfatı taşıyabileceği ifade edildi.³

XX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Osmanlı ve İran Sınırındaki Faaliyetleri

II. Abdülhamit döneminde Kürt aşiretlerinin çoğu padişaha sadıktı. Ama sayıları az olmakla beraber muhalif Kürtler de vardı. Bedirhanların başını çektiği Kürt muhalefet, önce Avrupa'da daha sonra Kahire'de çıkardıkları “Kürdistan” gazetesi aracılığıyla II. Abdülhamit'in politikalarını eleştirdi. İttihatçılarla iyi ilişkiler kurdu ve hatta Ermenilerle ilişkilerin düzeltilmesi gerektiği çağrısında bulundu.⁴ Ancak bu genel bir hareket olmaktan çok uzaktı ve bazı Kürt aydınlarının Padişaha muhalefetine bir sonucuydu. Aşiretlerin kendi aralarındaki görüş ayrılıkları, yabancı devletlerin kışkırtmaları, hükümet politikalarından duyulan rahatsızlıklar ve politik çekişmeler Kürtleri bölen konulardı. Muhalif Kürt aşiretleri, II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra da muhalif ve isyankâr tutumlarını değiştirmeyerek “*Ruslar yakında gelirse biz bu yeteneksiz, zayıf ve ahlaksız hükümetten bir an önce kurtulacağız.*” diyerek Rusya'nın yanında hareket etti. Kürt gençlerinin eğitim almak üzere Rusya'ya gönderilmesi, Hoy'da bir Kürt okulu açılması muhalif Kürtlerin Ruslarla yakın ilişkilerinin bir sonucuydu.⁵ Öte yandan Rusya'nın Urumiye Konsolosu'nun Hoy ve Salmas'ta asayiş tehdit eden çalışmalar yapması⁶ Osmanlı Devleti'ndeki sükûneti de tehdit eder nitelikteydi. Bu sebeple Van vali vekili sınırın takviye edilmesi önerisinde bulunmuştu.⁷ Rusya'nın çalışmaları sadece Osmanlı topraklarında değil Kafkasya'nın tamamında kargaşa çıkarmaya yönelikti.

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Ermeni ıslahatı konusu tekrar gündeme getirildi. Buna bağlı olarak II. Abdülhamit dönemindeki tartışmalar yeniden ortaya atıldı. Kürt aşiretlerin Ermenilere baskısı, gasp ve cinayet, kız kaçıрма, tecavüz, adaletin istismarı, zorla din değiştirme gibi birçok iddia gündeme taşındı. Bu durumu kullanmak isteyen Rusya, Kürt konusuyla daha aktif olarak ilgilenmeye başladı. Çünkü Kürtler bir Ermeni otonomisinden çekiniyorlardı.

3 BOA. BEO; 3765/282358, 1328 C 08.

4 Celile Celil vd, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Péri Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

5 Aynı yer, s. 79-80.

6 Ermeni komiteleri öteden beri Hoy, Salmas, Urumiye ve Tebriz arasında faaliyette bulunmakta, Osmanlı topraklarındaki eylemlerini Van ve Hakkâri'den sızarak gerçekleştirmekte ve Müslümanları öldürmekteydi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 279-280.

7 BOA. BEO; 3651/273769, 1327 L 06.

Kürtler böyle bir tehlikeye karşı kendilerince Abdürrezzak Bedirhan önderliğinde tedbirler almışlardı. Buna göre; Şeyh Taha Başkale'ye, Abdürrezzak Bohtan'a, Simko (İsmail Ağa) Saray'a ve Said Bey de Erçek'e saldıracak ve buraları kendi kontrolleri altına alacaklardı. Öte yandan Hoy'daki Rus Konsolosu, İran'daki Kürtleri Osmanlı'daki Kürtlerle birleştirerek otonomi kurmaları konusunda cesaretlendirmekteydi.⁸

Osmanlıların zor duruma düşmesi, Doğu Anadolu'da Kürtlerle Ermenileri hareketlendirdi. Bu da Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa ve Almanya'nın

Osmanlıların zor duruma düşmesi, Doğu Anadolu'da Kürtlerle Ermenileri hareketlendirdi. Bu da Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa ve Almanya'nın bölgeye ilgisinin artmasına sebep oldu. Rusya, bu kargaşadan faydalanıp Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirmeye yönelik planlarını devreye soktu.

bölgeye ilgisinin artmasına sebep oldu. Rusya, bu kargaşadan faydalanıp Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirmeye yönelik planlarını devreye soktu. Rusya, ilk olarak Ermeni reformları konusunu öne sürdü. Diğer taraftan da Kürt ayrılıkçı hareketinin artması için çaba harcadı. Dışişleri Bakanı Sazonov, 28 Kasım 1912'de bir yönergeyle, Doğu Anadolu bölgesinde görev yapan Rus konsoloslarını, dağınık bir görüntü sergileyen Kürt aşiretlerini sıkışık durumdaki Osmanlılara karşı birleştirerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek ve Kürtler arasında Rusya'nın itibarının artırılmasını sağlamakla görevlendirdi.⁹ Rusya, bu amaca ulaşmak için Kürtleri silahlandırdı. Rusya, planın ikinci

aşaması olarak Kürt-Ermeni gerginliğini turmandırmaya çalıştı. Buna göre Kürtler Ermenilere saldıracak, Rusya da Ermenilerin kurtarıcısı olarak devreye girecekti. Rusya, bu planını devreye sokmak için kendi toprakları dışında İran üzerinden de Osmanlı topraklarına silah ve eylemci soktu. Bunun için de İran'daki bazı Şii aşiret reisleriyle Osmanlı vatandaşı bazı Kürt aşiret reislerini kullandı. Buna göre Rusya, İran'da işbirliği yaptığı aşiretlere silah veriyor, onlar da bu silahları Ermenilere satarak büyük paralar kazanıyorlardı. Bu sistem Anadolu'da da Kürt aşiretleriyle işletiliyordu.¹⁰

1911 yılında arazi anlaşmazlıklarının çözümünde izlenen yol nedeniyle¹¹

8 Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve*, s. 300.

9 Aynı yer.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in Kafkasya Askerî Bölge Karargâhı'na Gönderdiği 18 Mart 1913 Tarihli Rapor. Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1411, Yaprak 31-35, 37, 43'den naklen *Türkiye'de Ermeni Meselesi* (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, belge 52, s.257-258.

11 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s.219, 221, vd.

Kürtlerle Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkiler gerilince Rusya devreye girdi ve Kürtler Rusları kurtarıcı olarak görmeye başladı.¹² Bu, Van ve Bitlis'te Kürt baskılarının artmasına, anarşi ve terör olaylarına sebep oldu. Bitlis vilayetinde Rus propagandası bilhassa buradaki Rus konsolosluğunun çalışmalarıyla yılın sonlarına doğru iyice arttı.¹³ "Birjeviye Vledemosti" gazetesi, 7 Nisan 1913 tarihinde Berezousky Olginsky'nin Bitlis'te Ermeni gençlere hitaben yaptığı konuşmayı yayımladı. Bu konuşma Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Ermeni halka yönelik kışkırtma faaliyetlerinin boyutlarını ortaya koymaktadır.¹⁴ Olginsky, Tiflis'e döndükten sonra benzer çalışmaları burada da yaptı. Rusya'nın Kafkasya'daki askeri yetkililerinden General P. N. Şatilov ile birlikte Tiflis'te "Artistler Cemiyeti" binasında yaptıkları toplantıda Rusya için Ermeni konusunun ne kadar önemli olduğu, Kürtlere yönelik olarak izlenecek politikalarla bu halkın Osmanlı Devleti'ne bağlılığının azaltılması gerektiği anlatıldı.¹⁵

Rusya açısından Kürtlerin, bölgedeki Hıristiyanlara zarar verecek kadar ileri gitmeyip sadece Osmanlı topraklarında kargaşa çıkaracak kadar güçlenmesi önemliydi. Bu nedenle Rusya'nın Kürt aşiretleriyle ilişkileri belli bir seviyede tutması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'dan yardım almaya hevesli diğer bir Osmanlı unsuru da Ermenilerdi. Bunun için Rusya'daki Ermeni kiliselerinde Osmanlı Ermenilerine zulmedildiği yönünde vaazlar verilerek Rusya Ermenileri Doğu Anadolu'ya gitmek üzere tahrik edilmekteydi. Bunun sonucunda Batum'daki bazı Ermeniler Erzurum ve Van'a gitmek üzere Tiflis'e doğru hareket etti.¹⁶ Tahran Sefareti'nin Hoy ve Salmas Şehbenderliklerine dayanarak verdiği bilgiye göre, Ermeniler Rusya, Kürtler de Rusya tarafından himaye edilen Abdürrezzak tarafından kışkırtılıp ihtilale teşvik edilmekte ve Ruslar bu ihtilali bahane ederek bölgeye asker sevk etmeyi düşünmekteydi. Bu istihbarat üzerine iyice endişelenen Osmanlı hükümeti, Harbiye Nezareti'ni bölgede bir karışıklık çıkmasını önlemekle görevlendirdi.¹⁷

12 Michael A. Reynolds, *The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order*, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, Recommended for Acceptance by the Department of Near Eastern Studies, November 2003, p. 110-112.

13 British, Doc. 52, Inclosure in Doc. 51. Annual Report on Turkey for the year 1911, p.336.

14 Daha 1913 yılında Osmanlı Devleti'ne yönelik soykırım iddiaları ve Rusya'nın Osmanlı Ermenilerini silahlanmak için kışkırtması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Archives du ministère des Affaires étrangères, La Courneuve, microfilm P 16 744. Ayrıca konuşmanın Türkçe tercümesi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 332-335.

15 Qasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s. 234.

16 BOA. *Hâriciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR. SYS); 2776/71, 1913/7/4.

17 BOA. *Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (DH. SYS); 23/16, lef 8, 9, 1331 Za 20.

Rusya'nın Kürt aşiretleriyle Ermenileri ayrı ayrı kışkırtması sonucunda Doğu Anadolu'da karışıklıklar arttı. Islahat projesinde göçebe Kürtlerin yerleşik hayata geçirileceği ve Kürtlerin, Hıristiyan bir devletin hâkimiyetine verileceği söylentisi bu karışıklıkların en önemli sebebiydi.¹⁸ Rusya 1912'den beri, Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurabilmek için karışıklıkları körüklemek amacıyla Kürt aşiretlerine bol miktarda para ve silah dağıtmaktaydı. Para ve silah desteği bulan Kürtler, Kürdistan ve Kürt milliyetçiliğiyle ilgili konuları işlemeye başladılar. Tiflis komutanlığı da bu işe el atarak Kürtleri hükümete karşı tahrik etmek üzere göçer aşiret mensubu kılığına girmiş dört Rus subayını Osmanlı sınırının ötesine gönderdi. Anadolu'ya gelen Rus subaylar konsolosluklarının desteğiyle Kürt aşiretleri içinde çalışmaya başladılar. Kürt milliyetçiliği konusunun işlenmesi Kürt elitlerinin Rusya'ya sempati duymalarına sebep oldu.¹⁹ Çoğu kez birbirine düşman aşiretleri birleştirmenin o kadar da kolay bir iş olmadığına anlaşılmasına karşın birçok Kürt aşiret reisi Türklerin sonunun geldiği inancıyla Rus girişimlerine olumlu karşılık verdi. Urumiye'deki Şeyh Tacî Aralık 1912'de Çarlık Rusya'sına bağlılık yemini etti. Kuzey Mezopotamya'daki Şeyh Mahmut, Şubat 1913'te kendisine bağlı Kürtlerle birlikte Rusya'nın hizmetine girdi. Bedirhan sülalesine mensup bir Kürt olan ve St. Petersburg'da Osmanlı diplomatı olarak görev yapan Abdürrezzak Bey, Mart ayı başlarında Bitlis'teki Rus konsolosluğuna bağlılığını bildirdi. Altta kalmak istemeyen Şeyh Mahmut, aynı anda daha ileriye giderek Musul'daki Rus Konsolos yardımcısı N.M. Kirsanov'a yanındaki Kürtlerin Türk hükümetine karşı silahlı bir ayaklanmayı da kapsamak üzere Rusya'ya isteyebileceği her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğunu bildirerek çarpışmalara 50 bin adam sürebileceğini taahhüt etti. Bu durumdan çok etkilenen Kirsanov, Petersburg'a, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkması muhtemel bir savaşta ciddi bir Kürt ayaklanmasının iki Osmanlı kolordusunu tamamen kilitleyebileceğini bildirdi. Taşnakların merkezi olan Van vilayeti başta olmak üzere Osmanlı'nın Doğu bölgesindeki Ermenilerin çoğu Rus dostluğuna kapılmış durumdaydı. Üstelik Taşnaklar İran güzergâhını kullanarak Osmanlı Devleti'ne kaçak yollarla silah sokmakta ve bu silahlar Ermeni tüccarlar tarafından depolanmaktaydı.²⁰ İran, ayrılıkçı fikirler içeren zararlı evrakın basılıp Osmanlı topraklarına sokulduğu yer olma özelliği de göstermekteydi. Rusya tarafından organize edilen bu faaliyetler aynı fikirlerden etkilenmesi istenen İran ve Azerbaycan Ermenileri arasında yürütülmektedir.²¹

18 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, The University of Utah, Salt Lake City 2005, p. 37.

19 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, p. 116-117.

20 Sean McMeekin, *1. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 183-185.

21 Masoumeh Daei, "Türk ve İran Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İran'ın Sınır Şehirlerinde Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri", *1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler 2-4 Mayıs 2012*, Ed. Tolga Başak&Mevlüt Yüksel, Erzurum 2014, s.789-790.

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan savaşlarını kaybetmesinin de etkisiyle siyasi, askerî ve ekonomik açıdan çok zorlandığı 1913 yılında dış destek arayışına girdi ve Rusya'dan yardım istedi. Hatta Rus Dumasında görev yapan Ermeni asıllı milletvekili Papacanov, 6 Haziran 1913 tarihli oturumda Osmanlı Ermenilerinin geleceği hakkında bir konuşma yaptı. Papacanov konuşmasında; “*Rus sınırları dâhilinde Ermeni sorunu yoktur.*” diyerek Ermenilerin Rusya için bir tehdit oluşturmadığına vurgu yapıp Avrupalı güçlerin Ermenilerin himayecisi olamayacaklarını söyler. Papacanov, halkı adına bir çağrı yaparak Osmanlı Ermenilerine uygulanacak ıslahatın Rusya tarafından ele alınması gerektiğini, Ermenilerin bu sorunu ancak Rusya'nın çözeceğine inandıklarını ifade eder.²² Aynı konuda görüş beyan eden Kadet Partisi lideri Milyukov ise, Ermeni düşmanlığının Rusya'nın Van ve çevresindeki Türk topraklarına yayılmasına engel olacağını, oysa Ermenilerle dost olmakla Rusya'nın Azerbaycan ve Kuzey İran'da hâkimiyet kurmasına zemin hazırlayacağını belirtir. Milyukov ayrıca Rus-Ermeni dostluğunun gelecekte Türkiye'ye karşı Rusların diplomasi, ekonomi ve belki de askerî alanda zaferler kazanmalarının önünü açacak bir araç olduğunun altını çizer. Aynı dönemde Osmanlı Ermenileri arasında Rusya'ya duyulan sempati artmıştı ve Rusya'nın Ermeni ıslahatı konusunda öncü rol oynayacağı beklentisi oluşmuştu. Hatta Ermeni Patriği Hovhannes Arşaruni, Rus Büyükelçisinden Osmanlı'nın Doğu vilayetlerini işgal etmelerini istemişti.²³

Bu çağrılar üzerine Rusya, Ermeni ıslahatı konusunu yeniden gündeme getirdi ve “*Mazlum Ermenilerin koruyuculuğu...*” görevini öne sürdü. Osmanlı hükümeti, 8 Şubat 1914 tarihinde Rusya ile Yeniköy Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma Osmanlı Ermenilerine; idari, siyasi, askerî ve kültürel konularda çok geniş ayrıcalıklar getirdi.²⁴ Rusya bundan sonra Osmanlı Ermenileri üzerindeki kontrol ve baskısını daha da artırdı. Çar II. Nikolay, “*Ermeniler! Çar'ın iktidarı altında kendi kan kardeşlerinle birleşerek özgürlüğü ve adaleti tadacaksınız!*” şeklinde çağrıda bulunarak Ermenileri kendi etrafında toplanmaya davet etti. Taşnaksutyun Partisi Çarın davetini şu sözlerle kabul etti:

Bizim kalplerimiz öyle bir güçlü hevesle dolmuştur ki, bizim aziz vatanımızın payına düşen deneme Rus silahının yeni azameti ve Rusya'nın Doğu'da tarihi görevlerinin çözümünü ile sona ulaştın. Artık

22 Seyit Sertçelik, “Rusya ve Ermeniler: Rus Devlet Duması'nda Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye*, 60/2014, s. 3.

23 Aynı yer, s. 3. Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 417, 423-424.

24 Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 447-450.

*Rus bayrağı özgürce İstanbul ve Çanakkale’de dalgalansın. Büyük hükümdar, sizin azminizle Türkiye’nin egemenliği altında yaşamış halklar özgürlük elde etsinler.*²⁵

Ermenilerle Rusya arasında bu şekilde stratejik işbirliği sağlanmasından sonra Ermenilerin en büyük amacı Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız hareket edebilecekleri bir coğrafi alan belirlemek olur. Rusya ise Ermeni kozunu kullanmak suretiyle Anadolu’nun Doğusunu işgal etme düşüncesindeydi.²⁶ Bu konu Rus Çarı II. Nikolay ile Eçmiyazın Katogikosu V. Kevork’un 20 Aralık 1914’te yaptıkları görüşmede somut olarak belirlenir. Buna göre Çar Katogikosa; Ermeni halkı iyi bir geleceğin beklediğini vaat ederek ona hangi bölgelerin Ermeni yönetimi altına verilmesini istediklerini sorar. V. Kevork bu soruyu şu şekilde cevaplandırır: “*Altı vilayette (Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Sivas) ve Kilikya’da, Aleksandretiya kadar demir yolunu Kars’tan devam ettirmek, Akdeniz’e kadar ulaştırmak olur.*” V. Kevork, Çarın bu bölgede ne kadar Ermeni’nin yaşadığı sorusuna net bir cevap veremez ve “*Yeni sınırlarda Ermeni nüfusu yeterli olacaktır.*” demekle yetinir.²⁷

V. Kevork’un hak talep ettiği bölgelerdeki Ermeni nüfusu, 1913 ve 1914 yıllarında birçok devlet ve kişi tarafından merak edilip araştırılmış ve her defasında Ermeni nüfusun Müslümanlardan çok daha az olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle Ermeniler sürekli olarak yurt dışında yaşayan soydaşlarına anavatana dönme çağrısı yapmış, diğerlerinin de hiçbir sebeple memleketlerinden ayrılmamalarını istemiştir.²⁸

Rusya Hoy Konsolosu Çirkov’un Aşiretlerle İlgili Çalışmaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler

Rusya, taraftar toplamak amacıyla bazı aşiretlerin önde gelen temsilcilerini kendilerine katılıp birlikte hareket etmek için kışkırttı. Mesela, Rusya Hoy Konsolosu, bütün Kürt aşiretlerinin lideri olarak tanıdıkları Abdürrezzak Bey²⁹’in adını kullanarak Haydaranlı aşiretinden Mustafa Bey’i Osmanlı

25 Solmaz Rüstemova Tohidi, “Birinci Dünya savaşı Yıllarında Ermeniler Tarafından Azerbaycan’ın Erivan, Zengezur ve Karabağ Eyaletlerinde Müslüman Nüfusunun Soykırımı”, *Yeni Türkiye*, 60/2014, s. 2.

26 Rus Şarkiyatçı Pavloviç’in görüşlerinin ayrıntıları için bkz. Sertçelik, *Rusya ve Ermeniler*, s. 5.

27 Tohidi, aynı yer.

28 Bu çağrılar hakkında bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 462-463.

29 Bedirhanlı Aşireti’nden Abdürrezzak Bey’in Çerkez kökenli olduğu, Rusların kendisini Aşair-i İraniyan Reisi unvanıyla kuzeybatı İran’da yaşayan Kürtlerin yanısıra 40 yıldan daha az bir süre önce Kafkasya’dan Karadeniz kıyılarına göç etmiş olan Çerkezleri ve Lazları isyana teşvik etmekle görevlendirdiği bilgisi için bkz. Stanford J. Shaw; *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 366.

Devleti'ne karşı ayaklanması ve aşiretiyle birlikte İran'a geçmesi için ikna etmeye çalıştı.³⁰ Rusya Hoy Konsolosu Çirkov'un* adam toplama yollarından biri de para ile tedarik ettiği Kürt ve Ermenilerdi. 11. Kolordu Kumandanlığı ve Erzurum'daki Aşiret Süvari Müfettişliği'nin tespitlerine göre Çirkov; Abdürrezzak, Simko ve Seyyid Taha ile birlikte hareket etmekteydi ve Rusya'da ikamet ettiği belirlenen Seyyid Taha etrafına adam toplayıp Osmanlı'ya karşı eylem planlamaktaydı. Bunun üzerine Müfettişlik, Bakü veya Çerkez Hudut bölüğünü takviye etme ihtiyacı duyarak Gevar'da 50'şer mevcutlu iki müfrezeye hazırladı.³¹ Öte yandan Çirkov'un parayla tuttuğu kişiler Osmanlı istihbaratı tarafından tespit edildi. Bu kişiler; Bâyezit taraflarında Ovacık hâkimi Ali Kulu Han'ın oğlu, Saray kazası tarafında Kotur hâkimi ve Simko'nun biraderi Ahmet Ağa, Salmas'ın Köhneşehir halkından Saray'da ticaretle meşgul Rüstem ile Nasturî kâhyası İyno'dan ibaretti.³²

Aşiretlerin Rusya ve İran tarafından desteklenmesi sınır çatışmalarının ve aşiret olaylarının artmasıyla sonuçlandı. Müslümanların hem devlete karşı ayaklanması hem birbirleriyle çatışması Ruslarla Ermenileri çok memnun etti.³³ Osmanlı hükümeti bu olayları önlemek için asi Kürtleri etkisizleştirmeyi hedeflemekteydi. Bunun için aşiretlerin birleşmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Örneğin Şemdinhanların lideri İttihat ve Terakki üyesi ve Osmanlı senatörüydü. Bu aşiretin arası diğer güçlü aşiret Bedirhanlar ile iyi değildi. Osmanlı Devleti, Kürtlerin isyan etmesini engellemek için bazı Kürt liderleri önemli görevlere getirdi.³⁴ Hükümet, bölgede asayiş ve huzurun sağlanması için gerekli tedbirleri almaya çalışsa da asırlardır süregelen problemlerin bir anda çözümlenmesi mümkün değildi. Van Valisi Ahmet Tahsin Bey İstanbul'a, bütün gayretlere rağmen Rusya ile Ermenilerin aşiretler üzerinde tahakküm kurmasına engel olunamadığını bildirdi.³⁵

30 BOA. *Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Belgeleri* (A.}MKT.MHM). 743/18, 1331 R 27 (5 Nisan 1913).

* Çirkov daha önce Bitlis konsolosu olarak görev yapmıştı. Türkçe ve Kürtçe bilmesinin yanı sıra Ermenilerle Kürtlerin iç dinamiklerini çok iyi biliyordu. Bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 334.

31 BOA. BEO; 4265/319827, 1332 R 07.

32 BOA. BEO; 4280/321000, 1332 C 02.

33 Ohandjanian, *Österreich-Armenien Faksimilesammlung*, no.813; HA PA XXXVIII 361 Z.74/P, cilt V(1910-1913), s.4018-4019'dan *Avusturya-Macaristan*, cilt V-A. Kürtler, ayaklanarak otonomi taleplerini dile getirdiler. Bir taraftan Ermeniler ve hükümet aleyhinde söylemlerde bulundularsa da Ermeni komiteleri Rus hükümetiyle beraber el altından Kürt ayaklanmasına destek verdi. Bkz. Ohandjanian, *Österreich-Armenien Faksimilesammlung*, no.799; HA PA XXXVIII 361 Z.61/P, cilt V(1910-1913), s.3949-3952'den *Avusturya-Macaristan*, cilt V-A.

34 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, s. 114-115.

35 BOA. DH. SYS; 23/16, lef 2, 1331 Za 20.

Rus propagandasının önüne geçmeye çalışan Osmanlı hükümeti, Rusya ile daha yakın bir politika izlemenin yararlı olabileceğini de düşünmeye başladı.³⁶ Ayrıca Kürt aşiretlerine daha yakın davranıldı.³⁷ Hükümet, Kafkasya'ya gönderdiği görevlileri aracılığıyla durumu kontrol altında tutmak istedi ve burada gönüllü birlikler kurulması için çalışma başlattı.³⁸ Bölgede görevlendirilen Ömer Naci Bey ve Rüştü Bey, bir taraftan da aşiretler üzerinde gerekli hazırlığı yapmak için çaba gösterecekti.³⁹ Çünkü Rus-Ermeni ittifakı da bilhassa İran sınırındaki aşiretleri kendi yanlarında yer almaları için ikna etmeye çalışıyordu.⁴⁰ Hatta Ruslar Simko Aşireti ile Nasturileri silahlandırıp Müslüman köylere saldırılarını temin etmişti.⁴¹

Hoy Şehbenderi Tahsin Bey'in bildirdiğine göre Abdürrezzak genel bir Kürt ayaklanması çıkarmak için uğraşmaktaydı. Van Valisi Tahsin Bey, Şehbender Tahsin Bey'den aldığı bilgileri Dâhiliye Nezareti'ne şu şekilde aktarmaktadır:

Bitlis vakası⁴² üzerine kaçan Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa, Patnos'u terk ederek Viyadin ve Karakilise taraflarında dolaşmaktadır. İran sınırı üzerinde bulunan diğer Haydaranlı Aşireti Reisi Mustafa Beyle beraberindeki Mahmut Sadıkhade Hasan ve Tahir beylerin Abdürrezzak ile görüştikleri ve Hüseyin Paşa'nın da İran'a kaçmak istediği haber alınmıştır. Dolayısıyla bundan sonra "Kürtlük" sebebiyle çıkarılacak isyanlar Van vilayetinin İran kısmında olacaktır. Abdürrezzak'ın niyeti, hudut bölüklerini basıp silahları ele geçirmek, sınır üzerinde ses getiren terörist faaliyetler yapmak ve Osmanlı topraklarının iç kısımlarında eylemler yapmaktır. Rusya, Abdürrezzak ve Kürt İsyanı projesini alenen teşvik ve takviye etmektedir. Hoy Konsolosu Çirkov, aşiret liderlerini bu sebeple toplamıştır. Dolayısıyla Rusya ve İran sefirleri bu durumla ilgili olarak uyarılmalıdır ve sınırda gerekli tedbirler alınmalıdır. Ancak hudut bölüklerinin dağınlığı ve sayıca az kuvvetlerin geniş bir alanın güvenliğinden sorumlu olması

36 Ohandjanian, *Österreich-Armenien Faksimilesammlung*, no.912; HA PA XL 270 no. 240, cilt VI A (1910-1913), s.4343'ten *Avusturya-Macaristan ve Ermeni Meselesi*, cilt V-A.

37 Alikıran Aşireti'nden bazı kişilere nişan verilmesi hakkında bkz. BOA. *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri* (DH.KMS); 7/23.

38 Bu amaçla Ömer Naci Bey uhdesine ayrılan ödenekler için bkz. BOA. *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem-i Belgeleri* (DH. ŞFR); 57/40, 1333 Z 8; . BOA. DH. ŞFR; 57/129, 1333 Z 17.

39 BOA. DH. ŞFR; 43/192, 1332 N 4.

40 Edward J. Erickson, *Ottomans and Armenians a Study in Counterinsurgency*, Palgrave Macmillan, New York 2013, p. 149.

41 Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Tarihi)*, cilt I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 300. Krş McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s.191-192.

42 Bitlis Vakası, Mart 1914 yılında Seyyid Ali, Şeyh Şahabettin ve Molla Selim tarafından çıkarılan ayaklanma. Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 345-354.

bazı olumsuz sonuçlar doğurabilir. Mesela 160 mevcutlu bir bölük 80 km.lik alandan sorumludur. Onar, beşer kişiden oluşan karakollar var ama bunların çoğunun arkasında takviye gücü yoktur. Zaten taburlardaki askerler acemi birliklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla kısa süre içerisinde hududa saldırılar beklenmektedir. Eğer bir-iki karakol düşman tarafından imha edilecek olursa diğer askerlerin morali bozulacağından durumu toparlamak güçleşecektir. Tahminimize göre şaki Said Bey, 150 kişilik bir kuvvetle Mahmudî veya Viyadin hudut bölüklerinden birine saldıracaktır. Bu saldırıya karşı konsa bile bunun sonu gelmeyeceğinden askerî kuvvetlerin İran sınırına taksim edilmesi gereklidir. Fırka kadroları boş, hudut bölükleri noksandır. Erzurum ve Erzincan'dan üç tabur gönderilmesi ve 500 jandarma alınmasıyla ilgili emir bir an önce verilmelidir.⁴³

Vali Tahsin Bey, Harbiye Nezareti'ne Hoy Konsolosu Çirkov'un aşiret liderleriyle "Kürt Konferansı" denen bir toplantı yaptığını ve orada şu kararların alındığını bildirdi:

- 1- Bitlis Vakası Kürtler arasında ihtilal fikri olduğunu göstermektedir. Şakilerin idamı Kürtlerin intikam duymasına sebep olacaktır. Bu ortamdan istifade edilerek genel bir ayaklanma çıkarılmalıdır.
- 2- Bu amaçla Ruslardan tedarik edilen 500 otomatik silah Said, Simko, Cihangir Hacı Kulu Han adlı eşkıya reislerine dağıtılarak onlardan çeteler kurmaları istenmiştir.
- 3- Osmanlı hükümetine taraftar görünen Kürt reislerin öldürülmesi.
- 4- Bitlis Vakası, asilerin idamı gibi konuları protesto eden risaleler basılarak hükümete gönderilmesi.
- 5- Hudut bölüklerinin özellikle karakolların basılarak silahların gaspı ve askerinin maneviyatının bozulması. Bu şekilde Kürtlük duygusunun artırılması ve karışıklıkların içerilere doğru kaydırılması.
- 6- Ermenilerle Nasturilere kesinlikle zarar verilmemesi.⁴⁴

Osmanlı yetkili makamlarına göre Hoy Konsolosu Çirkov, Abdürrezzak ve diğer aşiret liderlerini sıradan kişiler arasından değil Rusya ile irtibatı

43 Van Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazı için bkz. BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EMN); 74/5, lef 4, 1332 C 27.

44 BOA. DH. EMN; 74/21, lef 6, 1332 C 29.

olanlardan seçti. Abdürrezzak, altı ay kadar Petersburg, Moskova ve Tiflis'te gezdikten sonra Mayıs 1914 başlarında Hoy'a geçer. Onun gelmesiyle Said Bey, Simko ve diğer reisler ile Çirkov 11-16 Mayıs tarihleri arasında toplantılar yapar. Abdürrezzak gelmeden önce Rusya'dan yüklü miktarda silah ve para tedarik etmiştir. Çirkov ise bir süre Selanik'te görev yapmış, Türkçe ve Kürtçe'ye aşina bir isimdir. Abdürrezzak çeşitli çeteler kurarak her taraftan saldırmayı amaçlamaktadır. Bu çetelere Said Bey ve Simko kumanda edecektir. Dolayısıyla İstanbul'dan gelecek jandarmaların katılımıyla alay kadrosunun güçlendirilmesi zaruridir.⁴⁵ Hükümet içerde de bazı olayların çıkarılabileceği düşüncesiyle önlem alma ihtiyacı duydu. Bu sebeple Bitlis Vilayeti'ne 186 jandarma gönderildi. Ama vali bu kuvvetin yetersizliğini dile getirmekteydi.⁴⁶

Rusya Hoy Konsolosu'nun sınırda kuvvet toplama çabalarına karşı Osmanlı sınırının takviye edilmesi çalışmaları başlatıldı. Sınırda, "Hamidiye Alaylarından ayrılacak asker ile hudut bölükleri oluşturulması" fikri Harbiye Nezareti tarafından kabul görmedi. Ancak hudut bölükleri oluşturuluncaya kadar Hamidiye Alaylarından sınırda görevlendirilmek üzere bir bölük oluşturulması fikri benimsendi. Sınırda görev yapmak üzere Erzurum ve Erzincan'dan üç taburluk bir kuvvetin sevk edilmesi kararlaştırıldı. Sevkiyat işlemlerinin tamamlanmasına kadar ihtiyat askerlerinin silâhına çağırılması ve Van kuvvetinin seferber hâlinde olarak Süleyikan'da konuşlandırılması uygun görüldü. Ayrıca jandarma kadrolarının ordudan alınacak askerlerle kuvvetlendirilmesine karar verildi.⁴⁷ Bu karara karşı yerel makamlar, aşiretlerin zaten hudutlarda zaman zaman kullanıldığını, Erciş, Muradiye, Bargiri, Mahmudî, Zuşeb, Gevar, Şemdinyan, Erzurum, Bayezid, Tutak, Viyadin ve Karagedik civarındaki Kürt ve Karapapak Hamidiye Alayları'nın bölgeyi tanımasını açısından büyük avantaj sağlayacağını, Rusya'nın da bölgeyi tanıyan elemanlar tercih ettiğini belirterek bu kararın gözden geçirilmesi gerektiğini ima etti.⁴⁸

Rusya Hoy Konsolosu Çirkov'un İran'daki Çalışmaları

Rusya, Eylül 1914 başlarında Azerbaycan'da görev yapan bütün konsolosları ile ajan ve sivil memurlarını Hoy'daki Rusya Konsolosluğu'nda topladı. Toplantının içeriği konusunda bir bilgi alınamasa da bunun Osmanlı Devleti açısından önemli sonuçlar doğuracağı aşikârdı.⁴⁹ 11. Kolordu Komutanı Galip

45 BOA. DH. EMN; 74/5, lef 8, 1332 C 27.

46 BOA. DH. EMN; 74/5, lef 10, 1332 C 27.

47 BOA. DH. EMN, 74/5, lef 2, 14, 1332 C 27.

48 BOA. DH. EMN; 74/5, lef 16-18, 1332 C 27.

49 BOA. DH. ŞFR; 440/22, 1330 A 25.

Paşa'nın 24 Mayıs 1914 tarihli şifre telgrafı, Çirkov'un sadece Osmanlı değil aynı zamanda İran aşiretlerini de kışkırttığını ortaya koymaktaydı. Bazı aşiretler, Bitlis Vakası sebebiyle idam edilen asilerin suçsuz olduklarını iddia ederek konuyu Avrupa mahkemelerine götürmeyi kararlaştırmışlardır. Öte yandan Ruslar, orman ve köy bekçisi, İran Hudut Süvarileri gibi unvanlarla İran'daki aşiret mensuplarını silahlandırmaktadır.⁵⁰ Harbiye Nazırı Enver Paşa, bu gelişmeler üzerine şu tedbirlerin alınmasını emretti: “*Hudut civarındaki ihtiyat askerlerinin celbi, hudut bölüklerinin mevcudunun artırılması, devlete sadık aşiretlere silah dağıtılması. Hakkâri merkezine bir top yerleştirilmesi, jandarma kuvvetlerinin sayısının nizamiye askerleri ilave olunmak suretiyle artırılması.*”⁵¹

Rusların Doğu sınırında yaptığı çalışmalar sonucunda Osmanlı Devleti henüz Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Ruslarla Osmanlı birlikleri arasında çatışmalar yaşandı. Van Valisi Tahsin Bey, Rusya'nın Tebriz, Urumiye ve Maku konsoloslarıyla Maku'den Mirza Mahmut Han'ın Hoy'da bir toplantı yaptıklarının haber alındığını bildirdi.⁵² Bu istihbaratın doğru olduğu kısa süre sonra ortaya çıkan şu ayrıntılarla belirlendi: Urumiye ve Maku konsolosları Hoy'a gitmiştir. Tebriz konsolosunun da onlara katılacağı ve Simko'ya bazı görevler verileceği duyumları alınmaktadır. Ruslar, Osmanlı ordusu ile çarpıştıkları hâlde Salmas ile İzele arasındaki Vikos Bites adlı köy civarındaki “Geveyre Gedigi” denilen geçidin redif askerleri veya Kürt aşiretleri tarafından tutularak Urumiye'deki Kürt askerler tarafından ele geçirilmesinden endişe etmektedir. Bu geçit tutulmadığı takdirde Ruslar için güneydeki Selvoz ve Şehr-i Miraya yolları açık kalacaktır. Şu hâlde Urumiye Gölü'nün güneybatısı “Hacı İmanlı” aşireti tarafından tutulacak olursa Urumiye ve mülhakatındaki Ruslar mahsur oluyorlar. Simko'nun Suşa'da 500 atlı ile Deresu Zehap karşısında bulunduğu ve şu sıralarda sınırda karışıklık çıkarmak üzere Ruslar tarafından görevlendirildiği haber alınmıştır.⁵³

Rusya, Eylül 1914 başlarında Azerbaycan'da görev yapan bütün konsolosları ile ajan ve sivil memurlarını Hoy'daki Rusya Konsolosluğu'nda topladı. Toplantının içeriği konusunda bir bilgi alınamasa da bunun Osmanlı Devleti açısından önemli sonuçlar doğuracağı aşikârdı.

Van Valisi Tahsin Bey'in 3 Ekim 1914 tarihinde bildirdiğine göre; Urumiye'de

50 BOA. DH. EMN; 74/21, lef 10, 1332 C 29.

51 BOA. DH. EMN; 74/21, lef 12, 14, 1332 C 29.

52 Muradin Kaymakamlığı'nın yazısı için bkz. BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube Evrakı (DH. EUM. 2. Şb); 1/13, 1332 N 18.

53 BOA. DH. EUM. 2. Şb; 1/42, lef 3, 1332 L 15.

Osmanlı yanlısı Kürtlerle Ruslar arasında çıkan bir iki çatışma üzerine Ruslar Hoy'dan Urumiye'ye 1000 Kazak Süvarisi, iki top ve bir sahra bataryası gönderdi. Bu Rus redif Kazak süvarilerininin 250'si Merkudar ve Biradvest nahiyelerine sevk edilmiş ve o havalide bulunan piyade ikmal askerlerinin de Urumiye'ye intikal etmeleri emredilmiştir. Bundan anlaşıldığına göre Ruslar, Urumiye'de yalnız süvari bulundurarak piyadeleri Hoy'a alıp süvarileri topluca takviye etmeye çalışmaktadır. Rusların Osmanlı sınırına yakın Urumiye'deki kuvvetlerinin 1 Ekim 1914 itibarıyla şu şekilde olduğu düşünülmektedir: Biradvest nahiyesi içindeki Su Köyü'nde 80 piyade, 50 Kazak; Hisar'da 200 piyade, 100 Kazak; Merkuvar Nahiyesi'ndeki Hayriye Köyü'nde 250 piyade, 120 Kazak askeri bulunmaktadır. Urumiye'de 800 ikmal piyade askeri ile nizamiye ve rediflerden oluşan 600 Kazak vardır.⁵⁴ Erzurum Valiliği, Dâhiliye Nezareti'ne; İran'a sınır olan Çulfa'da beş altı bin Kazak; Hoy ile Van vilayetinin Abagaya üç dört saat mesafedeki Kahrik Köyü'nde iki bin Ermeni ve Maku'de 3 top ile yedi yüz Rus askeri bulunduğunu Bayezid Mutasarrıflığı'nın yazısına dayanarak şifre telgraf ile bildirmiştir.⁵⁵

Rusya ile işbirliği yapan Kürt aşiretlerinin bundan amacı kendilerine özerklik verilmesi beklentisiydi. Hatta Rus basınında Kürtlere özerklik verileceği yönünde iddiaların artması üzerine İstanbul Mebusu ve İttihat Terakki üyesi Bedros Hallacyan⁵⁶ bu konuyla ilgili bir açıklama yapma ihtiyacı duyar ve Jön Türklerin buna hiçbir şekilde izin vermelerinin söz konusu olmadığını söyler. Hallacyan, Jön Türklerin Kürtlere değil Ermenilere özerklik vereceğini ileri sürer.⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Rus-Ermeni İşbirliği

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti 3 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak yaptı ve seferberlik ilân etti. Rusya Kafkasya Genel Komutanı Vorontsov Daşkov, Dışişleri Bakanı Sazonov'a 11 Ağustos 1914 günü bir telgraf göndererek bir plan sunup bazı tavsiyelerde bulundu. Buna göre; *“Osmanlı Devleti'ne düşman unsurların ortaya çıkmasına imkân verilmeli ve bunlardan bir güç oluşturulmalıdır. Bu güçler askerî operasyonların başlaması hâlinde aynı anda kullanılmalıdır. Bu yüzden de*

54 BOA. DH. EUM. 2. Şb; 2/39, 1332 Z 05.

55 BOA. DH. KLU; 3/6, lef 2, 1332 Za 17.

56 Osmanlı Mebusan Meclisi'nde görev alan diğer Ermeni mebuslar için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 282.

57 Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, srt, Ankara 2015, s. 315.

Kafkasya Genel Valiliği emrine 25 bin üç namlulu tüfek ve 12 milyon fişek verilmesi konusunda Harbiye Nezareti ile iletişime geçilmelidir. Bu silahlar plana uygun şekilde Türkiye'nin düşmanlarına dağıtılmalıdır."⁵⁸ Vorontsov Daşkov, bu planın aşamalı olarak devreye sokulması ve Rus kontrolünden çıkarması uyarısında bulundu. Buna göre; her biri 100 kişiden az küçük Ermeni çeteleri oluşturulacak, bunlar sınıra özellikle Oltu, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır boyunca yerleştirilecekti. Her bir çete için 250 ruble para ödenecekti ve bu çeteler 1000 kişiye kadar çıkabilecek bir orduya dönüşecekti. Rus komutana göre Rusya için herhangi bir risk taşımayan bu uygulama Osmanlı topraklarında yaşayan Laz, Rum, Kürt gibi toplumlar üzerinde de yapılabilirdi.⁵⁹

Ruslar Ermeni, Nasturi ve bazı Kürt aşiretlerini silahlandırıp onları Müslümanlara ve Osmanlı Devletine karşı tahrik etmişlerdi. Ruslar, Kürt saldırılarından yakınan Süryanilerin, Rus Ortodoksluğunu kabul etme karşılığında Osmanlı Süryanilerini korumaları talebinde bulunmuşlardı. Ancak Ruslar bu öneriyi kabul etmek yerine Osmanlı Hristiyanları ile Müslüman Kürtleri silahlandırmayı tercih etti.⁶⁰ Rusya 1914 yazında hâlihazırda kuzeydoğu Anadolu'da aktifti, Karadeniz kıyısında Osmanlı yönetiminden kaçmış olan Ermenileri ve Rumları topluyor, onlardan Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sınırda konuşlanan çeteler oluşturuyordu. Rusya bu çeteleri Müslüman köylerine saldırtmak suretiyle Müslümanları imha etmek ve canını kurtarmayı başaranları Osmanlı topraklarına sürmek suretiyle boşalan köylere Hristiyanları özellikle de Kazakları yerleştirmeyi amaçlıyordu.⁶¹

Rusya'daki Ermeniler de Çarlık ile koordinasyon içinde çalıştılar. Katogikos V. Kevork, Çar Nicolay'a Osmanlı Ermenilerinin durumunu anlattı. Daşkov, Osmanlı Ermenilerine otonomi verileceğini söyledi. Bunun üzerine Ermeni Millî Delegasyonu, Ruslar için savaşacak Osmanlı Ermenilerini gönüllü olarak kaydetmeye başladı.

Rusya'daki Ermeniler de Çarlık ile koordinasyon içinde çalıştılar. Katogikos V. Kevork, Çar Nicolay'a Osmanlı Ermenilerinin durumunu anlattı. Daşkov, Osmanlı Ermenilerine otonomi verileceğini söyledi. Bunun üzerine Ermeni Millî Delegasyonu, Ruslar için savaşacak Osmanlı Ermenilerini gönüllü olarak kaydetmeye başladı. Bu gönüllülerden oluşan ve "Druzhiny" adı verilen birlikler kurdu. Bu birlikler bazen Ermenice Druzhiny yerine "Lejyon" olarak

58 Qasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s. 257.

59 Erickson, *Ottomans and Armenians*, p. 144-145. Ayrıca bkz. McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 189.

60 Ayrıntılı bilgi için bkz. Shaw; *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 28-29.

61 Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s.382.

da adlandırılmaktaydı. Bu birliklerin standart bir yapısı yoktu. Rusların planına göre; 1200 kişiden oluşan Birinci Druzhiny Kuzey İran'da Antranik Ozanyan komutasında faaliyet gösterecekti. 500 kişiden oluşan İkinci Druzhiny, Van'da "Dro" olarak tanınan Drastamat Kanaian komutasında 20 Ekim 1914'te Iğdır'a gönderildi. Kendisi Armen Garo'nun yardımcısıydı. Üçüncü Druzhiny Hamazasp, Dördüncü Druzhiny Kéri komutasındaydı. Üçüncü ve Dördüncü Druzhiny 500'er kişiden oluşmaktaydı ve Sarıkamış ile Oltu arasında görev yapacaktı. Beşinci Druzhiny ise Vardan komutasında Ağrı'da kuruldu ve Van'da görevlendirildi. Tüm bu hazırlıklar için Ruslar Taşnaklara 200 bin ruble para yardımında bulundu.⁶² Taşnakların bu hazırlıklarından ayrı olarak Hınçakların da askerî faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Buna göre Hınçaklar, Grigor Avsharian komutasında 1500 kişiden mürekkep Altıncı Druzhiny'i kurdu.⁶³ Lejyonların komuta kademesine tayin edilen isimlerin tamamı Türklere karşı yaptıkları eylemlerden dolayı halk kahramanı olarak kabul edilen isimlerdi ve bu birlikler keşif hizmetlerinde kullanılmaları amacıyla cephenin bütününe eşit olarak dağıtılmışlardı.⁶⁴

Osmanlı kurmayları Ermenilerin sınırdan geçip Rus ordusuna gönüllü yazılma ve sınırdan silah sokup bu silahları daha sonra kullanmak üzere Anadolu'daki Ermeni evlerinde depolama şeklinde iki farklı faaliyet içinde bulduklarını tespit etti. Ekim ayı başlarında bazı Rus Ermenilerinin yanlarında para, harita ve silahlarla sınırı geçtikleri, 20 Ekim'de ise Rusların Köprüköy'den geçirdikleri silahların Hasankale'de Ermeni evlerinde saklandığı belirlendi. Güvenlik birimleri çok sayıda milliyetçi Ermeni'nin silahlanıp müfrezeler oluşturduğu bilgisine ulaştı.⁶⁵ Bunlardan bir kısmı Osmanlı ordusunda silâh altına çağrılan Ermenilerdi. Ermenilerden bazıları doğrudan doğruya bazıları da Osmanlı ordusuna teslim olup silahını aldıktan sonra firar ederek Rusya'ya kaçıyordu. Bu, 1914 yılının Eylül ayından itibaren daha çok göze çarpmaya başlamıştı.⁶⁶ Hatta Rus sınırındaki Ermeni köylülerin de eşya ve hayvanlarını alarak Rusya'ya geçtikleri görüldü.⁶⁷ Ermeni nüfusun Rus sınırına aktarılması görevi 2. Lejyona verildi.⁶⁸

62 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, s. 206.

63 Erickson, *Ottomans and Armenians*, s. 145.

64 Lejyonların faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, *Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2010, s. 16-22.

65 Erickson, *Ottomans and Armenians*, s. 146.

66 Ali İhsan Sâbis, *Birinci Dünya Harbi*, cilt 2, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 30, 41.

67 Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, haz. Sami Önal, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 74.

68 Özdemir, *Ermeni Asıllı Rus*, s. 20.

Türk ve Müslüman köylüler ise Ermeni çetelerinin saldırılarına daha savaş başlamadan önce maruz kalmıştı. Ermeni çeteler yaşlı, kadın, çocuk demeden katliam yapıp köylülerin mallarını ellerinden aldıktan sonra evlerini, ağıllarını ateşe vermişti.⁶⁹ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın başlamasından sonra Ermeni çeteleri Türk ordusunun yanlarında ve gerilerinde çete muharebeleri yaptı.⁷⁰

Sonuç

Rusya, siyasi ve ekonomik sebeplerle açık denizlere inmek istiyordu. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları üzerinden bunu gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak başaramadı. Çünkü burada kurulması için destek verdiği devletlerin hiçbiri Rusya'nın kendi üzerlerinde tahakküm kurmasına müsaade etmedi. Bu Rusya için çok büyük bir tecrübeydi.

Rusya, XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin iyice zayıflaması üzerine Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e inme planları yaptı. Bu planını uygulayabilmek için Doğu Anadolu Bölgesi'nde sakin Kürt ve Ermeni unsurun Osmanlı Devleti'ne bağlılığını azaltacak çalışmalar yürüttü. Kürt aşiretlerini ve Ermenileri hem birbirlerine hem de devlete karşı kıskırttı. Bu şekilde bölgede çok büyük bir karışıklık çıkarıp orayı işgal etme hesabı yaptı. Özellikle Sünni olmayan Kürt aşiretlerini ve Ermenileri silahlandırdı. Rusya konsoloslarını Osmanlı unsurlarını birbirine düşürmekle görevlendirdi. Hoy Konsolosu Çirkov'un çalışmaları sonucunda Şii kökenli Osmanlı ve İran tebaası Kürt aşiretleri örgütlendi ve Rusya'nın güdümüne girdi. Rusya Bedirhanlı Abdürrezzak'ı Kürt aşiretlerinin lideri olarak tanıdı. Ona kazandırdığı statüyü ilân edip diğer Kürt aşiretleri arasında itibarını yükseltmek için de "Kürt Konferansı" düzenledi. Rusya, bir taraftan da sınır olaylarını tetikleyerek sınıra askeri yığınak yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra da yakın ilişkiler kurduğu Ermenilerle bazı Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kullandı.

69 Metin Tekin, *Birinci Dünya Savaşı Anıları Sarıkamış'tan Sibiryaya*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 16, 20-21.

70 Sâbis, *Birinci Dünya Harbi*, s. 202.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babîlî Evrak Odası Belgeleri (BEO); 3562/267090, 1327 Ca 11; 3765/282358, 1328 C 08; 3651/273769, 1327 L 06; 4265/319827, 1332 R 07; 4280/321000, 1332 C 02.

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM); 743/18, 1331 R 27.

Hâriciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS); 2776/71, 1913/7/4.

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS); 23/16, lef 2, 8, 9, 1331 Za 20.

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS); 7/23.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR); 43/192, 1332 N 4; 57/40, 1333 Z 8; 57/129, 1333 Z 17; 440/22, 1330 A 25.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EMN); 74/5, lef 4, 8, 10, 14, 18, 1332 C 27; 74/21, lef 6, 10, 12, 14, 1332 C 29.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube Evrakı (DH. EUM. 2. Şb); 1/13, 1332 N 18; 1/42, lef 3, 1332 L 15; 2/39, 1332 Z 05.

DH. KLU; 3/6, lef 2, 1332 Za 17.

B-Archives du ministère des Affaires étrangères, La Courneuve,
microfilm P 16 744.

Yayımlanmış Belgeler

Avusturya-Macaristan ve Ermeni Meselesi, haz. İnanç Atılğan&Kerstin Tomenendal, cilt V-A, Viyana, 2004.

British, Doc. 52, Inclosure in Doc. 51. Annual Report on Turkey for the year 1911, p.336.

Ohandjanian, Artem; *Österreich-Armenien Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke 1877–1936*, Wien, 1995.

Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Ankara, TTK Yay., 2013.

Araştırma ve Tetkik Eserler ile Hatırat ve Anılar

Celile Celil, vd; *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yay., İstanbul 1998.

Daei, Masoumeh; "Türk ve İran Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İran'ın Sınır Şehirlerinde Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri", *1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler 2-4 Mayıs 2012*, Ed. Tolga Başak&Mevlüt Yüksel, Erzurum 2014.

Erickson, Edward J.; *Ottomans and Armenians a Study in Counterinsurgency*, Palgrave Macmillan, New York 2013.

Günay, Nejla; *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, haz. Sami Önal, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

Lewy, Guenter; *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, The University of Utah, Salt Lake City 2005.

McMeekin, Sean; *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Özdemir, Hikmet; *Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2010.

Qasımlı, Musa; *Kafkaslarda Ermeni Sorunu 1724-1920*, İpek Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014.

Reynolds, Michael A. *The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order*, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton

University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy,
Recommended for Acceptance by the Department of Near Eastern Studies,
November 2003.

Sâbis, Ali İhsan; *Birinci Dünya Harbi*, cilt 2, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

Sertçelik, Seyit; “Rusya ve Ermeniler: Rus Devlet Duması’nda Ermeni Sorunu” *Yeni Türkiye* 60/2014.

Sertçelik, Seyit; *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, srt, Ankara 2015.

Shaw, Stanford J.; *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014

Şaşmaz, Musa; *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013

Tekin, Metin; *Birinci Dünya Savaşı Anıları Sarıkamış’tan Sibiryaya*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.

Tetik, Ahmet; *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Tarihi)*, cilt I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Tohidi, Solmaz Rüstemova; “Birinci Dünya savaşı Yıllarında Ermeniler Tarafından Azerbaycan’ın Erivan, Zengezur ve Karabağ Eyaletlerinde Müslüman Nüfusunun Soykırımı” *Yeni Türkiye* 60/2014.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PERSPEKTİFİNDEN NAHÇIVAN ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ: SORUN MU FIRSAT MI?*

(A CRITICAL OVERVIEW ON NAKHCHIVAN FROM THE INTERNATIONAL
RELATIONS PERSPECTIVE: IS IT A PROBLEM OR AN OPPORTUNITY?)

Yrd. Doç. Dr. Onur OKYAR

Uluslararası İlişkiler Bölümü
Çankırı Karatekin Üniversitesi
onurokyar@hotmail.com

Öz: Bu çalışma Nahçıvan meselesi özelinde ve Güney Kafkasya genelindeki çatışma ve ilişkilerin barışçıl bir platformda tesis ve devamı için uygulanabilecek faktörlerin neler olması gerektiğini tartışmaktadır. Çalışmanın amacı bir sorun yumağı haline gelmiş/getirilmiş Nahçıvan meselesinin İran ve Türkiye pencerelerinden analiz edilmesi, birbirlerine sınırdaş olan ve uluslararası sistemi etkileme kapasitesine sahip bu ülkeler arasındaki ilişkilerin tespit edilerek geleceğe dönük yumuşak güç temelli bir çözüm önerisi ortaya koyulabilmesidir. Bu amaca ulaşabilmek amacıyla çalışmada ilk olarak Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve İran devletleri arasındaki ilişkilerin tarihçesinden bahsedilmiş, ardından yazar tarafından Tahran'daki 10 üniversitede 603 kişilik bir örneklem üzerinden gerçekleştirilen alan araştırmasının bulguları paylaşılmış ve elde edilen sonuçların Nahçıvan meselesi üzerine yansımaları analiz edilmiştir. Buna göre İran'da rejimden memnun olanlar ile olmayanların Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'a güvenleri karşılaştırılmış; ekonomik çıkarlar bağlamında İran'ın, Ermenistan'la olan sıkı ittifakına rağmen Türkiye'yi tercih ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmada; bölgedeki çatışmaların önlenmesi için ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılıkların artırılmasının esas olduğu, Türkiye'nin bölgesel güç formunun devamı için siyasi anlaşmazlıklardan ziyade ekonomik işbirliklerini önlemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, İran, Nahçıvan Meselesi, Türkiye, Uluslararası Bağımlılık, Yumuşak Güç.

* Bu çalışmada; 17-19 Kasım 2016 tarihlerinde T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı koordinasyonunda Nahçıvan'da düzenlenen *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumunda* yazar tarafından sunulan "Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve İran Denklemi Nahçıvan: Sorun mu Fırsat mı?" başlıklı bildiriye kullanılan paradigmanın eleştirel bir devamı niteliğinde, içeriğinde önemli değişiklikler yapılmış, ilgili konu çerçevesinde yeni ve dikkate değer görüş ve veriler ortaya konulmuş ve tartışılmıştır.

Abstract: *In this study, required practicable factors on establishment and maintenance of peaceful platform in terms of conflicts and relations specifically on Nakhchivan issue and generally on South Caucasus were discussed. The purpose of this study is to analyze the Nakhchivan issue which has been/has been became tangled and to offer a soft power based solution for future by determining the relations between these two countries which are bordering each other and which have the capacity of affecting the international system. To be successful in this purpose, firstly a history of relations between Armenia, Azerbaijan, Turkey and Iran was mentioned, afterwards the findings of the field study which were conducted by the researcher over the sample of 603 people in 10 universities in Tehran were shared and reflections of the results in terms of Turks, Azerbaijanis, Armenians and Iranians were analyzed. According to this, the reliance to Turkey, Azerbaijan and Armenia of the people in Iran who are satisfied with the regime and people who are not were compared; it was found out that although its firm alliance with Armenia as a part of its economic interests, Iran prefers Turkey. Within this context in this study, it was concluded that to prevent the conflicts in the region, it is essential that the economic dependency between countries should be increased and to maintain its regional power status; Turkey should prioritize the economic agreements rather than the political conflicts.*

Keywords: *Iran, Turkey, South Caucasus, Nakhchivan Problems, Soft Power, International Dependency.*

Giriş

Bu çalışmanın amacı bir sorun yumağı haline gelmiş/getirilmiş Nahçıvan meselesinin İran ve Türkiye pencerelerinden analiz edilmesi, birbirlerine sınırdaş olan ve uluslararası sistemi etkileme kapasitesine sahip bu ülkeler arasındaki ilişkilerin tespit edilerek geleceğe dönük yumuşak güç temelli bir çözüm önerisi ortaya koyulabilmesidir.

Bu noktadan hareketle yumuşak gücün öneminin ortaya çıkması uluslararası bağımlılık perspektifinde Kantçı bir yaklaşımla mümkündür. Bu bağlamda Kant için pozitif, Rousseau için negatif sonuçlar doğuracak olan uluslararası sistemdeki bağımlılık, günümüzdeki yumuşak güç eksenli ilişkilerin tesisi için önemli bir araçtır. Zira Rousseau için devletlerarası bağımlılık¹ ülkelerin rekabetini artıracığı için çatışma ve savaflara neden olacak, bu ise özgürlükleri azaltacak; Kant için ise karşılıklı bağımlılık, ticaret ve işbirliğini artıracığı için ortak çıkarlar çatışmayı önleyecek ve özgürlükleri artıracaktır.² Nye içinse³ ülkeler arası karşılıklı bağımlılık, önemi günümüzde gittikçe artan bireyin değerinin de artmasına sebep olacağı için yumuşak gücün önemli bir temeli haline geliştirebilir.

Yumuşak güç temelinde yaşanacak bu gelişmelerin devletlerarası ilişkilerde de olumlu etki doğurabilmesi için çalışma kapsamında Haas'ın⁴ neofonksiyonalizm teorisinin yayılma/sirayet etkisi (*spillover effect*) fenomeninden yardım alınmıştır. Bu strateji doğrultusunda Nahçıvan meselesi bağlamında en önemli aktörlerden olan Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin uluslararası bağımlılık çerçevesinde ve en azından ekonomik düzlemde iyileştirilebileceği savunulmaktadır. Bu çalışmada yayılma etkisi fenomeni, her ne kadar Avrupa Birliği özelinde dahi tam olarak sonuç vermese de,⁵ Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin başlayabilmesi ve/veya yumuşak güç ekseninde devam edebilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır.⁶

- 1 Aktaran Alfred Cobban, *Rousseau and the Modern State*, Archon Books, North Haven, 1969, s. 106.
- 2 Immanuel Kant, *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History (Edited and with an Introduction by Pauline Kleingeld)*, Yale University Press, New Haven, 2006; Seyla Benhabib, *Another Cosmopolitanism*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- 3 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye Jr., *Power & Interdependence, Fourth Edition*, Longman Press, Boston, 2012, s. 216 vd.
- 4 Ernst B. Haas, "International Integration: The European and the Universal Process", içinde *Limits and Problems of European Integration: The Conference of May 30–June 2, 1961*, Springer Science+Business Media, Dordrecht, 1961, s. 6–36.
- 5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Philippe C. Schmitter, "Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism", *Journal of European Public Policy*, Cilt 12, Sayı 2, 2005, s. 255–272.
- 6 Başka bir örnek için bkz. Onur Okyar, "İran Ekseninde Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Anlaşmazlıktan Kazanca", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19.Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu*, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 12-14 Mayıs 2016, Bitlis.

Bu amaca ulaşabilmek maksadıyla çalışmada ilk olarak Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin tarihçesinden kısaca bahsedilecek, ardından yazar tarafından Tahran'daki 10 üniversitede 603 kişilik bir örneklem üzerinden gerçekleştirilen alan araştırmasının bulguları paylaşılacak ve elde edilen sonuçların Nahçıvan meselesi üzerine yansımaları analiz edilecektir.

Analizlerde İran Rejimini⁷ temsil eden sosyodemografik katmanlar ile İran halklarını temsil eden katmanlar arasında Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye'ye olan güven dereceleri karşılaştırılacak ve elde edilen sonucun Nahçıvan meselesine muhtemel etkileri tartışılacaktır. Çalışmanın hipotezi, Türkiye'nin hem Ermenistan hem de Azerbaycan'la –İran'ı ötelemeden– daha yakın ilişkiler tesis etmesi ve fakat bu ilişkilerin ekonomik ve kültürel sektörlerde öncelenmesi gerektiği üzerine bina edilecektir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan hipotez ile ulaşılmak istenen hedef; Orta Aras Havzası ile Güney Kafkasya bölgelerinde egemenlik ve güvenlik perspektifindeki sert güç temelli ilişki(sizlik)leri değil başta ekonomik ve kültürel olmak üzere uluslararası ilişkilerin güçlendirilmesini hedefleyen kazan–kazan hedefli yumuşak gücün önemini vurgulamaktır.⁸ Bununla birlikte elde edilen sonuçlar bağlamında çalışmada yer alan görüş ve tartışmaların uluslararası ilişkilerin en temel teorisi olan realizme karşı idealizmi, diğer bir ifadeyle, Kantçı görüşü esas aldığı dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada dahi konuya objektif bir bakış açısıyla ve fakat hem Türkiye hem de faydacı idealizm⁹ penceresinden bakılarak yaklaşılmıştır.

Uluslararası İlişkilere Nahçıvan Merkezli Bir Bakış

Tarihte, Osmanlı Devleti'nin kanatları altında kimliğini korumuş ve böylece günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiş olan Ermeniler resmi olarak; Birinci Dünya Savaşı sonunda iki yıl ayakta kalabilen *de facto* Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti çatısı altında Türkiye ile ilişkilerini kurmaya başlamışlardır. 1917'deki Bolşevik İhtilali'ndeki egemenlik boşluğunu iyi

7 Çalışmada İran'ın bürokratik ve dini yönetimi bir bütün olarak İran Rejim kavramı ile ifade edilmiş ve İran devleti kavramı kullanılmamıştır. Zira İran kendine has anayasal sistemi ile hayat bulan, Ortadoğu'da farklı etnisite, mezhep ve dile sahip, İslam'ın Sünni kolundan ayrılmış bir mezhep ile yönetim sistemini şekillendirmiş *sui generis* bir ülkedir.

8 Sert ve yumuşak gücün tanımları ve birbirleri arasındaki ilişki için bkz. Ernest Wilson, "Hard Power, Soft Power, Smart Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 2008, s. 110-124.

9 Faydacı idealizm kavramı, realist ekoldeki katı ve karşılıksız faydacılık olarak değil, hedefi idealist olan ve bu yolda elde edilecek faydaları da hesaba katan bir teori anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy Sprigge, "Utilitarianism and Idealism: A Rapprochement", *Philosophy*, 60 (234), 1985, s. 447-463; W. J. Mander, *British Idealism: A History*, Oxford University Press, 2011, s. 201-204.

kullanan Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından kurulan bu yönetim (Ermenistan Cumhuriyeti), TBMM ile 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ve ardından Sovyetler Birliği’yle imzalanan Moskova (16 Mart 1921) ve Kars Antlaşmaları (13 Ekim 1921) ve nihayet 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini şekillendirmiştir. Bununla birlikte Türkiye–Ermenistan ilişkileri günümüzde de uluslararası ilişkilerdeki olumsuz etkileri gözlemlenebilen sorunlar ile şekillenmektedir.

Bu sorunlar arasında en önemlilerinden birisi Azerbaycan, Gürcistan ve İran topraklarının yanı sıra Türkiye’nin doğu illerini de kapsayan (Trabzon, Rize, Artvin, Erzincan, Erzurum, Muş, Bitlis, Van, Iğdır, Kars, Ardahan gibi) Büyük Ermenistan ideasıdır. *Hay Dat (Ermeni Davası) Doktrini* olarak ifade edilen, bununla birlikte günümüze kadar kendi amaçları doğrultusunda dahi herhangi bir başarılı sonuç ortaya koyamamış, Hazar Denizi’nden Akdeniz’e kadar olan coğrafyada kurulacak Büyük Ermenistan projesi¹⁰ Ermenistan iç ve dış politikasını dengeleyici bir güvenlikleştirme aracı olarak kullanılmaktadır.¹¹ Böylece dünya Ermenileri aynı ortak çatı ve yayılcılık söylemi altında kimliklerini koruyabilmekte ve gelecek nesillere aktarabilmektedirler. Ermenistan Anayasasına da giren bu hedef nedeniyle¹² Ermenistan-Türkiye ilişkileri güvensizlik ve sert güç temelinde şekillenmiştir.

Hay Dat (Ermeni Davası) Doktrini olarak ifade edilen, bununla birlikte günümüze kadar kendi amaçları doğrultusunda dahi herhangi bir başarılı sonuç ortaya koyamamış, Hazar Denizi’nden Akdeniz’e kadar olan coğrafyada kurulacak Büyük Ermenistan projesi Ermenistan iç ve dış politikasını dengeleyici bir güvenlikleştirme aracı olarak kullanılmaktadır.

10 Ki Young Lee, *Ermeni Sorununun Doğuşu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, No.2050, Ankara, 1998, s. 4-5.

11 Uluslararası bağımlılığın aslında en temel hedeflerinden birisi güvenlidir. Güvenlik kavramı askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal veya çevresel tehditlere karşı alınan –varoluşsal– önlemler bütünü iken güven(lik)sizlik kavramıysa bu önlemlerin alınamaması (veya alınmadığının zannedilmesi) halidir. Bu zannetmeden hareketle ilgili tedbirlerin siyasi maksatlar için kullanılması olarak özetlenebilecek güvenlikleştirme ise iki temel kavram üzerine şekillenir. Bunlar kurgu ve kazançtır; kim kurgulamışsa o kazançlıdır. Bu bağlamda bir aktörün (genel olarak devletin) herhangi bir konuda çıkarlarını/kazançlarını artırabilmek için güvenliği kurgulamasına ya da var olan bir kurguyu kendi bünyesinde revize ederek bunu bir güvenlik (dolayısıyla bir varoluş) sorunu haline getirmesine güvenlikleştirme denir. Bu siyasi pratik günümüzde daha çok din, etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerinden kurgulanmaktadır. Güvenlikleştirmenin en önemli avantajı ise güvenlik (tedbirleri) arttığında güvensizliğin azalacağına olan yaygın inançtır. Artan güvenlik ise azalan özgürlüklere sebep olur. Fakat tüm bu kavramlar tehdit algılamasının az ya da çok olması ile ilgili bir kurmacadan ibarettir.

12 Ermenistan Anayasası’nın başlangıç kısmında “Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nde tespit edilen milli hedeflerin esas alındığı” belirtilmektedir. Bildiride ise Türkiye’nin Doğu Anadolu kesimleri batı Ermenistan olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte 1995’te kabul edilen anayasanın 13. maddesine göre ise Ermenistan armasının merkezinde Türkiye sınırları içerisindeki Ağrı Dağı bulunmaktadır. Anayasanın tam metni için bkz. <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng#1>.

Bununla birlikte tanı(t)ma, toprak ve tazminat istekleri üzerine temellenen soykırım iddiaları bu çalışmanın konusu olamayacak kadar geniş olsa da Ermeni komitaların Birinci Dünya Savaşı'ndaki katliamlarına karşı Osmanlı Devleti'nin verdiği tepkinin günümüzde dahi Ermenistan tarafından bir uluslararası ilişkiler aracı olarak kullanılmasına rağmen bilimsel bir platformda incelenebilmesi için ortak bir tarih komisyonunun kurulması gibi çözüm önerileri Ermenistan engeliyle hayata geçememiştir. Dağlık Karabağ sorununda ise Minsk grubunun etkisizliği (ya da çözümden yana olmaması), Ermenistan'ın bölgede uluslararası hukuk açısından işgalci olarak tespit edilmesi¹³ ve 2008'de işleyen futbol diplomasisinden sonuç alınmaması¹⁴ gibi Türkiye'nin çabalarına rağmen somut bir gelişmenin olmaması (günümüzde dahi Azerbaycan ve Ermenistan arasında sıcak çatışmalar yaşanmakta ve ateşkes sağlanamamaktadır)¹⁵ sorunun Türkiye için yumuşak güç unsurları ve ekonomik ilişkilerin tesisi yoluyla çözülebileceği alternatifinin tartışılmasına sebep olmuştur.¹⁶

Ermenistan ile yaşanan sorunlar bağlamındaki önemli bir diğer sorun ise Türkiye ile kara sınırına sahip tek Türk yönetim olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'dir. 1920'ye kadar Azerbaycan'ın bir parçası olan Zengezur Koridoru ile birlikte Nahçıvan da bu tarihten sonra SSCB'nin dahliyle Ermenistan'a verilmiştir.¹⁷ Lakin bölge insanının itiraz odaklı eylemleri ile Türkiye'nin Moskova ve Kars Antlaşmaları sonucunda Nahçıvan tamamen Ermenistan'ın olamamış ve özerk statüye sahip olmuştur.¹⁸ Her ne kadar bu özerklik bir kazanım olarak görülse de Türkiye ile Türk dünyası arasındaki coğrafi sınır parçalanmıştır.¹⁹

13 Turgut Kerem Tuncel, "Violations of international law in Karabakh", <http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=449&nID=105058&NewsCatID=396>, *Hurriyet Daily News*, 18 Ekim 2016.

14 Ruben Mehrabyan, "Future of Turkish-Armenian Bilateral Relations", *AVİM Conference Book No: 18: Projections For The Future Of Turkish-Armenian Relations*, Ankara, December 2015, s. 27-30.

15 Nazim Caferov ve Araz Aslanlı, "Karabağ Sorununda Ateşkes Ve Rusya", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, 2016, s. 239-260.

16 Örnek tartışmalar için bkz. International Crisis Group, "Türkiye ve Ermenistan: Kalıpları Kırarak, Sınırları Açmak", *Avrupa Raporu N° 199*, 14 Nisan 2009, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/turkey-and-armenia-opening-minds-opening-borders-turkish.pdf>; Alin Ozinian, "Türkiye-Ermenistan Ticaretine Genel Bakış ve Olası İşbirliklerinin Geliştirilmesi", *Turkish-Armenian Business Development Council*, <http://www.tabdc.org/wp-content/uploads/TR-Rapor1.pdf>; *Sputnik Türkiye*, "Ermenistan: Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye hazırız", <https://tr.sputniknews.com/haberler/201703101027580566-turkiye-ile-iliskileri-normallestirmeye-haziriz/>, 10 Mart 2017.

17 Aygün Attar, "Zengezur Nasıl Ermenilerin Oldu?" *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ağustos 2003; Svante Cornell, *Small Nations and Great Powers*, Routledge Curzon Publishers, 2003, s. 59-60.

18 Emin Şihaliyev, "Kars Antlaşması Nahçıvan ile Bağlı Siyasi Meseleler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme ve Ermeni İddiaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2012, s. 15-26.

19 Serhat Zaman, *Siyasi Coğrafya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, s. 3.

Nahçıvan'ın statüsü, 12 Kasım 1995 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 9. Bölümüne göre; içişlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağlı bir statüye sahip olmasına rağmen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yoğun bir şekilde Ermenistan'ın müdahalelerine açık olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Türkiye ise 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları uyarınca özerk statüsü devam etmek kaydıyla Nahçıvan'ın Azerbaycan'da kalmasını kabul etmiş, bu kaydın sonucunda Nahçıvan'ın özerk statüsünün devamında dolaylı olarak bir güvence unsuru (Acara Özerk Cumhuriyeti'nde de olduğu gibi bir garantör) haline gelmiş ve Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünü kabul etmiştir. Sonuç olarak Türkiye ile Ermenistan arasında Nahçıvan meselesi bağlamında yaşanan gerginliğin sebebi egemenlik ve/veya toprak talebidir. Bu talepler ise uluslararası ilişkilerdeki çatışma çözümü bağlamında en zor ve belki de -diğer ülkelerin kendi çıkarları dâhilinde bu soruna müdahil olmaları sebebiyle- imkânsız bir çözüm sürecidir.

Bu bağlamda meselenin en önemli aktörlerinden biri olan Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinden/görüşmelerinden rahatsızlık duyduğunu ifade etmektedir. Dolaylı olarak Türkiye'nin Ermenistan'la sosyoekonomik ilişkilerin gelişmemesinin en önemli sebeplerinden birisi Azerbaycan'dır. Tarihi ve edebi kriterlerce şekillenen iki devlet bir millet mottosu sadece Azerbaycan'ın çıkarları için değil Türkiye'nin çıkarları için de bir araç olarak kullanılması gerektiği ise uluslararası ilişkilerin realist odaklı yapısına uygundur. Fakat ekonomik ve kültürel ilişkiler odaklı dış politika tercihlerine karşı Türkiye'nin Nahçıvan veya Dağlık Karabağ'ı "satmış" olacağı algısı Azerbaycan basınında işlenen bir gerçektir. Bu tepkiler üzerine Azerbaycan, İstanbul'daki Medeniyetler İttifakı toplantısına katılmamış ve Türkiye'nin Ermenistan'la sınır kapısının açılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte "Bakü'de genelde Türklerin ibadet ettiği Şehitler Camii'nin onarım gerekçesiyle kapatılması, Azerbaycan petrol şirketi SOCAR'ın Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatını arttırmaya çalışması ve dört Azerbaycan milletvekili hanımın, görüşlerini açıklamak üzere Türkiye'ye yaptıkları gösterişli bir ziyaret, iki ülke resmi makamları arasında açığa vurulmak istenmeyen ancak pek de saklanamayan bir gerginliği" ortaya koymuştur.²⁰ Bu bağlamda Azerbaycan haklı ve desteklenmesi gereken taraf olmasına rağmen Türkiye'nin ekonomik çıkarları bağlamında Ermenistan ile olan ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmesi siyasi sorunların diplomasi ekseninde tartışılmasına da bir zemin oluşturacaktır.

20 Ömer Engin Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 50, 2015, s. 261-265.

Bu zemini yakalamış İran ise Sovyetlerin yıkılmasından hemen sonra Ermenistan'ı devlet olarak tanımıştır; bu tanımanın görünürdeki sebeplerinden birisi Türkiye ve Azerbaycan'ın tutumlarıdır. Zira 1988–1994 yılları arasında gerçekleşen Karabağ Savaşı nedeniyle hem Azerbaycan hem de Türkiye, Ermenistan sınırlarını kapatarak Ermenistan için İran'ın önemini daha da artırmışlardır.²¹ Bu gelişmelere istinaden İran, 1991 yılında SSCB'den bağımsızlığını alan Ermenistan'ı aynı yıl içerisinde resmen tanımıştır.²²

İran ve Ermenistan arasındaki ilişkiler; Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na alternatif olarak kurulan İran-Ermenistan doğalgaz boru hattı, Ermenistan'ın İran'a elektrik satışı, İran-Ermenistan demir ve karayolu hatları, İran'da bulunan Ermenilerin temel hak ve özgürlüklerden en çok faydalanan azınlıklar olması,²³ Dağlık Karabağ ve Nahçıvan sorunlarında İran'ın Ermenistan'ın tarafında olması ve son olarak Basra Körfezi'nin Karadeniz'e bağlanması gibi örneklerle oportünist müttefiklik ekseninde şekillenmiştir.²⁴ Bununla birlikte anılan ekonomik ve siyasi ittifakların İran açısından önemli diğer amaçları olarak İran'ın Doğu ve Batı Azerbaycan Eyaletlerinde çoğunluktaki ve İran'ın genelindeki mevcut Azeri-Türk nüfus üzerindeki nüfus politikasının istikrarının sağlanması ve Batı ambargosunun Ermenistan üzerinden hafifletilmesi sayılabilir. Böylelikle Dağlık Karabağ'ın ve Nahçıvan'ın işgaline karşı Ermenistan ve Rusya'ya destek sağlanmıştır. Bu bağlamda savaş sırasında Ermenistan'a verilen doğalgaz, akaryakıt ve gıda desteği İran'ın Ermenistan'a olan tarafgirliğinin bir göstergesi olarak tarihte yerine almıştır.²⁵

Görüldüğü üzere İran gibi kendini İslam ve imamet doktriniyle tanımlayan bir devletin Müslüman yoğun bir ülke yerine Hristiyan bir ülkeye destek olması

21 Glenn Curtis, *Armenia, Azerbaijan, and Georgia Country Studies*, Federal Reserch Division Library of Congress Press, Washington, 1995, s. 20-21

22 Ayrıntılı bir kronoloji için bkz. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, *Bilateral Relations: The Islamic Republic of Iran*, <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/>, 01 Kasım 2012.

23 Erik Davtyan, "The Role of Infrastructure in International Relations: The Case of South Caucasus", *International Journal of Social Sciences*, Cilt 3, Sayı 4, 2014, s. 33-34.

24 İran ile Ermenistan arasındaki ticari ilişkilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeyno Baran, "Lithuanian Energy Security: Challenges And Choices", *Hudson Institute Report*, New York, 2006, s. 5; Vladimir Socor, "Iran–Armenia Gas Pipeline: Far More Than Meets the Eye", *Eurasia Daily Monitor*, Cilt 4, Sayı 56, 2007; David Ramin Jalilvand, "Iran's gas exports: Can past failure become future success?", *Oxford Institute for Energy Studies Report*, 2013, s. 5; Seyed Shams ve Shafiei Dogaheh, "Economic Relationship of Islamic Republic of Iran with Republic of Armenia", *International Journal of Review in Life Sciences*, Cilt 5, Sayı 11, 2015, s. 287-292, Fatma Aslı Kelkitli, "Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2013, s.129-142.

25 Soner Cagaptay ve Alexander Murinson, "Good Relations between Azerbaijan and Israel", 30 Mart 2005, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state> [Erişim: 05.02.2016]; Emil Suleymanov ve Ondrej Ditrych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Cilt 14, Sayı 2, 2007, s. 106.

sonucu İran-Ermenistan ilişkilerinde de zararlı çıkan taraf Türkiye'dir. Ayrıca İran, nükleer antlaşma sonrası Batı ile arasındaki sorunları çözmeye başlamış ve Ermenistan da bunu desteklemiştir. Buna rağmen Türkiye, Ermenistan'ı yok sayarak, *yokluk siyasetiyle*, hiçbir ekonomik ve siyasi kazanım elde edemeyecek; siyasi konularla ilgili endişeleri ekonomik çıkarların önüne geçecektir. Şunu da unutmamak gerekir ki İran'ın, Ermenistan ile olan ilişkilerindeki ekonomik kazancı çok düşük olduğu halde Ermenistan'la ilişkilerin devamı için bu nispi zarara katlanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Ermenistan'la ticaret yapacak alanlarının olmaması eleştirisi Güney Kafkasya'daki çatışmaların devamı için bir neden olmamalıdır.

Bu bağlamda, reelpolitik ve faydacı dış politika konusunda, en tipik örnek olarak Almanya-İsrail ilişkileri verilebilir. Zira iki ülke halkları arasında hiçbir aktörün reddetmeyeceği ölçü ve büyüklükte bir soykırım suçu yaşanmış olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler duygusal ve tarihi gerçeklerle değil kazan-kazan odağında şekillenmiştir. Avrupa'da İsrail'in en büyük ticaret ortağı Almanya iken ABD'den sonra dünyada en önemli ikinci ticaret ortağıdır. Ayrıca iki ülke üniversiteleri arasında geniş bilimsel ilişkiler, ortak gençlik ofisleri, kardeş şehir ilişkileri, askeri işbirliği ve silah ticareti, ortak geliştirilen bir nükleer uyarı sistemi projesi, istihbarat paylaşımı gibi konularda derin ittifaklar kurulmuştur.²⁶

Batı da bu konuda reel politik endişelerle hareket etmektedir. Zira Avrupa sınırına dayanan bir Azerbaycan ya da Hazar kıyılarına ulaşabilen bir Türkiye hem Batı için hem de İran ve Rusya için bir tehdit unsurudur. Bu bağlamda İran'ın Güney Azerbaycan sorunu tetiklenebileceği gibi ABD, Rusya ve Çin'in Güney Kafkasya politikaları da sekteye uğrayabilecektir.²⁷ Bu noktalardan hareketle aslında ilgili bölge için Batının elindeki en önemli çözüm aracı çözümsüzlüktür. Zira hem Rusya hem de ABD bu çok taraflı çözümsüzlükten kârlı çıkmaktadır. Böylece Rusya için Batının Kafkasya'ya girmesi engellenmiş olacak, Batı içinse çözümsüzlük sonucu güçlenememiş ve Rusya'yı destekleyemeyecek ülkeler –özellikle mali desteklerle– elde tutulmuş olacaktır. Bu stratejiler doğrultusunda küresel ve bölgesel güçlerin arasında kalmış ve “*her şeye rağmen denge*” siyasetini izlemek zorunda kalan Türkiye hem batı için hem de doğu için Nahçıvan meselesi bağlamında ötelenmiştir.

26 “The Israel-German Special Relationship”, 23 Kasım 2005, http://web.archive.org/web/20070312180139/http://www.bicom.org.uk/publications/israels_foreign_relations/s/1207/the-israel-german-special-relationship/; “Germany's Relations with Israel: Background and Implications for German Middle East Policy”, *CRS Report for Congress*, 19 Ocak 2007, <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33808.pdf>.

27 Bülent Aras ve Fatih Özbay, “Türkiye ve Ermenistan: Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti”, *SETA Rapor 12*, Ekim 2009.

Bu genel bakış devletlerarası ilişkiler için geçerli analiz ve yorumları haizdir. Bununla birlikte yumuşak güç ve uluslararası ticaretin asıl belirleyicisi olacak halkların birbirlerine karşı besledikleri güven, özelde Orta Aras Havzası'ndaki genelde ise Güney Kafkasya'daki çatışmaların son bulması için olmazsa olmaz (*sine qua non*) bir gerekliliktir. Bu noktadan hareketle çalışmada İran halklarının ilgili uluslara bakışı ölçülerek yumuşak gücün bölgede tesisi için hâlâ bir umut olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Veri-Yöntem

Araştırmanın evreni, İran'ın başkenti ve en kalabalık şehri olan Tahran'daki 10 devlet üniversitesi özelinde,²⁸ öğretim üyeleri (%26) ile doktora (%50) ve yüksek lisans (%24) öğrencileri olup bu evren, veri temizliğinden sonra kalan 603 kişilik örneklem üzerinden analiz edilmiştir. Örneklem yüksek lisans ve üstü katılımcılardan oluşmasının sebebi, eğitim seviyesi artan bireyin İran resmiyle ilgili daha objektif ve net görüşlere sahip olacağı varsayımından kaynaklanmaktadır. Özellikle İran'ın iç ve dış politikası ile ilgili sorular ve entelektüel birikim gerektiren anket sorularına en net cevabın verilebilmesi için bu örneklem seçilmiş ve lisans öğrencileri örnekleme dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda çalışmada örneklem temsil kabiliyeti noktasında İran halkından kasıt, dış politikayı takip eden/edebilenlerdir. Anketin dili Farsçadır.

Örneklem seçim metodu, tesadüfi örnekleme yöntemlerinden çok aşamalı örnekleme yöntemidir.²⁹ Şubat-Nisan 2013 tarihleri arasında yapılan çalışmanın bulgularının, daha az kozmopolit yerleşim birimleri ile eğitim seviyesi daha düşük örneklem grupları içerisinde farklılıklar gösterebileceği dikkate alınmalıdır.

İran'da Ermenistan ve Türkiye'ye güven indeksi tek yönlü yoğunluk ölçeği (0-10 arası) ile hazırlanmıştır. Bu bağlamda güven değişkeni; 0-4 (dâhil) arası puanlama Az Güven, 5-7 arası Biraz Güven ve 8-10 puan arası Çok Güven olarak yeniden kodlanmıştır.

28 Üniversiteler ve analize tabi katılımcı sayıları şöyledir: Tahran Üniversitesi (189), Azad Üniversiteleri (138), Tabatabai (48), Ez-Zehra (45), Şehid Beheştî (42), Emir Kebir (38), Ulum ve Tahkikat (33), İmam Sadık (30), Peyam-i Nur (21), Tarbiat-e Mo'alem (19). Ayrıca örneklem tüm akademik camiayı kapsaması amacıyla alan araştırması sadece siyaset bilimi öğrencileri ile yapılmamıştır. Bu bağlamda örneklem %84,2'si (508 katılımcı) *Sosyal Bilimler* başlığı altında (sosyal bilimler ve eğitim bilimleri enstitüleri ile güzel sanatlar, ilahiyat ve hukuk fakülteleri), örneklem %15,6'sı ise (94 katılımcı) *Fen Bilimleri* başlığı altında (Fen, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri) gruplandırılmıştır.

29 Bu yöntem ile örnekleme kümeleri (il, üniversite gibi) belirlendikten sonra bu kümeler arasından rastgele örnekleme yöntemi ile katılımcıların (yaş, cinsiyet, etnisite, mezhep, gelir, dindarlık gibi) kotaları göz önünde bulundurularak anket uygulanmıştır. Her bir kota ile ilgili istatistikî analiz yapılabilmesi için en az 30 örneklem hedeflenmiş ve bu sayıya ulaşana kadar veri toplanmaya çalışılmıştır.

Yazarın, ilgili ölçeklerde, geçerlik ve güvenilirlik kriterleri çerçevesinde bulgulararak literatüre kattığı İran'daki siyasi ve sosyodemografik bulgular bağlamında³⁰ çalışmada yüksek yaş, yüksek gelir ve yüksek dindarlık düzeyine sahip bireyler İran rejiminin destekçileri olarak; düşük yaş, düşük gelir ve düşük dindarlık düzeyine sahip bireyler ise rejim muhalifi olarak gruplandırılmışlardır.

Yaş değişkeninde 27 yaşından küçük olanlar ile 27 ve daha büyük yaşta olanlar olmak üzere iki gruplama yapılmıştır. En küçük yaşın 21 en büyük yaşın ise 69 olduğu çalışmada 27 yaşından küçükler, örneklemin % 49,4'ünü oluştururken yaşı 27 ve daha büyük olanlar ise örneklemin % 50,6'sını teşkil etmiştir.

Katılımcıların içsel/bireysel tercihleri ile şekillenen Kişisel Dindarlık değişkeni (Omnibus Ölçeği ile 0–10 puan arasında ölçeklendirilmiştir) yeniden kodlanarak 0–4 puan arası *Az* (290 katılımcı / %48,9) ve 6–10 puan arası *Çok Dindar*³¹ (103 katılımcı / %17,4) olarak kodlanmıştır. Rejim muhalifleri / memnuniyetsizler ile rejim taraftarları arasındaki farkın daha iyi görülebilmesi için dindarlık ve gelir değişkenlerinde orta dindar ve orta gelirli dâhil edilmemiştir.

Gelir değişkeni de dindarlık değişkenindeki yöntem takip edilerek hazırlanmıştır. Buna göre 200.000–800.000 tuman³² arası geliri olanlar *Alt*, 1.600.001 tuman ve daha fazla geliri olanlar *Üst Gelir Grubu* olarak kodlanmıştır. Katılımcıları en düşük geliri 200.000 tuman ve en yüksek geliri ise 10.000.000 tumandır.

30 Ayrıntılı bilgi için bkz. Onur Okyar, *İran ve Demokrasi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.

31 Çalışmada, 6 ve 10 arasındakileri kapsayan çok dindarların 8 ve 10 arasında kodlanması halinde dindarlık değişkeniyle ilgili daha rijit sonuçların çıkacağı çalışmanın önemli bir sınırlılığı ve ayrıntısıdır.

32 2016 yılı Eylül ayı itibarıyla 1 Tuman=10 İran Riyali=0,001 Türk Lirasıdır.

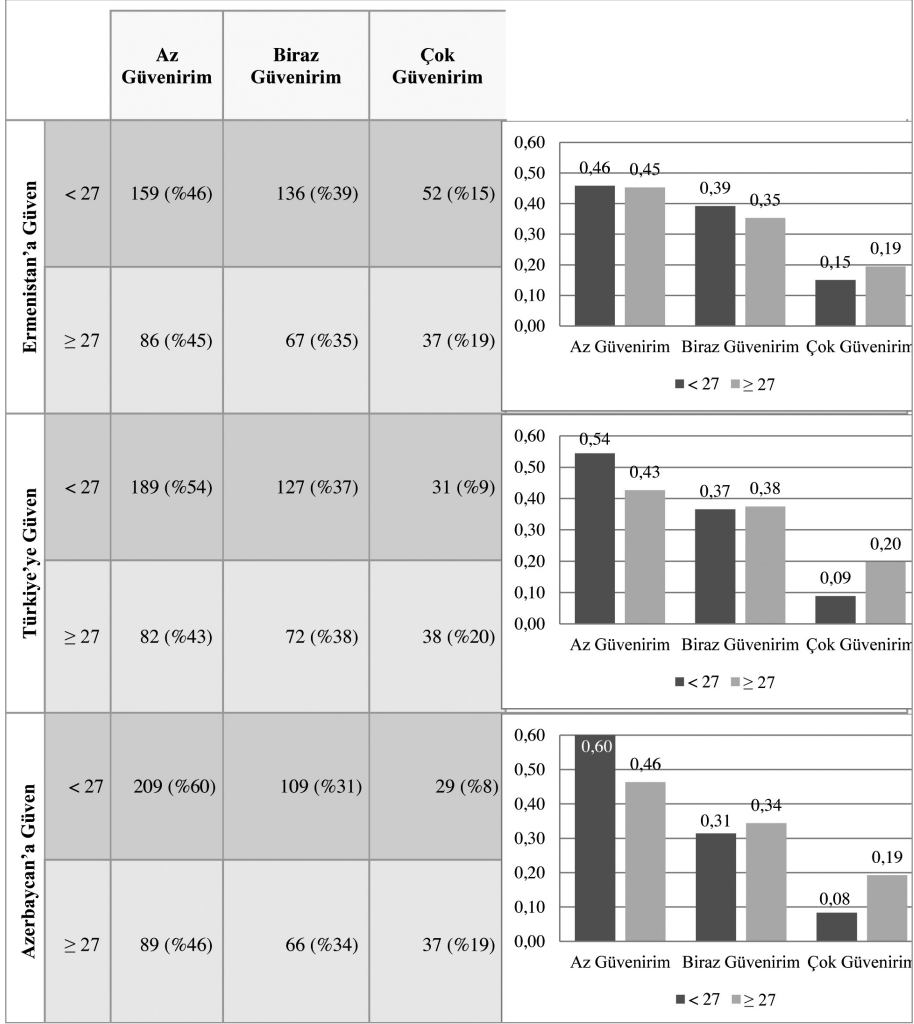
Tablo: Bağımsız Değişkenlere Ait Frekans Tablosu

		SIKLIK	GEÇERLİ YÜZDE			SIKLIK	GEÇERLİ YÜZDE	
<i>Cinsiyet</i>	Erkek	377	62,5	<i>Etnisite</i>	Farsi	129	21,7	
	Kadın	226	37,5		Azerbaycan Türkü	51	8,6	
<i>Medeni Hal</i>	Evli	172	28,5		Kürt	36	6,1	
	Bekâr	431	71,5		Türkmen	130	21,8	
<i>Öğrenim Durumu</i>	Lisans Mezunu	144	23,9		Arap	30	5	
	Yüksek Lisans Mezunu	305	50,6		Lur	29	4,9	
	Doktora Öğrencisi/Mezunu	154	25,5		Aryan	190	31,9	
<i>Bilim Dalı</i>	Sosyal Bilimler	508	84,4		<i>Aylık Gelir</i>	Alt Gelir Grubu	137	33,7
	Fen Bilimleri	94	15,6			Orta Gelir Grubu	176	43,3
<i>Meslek</i>	Öğrenci	456	75,7			Üst Gelir Grubu	93	22,9
	Öğretim Elemanı	103	17,1		< 27	298	49,4	
	Diğer Meslek Grupları	43	7,1		≥ 27	305	50,6	
<i>Mezhep</i>	Şii	548	93,4	<i>Dindarlık</i>	Az Dindar	290	48,9	
	Sünni	39	6,6		Orta Dindar	200	33,7	
					Çok Dindar	103	17,4	

Bulgu ve Yorumlar

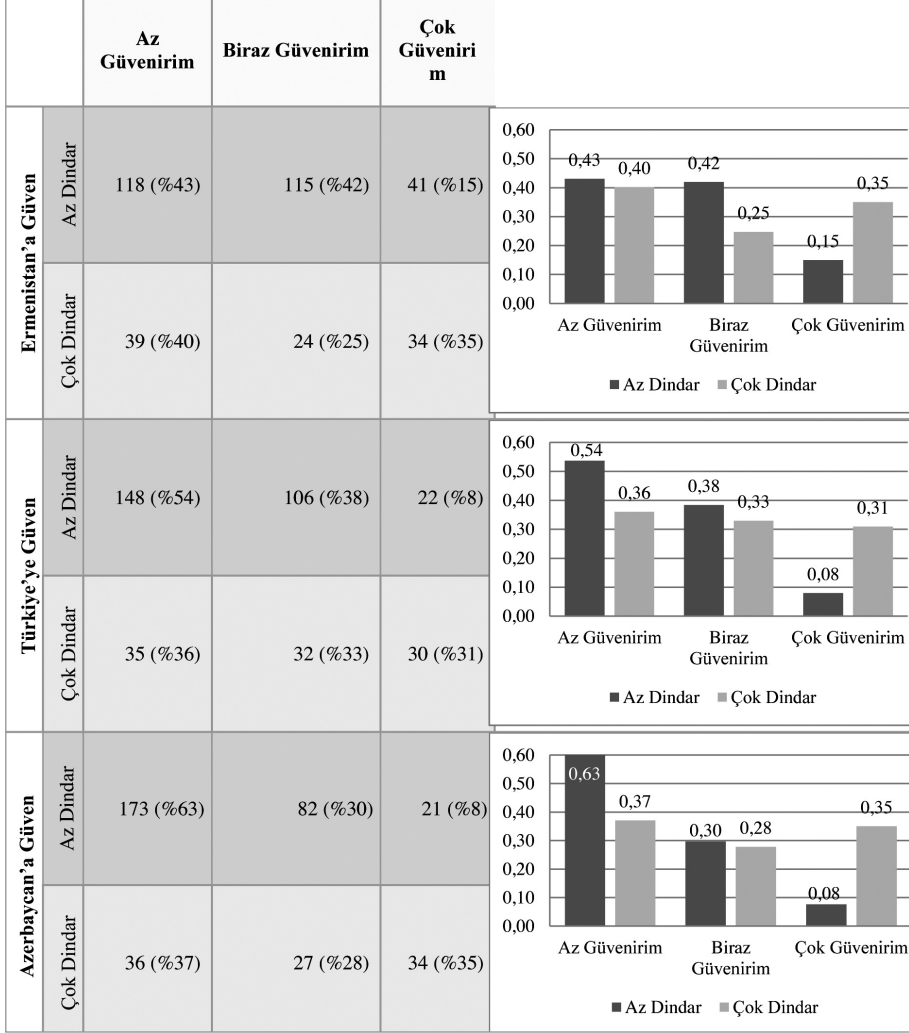
Bu bölümde alan araştırılmasından elde edilen veriler sonucu ulaşılan bulgular paylaşılacak ve yorumlanacaktır.

İran'da Yaşa Göre Güven İndeksi

Yaş değişkeni bağlamında çalışmada; 27 yaşından küçük olan ve İran'da rejimden memnuniyetsiz olarak kabul edilen kesim tarafından Türkiye, Ermenistan'a göre nispeten daha az güven duyulan bir ülke iken Azerbaycan ise en az güvenilen ülkedir. Katılımcıların %39'u (138 katılımcı) Azerbaycan'a biraz ya da çok güvenirken, %46'sı Türkiye'ye (158 katılımcı) biraz ya da çok güvenmekte, Ermenistan'a ise %54 oranında (188 katılımcı) güven duyulmaktadır. Yaşı 27'den büyük olan ve İran'da rejimden memnun olarak kabul edilen kesimin %58'i (110 katılımcı) Türkiye'ye biraz ya da çok güvenirken bu oran Azerbaycan için de aynı kalmakta fakat Ermenistan içinse %54 (114 katılımcı) düzeyine inmektedir.

İran'da Dindarlığa Göre Güven İndeksi

Dindarlık değişkeni bağlamında çalışmada; az dindar olan ve İran'da rejimden memnuniyetsiz olarak kabul edilen kesim tarafından Türkiye, Ermenistan'a göre daha az güven duyulan bir ülke iken Azerbaycan ise bir önceki yaş tablosunda da olduğu üzere en az güvenilen ülkedir. Katılımcıların %38'i (103 katılımcı) Azerbaycan'a biraz ya da çok güvenirken, %46'sı (128 katılımcı) Türkiye'ye çok ya da biraz güvenmekte, Ermenistan'a ise %57 oranında (156 katılımcı) güven duyulmaktadır. Yüksek dindarlık algılamalarına sahip olan ve İran'da rejimden memnun olarak kabul edilen kesimin %64'ü (62 katılımcı) Türkiye'ye, %63'ü ise (61 katılımcı) Azerbaycan'a çok ya da biraz güvenmektedir. Bu oran Ermenistan için %60 (58 katılımcı) düzeyindedir.

İran'da Gelire Göre Güven İndeksi

		Az Güvenirim	Biraz Güvenirim	Çok Güvenirim	
Ermenistan'a Güven	Alt Gelir Grubu	79 (%66)	27 (%23)	14 (%12)	
	Üst Gelir Grubu	37 (%43)	32 (%37)	18 (%21)	
Türkiye'ye Güven	Alt Gelir Grubu	48 (%40)	52 (%43)	20 (%17)	
	Üst Gelir Grubu	35 (%40)	35 (%40)	17 (%20)	
Azerbaycan'a Güven	Alt Gelir Grubu	49 (%41)	55 (%46)	16 (%13)	
	Üst Gelir Grubu	37 (%43)	33 (%38)	17 (%20)	

Gelir değişkeni bağlamında çalışmada; az gelirlili olan ve İran'da rejimden memnuniyetsiz olarak kabul edilen kesim tarafından Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan'a göre nispeten daha çok güven duyulan ülkelerdir. Katılımcıların %60'ı (72 katılımcı) Türkiye'ye ve %59'u (71 katılımcı) Azerbaycan'a çok ya da biraz güvenirken bu oran Ermenistan için %35 (50 katılımcı) düzeyindedir. Rejim taraftarlarının ise %60'ı (52 katılımcı) Türkiye'ye ve %58'i (50 katılımcı) Azerbaycan'a biraz ya da çok güvenirken bu oran Ermenistan için %58 (50 katılımcı) düzeyindedir.

Elde edilen bu veri ve bulgulardan sonra Ermenistan orijininde aşağıdaki bağlı değerlendirmeye ulaşılmıştır:

		Yaş	Dindarlık	Gelir
Rejimden Memnun Olmayanların Bağlı Güvenleri	Türkiye	Negatif	Negatif	Pozitif
	Ermenistan	Pozitif	Pozitif	Negatif
	Azerbaycan	Negatif	Negatif	Pozitif
Rejimden Memnunların Bağlı Güvenleri	Türkiye	Pozitif	Pozitif	Pozitif
	Ermenistan	Negatif	Negatif	Negatif
	Azerbaycan	Pozitif	Pozitif	Nispi Eşit

Buna göre toplumsal analizlerde temel değişkenler olarak kullanılan yaş, dindarlık ve gelir düzeyi, İran özelinde elde edilen veriler bağlamında önemli sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu noktadan hareketle İran’da, Türkiye ve Azerbaycan, rejimden memnun olmayan kesim tarafından Ermenistan’a göre daha az güvenilen ülkelerdir. Konumuzla direkt ilintili olmasa da bundaki temel sebebin, başta Türkmen ve Azeri Türkleri olmak üzere İran’daki farklı etnik grupların temel hak ve özgürlüklerdeki beklentilerine Türkiye ve Azerbaycan Devletleri tarafından yeterli derecede cevap verilememesinde yattığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte İran’da rejimin temel dinamiği ve destekleyicisi olan rejim yanlıları Türkiye’ye Ermenistan’dan her değişkende ve daha fazla güvenmektedirler. Bürokratik elitlerin de dâhil olduğu rejim taraftarlarından oluşan bu grup aynı zamanda İran yönetiminde Türkiye’ye olan temel eğilimi de belirlemektedir. Bu kesimin gelir ve dolayısıyla ekonomik çıkar algılamaları bağlamında Türkiye, –uluslararası ilişkilerde her ne kadar reel politik eksenli bir denge siyaseti izlense de– Ermenistan’a nazaran daha güvenilen/güvenilmesi gereken bir aktördür. Öyle ki bu görüşü –gelir bağlamında– rejim karşıtları dahi desteklemektedirler.

Tüm bu verilerden hareketle Türkiye’nin Nahçıvan meselesi özelinde ve yumuşak güç temelinde bir denge politikasının anahtarı ekonomik ilişkilerde yatmaktadır. Azerbaycan ise konuya bir egemenlik sorunu olarak (dolayısıyla kutsal) yaklaştığı için/yaklaşması gerektiği için Ermenistan’la ilişkilerini sert güç temelinde düzenlemektedir. Bu bağlamda *en azından* Türkiye’nin Ermenistan’la –İran’ı ötelemeden– daha yakın ilişkiler tesis etmesi ve fakat bu ilişkilerin ekonomik ve kültürel sektörlerde öncelenmesi gerekmektedir. Zira İran, Ermenistan ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini Türkiye’nin belki de hiçbir zaman ulaşamayacağı ölçüde geliştirmiştir. Dolayısıyla Türkiye ekonomi üzerine temellenmesi koşuluyla hem İran ile hem de Ermenistan’la

kazan-kazan hedefli ilişkiler tesis etmek zorundadır. Ermenistan-İran ekonomik ilişkilerinde İran'ın önemli bir kazancı olmamasına rağmen buna katlandığı gibi Türkiye de her iki ülkeyle ekonomik müştereklerde buluşmalı, siyasi anlaşmazlıklar ise olmazsa olmaz şart vasfından çıkarılmalı ve bu anlaşmazlıkların bilimsel veri ve yöntemlerle çözüme kavuşturulması için gerekli politika ve projeler desteklenmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada Nahçıvan meselesi, Türkiye perspektifinden ve eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmiş; sorunun, Türkiye açısından hem ekonomik kazanç sağlanması hem de Güney Kafkasya'daki çatışmaların azaltılması/bitirilmesi için bir fırsat olarak kullanılabileceği savlanmıştır. Bu bağlamda Kantçı bir bakışla ve uluslararası ekonomik bağımlılıkların çatışmaları azaltacağı verisinden hareketle Nahçıvan meselesi özelinde ve Güney Kafkasya genelinde oluşacak barış/çatışmasızlık ortamı, bölgesel güç olabilmek ve bunu devam ettirebilmek için ekonomik gelişmeye muhtaç Türkiye ve İran gibi ülkeler için bir gerekliliktir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaş dâhil tüm “çözüm yollarının” denenmiş olması bu iki ülke arasındaki ilişki(sizlik)lerin devam edeceği beklentisini güçlendirse de özellikle Türkiye ve İran için anılan siyasi anlaşmazlıklar ekonomik gelişme ve çıkarların önüne geçmemelidir.

Bu çalışma ile İran rejiminden taraf halk ve bürokratik elit kesimlerin; siyasi, kültürel ya da dini olarak değil fakat ekonomik olarak Türkiye'ye Ermenistan'dan daha olumlu baktığı ortaya konulmuştur. Bu sonuçtan hareketle ancak yumuşak güç ile çözümlerse uluslararası ilişkilerde ve tarih sahnesinde bir anlam ifade edecek Nahçıvan meselesi için Türkiye'nin, reel politik davranış kalıpları sergileyerek, kendi ekonomik çıkarlarını maksimize edecek hedefleri hayata geçirmesi ve böylece bölgesel güç olma imkânlarını artırması ehvendir. Ancak bu şekilde uluslararası ekonomik bağımlılıklar ile çatışmaların yaşanması engellenebilecek ve bu sonuç sirayet etkisi fenomeniyle siyasi sorunların çözümü için de alternatif bir katkı sağlayacaktır. Bu katkının sağlanabilmesi için ise somut olarak Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır kapılarının açılması, Nahçıvan ve Dağlık Karabağ sorunlarında hukuki olarak

Tüm bu verilerden hareketle Türkiye'nin Nahçıvan meselesi özelinde ve yumuşak güç temelinde bir denge politikasının anahtarı ekonomik ilişkilerde yatmaktadır. Azerbaycan ise konuya bir egemenlik sorunu olarak (dolayısıyla kutsal) yaklaştığı için/yaklaşması gerektiği için Ermenistan'la ilişkilerini sert güç temelinde düzenlemektedir.

dahi haklı olan taraf ve kardeş Azerbaycan'ın onay ve desteğinin alınması gerekmektedir.

Dolayısıyla çalışmada, Nahçıvan meselesi özelinde ve Güney Kafkasya genelinde ortaya çıkacak çatışmaların ancak ve ancak uluslararası ekonomik bağımlılıklar temelinde çözülebilirse bir fırsata dönüşeceği savunulmuş, aksi durumlarda ise bölgenin sert güç unsurlarıyla yeniden şekilleneceği tehdidinin gerçekleşme olasılığının yükseleceği öngörülmüştür. Böyle bir durumda ise Türkiye'nin özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Batı ile yaşadığı anlaşmazlık ve yalnızlaşma eğilimi artacağı gibi yaşanabilecek bir eksen kayması sonucu hem ekonomik çıkarlar hem de uluslararası vizyon ve ittifak stratejileri yeniden şekillenmek zorunda kalacaktır.

Kaynakça

- Aras, Bülent ve Özbay, Fatih, “Türkiye ve Ermenistan: Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti”, *SETA Rapor 12*, Ekim 2009.
- Attar, Aygün, “Zangezur Nasıl Ermenilerin Oldu?” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ağustos 2003.
- Baran, Zeyno, “Lithuanian Energy Security: Challenges And Choices”, *Hudson Institute Report*, New York, 2006.
- Benhabib, Seyla, *Another Cosmopolitanism*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Caferov, Nazim ve Aslanlı, Araz, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, 2016.
- Cagaptay, Soner ve Murinson, Alexander, *Good Relations between Azerbaijan and Israel*, 30 Mart 2005,
<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state> [Erişim: 05.02.2016].
- Cobban, Alfred, *Rousseau and the Modern State*, Archon Books, North Haven, 1969.
- Cornell, Svante, *Small Nations and Great Powers*, Routledge Curzon Publishers, 2003.
- Curtis, Glenn, *Armenia, Azerbaijan, and Georgia Country Studies*, Federal Reserch Division Library of Congress Press, Washington, 1995.
- Davtyan, Erik, “The Role of Infrastructure in International Relations: The Case of South Caucasus”, *International Journal of Social Sciences*, Cilt 3, Sayı 4, 2014.
- Haas, Ernst B., “International Integration: The European and the Universal Process”, içinde *Limits and Problems of European Integration: The Conference of May 30–June 2, 1961*, Springer Science & Business Media, Dordrecht, 1961.
- International Crisis Group, “Türkiye ve Ermenistan: Kalıpları Kırmak, Sınırları Açmak”, *Avrupa Raporu N°199*, 14 Nisan 2009.

<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/turkey-and-armenia-opening-minds-opening-borders-turkish.pdf>

Jalilvand, David Ramin, “Iran’s gas exports: Can past failure become future success?”, *Oxford Institute for Energy Studies Report*, 2013.

Kelkitli, Fatma Aslı, “Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2013.

Keohane, Robert O. ve Nye Jr., Joseph S., *Power & Interdependence, Fourth Edition*, Longman Press, Boston, 2012.

Lee, Ki Young, *Ermeni Sorununun Doğuşu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, No.2050, Ankara, 1998.

Lütem, Ömer Engin, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 50, 2015.

Mander, W. J., *British Idealism: A History*, Oxford University Press, 2011.

Mehrabyan, Ruben, “Future of Turkish–Armenian Bilateral Relations”, *AVİM Conference Book No: 18: Projections For The Future Of Turkish-Armenian Relations*, Ankara, December 2015.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, *Bilateral Relations: The Islamic Republic of Iran*, <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/>, 01 Kasım 2012.

Okyar, Onur, *İran ve Demokrasi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.

Okyar, Onur, “İran Ekseninde Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Anlaşmazlıktan Kazanca”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19.Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu*, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 12-14 Mayıs 2016, Bitlis.

Ozinian, Alin, “Türkiye-Ermenistan Ticaretine Genel Bakış ve Olası İşbirliklerinin Geliştirilmesi”, *Turkish-Armenian Bussiness Development Council*, <http://www.tabdc.org/wp-content/uploads/TR-Rapor1.pdf>, 2011.

Schmitter, Philippe C., “Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism”, *Journal of European Public Policy Volume*, Cilt 12, Sayı 2, 2005.

- Shams, Seyed ve Dogahesh, Shafiei, “Economical Relationship of Islamic Republic of Iran with Republic of Armenia”, *International Journal of Review in Life Sciences*, Cilt 5, Sayı 11, 2015.
- Socor, Vladimir, “Iran–Armenia Gas Pipeline: Far More Than Meets the Eye”, *Eurasia Daily Monitor*, Cilt 4, Sayı 56, 2007.
- Sprigge, Timothy, “Utilitarianism and Idealism: A Rapprochement”, *Philosophy*, 60 (234), 1985.
- Sputnik Türkiye, “Ermenistan: Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye hazırız”, <https://tr.sputniknews.com/haberler/201703101027580566-turkiye-ile-iliskileri-normallestirmeye-haziriz/>, 10 Mart 2017.
- Suleymanov, Emil ve Ditrych, Ondrej, “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, *Middle East Policy*, Cilt 14, Sayı 2, 2007.
- Şihaliyev, Emin, “Kars Antlaşması Nahçıvan ile Bağlı Siyasi Meseleler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme ve Ermeni İddiaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2012.
- Tuncel, Turgut Kerem, “Violations of international law in Karabakh”, <http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=449&nID=105058&NewsCatID=396>, *Hurriyet Daily News*, 18 Ekim 2016.
- Wilson, Ernest, “Hard Power, Soft Power, Smart Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 2008.
- Zaman, Serhat, *Siyasi Coğrafya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti*, Pegem Akademi, Ankara, 2014.

OSMANLI KRONIKLERİNDE ERMENİLER

(ARMENIANS IN OTTOMAN CHRONICLES)

Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZŞAVLI

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
halil-ozsavli@hotmail.com

Öz: *Bu çalışmada Osmanlı Devleti vak'anüvisler tarafından kaleme alınan ve bir anlamda devletin resmi tarihini teşkil eden eserlerde Ermenilerle ilgili olaylar ve bilgiler incelenmiştir. Çalışma neticesinde devletin resmi tarihi olan kroniklerde Ermeniler, Ermenilerin dahil veya sebep olduğu bir çok hadisenin bu eserlerde anlatıldığını tespit ettik. Bu olaylar basit adli vakalar olduğu gibi mezhep değiştirme, patrik seçimi ve bu seçim esnasında yaşanan çekişmeler gibi Ermeni toplumu derinden etkileyen sosyal hadiseler de bu kronik eserlerde kendine yer bulmuştur. Fakat kronik eserlerde en çok anlatılan olaylar Ermenilerle ilgili siyasi ve askeri olaylardır. Katolik Ermenilerin ayrı bir millet olarak tanınmak için Fransa'nın yardımına başvurması, daha sonra bu meselenin Osmanlı Devleti ile Fransa arasında gerginliğe sebep olması ve nihayet on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılda yaşanan Ermeni isyanları Osmanlı kroniklerinde vak'anüvisler tarafından anlatılan siyasi olaylara örnek olarak verilebilir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni, Osmanlı Devleti, Vak'anüvis, Kronikler*

Abstract: *In this study, the events and information about the Armenians in the chronicles, which are the official history of the state, are examined. Research showed that in the chronicles many events caused by the Armenians or in which Armenians had participated, are mentioned by the Ottoman official historians. In addition to simple juridical issues, chronicles also mention social events like denomination change, election of patriarchs, and the political rivalry that took place among the Armenians during church elections which deeply affected the Armenian community. However the most frequent mention of the Armenians are on political and military issues. Seeking France's help for the recognition of the Catholic Armenians as a separate "millet", the tension between France and the Ottoman states caused by the French intervention on this campaign and finally Armenian rebellions in the 19th and 20th centuries are some of the examples that are mentioned by the Ottoman historians in the chronicles.*

Keywords: *Armenian, Ottoman State, Official Historian, Chronicles*

Giriş

Arşiv belgeleri ve kronikler Osmanlı tarihinin başlıca iki temel kaynağını teşkil etmektedir. Batı dillerinde “kronik” adı verilen vekayinâme türü eserlerin ilki Kayseri piskoposu Eusebios tarafından kaleme alınmış olup bu eserde M.S. 323 yılına kadar olan olaylar anlatılır. Bu tarihten itibaren kronik tipi eserler verme İslam tarihçileri tarafından rağbet edilen bir konu olmuştur. Osmanlılar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Olayların kayda geçirilmesi için 18. yüzyılda Dîvân-ı Hûmâyûn’a bağlı bir vak’anüvis kalemi kurulmuş ve Naimâ Mustafa Efendi ilk defa vak’anüvis sıfatıyla tayin olunmuştur.¹

Osmanlı Devleti tarihinin ele alındığı kronikler, onları yazanların şahsî görüşlerinin de gayet net olarak belirtildiği tarihi olayların anlatımı yanında, bir takım sosyal, ekonomik, demografik vb. konularda da bilgi ve ipuçları veren çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda diğer birçok askeri, siyasi ve sosyal olayların yanında devletin sadık tebaası Ermeniler hakkında da bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler bizlere 17, 18 ve 19. Yüzyıl boyunca Ermenilerin devlet, Müslüman tebaa ve birbirleri ile olan ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada XVIII-XIX. Yüzyıllarda kaleme alınmış Solakzade, Peçevi, Katip Çelebi, Münecimbaşı, Naima, Fındıklı Mehmet Ağa, Ahmet Vasıf, Şanizade, Lûtfi, Cabi, Ahmet Cevdet Paşa ve Abdurrahman Şeref Efendi kronikleri inceleyerek bu eserlerde Ermenilerle ilgili bilgiler ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. İncelememiz sonuna Ermenilerle ilgili kayda değer bahislere Naima, Şemdanizade Süleyman Efendi, Cabi Ömer Efendi, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmed Lûtfi Efendi ve Abdurrahman şeref efendinin eserlerinde rastladık.

I. Tarih-i Naima: Mustafa Naima

Vak’anüvislik müessesesi Nâima Efendi ile başlar. Naima’dan sonra bu göreve Ahmet Cevdet Paşa daha sonra da son vakanüvis olarak bilinen Abdurrahman Şeref Efendi getirilir. Tarihi Nâima’da Ermenilerle ilgili karşılaştığımız ilk hadise 1039(1630) senesi olayları içinde geçmektedir.

Erzurum’un fethi sırasında Kars Valisi Sefer Paşa tarafından yakalanan Şemsi Han lakaplı Serdar-ı Azam Hüsrev Paşa, İstanbul’daki Boğaz Kesen Kalesine hâbis edilir ve günlük iâşesini kaleye getirmesi içinde bir kişi görevlendirilir. Ermeni olan bu şahıs 1039(1630) sensinde bir şarap varili içinde mahkuma

1 Mûbahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014, s., 23.

kaçması için gereken aletleri Hüsrev Paşa'ya ulaştırır. Hüsrev Paşa önceden kaçmak için hazırlık yaptığı için saçlarını uzatmış ve bıyıklarını siyaha boyatmıştır. 12.07.1630 tarihinde Paşa ve altı askeri kulenin pencerelerindeki parmaklıkları kesip Ermeni şahsın getirdiği ipe aşağı sarkarlar ve yine bu ermeni şahsın daha evvelden hazırlamış olduğu kayıkla karşıya geçip daha hazır beklemekte olan atlara binip Anadolu'ya kaçarlar.

Olaylar duyulur duyulmaz Kaymakam Recep Paşa kaçakların izini sürmeye başlar. Kıza bir süre sonra paşaya ve askerlerinin kaçmasına yardımcı olan Ermeni şahıs Anadolu'ya giderken yem ve su bulmak için uğradığı bir köyde fark edilip tanınınca halk tarafından yakalanır, hatta münakaşa esansında elli kırılır. Onun ifadesi ile diğer kaçaklar da yakalanıp Recep Paşa'nın huzuruna getirilir. Recep Paşa, sakalı oldukça uzamış, bıyıklarını boyatmış olan Hüsrev Paşa'ya “Niye kaçtın?” diye sorunca Hüsrev Paşa “Biz tutsağız, bize düşen kaçmak, size düşen arayıp bulmaktır” diye cevap verir. Daha sonra Hüsrev Paşa ve adamları Yedi-kule zindanlarına kapatılır, onlara yardım eden Ermeni ise mahpusların sarktığı pencereye boğazından asılır.²

Tarih-i Nâima'da rastladığımız Ermenilerle ilgili kayda değer ikinci mesele ise Abaza Mehmed Paşa'nın katline dairdir. Nâima'nın uzun uzadıya anlattığı hikayenin özü şöyledir; 1634 yılında Ermeniler ile Yahudiler arasında Kızıl Yumurta Günü³ hususunda bir kargaşa çıkar. Bu iki grup birbirinden şikâyetçi olarak divana çıkarlar. Ermeniler bu meselenin kendilerinin lehinde hal olunması için oldukça inatçı davranıp Abaza Paşa'ya elli bin kuruş verip ondan kendilerine yardım etmesini isterler. Abaza Mehmet Paşa ise Nâima'nın deyişiyle ümmi âdem ve dünya-perest davranıp, akıbetini fikr-ü mülâhaza etmeksizin elli bin kuruşu alıp, Ermenilere yardımcı olma sözü verir. Ancak meraklılar kısa zamanda olayı duyup meseleyi Silahdar Ağaya ve onun vasıtasıyla padişaha duyururlar. Padişah Abaza'yı çağırıp “Ermeniler sana ne kadar verecekler” diye sorunca Abaza Paşa bu ani soru karşısında şaşırıp, yaptığını inkar edemez ancak doğruyu da tam olarak söyleyemez ve “Padişahım on iki bin kuruş arz ettiler” diye cevap verir. Bu olaydan sonra Padişah Abaza Paşanın tem'akarlığına ve Ermenilerin inatçılığına kanaat getirir ancak o gün her iki taraf hakkında her hangi bir hüküm vermez. Birkaç

2 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, 2007, Cilt II, s. 674-675.

3 Surp Zadik bayramı. Ermeniler, Paskalya Bayramı olarak bilinen Surp Zadik'te (İsa'nın Yeniden Diriliş Günü), “Kristos hariav i merelots” (İsa ölümlerden dirildi) ve karşılığında “Orhniyal e harutyun Kristos'i” (Kutlu olsun İsa'nın dirilişi) diyerek bayramlaşır. Surp Zadik'te insanlar birbirlerine kırmızı yumurta armağan eder. Yumurtalar geleneksel olarak kırmızıya boyanır, ancak değişik renklerde boyanmış olanları da vardır. Yumurta dünyayı simgeler. Dış kabuk gökyüzünü, zarı havayı, akı denizleri, sarısı ise yeryüzünü... Kırmızı rengi ise İsa'nın kanının tüm dünyanın kurtuluşu için aktığını gösterir. Surp Zadik'te ayrıca saç örgüsü biçiminde paskalya çöreği yapılır. Ertesi gün mezarlıklar ziyaret edilir.

Ermeniler tekrar kötü davranışlarda bulununca divan kapısı önünde katıl olunmalarını emreder. Abaza Paşa ise bu hatasından ötürü önce tutuklanarak Has Bahçe'de Sırça saraya habis edilir ve 24.08.1634 tarihinde katledilir.⁴

Ermeni kelimesinin geçtiği ve bir yönüyle Ermenilerin içinde aktif rol oynadığı diğer olay ise 1653 yılında İstanbul'da vukuu bulan bir haydutluk olayıdır. Nâima'nın anlattığına göre Hicri takvim göre Safer ayının 19. Pazartesi günü (19 Ocak 1653) İstanbul'da bir deprem meydana gelir. Bunu fırsat bilen bazı Ermeni hamallar Beşiktaş'ta bir haneyi basıp sahibini katledip mallarını yağmalarlar. Olayın ardından Yeniçeri Ağası dikkatli davranıp bu haydutların beş altısını yakalamayı başarır ve daha sonra bu kişilerin haklarından gelirir.⁵

II. Mür'it Tevârih: Şem'dani-Zade Fındıklılı Süleyman Efendi

Mür'it Tevârih, Katip Çelebi veya Hacı Hâlîfe nâmı ile meşhur olan Türk yazarı Abdullah oğlu Mustafa'ya ait, Takvîmü't-tevârih adlı eserin, Süleyman Efendi tarafından genişletilerek ve 1777 yılına kadar uzatılarak, vücûda getirilmiş bir tarih kitabıdır. Katib Çelebi Takvîmü't-tevârihi 1648 senesinde yazmaya başlamıştır. Bu eser dünyanın kuruluşundan yani Hz. Adem'den başlar ve 1655 yılına kadar gelen olayları kronolojik bir sıra halinde kısaca anlatır. Katib Çelebi'nin bu eseri evvela Buhâri zâviyesi Şeyhi Mehmed Efendi tarafından 1733 senesine kadar, daha sonra da Basmacı diye meşhur olan İbrahim Mütferrika tarafından 1734 senesine kadar uzatılmış ve aynı sene Mütferrika Matbaasında basılmıştır.

Fındıklılı Süleyman Efendi, Katib Çelebi'nin bu eserini ve ona yapılan ilaveleri ele alarak, Takvîmü't-tevârihe başından itibaren şerhler ve eklemeler yapmak suretiyle 1734 senesine kadar getirmiştir. 1764-1777 seneleri arasındaki olayları ise yine aynı sistem dahilinde ay ve sene sırasına göre işleyerek yeni bir zeyl eser vücûda getirmiş yani Mür'it Tevârihi yazmıştır. Aynı zamanda bunu yapabilmek için kendisi 400 kitap üzerinde on üç yıl gece ve gündüz çalıştığını söylemektedir.⁶

Prof. Dr. M. Münir Aktepe tarafından Latince alfabeyle nakledilen Mür'it Tevârih'te Ermenilerle ilgili ilk bahis birinci ciltte I. Mahmud dönemine denk gelen 1737 olayları bahsinde geçmektedir. Rusların İran'a bir elçi göndermesinde bahseden Süleyman Efendi bu elçi varmadan kendisi hakkında

4 Naima Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 793-795.

5 Naima Mustafa Efendi, *a.g.e.*, cilt III. s. 1334.

6 Şem'dani Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevârih*, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Edb. Fak. Yay., İstanbul, 1976, cilt I, s. XX.

araştırma yapıldığından bahseder. Araştırma neticesinde aslen Ermeni olan ve İran tebaasına mensup biri iken bir süre Fransa ve Avusturya’da ikamet ettikten sonra sonunda Rusya’ya yerleşip burada iyi nam hasıl eden Ermeni elçinin İran ahvaline vakıftır diye bu göreve getirildiği anlaşılır. Ancak elçinin geliş tarihi çoktan beri İran’da zuhur etmiş olan “İran’da bir Ermeni devleti kurulacak” söylentisiyle aynı zamana rastlar ve Rusya’nın bu Ermeni elçiyi gönderme kararı vaat edilmiş vaktin zamanının geldiği olarak anlaşılır. Öyle ki İran Ermenileri elçiye “sahib-i huruc” yani “isyan edip idareyi ele geçiren kişi” gözüyle bakmaya başlarlar.

İran’ın ileri gelen devlet adamları Şah (Mir-Üveys)’a “bu elçi bizim ra’iyemizden iken elçi olarak gelip sizin yanınızda oturması münasip değildir (ardır) ayrıca Ermeniler arasında bu adama kurtarıcı gözüyle bakılıyor” diye elçiyi kabul etmemesi veya geri hususunda telkinlerde bulunurlar. Mir-Üveys ise “elçiyi geri göndermek münasip değildir zira Ruslara ayıp olur, yok yere büyük bir savaşa sebep olur. Böyle bir durumda zaten Rusya’ya kaçmış olan Gürcü Beyi Yorgi’nin kardeşi Rusya’yı bize karşı kıskırtır, Rusya ile Gürcüler bize karşı birleşir hatta bizim ra’iyemiz olan Ermeniler dahi onların yanında saf tutar. Ama elçi gelse elimizde olur, gerekirse hapis olunur veya zehirlenip öldürülür” diyerek devlet adamlarının önerilerine karşı çıkar.⁷

III. Cabi Tarihi: Cabi Ömer Efendi

Bursalı Mehmed Tahir’in Osmanlı Mü’ellifleri’nde verdiği sınırlı bilgi dışında C.Ö. hakkında diğer biyografik ve bibliyografik kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmaz. C.Ö.’in doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Bununla beraber Ta’rih’in telif tarihi olan 1789 yılında orta yaşlarda olduğu varsayılırsa, müellifin 18. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Eserinde verdiği bilgiler ve satır aralarındaki ipuçları sayesinde müellif hakkında bazı bilgilere sahip oluyoruz. Üsküdar’da oturduğunu birkaç yerde ifade etmektedir. Örneğin sürgün olarak gönderildiği Sakız adasında Sakız naibi Seyyid Feyzullah Efendi ve maiyetinden gördüğü sıcak ilgiyi onların da kendisi gibi Üsküdarlı olmasına bağlar. Cabi Ömer Efendi, İstanbul-Ortaköy’deki tartışmalı vakıf statüsünde bir evin yazışmalarını hatıra binaen yaptığı için kusurlu görülerek Sakız adasına sürülmüştür. Sürgün hayatı 14 Mart 1810 tarihinde başlamış, üç ay kadar Sakız adasında kalmış ve 8 Haziran 1810 tarihinde cezasını tamamlayarak veya affedilerek İstanbul’a dönmüştür.

Cabi Tarihi; Tarih-i Sultan Selim-i salis ve Mahmud-ı sani, Cabi Ömer Efendi’nin bilinen tek eseridir. İlim çevrelerinde kısaca Cabi Tarihi olarak ün

7 Şem’dani Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, c., I, s. 47-48.

kazanan Tarih 1203-1229/1789-1814 yılları arasını kapsamaktadır. Eser üç cilt halinde düzenlenmiş olup bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Birinci cildin ilk paragrafında müellif eserini III. Selim zamanında meydana gelen olayları kaydetmek maksadıyla yazdığını ifade etmektedir. Tarih III. Selim'in saltanat dönemi (1203-1222/1789-1807), IV. Mustafa'nın kısa saltanatı (1222-1223/1807-1808) ve II. Mahmud'un saltanatının ilk beş yılını (1223-1229'un başı/1808-1814) kapsar.⁸

Yakınçağ Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Cabi tarihinde özellikle Osmanlı başkentinde cereyan eden pek çok tarihî hadise görgü tanığı olan yazar tarafından anlatılmaktadır. Bu olaylardan bazılarında Ermenilerden de bahsedilmektedir.

Yakınçağ Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Cabi tarihinde özellikle Osmanlı başkentinde cereyan eden pek çok tarihî hadise görgü tanığı olan yazar tarafından anlatılmaktadır. Bu olaylardan bazılarında Ermenilerden de bahsedilmektedir.

1814 olayları anlatılırken Üsküdar'da Selimiye mahallesinde, Kara Kethuda isimli mahalde Yahudi bir şerbetçi yalnız yaşadığı için geceleri kendinse refakat etmesi için bir Ermeni genci evine alır. Ermeni genç ise gecenin bir vakti adamın evinden koca bir sandığı önce pencereden bahçeye indirip sabaha karşı yan taraftaki bir evin bahçesine geçirir. Ancak bu esnada o evde yaşayan ve işret eden bazı zamparalar ve fahişeler

tarafından görülür. Bu işin başlarına bir bela açacağını düşünen bu kişiler olayı zaptiyelere haber eder. Olay araştırılıp Yahudi şerbetçi ve Ermeni genç karakola sevk edilir. Sorguda Yahudi şerbetçi “Evde yalnız kaldım, korkumdan bunu, daima hizmetimde olmağla refik eyledim. Gece sandığı bahçeye indirmiş, götürmüş. Sonra komşular haber ettiler, aldım eve getirdim. O kadar bilürüm efendim” demiş. Ermeni genç ise “Şeytana uydum, efendim” diye ikrarda bulunur. Olay Bâb-ı âlî'ye bildirilerek, Ermeni genç ertesi gün Selamiyye'de yol üzerinde asılır.⁹

Bir başka olayda ise bir Ermeni genç baş roldedir ve bu olay Câbî Târîhi'nde “Bir Tamahkarın Akıbeti” adı altında ayrı bir başlık halinde anlatılır. Câbî'nin aktardığına göre bir Ermeni delikanlı örücüler çarşısında yerde ucunda bir anahtar bağlı bir altın kesesi bulur. Derken yolun karşısındaki bir örücü esnaf “getir kese benimdir” diye Ermeni'den keseyi ister. Ancak keseyi bulan “nerden belli senin olduğu” deyip keseyi geri vermek istemez. Ancak çarşıda

8 “Cabi Ömer” Historians of the Ottoman Empire, <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/cabi-omer> (Erişim tarihi 22/03/2017, saat 09:30)

9 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, Haz. M.Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 947.

bulunan diğer örucüler de “şimdi müşteriye para bozup verdi, kese onundur, biz şehâdet ederiz” deyince Ermeni çaresiz keseyi verir. Keseyi alan örucü Ermeni’ye “yarın gel sana on beş kuruş bahşiş vereyim” diye vaatte bulunur.

Ertesi gün bahşişini almak için çarşıya gelen Ermeni delikanlı dellalın bir altın kesesinin kaybolduğunu ve bulanın yüz kuruş ile mükafatlandırılacağını nida ettiğini duyar. Bunun üzerine Ermeni genç “haram on beş kuruş alacağıma, helal yüz kuruş alırım daha iyi diyerek” dellala varıp kesenin sahibinin kim olduğunu öğrenir ve kese sahibine keseyi bulduğunu ancak örucü bir esnafın “benim” diyerek ondan aldığını anlatır. Kesenin sahibi ve keseyi bulan Ermeni genç çarşıya, keseyi “benimdir diye alan örucünün yanına varırlar. Ancak örucü ucunda anahtar bağlı olan ancak farklı bir kese çıkarır ortaya. Keselerini kaybettiğini iddia eden adam “bu kese benim kesem değildir” diye çıktığı sırada Ermeni “benim bulduğum kese ne bu kese ne de ucundaki anahtar bu anahtardır” deyince olay büyük hep beraber çarşı kolluğuna giderler. Burada da soru çözülemeyince Çarşamba günü arz odasına çıkmak üzere meclise gönderilirler.

Yalan söylediğinin ortaya çıkacağını anlayan örucü, arz odasına çıkmadan evvel keseyi bulan Ermeni’ye varıp “gel sana iki yüz kuruş vereyim, ister isen peşin al. Ben ocaklıyım ve padişahın solakbaşısıyım. Ben seni kurtarıyorum. Arz odasında bulduğum kese bu kese idi diye cevap ver, da’va tamam olur” der. Bunun üzerine Ermeni helal yüz kuruştan vazgeçip haram iki yüz kuruşa tama eder. Çarşamba günü arz odasına vardıklarında örucü komşularına iki yüz elli kuruş sus payı vermiş ve onları da beraberinde getirmiştir.

Kadı karşına çıkıp yüz yüze konuşturdıklarında kese sahibi “Efendim kesemi kaybettim, bu Ermeni genç bulmuş bu örucü de benim diye elinden almış, Allah’ın emrine razıyım” diye derdini anlatır. Örucü ise “Efendim, kese benimdir, para bozdum, düşürmüşüm, bu reaya buldu getirdi, işte kese” der. Kadı Ermeni’ye “bulduğun kese bu kese midir?” diye sual edince Ermeni iki yüz kuruşluk rüşvet aldığı için “Evet efendim, bu idi” der. Bunun kese sahibi “Allah’tan korkmaz, benden ziyade, bu kese değildir diye da’va ederdin. Şimdi bu mu oldu diye çıkışır ancak nafîle, kadı kesenin örgücüne verilmesine hükmeder.

Ancak kese sahibi işin peşini bırakmaz ve çarşıya gidip olaylara tanık olan ve Ermeni’nin bulduğu keseyi gören şahitler bulur. Cuma günü tekrar arz odasına çıkılıp şahitler Ermeni’nin yalan söylediğini bulduğu kesenin Çarşamba günü gösterilen kese olmadığını beyan edince, kadı Ermeni’yi falaka cezasına çarptırınca Ermeni genç her şeyi itiraf eder. Bunu üzerine kadı kesenin gerçek sahibine verilmesine hükmeder. Kese benimdir diyen örucüye “Aferin

Padişah'ın solakbaşısı ağa, tüh yüzüne hınzır herif' deyip, keseyi bulan Ermeni'ye de hiçbir şey vermeyip kovar.¹⁰

IV. Tezakir: Ahmed Cevdet Paşa

Büyük bir Türk âlimi olmanın yanında çok yetenekli bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet 27 Mart 1822 (H. 1238)'de, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde olan Lofça kasabasında doğdu. Babası Lofça İdare Meclisi azasından İsmail Ağadır. Annesi Aişe Sünbül hanımdır. Cevdet Paşa'nın dedesi Hacı Ali Efendi'nin dedesi Lofça müftüsü İsmail Efendi'dir. Baltacı Mehmet Paşa ile Prut seferine katılan Cevdet Paşa'nın ataları *Yularkıran* ismiyle tanınmaktaydı.¹¹ İlk tahsilini Lofça'da yaptı. Yaradılıştan zeki ve kabiliyetli olduğu gibi, pek de çalışkandı. Hafız Ömer efendiden arapça okudu. Bir müddet müftünün yanında Müsevvidilik yaptı. Dedesinin yardımı ile 1839 yılında 17 yaşında iken İstanbul'a geldi. Fatih Medresesi'nde, ozaman okunması mutad olan: *Tefsir, Hadis, fıkıh, mantık, 'adab, kelam* derslerine devam etti. Tatil günlerinde hariceten, *felsefe, tabii ilimler, hendese, hesap, cebir, hey'et (astronomi), coğrafya* dersleri aldı. Murad Molla tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den ve şair Süleyman Fehim'den de farsça okudu. Devrinin ünlü riyazıyyecisi Vidinli Hocadan, Münecimbaşı Osman Silib'den, Nuri Beyden de istifade etti. 1844'te 22 yaşındayken Çanat payesi ile Rumeli kaleminde kadı oldu. 1845 yılında müderris olarak İstanbul camilerinde ders vermeye başladı. Öğrencileri arasında kendisi ile aynı yaşta olanlar da vardı. 13 Ağustos 1850'de Meclis-i Maarif azalığı ile birlikte Dar-ül-Muallimin müdürlüğüne getirildi. Tarih-i Cevdet namıyla tanınan kıymetli eserinin ilk üç cildini 1854 yılında bitirip Sultan Abdülmecit'e sundu. Eseri çok beğenen Sultan, Cevdet Paşa'nın hem rütbesini yükseltti¹² hem de bir yıl sonra onu devletin resmi tarihçisi olarak atadı.

Tezâ-kir, Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği zamanında (1855-1865) bizzat kendisinin de içinde bulunduğu olaylara dair tuttuğu notlardan teşekkül eden bir hatırat niteliği taşımaktadır. Cevdet Paşa bu notları kendisinden sonra vak'anüvis olan Ahmed Lûtfi Efendi'ye tezkireler halinde yollamıştır. Bu sebepten dolayı da esere Tezâkir-i Cevdet adını vermiştir. Birinci tezkirede vak'anüvisler arasında geçerli olan yöntemlerle daha önce vak'anüvislik

10 Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, s. 1008-1010.

11 Osman Keskiöğlü, "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1966.cilt 14, sayı, 1, s. 221.

12 Kekioğlu, a.g.m., s., 22; TDVA, 7. cilt, Cevdet Paşa maddesi. s., 443. Ahmet Cevdet Paşa'nın Türkçe dil bilgisi ile alakalı eserleri için bakınız: Esra Karabacak, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine", *Turkish Studies*, cilt 7, sayı, 2, Ankara, 2012, s. 613-630.

yapmış olanlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Sonraki dört tezkirede Ahmet Lûtfi Efendi'ye bazı belgeler gönderildiğine dair açıklamalar yer almaktadır. Otuz dokuzuncu tezkireye kadar olan bundan sonraki tezkireler eserin önemli yanını oluşturmaktadır. Cevdet Paşa burada bizzat görüp yaşadığı olayları kendisine has üslubuyla eleştirel bir bakış açısıyla anlatmaktadır. İşlenen konular daha çok Tanzimat döneminin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve ahlaki yönledir.¹³ Son tezkirede kendi biyografisi yer almaktadır. Eserin yeni harflerle tam bir neşri Mehmet Cavit Baysun tarafından dört cilt halinde yapılmış olup 1-12. tezkireler 1. kitap, 13-20. tezkireler 2. kitap, 21-39. tezkireler 3. kitap ve 40. tezkire 4. kitap olarak Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.¹⁴

Tezâkir'de Ermeni bahsi sıkça geçmekle beraber en önemli ve uzun bahisler 33, 38 ve 40. tezkireler de geçmektedir. 33. tezkire tamamıyla 1866/1867 Zeytun olaylarına dair iken, 38. tezkire Sis kazağosluğu ve Rusya'nın Eçmiyadzin kazağosluğunu kullanarak Ermenileri kendi yanına çekme çabaları ile alakalıdır. 40. tezkirenin tetimmesi ise Ahmet Cevdet Paşa'nın Bâb-ı âliye sunmak üzere kaleme aldığı Eçmiyadzin, Ahtamar ve Sis kazağoslukları ile alakalı olan bir lahiyayı ihtiva eder.

1865 yılında Fırka-i Islahiyye¹⁵ ile Kozan tarafına kadar gelen Ahmed Cevdet Paşa ve beraberindekiler o yıl Zeytun nahiyesinin de ıslahı için icazet almışlardı ancak o yıl zuhur eden kolera salgını yüzünden bu iş sonraya ertelenmişti. Fırka-i Islahiyye teşkilatı 1866 senesinin sonlarına doğru Halep ve civarını da ıslah etmek için buraya vardı. Hariciye Nazırı Ali Paşa'nın Zeytun havalisinin ıslahını tekrar Ahmet Cevdet Paşa'ya hatırlatır ve bu kez işi kumandana bırakmamasını valilik aracılığıyla halletmesini ister.

Bunun üzerine Paşa Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Hüseyin Hüsni Bey'i bir bölük piyade ile Zeytun'a gönderir. Ayrıca Zeytun nahiyesinin etrafını tamamen çevirmek için Kozan'dan Göksun'a bir tabur piyade ve Elbistan'a

13 İsmail Doğan, "Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1, Ankara 1996, s. 17.

14 TDVA, 7. cilt, Cevdet Paşa maddesi. s. 443.

15 1865 yılında Çukurova, Kozan dağları ve Cebelibereket'te ıslahat yapan askerî fırka. Fırkanın kuruluşu 1853'te yapılan Kırım Savaşı'na dayanır. Bu savaş sırasında çekilen asker sıkıntısı, Cebelibereket ile (Gâvur dağları, bugünkü Amanos dağları) Kozan dağları arasındaki bölgelerden de asker istenmesine yol açmıştı. Ancak bu istek, bu bölgelerdeki aşiretlerin devlete muhalefeti sebebiyle gerçekleşmemişti. Savaştan sonra Osmanlı hükümeti hem orduya yeni asker kaynakları temin etmek, hem de bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, eşkıyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde almak ve birçok karışıklığa yol açan konar göçer teşekkülleri yerleşik hayata geçirip ziraatı teşvik etmek için bir askerî güç oluşturma karar almış ve bu güce de Fırka-i Islâhiyye denmişti. Faaliyet sahası, İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye. Adana eyaletinden Sivas eyaleti sınırına kadar olan bölgeleri kapsayan Fırka-i Islâhiyye'nin başına Dördüncü Ordu kumandanı Derviş Paşa, halkla ilgili işleri görmek üzere de Ahmed Cevdet Paşa tayin edilmişti.

üç bölük süvari gönderir. Böylece Zeytun nahiyesinin etrafı yeterince askerle tamamen kuşatılmış olur. Bunu duyan Zeytunlular hemen Hüseyin Paşa'ya itaatlerini bildirirler. Hüseyin Paşa itaat eden Zeytunlulardan bir bölük süvari ve bir bölük piyade teşkil eder ve Cevdet Paşa'nın anlattığına göre bunların yarısı Ermeni diğer yarısı Müslüman'dır ve hepsi cesur ve güçlü adamlardır. İşte bu iki bölük asker ile Zeytun'un ve çevresinin ıslahına başlanır. Zeytun'da kırk kadar orduya asker göndermeyen Müslüman hane tespit edilir, ayrıca civardaki köylerinde asker göndermediği anlaşılır. Zeytun Kasabası merkez olmak üzere civarda bulunan bazı Müslüman nahiyeleri de buraya ilhak olunarak yeniden bir kaza teşkil edilir ve vilayet usulüne uygun olarak yarısı Müslümanlardan yarısı Ermenilerden oluşan meclisler oluşturularak buraya kaymakam ve naibler atanır. Böylece Zeytun meselesi hallolunmuş olur ancak aradan çok geçmeden Zeytun'da tekrar bir isyan baş gösterir ancak Hüseyin Bey emrindeki askerler sayesinde bu isyanı süratle bastırır ve isyanın elebaşlarını tutuklayıp Halep'e oradan da İstanbul'a sevk eder.¹⁶

Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir adlı eserinin 38. tezkiresinde ise Ermenilerin katağigos olarak adlandırdıkları ve Reîs-i Umumî-i Rûhani olarak addettikleri Ecmiyadzin piskoposluğunun doğuşu hakkında genel bir bilgi vererek başlar. Paşa'ya göre Ermeniler dinen, Roma imparatorluğunun Doğu ve Batı Roma olarak ikiye bölünmesinden sonra Rumlarla beraber Şark kilisesine tabi olarak kaldılar. Ancak daha sonra yine bir dini mesele yüzünden Şark kilisesine tabi olanlar iki ayrıldı ve Ermeniler Rumlardan ayrılarak Eçmiyadzin'de kendi piskoposluklarını oluşturup buraya tabi olmaya başladılar. Buraya da "katağigosluk", ruhani liderlerine de "katağigos" adını verdiler. Daha sonra Ecmiyadzin bölgesi Tatarların istilasına uğrayınca Ermeniler daha güneye göç etti. Ecmiyadzin katağigosu da Sis'e gelerek burada bir manastır kurdu ve katağigosluğun merkezini buraya taşımış oldu. Ancak katağigosluk familyasından başka biri de Van civarında Ahtamar'a yerleşmiş ve burada başka katağigosluk merkezi oluşturmuştur. Böylece Ermeniler için iki ruhani merkez oluşmuş ve her biri piskoposlar yetiştirmeye başlamıştır. Ancak asıl piskoposun Sis'de oturuyor olması ve elinde Ermeniler için önemli olan bazı kutsal emanetleri elinde bulundurmasından dolayı Sis katağigosluğu Ahtamar katağigosluğuna nazaran daha fazla itibar görmüştür.

Eçmiyadzin bölgesinde Tatarların hakimiyeti sona erince oradaki Ermeniler Sis katağigosunu oraya çağırılmış ve Ecmiyadzin katağigosluğunu tekrar canlandırmak istemişlerdir. Ancak Sis katağigosu buraya yerleşmiş bulundan davete icabet etmeyince yine katağigosluk familyasından başka biri orda katağigos seçilmiş ve orada da bir ruhani merkez oluşturmuştur. Uzun bir

16 Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara, 1991, cilt III, s. 212-213.

müddet bu iki kilise arasında çekişme devam etse de Eçmiyadzin daha kadim bir yer olduğundan zamanla Ermeniler arasında daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Ancak Kozan, Adana, Maraş, Zeytun, Gürün, Darendе, Divriği, Malatya, Besni, Urfa, Rumkale, Birecik, Nizip, Antep, Halep, Antakya ve Lazkiye beldelerinde bulunan Ermeni kiliseleri ve manastırları Sis kateğigosluğuna tabi olmuşlardır.

Cevdet Paşa'nın 38. tezkirede dikkati çektiği bir baka husus da Rusların Eçmiyadzin kateğigosluğunu kullanarak Ermenileri kendi taraflarına çekmeye çalışmaları ve Osmanlı Devletinin aleyhinde kullanma çabalarıdır. Rusya Revan bölgesini İran'ın elinden aldıktan sonra Eçmiyadzin'e de sahip oldu. Ermenileri kendi tarafına çekerek onların hamiliğini üstlenmek niyetinde olan Rusya hacı kabileleri için Eçmiyadzin'e gidiş gelişleri kolaylaştırdı. Sultan II. Mahmut zamanına denk gelen bu dönemde Osmanlı Devleti de boş durmadı. Eçmiyadzin kateğigosluğuna karşı Sis kateğigosluğunun önemini artırmaya çalıştı ve bu amaçla Eçmiyadzine giden sure alaylarını kesti. Ancak Sis ve havalisinin Kozanoğulları'nın elinde olması ve Adana havalisinin çeşitli aşiretlerin hakimiyet alanı olmasından dolayı Ermeniler için Sis' gidip gelmek oldukça zordu ve bu durum ister istemez Ermeniler arasında Sis kateğigosluğuna olan rağbetin azalmasına sebep oldu.

Rusya da boş durmayıp İstanbul'daki elçileri sayesinde Eçmiyadzin kateğigosluğunun önemini artırmak maksadıyla Eçmiyadzin'e gönderilen sure alaylarının eskisi gibi devam etmesi hususunda Reisülküttab bulunan Âkif Paşa'ya baskı yapmaktan geri durmadı. Ancak Osmanlı Devleti'nin Sis kateğigosluğunu gereğince kullanamamasından ötürü Ermeniler Eçmiyadzin kateğigosluğuna daha çok rağbet eder oldu ve bu durum Rusya'nın Ermeniler arasında oldukça fazla taraftar kazanmasına sebep oldu.¹⁷

V. Ma'rûzat: Ahmed Cevdet Paşa

Ahmet Cevdet Paşa, Marûzât'ı 1839-1876 yılları arasındaki tarihî ve siyasi olayları özet halinde yazılmasını isteyen Sultan II. Abdülhamid'in emriyle yazmıştır. Eser Padişah'a sunulacağı için "arz veya arıza" kelimesinin çoğulu olan "ma'rûzât" adını almış ve "cüzdan" denilen kısımlara ayrılmıştır. Ma'ruzat dönemine göre sade bir dille yazılmış beş cüzdandan oluşmaktadır. Cevdet Paşa'nın ifadesine göre ilk cüzdan Tanzimat'tan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına (1273/1856), ikinci cüzdan Sultan Abdülaziz'in ilk devirlerine (1279/1863), üçüncü cüzdan ise Sultan Abdülaziz'in aynı yılda Mısır se-

17 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 234-236.

yahatinden 1281 (1864) yılında Fırka-i İslâhiyye'nin İskenderun'a çıkışına kadar olan dönemde yaşanan olayları anlatmaktadır. Dördüncü cüzdanı 1283 (1866) yılına, beşinci cüzdanı ise aynı tarihte Halep zabtiyesinin tanziminden II. Abdülhamid'in saltanatının ilk devirlerine (1293/1876) kadar gelmektedir. Eserin Cevdet Paşa'nın el yazısı ile olan müsveddeleri İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Sultan Abdülhamid'e takdim edilen üç ve dördüncü cüzdanlar ise Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde. İki, üç ve dördüncü cüzdanlar bazı atlamalarla Ahmed Refik (Altınay) tarafından Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın XIV-XVI. (1924-1925) ciltlerinde yayımlanmıştır. Eserin tamamı ise Yusuf Halaçoğlu tarafından 1980 yılında yeni harflerle yayımlanmıştır.¹⁸

İstanbul'daki Ermeni komiteciler ise dört bölgeye ayrılan Zeytun'un dört liderinin resmini aldırıp Fransa İmparatoruna takdim etmişler. Hatta, Paris Büyükelçisi Cemil Paşa'nın Fransız Hariciye Nezaretine gittiği bir sırada o resimleri güya Ermeni Prensleri gibi ona göstermişlerdir. Cemil Paşa bunlar birkaç çobandır dese de Fransa'da, Ermenileri gayri resmi olarak himaye etme fikri zuhur eder.

Ma'rûzat'ta Ermenilerle ilgili ilk bahis daha önce Tezâkir'de zikredilen Zeytun ayaklanması ile ilgilidir. Tezâkir'de bu meseleye alakalı olarak olayların nasıl ve kimler tarafından bastırıldığı hakkında kısa bir bilgi vermekle yetinen Cevdet Paşa, Ma'rûzat adlı eserinde bu meseleyle ilgili daha çok ayrıntıya yer verir. Paşanın anlatıma göre Zeytun isyan buradaki Ermenilerin bazı serkeşane hareketleri üzerine Maraş sancağı kaymakamı İzzet Paşa-zade Aziz Paşa'nın bu olayları tatlılıkla halletmek yerine küplere binip onlara hadlerini bildirmek üzere yerlilerden, oradaki aşiretlerden ve Çerkezlerden müteşekkil dört-beş bin kadar

askerle beraber tüm yöre halkını bu iş için seferber etmesi (Nefir-i âmm) üzerine başlar ve büyür.

Askerler ile ahali Zeytunlu Ermenileri üzerine yürüyünce onlar da şiddetli bir karşı saldırıya geçer. Bunun üzerine aşiret mensuplarının oluşturduğu atlılar geri çekilir. Ardından yerlilerden müteşekkil birlikler de bir bir bozguna uğrar ve o yörenin acemisi olan Çerkez muhacirler de hayli miktarda kayıp vererek mağlup bir şekilde geri dönmüşlerdir. Bu neticenin üzerine Zeytun Ermenileri iyiden iyiye şımarıp alenen isyan etmiş ve ondan sonra Maraş'a gelmez ve kimse Zeytun'a gelmez olmuştur.

İstanbul'daki Ermeni komiteciler ise dört bölgeye ayrılan Zeytun'un dört liderinin resmini aldırıp Fransa İmparatoruna takdim etmişler. Hatta, Paris

18 TDVA, 7. cilt, Cevdet Paşa maddesi. s. 448.

Büyükelçisi Cemil Paşa'nın Fransız Hariciye Nezaretine gittiği bir sırada o resimleri güya Ermeni Prensleri gibi ona göstermişlerdir. Cemil Paşa bunlar birkaç çobandır dese de Fransa'da, Ermenileri gayri resmi olarak himaye etme fikri zuhur eder.

İstanbul Ermenilerinin Zeytun'da bir Ermeni Prensligi (Principauté) kurmak gibi gizli bir maksatları olduğu iddiasında olan Paşa, ancak buranın coğrafi ve demografik nedenlerden ötürü böyle bir maksadı imkansız hale getirdiği görüşündedir. Bunun nedeni Zeytun'un Maraş'ın kuzey tarafında yüksek dağlar arasındaki dar bir vadide kurulmuş, etrafındaki köylerle beraber bin üç yüz kırk haneden ibaret olan bir yer olmasıdır. Bu hanelerin bin üç yüzü Ermeni iken kırkı ise Müslüman'dır. Ancak etrafı tümüyle Müslüman aşiretleri ve ahaliyle çevrilidir. Bu nedenle orada ayrı bir hükümet kurmak imkansızdır.¹⁹

Ma'rûzat'da Ermeniler ile alakalı ikinci bir bahis Paşa'nın 1865 yılında Fırka-i İslahiyye ile Kozan civarına geldiği zamanla alakalıdır. Paşa ve beraberindekiler 1865 yılının Eylül ayında Sis'e vardıkları zaman burada şiddetli bir kolera salgını başlamıştır. Bu salgın yüzünden ölenlerden biri de Sis Katağigos'u Kiragos Efendi'dir. Kiragos Efendi'nin cenaze merasimi alay bandosu eşliğinde gösterişli bir törenle yapılır. Cevdet Paşa, Kiragos Efendi'nin Kozan meselesi hallolunurken oldukça yardım ettiğini ve bunu için ölümünden üzüntü duyduğunu belirtir. Boş kalan katağigosluk makamına ise Kiragos Efendi'nin kardeşi ve Antep piskoposu Nigagos Efendi Sis katağigosluğuna tayin edilir ve bu durum Bâb-ı âliye tebliğ olunur.²⁰

Mâ'rûzât'da kayda değer bir başka olay da Nâfi'a (Bayındırlık) Nazırı Dâvud Paşa ile alakalıdır. Dâvud Paşa Nâfi'a Nazırı olması hasebiyle Rumeli Demiryolu projesiyle uğraşmakta ve sık sık Avrupa'ya gidip gelmektedir. Demiryolu projesi için Avrupalı bir müteahhit olan Hirsch ile anlaşılan Davud Paşa mukaveleye uygunsuz şartlar koyarak bu işten Hirsch ile beraber hayli miktarda kar etmenin peşindedir ve bunu için bir çok memura rüşvet vermiştir. Meselenin iç yüz anlaşılınca Davud Paşa Hirsch'ten aldığı paralarla Avrupa'ya kaçmış ve orada zevk-ü sefa içinde bir hayat sürmektedir.

Cevdet Paşa'nın anlattığına göre aslen Ermeni Katolik mezhebinden olan Dâvud Paşa Katolik mezhebinden olan Osmanlı Ermenilerini Fransa Devleti himayesine sokmak için İstanbul'da bulunan Ermeni Katolik Patriği ile gizli haberleşirmiş. Bu haberleşme evrakından biri bir şekilde sadrazam Âli Paşa'nın eline geçer. Ancak Dâvud Paşa o sıra Avrupa'ya kaçmış olduğunu için hakkında herhangi bir işlem yapılamaz.²¹

19 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz., Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980, s. 123.

20 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 167.

21 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 201-205.

VI. Tarih-i Cevdet: Ahmed Cevdet Paşa

Ahmet Cevdet Paşa'nın başka bir önemli eseri olan Târîh-i Cevdet 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Cevdet Paşa on iki cilt olan eserini yazarken vak'anüvis tarihleri, sefâretnâmeler, özel tarihler, arşiv kayıtları, resmi tezkireler ve kendi hâtıralarından faydalanmıştır. Otuz senelik bir çalışmanın ürünü olan Tarih-i Cevdet, Encümen-i Daniş'in bir Osmanlı tarihi yazılmasına karar vermesi üzerine kaleme alınır. O dönem Encümen-i Daniş'in fahri üyesi olan Osmanlı tarihçisi Joseph von Hammer 1827-1832 yılları arasında 10 ciltlik "*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*" kitabını yayımlamış; bu yapıtta imparatorluğun kuruluşundan 1774 yılına kadarki tarihini anlatmıştır. 1774'ten 1826'e kadar olan dönemin anlatılması görevi Ahmet Cevdet Paşa'ya verilir. Cevdet Paşa bu eserinde diğer vak'anüvislerin eserlerinden farklı olarak Avrupa tarihine de oldukça değinir. Tarih-i Cevdet'in farklı baskıları vardır. İlk baskısı, ilk üç cildi 1854-1857'de basılmış ve 1884'de tamamlanmış olanıdır. İkincisi ise, Cevdet Paşa'nın bazı ekler ve düzeltmeler yapmak suretiyle Matbaa-i Osmâniyye'de 1891'de yapılan baskısıdır ki buna "tertîb-i cedîd" adı verilmektedir.²²

Tarih-i Cevdet'te Ermenilerle alakalı ilk bahis Kafkas bölgesindeki halkların nüfusu hakkında malumat verilirken geçer. Kafkas bölgesini Çerkezistan, Dağıstan, Kabartay ve Gürcistan diye dörde ayıran Cevdet Paşa, Dağıstan bölgesinde on bin hane kadar Ermeni olduğunu söyler. Ayrıca Gürcistan bölgesinde de bir miktar Ermeni ahalinin yaşadığını belirtir.²³

Cevdet Paşa bu eserinde "*Ermeni ve Katolik Meselesi*" başlığı altında, Rusların Ermenileri Osmanlı devletinin aleyhine ve kendi menfaatleri istikametinde kullanmak için onları Katolik mezhebine geçirmeye çalıştıklarına dair önemli ve ayrıntılı bilgiler verir. Cevdet Paşa'ya göre; Osmanlı Devleti Hıristiyan tabakasından olan Ermeni milleti, Rum ve Katolik mezheplerinden ayrı olarak ayin yaparlardı.

Cevdet Paşa'nın ifadesine göre 1040 (1630) tarihlerine kadar içlerinde başka parti olduğu bilinmez iken Frenk rahipleri bunların içine girip gerek İstanbul'da gerek Anadolu'nun bazı yerlerinde bir takım Ermenileri Roma'da bulunan papazın ruhani reisliği altında olan ve umumi mezhep manasına olarak Katolik

22 Bekir Küçüköğlü, "Tarihçi Cevdet Paşa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, 27-28 Mayıs 1985, İstanbul 1986, s. 112-113. Ayrıca bkz: TDVA, 7. cilt, Cevdet Paşa maddesi. s. 448.

23 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993, cilt 1, s. 238-239.

denilen mezhep'e çağırıp sokmakta idiler. Rumların ve Ermenilerin ruhani reisleri olan Patrikleri, Osmanlı topraklarında olup Katolik kilisesi ise yabancı bir ruhani reise bağlı idi. Çoğu Batı devletleri bu mezhepte olup böylece Doğu memleketlerinde Frenkliğe nispetle yaygın bulunuyordu. Buna bakarak Osmanlı tabasından küçük bir cemaatin böyle yabancı bir kiliseye bağlanmalarında Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarma amacı görüldüğünden ve taassup bakımından Ermeni'den Katolik olanlara asıl Ermeniler düşman idi. Bunların hakkında bir takım iftira ve suçlamalarla devleti heyecanlandırıp harekete geçirdiklerinden bu durum IV. Murad Han'a arz olununca reayayı bu yoldan karışıklığa sürüklemeye cesaret edenlerin hemen o vakit yerlerinde başları kesilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa 1147 (1734) tarihinde bu olayın tekrar başladığını anlatıyor. Hakimzade Ali Paşa'nın sadareti sırasında bu işin önemi ve toprak bütünlüğüne zararı düşünülerek bu gibilerden yine birkaçı idam olunarak bastırıldı ve tehdit edilerek ayrıca Ermeni patriklerinin ellerine emirler verilip Frenk kiliselerine giden ve Katolik kilisesine giden reayayı haber alıp da hakimlere bildirmeleri ile hiç durmadan küreğe mahkum ettirmeleri ve mezheplerine aykırı reayaya düzenini bozacak harekete cesaret edenlerin cezasının verileceği ve terbiyelerine dair gönderecekleri mühürlü arzları geri çevrilmeyip her çeşit kolaylık gösterileceği açık saçık bildirilmiş idi. Bir süredir bu hususa gereği gibi dikkat edip önem verilmediğinden reayanın bazı zenginler Katolik papazları da Papa'dan mühürlü senetler olarak üçer beşer kasaba ve karyelerde dolaşarak reayadan bir çoğunu aldatıp kendi mezheplerine sokarlardı.

Önceleri Ermeni patriklerine verilmiş olan emirlerde böyle Katolik mezhebine girenleri istemedikleri halde bu yolda zorlanmalarında ölümlerinin kaldırılmayacak gibi maddelerle korkutularak Katolik mezhebine sokmak isterlerdi. Bu sırada çıkan büyük veba salgınında Katolik cenazelerin kaldırılmasına Ermeni patrikleri engel olunca Katolikler bunu sır ve sebebinin aslından söz etmeyerek aykırı mezhep patriklerinin kötülüklerinden şikayet ederek kendilerine özel patrik seçilmesi ricasıyla Padişah'a dilekçe verdiler.²⁴

Dilekçe Bab-ı ali'ye gelip bu husus vükela arasında düşünülp görüşüldüğü sırada Reis-ül Küttap Atıf zade Ömer Vahit Efendi buna dair ayrıntıları içine alıp açıklayan bir takrir yazmıştı. Ahmet Cevdet Paşa bu takriri de aynen eserinde yer veriyor. "*Reis-ül Küttap Atıf zade Ömer Vahit Efendi'nin Takriri Özeti*" başlığını taşıyan takriri göre;

24 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 1. s. 373-375.

Osmanlı Devleti reayasının çoğunluğu, Ermenilerdir. Kendilerine Ermeni denilmesi, aslında yerlisi oldukları İran'ın Azerbaycan bölgelerinden Armen topraklarına nispet kabilinden olup, Armeniye tabiri de o toprakların hakimi olan Armenyer'a hükümet idare merkez olduğundandır. 600 tarihlerine gelince Küçük Armeniye'den Antakya, Van, Erzurum ve Sivas eyaletlerinin ve büyük Armeniye'den Azerbaycan taraflarının bağımsız toprakları olup idare merkezi Konya olan Selçuk Sultanlarından Sultan Gıyaseddin zamanında yavaş yavaş yerleri ve toprakları istila edildi. Hakimleri çekilip kendileri Selçuk hakimiyeti altına sokulmuşlardır. Sonra bu topraklar Osmanlı topraklarına katılınca IV. Sultan Murad zamanına kadar Ermenilerin mezhepleri bütün nisari milletlerin ayınlarına aykırı olarak tek inanç üzere gider ve kendi hallerinde vakitlerini geçirirler. Yüreği temiz insanlar oldukları halde Avrupalıların Osmanlı Devleti'nde karışıklık çıkarma art düşüncelerini yüze çıkarmak için sebep arıyorlardı.²⁵

Ruslar savaş yaparken Rumları, karışıklığa sürükleyip istifade ettikleri gibi onlar da Ermeniler için Katolik mezhebi karıştırarak kendi mezheplerini genişletmek amacından geri durmuyorlardı. Bunun üzerine yazıldığı gibi ihtilallere cesaret edenler düzeni korumak için öldürülerek cezalandırılmışlardır. Hala da Ermeniler ile Katolikler arasında birbirinin kestğini yememek, birinci saadetleri de başkasının öldürülüp yok edilmesi derecesinde birbirlerine nefret duyarlar. Hakikaten Ermeni olanlar, Osmanlı Devleti'nin muzaffer olması duasındadır. Ermenilerin içinden Katolik olanlar da Avrupalıların galip gelmesini temenni ederlerdi.

Pek yakında Rus seferi ortasında Ruslarla Rumlar arasında görülen, herkesçe bilinen durum, bunun böyle olduğuna yeter delildir. Ecdaddan ve habadan kalma ayinde bulunan Ermeniler, tarafsız olup Osmanlı idaresine bağlı idiler, ama Katolik mezhebine girenler Avrupa'da bir kilise satın alıp zenginler evlat ve akarını terbiye perdesi altında o kiliseye gönderip başlarına şapka ve başka türlü Avrupalı gibi giyinerek asıl terbiyeleri değiştirdikten başka bazıları sarraflık ve bezirganlık bahanesiyle büyük mevkide olanlara ileri gelenlerin evlerine sokulup yerleşerek devletin gizli işlerini öğrenmeye çalışmaktadırlar.

Bu Katolik Ermenilerin ölümlerini ve mallarını Katolik papazları ele geçirerek her yıl bin keselik mal Avrupa'ya gönderilmektedir. Eğer bunlara yüz verilecek olursa iki yıl içinde Rumeli'nde ve Anadolu'da yerleşmiş olan reayanın bütünüyle Katolik olacakları şüphesizdir.

25 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 1. s. 375-376.

Bu takririn baş kısmına Reis Efendi'nin yorumlarıdır diye bir açıklamadan sonra Sadaret makamından Padişah'a arz edildi. Çıkan Padişah iradesi gereğince, «Böyle düzene aykırı, Ermenileri kandırıp aldatanlar, her kim olursa olsun cezalandırılmak üzere zararsız ve içgüdülerden ayrılarak bunların kimler olduğunu arzuhal ile birlikte bildirilmesi için» Ermeni patriğine hitaben bir yazı yazıldı. İçine Katolik ölümlerin meydana bırakılmayarak düzenlerinde değişiklik olmayacak gibi bir yolunu bulup gömülerek anlaşmazlığın kesilmesi de açıkça belirtildi ve bildirildi.²⁶

Ermenilerle ilgili yukarıdaki bilgileri veren Paşa, Ermenilerin Katolik mezhebine geçmemesi için alınan önlemleri onaylamadığını belirterek bu durumu aşağıdaki gibi yorumlayarak Ermenilerin mezhep değiştirmesinin önüne geçmek için kendi önerilerini açıklar. Paşa eserinde Ermeni kilisesini tarihi hakkında kısa bir malumat verdikten sonra “Anılmak Üzere Yorumlar” başlığı altında şu açıklamalarda bulunur;

İsa dini çeşitli fıkıhlara ayrılıp başlıcaları şunlardır:

Evvela, Batı Latin Kilisesi denilen ve Roma'daki Papa'nın ruhani idaresi altında bulunan mezheptir.

İkincisi, İstanbul Rum Patrikliği'ne bağlı olan Doğu Kilisesi denilen mezheptir.

Üçüncüsü, ikisine de karşı koyan Ermeni Kilisesi'dir.

Dördüncüsü, hiçbir ruhani riyaset kabul etmeyen Protestanlıktır.

Osmanlı Devleti topraklarının Doğu ve Kuzey bölgelerinde yalnız Rum ve Ermeni kiliseleri vardı. Böylece Osmanlı idaresi Hıristiyan tabası için yalnız bu iki mezhebi tanımış ve onlara bir takım imtiyazlar vermişti. Ber-rüş Şam'da ve Bosna'da Nemçe sınırı üzerinde ve Akdeniz adalarında Latin mezhebine bağlı bazı reaya varsa da nüfusça pek az olduklarından başlıca bir mezhep ve millet gibi görünmezlerdi.

Bu mezhebin papazları bile çoğu yabancı olmakla Katolik mezhebine yabancı gözüyle bakılırdı. Protestanlık ise buralarda hiç bilinmezdi. Her yerde özellikle Doğu'da mezhep ile milliyete aynı gözle bakıldığından tabaadan bir takımın isterse din bakımından olsun yabancı bir hükümet ile ilişki kurması toprak bütünlüğü için zararlı bir şeydi.

26 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 1. s. 373-375.

Bilinen gerçek, Papalığın ilk zamanlarında dini görevini, nüfuzunu yürütmekte kullanarak Avrupa'da pek büyük kavgalara sebep olduğu idi. Birçok gaileler çıkarmış savaflara sebep olmuştu.

Fakat epeyce zamandan beri özellikle bulunduğumuz asırda ve geçen takririn yazıldığı sırada Papa Devleti sırf dini bir devlet olarak, yanı dıftaki nüfuzu Katolik mezhebinin dini çerçevesi içinde kalmıştır. Katolik mezhebinde olan Hıristiyanların kendisiyle ilişkisi, ancak din ve mezhepçe, dini bir durumdan ibarettir.

Kuşkulanacak bu ilişkinin devlete ve toprak bütünlüğüne ait korkulacak yeri kalmamıştır. Katolik mezhebine inanmış olan tebaanın, o mezhepte bulunan devletlerin muzafferiyetini isteyecekleri de, bir bakımdan sağlam ve mutlak bir söz veya anlayış değildir. Zira tebaası bulunduğu devletten hoşnut olan tebaa ile onun himayesinde ve adaletinde rahat hayatı olan ve kuşkusuz bulunan tebaanın yalnız mezhep anlayışı ve birliği bakımından başka devlete ilgi göstermesi kolay değildir. Bunun üzerine bazı Ermenilerin Katolik mezhebine girişlerinin engellenmesi için bu derece titizlik ve şiddet yoluna gidilmesinin durum ve adalete uygun olmayacağı açıktır.

O vakit düşünülüp tasarlanmış ve değerlendirilmiş olan sakınca bugün de geçerli olmak lazım gelse bile bu işi savuşturmanın yolunun bu olmayacağı, bu işi bilip anlayanlarla tecrübeli ve basiretli olanların bilgileri vardır. Ancak bilinmeyen İsa mezheplerinin tutumunu, devlet bildiği bu mezhebin adamlarından inceler. Onlar da muhalif olanlarını devlet gözünde istedikleri gibi suçlardı. Hatta Protestanlar İncil ve Tevrat'ın asıl anlamıyla dini işleri yürütmek inancında idiler. İbadet yerlerinde resim ve heykelleri kaldırmış ve başka mezheplerin birçok aykırı davranışlarını kaldırıp yok etmişlerdi.

Böylece belki aslı kitaba uyanların sıfatını haiz olmuşlarken bunları Ehl-i İslam gözünde bütün bütün başka gösterdiklerine bakılırsa Ermeniler de kendilerinden ayrılıp Katolik olanları devlet önünde politika ve başka sebeplerle fazla ileri giderek suçlamalarından sarraflık ve başka hizmetlerde ileri gelenlerin yanındaki nüfuzlarını bile bunların aleyhine kullanmalarından ötürü bu şiddet meydana gelmiştir.

*Katolikler hakkında bazı ateşli sert davranışlar, devletin parlamasına sebep olmuş olmak gerektir. Lakin her şeyde özellikle inanç işlerinde ne kadar zorluk çıkarılır, engeller konusu «**men edilen şey hırsla istenir,**» sözü gereği o kadar heyecan ve hırs artacağından yapılan, rahat kaçırın*

aşırı davranışlar yabancıları, iç ilerimize karışmaya zorlayarak 1164 yılı olaylarında anlatılacağı üzere Patrikin işten el çektirilmesine sebep olmuş daha sonra Katoliklerin millet kılığına girmelerine yol açtığı görülmüştür.²⁷

Tarih-i Cevdet'te Ermenilerle alakalı bir diğer başka bahis yine yukarıda bahsi geçen Ermenilerin Katolik mezhebine geçmesi meselesi ile alakalı olarak anlatılan Ermeni patriğine işten el çektirilmesi meselesidir. 1778 (1192) yılı olaylarını anlatırken Paşa, Ermeni Patrik Zakerya'nın o yıllarda Ermenilerden Katolik mezhebine girenleri engellediğini söyler. Paşa'ya göre Patrik Zekarya bu işi tebaasının parçalanmasını önlemek ve onlara yardım etmek için yapıyordu. Ancak bu işte gereğinden sert davranıyordu. Hatta birinin Katolikliğe yakınlaştığını dahi duysa onun cenazesinin gömülmesini engel olup kokmasına neden oluyordu. Patrik Ermenilerden Avrupa'ya gidip gelenlere de engel olmaya başlayınca yabacıların şikâyeti başlar. Önce Avusturya Başvekilinden ortada kalan Katolik meselesinden bahseden bir mektup gelir. Mektupta Ermeni Patrik'in Ermeni tüccarların Avusturya'nın Triyeste adlı iskelesine gidip gelmelerini engellediği bildiriliyor, bu Patrik'in işine son verilmesi ve cezalandırılması talep edilmektedir. O sıra İstanbul'a gelecek Avusturya büyükelçisi İstanbul'a varınca bu meseleyi konuşuruz diye cevap yazılır.

Elçi İstanbul'a vardıktan sonra Abdürrezzak Paşa ile görüşür ve ülkesinin bu Patrik'in işine son verilmesini talep ettiği ve bunda ısrarcı olacağını bildiri. Paşa ise elçiye "*Patrik'in ticarete karışıklık ve sarsıntı yaratacak faaliyetleri varsa araştırmaya muhtacız*" diye cevap verir. O günden sonra Avusturya elçisi iki güne bir Reis-ül Küttap'a gelip "*gah bu maddeyi antlaşma şartlarıyla isteriz gah dost olarak isteriz*" demeye devam eder. Reis Efendi'de "*İstedığınız hiçbir antlaşmaya uymaz. Ermeni Patrik'i bu kadar bin reayayı dini bakımdan yönetir. Yabancı isteği ile işine son verilmesi, idari işlerimize ve reaya yaşayışına sarsıntı verir bir gerçektir. Bir dost devlet ise, diğer dost devletin memleket düzenine sarsıntı ve karışıklık verecek yolu tutmaz. Teklif de etmez*" şeklinde cevap verse de Avusturya elçisi "*Devletim, bunu ister, daimi bunu emir ve tembih eder*" diye önce tutumunu birkaç kez tekrar eder.

Durum birkaç defa Vükelâ Meclisinde açıklanarak eğer Avusturya elçisi durumu Viyana'ya yazarsa ve bu yolda Başvekilleri'den ısrarını bildiri bir kâğıt gelirse o vakit ihtilaf çıkmasın diye Patrik'i azledelim diye düşünülür ancak bu defa da Osmanlı Devleti Patrik'i mecburen uzaklaştırdı diye etrafa haberler yayılır ve kötü örnek olur diye bu düşünceden vazgeçilir. Çünkü başka devletler

27 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 1, s. 375-377.

özellikle Osmanlı reayasının ve kiliselerinin işleri el atmak için vesile arayan Rusya bu işlere karışır. Diğer taraftan tutuk ve şüursuz davranıp Avusturya hatırı için Ermeni Patrik'ini azlettiniz diye söylenip kötü olayların vukuu bulacağı bellidir. Durum böyle olunca Katolik mezhebine giren Ermenilerin ileri gelenlerinden bir kaçını ele geçirip cezasının verilmesi ve Patrik'e de "*Sen Padişah tarafından aldığın güvence ile yaptığın görevde milletin işini yapmak da kusurlu ve gevşek davranışından dolayı reaya işleri karıştı. Bu yolla bir çok Ermeni Katolik mezhebine girdi.*" denilerek işine son verilmesi ile sorunun hal olunması uygun mudur? Yoksa bu işi Osmanlı Devleti'ne Avusturya Devleti nasıl teklif edebilir? Bu olur iş midir? diye Fransa elçine hafifçe haber gönderilir. O da işin doğrusu uygun değildir, diye Avusturya elçisine kendi düşüncesini yazar.

Bu arada Osmanlı tarafı da Fransa elçisinden haber gelinceye kadar bekleyip beklemem konusunda kararsız kalsa da nihayet birinci yol tercih edilir. Birkaç gün sonra Katolik mezhebine girenlerin bir kaçı tutuklanıp cezalandırılır. Ardından bu gevşek davrandı diye Ermeni Patrik'in işine son verilerek Bursa'ya sürülür ve onun yerine Bursa Metropolidi Rahip Avanes patrik tayin olunur. Ancak Patrik Avanes de bu işte tamamıyla gevşek davrandığından milletiyle anlaşamadığından Ermeniler üzerine hücum ederek onu patriklikten atarlar. Böylece bir yıla varmadan işine son verilir ve yerine Bursa'dan Piskopos Zakerya getirilip tekrar patrik tayin edilir.²⁸

Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'te Kafkaslarda büyüyen Rus tehdidine karşı 1781 yılında Anapa Kalesi'nin kuruluşunu anlattıktan sonra kale ile birlikte kurulan şehrin imarı için kalenin etrafında mahalleler oluşturulmaya başlandığından bahseder. Bu kalelerden biri de Ermeni Mahallesidir. Paşa'nın anlattığına göre önce Çingeneler için bir mahalle kurup onları bu mahalleye yerleştiren Ferah Ali Paşa daha sonra Ermeniler içinde müstakil bir mahalle kurulmasına karar verir. Bunu için Gedikliler Paşa'nın gizli talimatıyla terzi, kürkçü ve sarraf başları çağırılıp "*Hiç sizde din gayreti yok mudur? Çingenelerden utanmaz mısınız? Paşa efendimize bu kadar hizmet ettiniz. Burası yeni vilayettir. Siz de toplanıp kale dışında bir bağımsız mahalle kurup bir kilise inşa edin. İzin isteyin, biz size yardımcı oluruz ve bunda kusur etmeyiz. Efendimiz de izin verirdi*" deyince Ermeniler de toplanıp arzuhal verip izin alırlar. Daha sonra bir Ermeni mahallesi ve kilise yapılıncaya Anapa'nın şenliği günden güne artar.²⁹

Cevdet Paşa tarafından bahse değer bulunan 1810 yılının tabiat olayları arasında Langa Yenikapısı dışında çıkan yangın önemli bir yer tutmaktadır. Paşa, bu yangında yanan evlerin çoğunluğunun Ermenilere ait olduğunu

28 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 1, s. 411-413.

29 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 2, s. 740-741.

belirtmektedir. Yangın Langa Yenikapısı'nda başlayıp üç kol halinde ilerler. Ateşlin şiddeti ve yağmacıların evlerine girip eşya ve mallarına hücum etmeleri karşısında can ve namuslarını korumak için kaçan Ermenilerden biri mahzene biraz eşya atmak ister. Bu Ermeni şahıs kendisine yardım eden bazı ahababı ile birlikte mahzene konacak eşyaları taşıırken içlerinden biri farkında olmadan ev sahibini 3-4 aylık çocuğunu da beşiği ile birlikte mahzene bırakır. Mahzenin kapısı kapanıp toprakla örtüldükten sonra kaçan ev halkı sükunet bulunca çocuk akıllarına gelir. Annesi “*çocuğum yandı, keşke ben de yanaydım*” diye feryat etmeye başlar.

Birisinin: “*Ben mahzene bir beşik koydum, ama var mıydı bilmem*” demesi üzerine yangın yerine girilmeye çalışılır ancak ateş hâlâ devam etmekte olduğundan bu mümkün olmaz. Ertesi gün tekrar tulumbar ve sakalarla gidip lağımıcılara toprağa kazdırırlar. Mahzenin kapısı açıldığında çocuğun beşiğinde hâlâ hayatta olduğu görülür. Bu olay da Cevdet Paşa tarafından Tarh-i Cevdet'e zikredilmeye değer bulunur.³⁰

1817-1818 Olayları anlatılırken Ermenilerle ilgili önemli bir siyasi gelişmeden bahsedilmektedir. Bu önemli gelişme bazı Ermeni Katoliklerin İstanbul'dan sürülmesi hadisesidir. Paşa'nın anlattığına göre; Hicri 1195 tarihinden beri Katolik rahipleri Osmanlı ülkesinde dolaşarak Ermenileri Katolik etmeğe çalışıyorlardı. Ermeni patriği ise padişah fermanı ile sahip olduğu yetkilerle Katolik dönmeleri hakkında şiddet kullanmaktaydı. Katoliklerin kendilerine ait kilise ve mezarlıkları pek azdı. İlk ortaya çıktıklarında ölüleri Ermeni mezarlığına kabul olunmadıkları için çok yerde meydana kalıp kokuştüğundan evlerinin bahçelerine gömmeye mecbur kalırlardı. Bu dereceye kadar kendilerine eziyet edilmekteydi. Lakin (kişi engel olunan şeye karşı hırs duyar) kaidesinde düşünce ve vicdan duygusu, karşı konuldukça şiddet karanlığından Ermeniler içinde Katolik mezhebi gittikçe kuvvet buldu. Papa tarafından İstanbul'a bir piskopos gelip Katolikler arasında gizlenerek Katolik mezhebi esaslarını yaymaya başlamıştı. Kısa zamanda pek çok ermeni Katolik olmuştur.³¹

Ahmed Cevdet Paşa bu konu ile alakalı anlattıklarına şöyle devam eder:

Bu sırada en itibarlı sarraflardan Tıngıroğlu Agop ve Davidoğlu Andon da Katolik mezhebine girecek Katolikleri, Ermenilerden ayırdılar. Ayrıca

30 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 5, s. 2417.

31 Ermenilerin Katolik mezhebine geçmesi ve İstanbul'dan sürülen Ermeniler hakkında Kemal Beydilli'nin önemli bir çalışması vardır. Beydilli'nin verdiği bilgilere göre Patrikhane'nin talebi ve şikayeti üzerine 1828 yılında 2741'den fazla bir Ermeni nüfusu Katolik mezhebine geçtikleri ve bir takım fesat olaylarına karıştıkları gerekçesiyle İstanbul'dan Akdeniz bölgesindeki illere sürüleceklerdir. Bkz: Kemal Beydilli, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995, s. 8-13.

*bir grup açıkça ortaya çıkmalarını istiyor ve bunun için de bazı vükelayı razı etmek için gayret sarf ediyorlardı. Bu sebeple Tingiroğlu Limni'ye, Davidoğlu da Rodos'a sürüldü.*³²

O zamanlar vükeladan bazıları Hıristiyan reaya hangi mezhepte bulunursa bulunsun bizim nemize lazım deyip bunun üzerinde durmak istemiyorlardı. Diğer kısmı da Katolikler, papayı İsa Peygamberin vekili bilip önderlerinin dışında olması bakımından Osmanlı ülkesinde bozgunluk yapmaktan geri durmazlar diyorlar ve papanın yüzünden daha önceleri ne kadar kan dökülmüş olduğunu anlatıyorlardı. Bir devletin mezhep işlerine karışması doğru bir iş olmadığına göre ilk olarak birinci düşünce doğru görülmüş ise de İstanbul'da sarrafların çoğu Ermeni mezhebinde mutaassıp olduklarından ikinci fikir kabul olunmuştur.

Biri de o zamanlar Osmanlı Devleti'nin tanıdığı Ortodoks ve Ermeni taifeleri vardı. Ortodoksların en büyük ruhani başkanları İstanbul'daki Rum patriği idi. Gerektiğinde hem mezhepleri onun vasıtasıyla idare olunuyor, hem de ruhani başkanları tayin veya görevden alınıyordu. Ermenilerin en büyük ruhani reisleri öteden beri İran'da Revan şehrinde bulunan Eçmiadzin kilisesinde bulunuyordu. Bundan başka daha iki genel başkanları vardı. Biri Kozan'da Sis, diğeri Van'da Ahtamar manastırlarında idi.

İstanbul'un Ermeni patriğine Rum patriği kadar yetki verilmişti. Onun vasıtası ile Ermenilerin işleri de devletin istediği şekilde idari olunur idi. Katolikler ise papaya bağlıydılar. Gerektiği zaman piskoposların göreve tayini veya görevden alınmaları papanın isteğine bağlıydı. Katolik olanların böyle aşırı tutumları ve hürriyet ve serbestlikten dem vurmaları dikkati çekmekteydi. Hatta Katolik Ermenilerden biri, dostlarından bir Müslümanla yarı sarhoş halde sohbet ederken: "Behey sultanım, vakit gelecektir ki bir sabah uyandıığımızda ansızın kapılarımızın önlerinde ikişer asker bekliyor göreceksiniz. Ama bunlardan size mal ve namus yönünden zerre kadar zarar gelmeyecektir. Fakat bizler sizin üstünlüğünüzden kurtularak, biz ve siz serbest ve eşit olacağız. Bu hepimiz için iyidir." dediğini Şanı-zade Tarihinde kaydeder.

İşte bu anlatılanlar da ikinci düşüncenin tercih edilmesini ortaya koyuyordu. Halbuki Arnavutluk'taki Latinlerin hepsi Katolik oldukları halde eskiden beri vergi ve daha birçok hususlardan muaf olarak devletin askeri hizmetlerinde kullanılıyorlardı. Fakat o zamanlar Latin

32 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s., 2417. Ayrıca bkz: Beydilli, a.g.e., s. 2-3.

nedir, Katolik nedir, Bab-ı Ali tarafından iyice bilinmiyordu. Bir de Katolikler hakkında bu şekilde şiddet kullanılması Avusturya, Fransa ve İspanya gibi Katolik devletlerinin gücenmelerine yol açtı. İngilizler Protestan iseler de onlar insanın vicdani arzularında serbest olmalarını kabul ettiklerinden bu durumu onlar da doğru bulmadılar. Ruslar ise Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncesini her ne şekilde olursa olsun bozulmasını, Osmanlı Devleti'nin Avrupa katında küçük düşmesini ve yalnız kalmasını istiyorlardı.

Bu durumlar karşısında o vakit mezhep işlerine karışmakla Katolikler hakkında o şekilde şiddet uygulanmasının doğru olmayacağı sonradan anlaşılacak devlet idarecileri daha önce kabul edilmiş olan ikinci düşünceden vazgeçtiler.

Dağıstan'da Çeçen kabilesinin bu esnada Rusya ile yaptığı savaşta galip geldikleri Erzurum valisi ve sonradan da Anapa muhafızı taraflarından haber verilince İstanbul'da buna oldukça önem verilmişti.³³

VII. Vaka'nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi: Ahmed Lûtfî Efendi

Sondan bir önceki ve bu görevde en uzun süre (41 yıl) bulunmuş Osmanlı vak'anüvisi Ahmed Lûtfî Efendi (1817-1907)'dir. Ahmet Lûtfî Efendi 1865 senesinde vak'anüvis oldu ve Cevdet Paşa Tarihi'nin kaldığı 1825-1826 yılı olaylarından itibaren kendi tarihini yazmaya başladı. Eser Mayıs 1876 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu eser Ahmed Lûtfî Efendi'nin en önemli eseridir. Eser Târih-i Cevdet'e zeyl olarak yazılmıştır. Lûtfî Efendi, ilgili dönemde Esad Efendi'nin 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatan *Üss-i Zafer*'den başka güvenilir bir eser yayımlanmamış olmasından ötürü eserini kaleme alırken daha çok Hazine-i Evrak ile Divan-ı Hümayun ve Sedâret mektubi kalemi evraklarına başvurmuştur.³⁴ Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi'in yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. Ahmed Lûtfî Efendi eserinin on beş cildini II. Abdülhamid'e takdim etmiş, bunlardan ancak ilk yedisini yayımlayabilmiştir. VIII. cilt halefi Abdurrahman Şeref tarafından bazı ilâvelerle, IX. X, XI ,XII, XIII, XIV ve XV ciltler İse Münir Aktepe tarafından Türk Tarih Kurumu tarafında yayımlanmıştır.³⁵

33 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 6, s. 2642-2644.

34 Münir Aktepe, "Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi ve Tarihin Hakkında Bazı Bilgiler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1981, sayı 10-11, s. 131.

35 TDVA, 2. cilt, Ahmed Lûtfî Efendi maddesi. s. 97.

Ahmed Lûtfi Efendi Cevdet Paşa'nın yerine vak'anivüs olmuş ve ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. 19. Yüzyılın en büyük Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa'nın ardından vak'anivüs olması Ahmed Lûtfi Efendi'nin sonraları Cevdet Paşa ile kıyaslanmasına yol açmış, verilen hükümler de daimen onun aleyhinde olmuştur. Aslında Ahmed Lûtfi Efendi'nin dönemi vak'anivüslük görevinin niteliği açısından daha öncekilere farklı özellikler taşır. Eski vak'anivüslerin başlıca kaynakları seleflerinden intikal eden düzenli ya da düzensiz metinler ve notlar ile arşiv belgesi niteliğindeki ferman, hüküm, layiha, antlaşma metinleri gibi kayıtlar, bir de görüş, işittikleridir. Vak'anivüslüğün seçkin bir devlet görevi

Lûtfi Efendi, Esad Efendi'den devraldığı bazı notlardan istifade ederek Fransa devletinin İstanbul'dan sürülen Ermenilerin geri gelmelerine izin verilmesini talep ettiğini ve bunun için elçisi vasıtasıyla Bab-ı Ali'ye baskı yaptığını anlatmaktadır.

sayıldığı dönemlerde istedikleri her arşiv belgesi vak'anivüslere sunulurdu. Ama Ahmed Lûtfi Efendi bu imkâna çok daha az sahip olabildiği. Selefin halefe metin devretmesi bakımından da Ahmed Lûtfi Efendi pek şanslı sayılmaz. Cevdet Paşa yazdığı dönem için Vâsıf, Enveri Sa'dullah, Âsım, Şanizade Ataullah Efendi gibi vak'anivüslerin metinlerine sahipken Ahmed Lûtfi Efendi'ye önceki vak'anivüslerden yalnız Sahhaflar Şeyhizade Es'ad Efendi'nin Yeni Çeri Ocağı'nın kaldırılması olayını anlatan *Üss-i Zafer*'i ile "müteferrik ve perakende" evrakından başka bir şey intikal etmemiştir.³⁶

Bu açıdan Lûtfi Tarihi Cevdet Tarihi'ne göre daha zayıf kalmıştır ancak yine Osmanlı tarihinin resmi tarihidir ve Tezakir'i Cevdet'te bulunamayan bir takım kayıtlara ancak burada tesadüf edilmektedir.

Konumuz açısından bakıldığında da bizim için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Zira Ahmed Lûtfi Efendi'nin tarihinde hem Cevdet Paşa'nın Tarihi-i Cevdet'te bahse olunan bazı Katolik Ermenilerin İstanbul'dan sürülmesi meselesinin devamı niteliğinde hadislere yer vermekte hem de kendi döneminde vuku bulmuş Ermenilerle ilgili bir takım yeni hadiseleri de anlatmaktadır.

Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi'nde karşımıza çıkan ilk bahis yine Katolik Ermenilerle ilgili bahistir. Lûtfi Efendi, Esad Efendi'den devraldığı bazı notlardan istifade ederek Fransa devletinin İstanbul'dan sürülen Ermenilerin geri gelmelerine izin verilmesini talep ettiğini ve bunun için elçisi vasıtasıyla Bab-ı Ali'ye baskı yaptığını anlatmaktadır. Anlattıklarına göre; Esad Efendi'ye göre Fransa'nın adeta Katolik Ermenilerin hamisi gibi davrandığını

36 Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anivüs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, cilt 1, s. v-vii.

düşünüyordu. Eskiden Ortodoks (Gregoryen) Ermenilerin defin ve ayin işleri Ermeni Ortodoks rahipler tarafından yapılıyordu. Katolik papazlar ile münasebetleri sadece ahbablık ve dostluk üzerineydi. Ancak bu dostluk neticesinde Ermeniler Ortodoks Ermeni rahiplerden alakayı keserek Katolik mezhebine geçmeye başladı ve daha sonra kendi defin ve ayinlerini de Katolik papazlara yaptırmaya başladı. Bunun neticesinde iki taraf arasında çekişme başladı. Bir gün bir cenazenin defin meselesi yüzünden iki taraf arasında şiddetli bir münakaşa yaşandı. O sıra Fransız sefirinin müdahalesiyle cenaze Katolik papazlara verilir ve Katolik adetlerine göre defnedilir.³⁷

Bunun üzerine o dönem Ortodoks Ermenilerin devlet nezdinde temsilcisi olan Kazaz Artin³⁸ Fransız elçisine giderek şikayette bulunur ve bundan sonra Katolik papazların Ermeni işlerine müdahalelerinin men edilmesini talep eder. Fransız elçisi ise bunun mezhep davası olduğunu, kralının Katolik olduğunu ve kralı için çalıştığını belirterek mezhep için canın feda edilebileceğini söyledikten sonra Kazaz Artin'i hakaretle yanında kovar.

Esad Efendi bundan sonra, “*böyle giderse bütün Ermeniler Katolik olacak ve daha sonra fesatlar ortaya çıkar*” diyerek sözünü bitirir ve Ahmed Lûtfi Efendi anlatmaya devam eder. Lûtfi Efendi'nin ifade ettiğine göre bundan sonra Fransız elçisi Katolik Ermenileri himaye maksadıyla her gün Bab-ı Aliye gelir, sürekli şikâyetle bulunur ve verdiği dilekçelerde Katolik Ermenilere de müstakil bir patrik seçme hakkının verilmesi ister. En sonunda mesele Bab-ı Ali'de görüşülür ve Fransızların bu işe daha fazla müdahil olmasının önüne geçmek maksadıyla Müslümanlardan bir kişinin Katolik Ermenilerin nazırı olarak atanmasının ve ona bağlı olarak da Ermen Katolikler için bir piskoposluk oluşturulmasının ehveni şer olacağına kanaat edilir ve bu yönde karar alınır. Neticede Duhan Gümrükçüsü Edhem Efendi mezkur nazırlık görevine atanır. Edhem Efendi nazırlık görevine atandıktan sonra Katolik Ermenilerin sorunlarını bir takrir yoluyla bildirmesi istenir.³⁹

Lûtfi tarihinde Ermenilerle ilgili olarak burada zikredilmeye değer bir diğer husus da 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus orduları Kars ve Ahıska

37 Ahmed Lûtfi Efendi, a.g.e., s. 454.

38 Kazaz Artin Bezciyan bu dönem sadece bir yıl sürgünde kalacak ve daha sonra affedilip İstanbul'a geri dönecektir. Döndüğünde ise Darphane Eminliği'ne atanacaktır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle İstanbul'da baş gösteren buğday kıtlığına bulduğu pratik çözüm sayesinde II. Mahmud'un iltifatını kazanacak ve bundan sonra Padişah'ın en yakınlarından olacaktır. Savaşın bitmesinin ardından Rusya'ya verilecek tazminatın ikinci taksitini Avrupa'daki bankerlerden aldığı borç paralarla ödeyecek ve bu hizmetine karşılık padişah tarafından “Tasvir-i Hümayun” nişanı ile ödüllendirilecektir. Kazaz Artin'in hayatı ve II. Mahmud'a yakın olmasını sağlayan hizmetleri için bkz: Diran Kelekyan, “Kazzaz Artin”, *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, Beşinci Sene, No: 26, s. 84-105 ve No: 27, s. 159-177. Tasvir-i Hümayun Nişanı alması meselesi için bkz aynı eser sayfa 165.

39 Ahmed Lûtfi Efendi, a.g.e., s. 455.

kalelerini istila ettiği zaman buradaki Ermenilerin Rus tabiiyetine geçtiği ve aynı dönem Erzurum'daki Ermenilerin ise Rusların yaklaşmasını fırsat bilip şehirdeki Müslümanlara karşı katil ve zulüm eylemlerinde bulunduğu belirtilmesidir.⁴⁰

Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi'nin dört ve beşinci ciltlerindeki bahis yine Katolik Ermeniler ile alakalıdır. Bu defa konu Katolik Ermeni Patriği'nin bir talebi ile alakalıdır. Patrik Ermeni milleti içinden bazılarının cezalandırmaları veya terbiye edilmeleri hususunda yetkinin Katolik mi yoksa Ortodoks Ermeni patrik elinde olduğunun belirsiz olduğunu, bu durumun Katolik ve Ortodoks Ermeniler arasında sorunlara neden olduğunu belirterek bundan sonra tahrir defterlerinde bir Ermeninin Katolik veya Ortodoks Ermeni milletlerinden hangisine tabi olduğunun yazılmasını ve ayrıca o tarihten itibaren Katolik ile Ortodoks Ermenilerin mezhep değiştirmelerine izin verilmemesini talep etmektedir.⁴¹ Altı, yedi ve sekizinci ciltlerin bir arada olduğu ciltte ise genel olarak yeni atanan Ermeni patriklerinden bahsedilmektedir. İlgili bahse göre 1839 yılında Ermeni patriğinin⁴² yaşlılık ve hastalıktan dolayı istifa etmesi üzerine Agopos isimli rahip seçilir ve tayin edilir.⁴³ 1841 senesinde Ermeni Patrik bir kez daha değişecek ancak bu sefer işler biraz karışık olacak ve patrik değişimi birinin azli nedeniyle gerçekleşecektir. Ahme Lûtfî Efendi'nin ifadesine göre Ermeni milletinin kendi iç sorunları ve devlet ile olan ilişkileri Patrikhane ve bazı Ermeni kanaat önderleri tarafından hal edilirken Ermenilerin talebi üzerine bu tür konularla ilgilenmek üzere yirmi dört kişiden oluşan bir vekil heyetine devletçe izin verilir. Ancak bu kişilerden bazıları hadlerini aşarak mezhep meselelerine ilişkin konulara müdahil olur, bazen Patrik'in işlerine karışır ve hatta Bab-ı âliye gelerek bir takım edepsiz hareketlerde bulunurlar. Patrik'in şikayeti üzerine bu kişiler hakkında adaletli bir tahkikat yapılır ve içlerinden sekiz-on kişi Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de yargılandıktan sonra cezalandırılıp sürgün edilir. O esnada Patrik olan Rahip İstepanos da ihtiyarlığı ve bu hadiseler karşısındaki acizliği nedeniyle görevinden azledilerek yerine Rahip Asdvadzadur patrik tayin edilir.⁴⁴ Onuncu ciltte de benzer şekilde yeni bir patrik atamasından bahsediliyor. 1861-1862 yılı olaylarının anlatıldığı bölümde Kudüs Patriği'nin vefatından sonra Ermeni milleti arasında patrik seçimi hakkında çıkan çekişmenin bertaraf edilmesinde aciz kaldığı hem de oldukça yaşlandığını belirterek istifa eden Sarkis rahibin istifası Bab-ı âli'ce kabul olunur. Yeni patriğin seçilmesine kadar onun yerine o sıra İzmir

40 Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., s. 371-373.

41 Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., cilt 4-5, s. 826-827

42 Metinde "Katolik Patrik" olarak belirtilmediği için muhtemelen Ortodoks Ermeni Patriği kastedilmektedir.

43 Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., cilt 6-7-8, s. 1005.

44 Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., cilt 6-7-8, s. 1108.

murahhası olan Rahip İstefan patrik vekili atanır. Ayrıca aynı yıl Rum milletinin nizamname-i dâhilflerine uygun olarak Ermeni milleti için de bir nizam tanzimi için Babıali’de bir komisyon oluşturulur.⁴⁵

1868-1869 dönemi olaylarının anlatıldığı on ikinci ciltte de Ermenilerle ilgili bahislere rastlıyoruz. Hatta burada Ahmed Lûtfi Efendi “*Her ne mezhepde olur ise olsun, Ermeni milletinin tyneti haşindir*” diyerek Ermeniler hakkında yorum yapmaktan da çekinmez. Onuncu ciltte Ermenilerle alakalı ilk bahis Ermeni Patrikliği hakkındadır. Ancak burada Katolik Ermeniler demeyerek sadece Ermeniler demekle yetinir. Bu da bize anlattığı meselenin Katolik Ermeniler değil de Gregoryan veyahut Ortodoks Ermeniler hakkında olduğunu düşündürüyor. Lûtfi Efendi’nin anlattığına Ermeni patriğinin istifası üzerine yerine yenisini seçilmesi için yapılan seçimlerde açık ara fark ile Van Piskoposu seçilir. Ancak bu defa da seçim işlerini yürütmek için patrikhanede oluşturulan altmış dört kişilik komisyondan birçoğu dilekçe vererek Van Piskoposu’nun seçilmiş olmasını protesto eder. Ermeniler arasında bu çekişme sürerken Van Piskoposu vefat eder. Ermeniler sorun çözüldüğü halde bu defa Patrikhanedeki altmış kişiden oluşan cemiyet azalarının başta patrik seçimi olmak üzere Ermeni milletinin sorunlarını çözmeye yetersiz olduğunu söyleyerek bu cemiyet azası sayısının seksen kişiye çıkarılmasını taleplerini Bab-ı âli’ye sunarlar. Bunun üzerine oluşturulan cemiyetle Rahip Kerimyan⁴⁶ patrik seçilir. Seçilmesinin ardından Patrik Babıali’ye gelerek sadrazam görüşür ve sadakatini belirtir. Ayrıca padişaha teşekkür ve minnet sözleriyle dolu mektubunu sunar.⁴⁷ Aynı yıllarda tekrar bir Katolik Ermeniler çekişmesi söz konusudur. Der-saadet’de bulunan Ermeni Katolik milletinden bazıları piskoposları olan Hasunya Efendi’nin aleyhinde ve Ermeni Katolik milletinden bazıları ise onun lehinde bulunarak iki taraf arasında dedi kodu olmadığından bu dedikoduların ve çekişmelerin def’i hususunda bir komisyon oluşturulması Bab-ı âlice emredilir. Bu komisyondaki kişiler Ermeni milleti içinde itibar sahibi kişiler olacak ve her iki taraftan altışar kişi seçilecekti. Bu komisyon görevi Katolik Ermenilerin hastane ve okul işlerine de bakmak olacaktı. Ancak Babıali’nin bu çabalarına rağmen Katolik Ermeniler arasındaki çekişme daha uzun bir süre devam eder ve bu durum Babıali’yi oldukça rahatsız eder.⁴⁸ Bu çekişmenin nasıl neticelendiğine ancak on dördüncü ciltte rastlıyoruz. Burada anlatıldığına Katolik Ermeniler arasındaki çekişme 1872

45 Ahmed Lûtfi Efendi, a.g.e., cilt 10, s. 68.

46 Muhtemelen bir yanlış okuma söz konusudur. Çünkü 1869-1873 yılları arasında Vanlı Mıgırdıç Hirimyan Ermeni Patriği’dir.

47 Ahmed Lûtfi Efendi, a.g.e., cilt 12, s. 62.

48 Aynı yer, s. 63-64.

yılına kadar devam eder, bu sene Rahip Ohan Ermeni Katolik milletinin reisliğine seçilir.⁴⁹

On dördüncü ciltte çeken oldukça dikkat çeken başka bir konuisse İstanbul-Beyoğlu’da bulunan Pangaltı Ermeni mezarlığı ile alakalıdır. Va’kanüvisin anlattığına göre bu yıl bu mezarlığın hükümete terk edilmesini ister. Ancak bazı Ermenilerin Cuma günü takdim ettikleri arzuhal üzerine mezarlığa dokunulmaz. Ancak burada Müslümanlara da ait mezarlar vardır ve daha önce de Müslümanlar mezarlarına tecavüz edildiği gerekçesiyle Babiali’ye şikâyetle bulunmuşlardır. Fakat daha sonra bu şikâyetle bulunan Müslümanlarının bazılarının tutuklanması veya hapsedilmesi üzerine onların bu girişimi akim kalır. Lûtfi Efendi’nin ifadesiyle “*Mekabir-i islamiyye ahali-yi gayr-i müslimeye me’va olup gider.*”⁵⁰

Ahmed Lûtfi Efendi tarihin son ve on beşini olan cilt 1874-1875 yılları olaylarına dairdir. Burada geçen bahis yine patrik değişimi ile alakalıdır ve o tarihte Rahip Tarsis⁵¹’in Ermeni Patriği olarak seçilir. Yeni seçilen patrik Babı âli’den geri dönerken Sultan Mahmud türbesi önünden geçerken durur ve bir süre dua eder.⁵²

VIII. Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi

1853 yılında İstanbul’da doğan Abdurrahman Şeref Efendi Osmanlı Devleti’nin son vak’anüvisi olarak bilinir. Ancak onu tanınır kılan diğer bir özelliği de 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanını “doğan yeni çocuğun adını koyma” olarak vasıflandırması ve Cumhuriyet’e tam destek vermesidir.⁵³ Tophâne-i Amire Muhasebe Kalemi mümeyyizlerinden Hasan Efendinin oğlu olan Abdurrahman Şeref Efendi ilk tahsilinden sonra Eyüp Rüşdiyesi ve akabinde Mekteb-i Sultanîye eğitim almıştır. 1873’te buradan mezun olan Şeref Efendi Mahrec-i Aklâm-ı Şâhâne, Mekteb-i Sultanî ve Dârümuallimîn’de tarih-coğrafya öğretmenliği ve Mekteb-i Mülkiye’de müdürlük yapmıştır. II. Meşrutiyetin ilânından sonra âyân âzası olan Abdurrahman Şeref Efendi, 1907 ve 1909’da iki defa Maarif nazırı görevini de yürütmüştür. 1909 yılından 1 Kasım 1922’ye, yani saltanatın ilgasına kadar vak’anüvislik görevini yürüterek

49 Ahmed Lûtfi Efendi, a.g.e., cilt 14, s. 68.

50 Aynı yer, s. 40.

51 Muhtemelen bir yanlış okuma söz konusudur. Çünkü 1874-1884 yılları arasında II. Nerses Varjabedian Ermeni Patriği’dir.

52 Ahmed Lûtfi Efendi, a.g.e., cilt 15, s. 24.

53 Mehmet Demiryürek, “Biyografi Yazarı Olarak Abdurrahman Şeref Efendi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2003, s. 45.

Osmanlı Devleti'nin son resmî devlet tarihçisi oldu. 1918'de bir ara Evkaf nazırlığı da yaptı. Cumhuriyetin ilânından sonra İstanbul'dan ikinci devre milletvekili seçildi. 18 Şubat 1925'te Ankara'da vefat eden Abdurrahman Şeref Efendi'nin mezarı Edirnekapı dışında Otaktepe aile kabristanındadır.⁵⁴

Abdurrahman Şeref Efendi Vekâyi'nâme adlı eserinde Vak'anüvis sıfatıyla Kanun-ı Esasi'nin ilanından (Temmuz 1908) itibaren 1909 yılı içerisindeki olayları kaleme almıştır. Gayesi İmparatorluğun son dönemine kadar olan olayları yazmak idiye de bunu gerçekleştirememiştir. Bu yüzden eserinde sadece Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi, 31 Mart ayaklanması, Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve Selanik'e sürgün edilmesi, V. Mehmed'in tahta çıkışı, 31 Mart'tan sonra İstanbul'da İdare-i Örfiye ilan edilmesi ve Adana Ermeni olayları yer alır. Bizim de inceleme kısmımızı bu olaylar oluşturmaktadır. Vekâyi'nâme Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal tarafından yayına hazırlanıp TTK yayınları arasında 1996 yılında "Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi" adıyla yayınlanmıştır.⁵⁵

Abdurrahman Şeref Efendi'nin tarihinde 1909 yılı Nisan ayında vukuu bulan Adana Ermeni olayları oldukça geniş bir yer tutar. Öyleki, son vak'anüvis, olayları anlatırken sadece ifadelerini aktarmaz, kendi ifadesiyle yaşananları tarafsızca aktarabilmek için hem olayların ardından Adana'daki hükümet yetkililerinin hazırlanmış olduğu zabıt tutanaklarını, hem de hükümet tarafından Adana'ya gönderilen araştırma komisyonunun raporlarını eserlerinde tam metin olarak verir. Bununla da yetinmeyen Abdurrahman Şeref Efendi olaylar hakkında dönemin Adana valisi Cevad Bey'in soruşturma komisyonuna sunduğu ifadesi verirken, Ermenilerin tarafının da olaylar hakkındaki görüşlerine de eserinde yer vermek için olaylar sırasında Adana'daki Ermenilerin ruhani lideri olan Piskopos Müşeg'in 1910 yılında yani olaylardan bir yıl sonra yayımladığı "Adana Katliamı" adlı eserinden de alıntılar yapar.⁵⁶

Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre Adana vakası hürriyetin bir hûn-ı alûdu dur. Yani hürriyetin, özgürlüğün kana bulanmasıdır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin ifadesiyle II. Abdülhamid devrinde baskıcı yönetim altında ezilen halk meşrutiyet ile birlikte kendisine özgürlüğün ölçsüz olarak verilmesi

54 TDVA, 1. cilt, Abdurrahman Şeref maddesi.

55 Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal (Haz.), *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. IX.

56 Episkopos Müşeg'in bu eserinde olayları tek taraflı ve Ermeni yanlısı bir bakış açısıyla naklederek olayların sebebini tamamen Türk tarafına yüklemekte ve hem Adana'daki hem de İstanbul'daki hükümet yetkililerinin olaylara göz yumduğunu iddia etmektedir. Eserin Fransızca ve Ermenice olmak üzere iki nüshası vardır. Ermenice nüsha için bkz: Episkopos Müşeg, *Աստվայի Չարիր (Adanayi Çartı; Adana Katliamı)*, Boston, 1910. Fransızca nüsha için bkz: Mrd. Mouchehgh, *Les Vèpres Ciliciennes*, Alexandrie, 1909.

üzerine adeta sarhoş olmuş ve gaflete ile taşkınlığa düşmüştür. Hürriyet yanlı yorumlanarak herkesin her istediğini yapması şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁷

II. Meşrutiyet dönemi toplum genel psikolojisini bu şekilde veren son vak'anüvis daha sonra Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulma nedenlerini sıralar. Ona göre ilişkiler Abdülhamid döneminde bozulmaya başladı. Genç Ermeniler ticaret ve eğitim için gittikleri Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın mazlum ve mahkum milletlere saçtığı düşüncelere doymuş bir şekilde memleketlerine geri döneceklerdir. Bazıları Avrupa'da buldukları sırada sosyalizm ve anarşizm usullerini de öğrenip geldikleri yerlerde ideolojileri tatbik etmeye heveslenecektir. Bu gençler sözde milletlerine iyilik edecekleri fikriyle vatandaşlarına en büyük zararları vermişlerdir. Ancak Ermenilerin en büyük hatası sadece kendi kavimlerini kurtarmayı düşünmeleri ve Osmanlı devletinden ayrılmaya heves etmeleridir. Daha sonra Taşnak ve Hınçak namında fesad komiteleri teşkil eyleyip elde ettikleri papazlar ve bir takım evrak-ı fesadiye ile Ermeni halkını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalıştılar. Genç delikanlıların eline silah verip, şuraya buraya dinamit bombaları attılar. Ermeni zenginlerinden zorla para topladılar. Para vermeyenleri öldürdüler. İstanbul'da Maksadzade Simon Bey ve Karagöz oğlu Dikran Ağa ve Uncuyan Bey Efendi ve İzmir'de Balyos oğlu Matos Efendi ve Amerika'da Tavşancı oğlu ve Rusya'da Jamhalyan Ermeni komitelerce katledilen meşhur zenginlerdir. Hazırlıkları tam olunca komiteler İstanbul ve taşrada ihtilal çıkardılar. Lakin ellerine silah verdikleri kunduracı kalfası ve marangoz çırağı ve mağaza bekçisi makulesi adamlar ömründe silah atmamış oldukları için bu zavallıların körü körüne ölüme sevk etmiş oldular.⁵⁸

Daha sonra Adana'nın Ermeni komitelerince bir isyan hareketi için seçildiğini anlatan Abdurrahman Şeref Efendi sözlerine şöyle devam ediyor;

“Adana vilayeti gerek denize yakınlığı gerekse arazisinin genişliği ve verimliliğinden ötürü Ermeni komitecilere uygun görüldü. Komiteciler yavaş yavaş oraya sokulmaya ev arazi satın alarak yerleşmeğe başladılar. Buranın tercih edilmesinde bir sebep daha vardı ki, oda Selçuklular zamanında burada Sis⁵⁹ kazasında müstakil bit Ermeni katağigosluğunun bulunmasıydı. Bu tarihi cazibe Ermeni komitecilerinin isteklerini arttırmış idi. 1895-1896 yıllarından 1909'da II. Meşrutiyetin ilanına kadar Adana'daki Ermeni nüfusunun iki misli arttığı tahrir cetvellerinden anlaşılıyor.”

57 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 67

58 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 68-70.

59 Günümüzde Kozan ilçesi.

Abdurrahman Şeref Efendinin dikkat çektiği bir diğer husus meşrutiyetin ilanından sonra Adana vilayetindeki Ermeni gençlerin hallerinde Müslüman ahalinin dikkatini çeken değişiklikler meydana gelmeye başlamasıdır. Anlattığına göre İstanbul’da olduğu gibi Adana’da da Ermeni gençler revolver satın almağa hatta maddi durumları müsait olanlar birkaç revolver satın alarak şehrin kuytu yerlerinden ve kırlarda her gün silah sıkmaya başlarlar. Bu durum Müslümanlarca Ermeniler “talim ediyor, günün birinde fişekleri bizim üzerimizde deneyecekler” gibi şayialar çıkmasına neden olur. Aynı şekilde bazı ihtilalci Ermeniler Adana vilayetine gelip Ermeni tebaasını tahrike başlar. Mesela kutuları üzerinde Ermenistan arması nakşedilmiş ve üzerinde Ermenice yazılar yazan sigara kağıtları piyasa sürülür. Mersinde Ermenistan’ın tarihini konu alan bir tiyatro oyunu oynanır. Müslüman ahali ve ileri gelenleri bunları yakından takip eder ve bunlara pek fena manalar verir. Vilayet genelinde sürekli olarak Ermenilerin Müslümanlara veya Müslümanların Ermenilere saldıracağına dair şayialar duyulur, her gün hükümete bu konuda ihbarlar gelir.⁶⁰

Son vak’anüvisin üzerinde önemli durduğu bir diğer konu Episkopos Muşeg’in olayların çıkmasındaki rolüdür. Adana’daki Ermenilerin ruhani lideri olarak Ermeniler üzerinde oldukça etkili olan Muşeg olaylardan sonra çatışmaların çıkmasının en büyük sebebi addedilmiş olduğundan onun halet-i ruhiyesi üzerinde durur. Ona göre Muşeg Adana Ermeni halkını Müslümanlara karşı kıskırtan, Müslümanlardan nefret eden, aşırı milliyetçi ve art niyetli biridir. İhtimal ki, Ermeni komitelerinden birine de mensuptur. Müslüman ahaliye olan ve devlet-i Osmaniye’ye olan nefretini yazdığı eserinde de belli etmiştir. Kendince Ermenileri hükümet-i İslamiyyeden kurtartmak ve Ermenilerin bağımsızlığını elde etmek için elinden geleni yapmıştır.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Abdurrahman Şeref Efendi olayları tarafsız bir şekilde anlatmak istemektedir. Bu yüzden olayların baş müsebbibi Episkopos Muşeg’in dahi kitabından alıntılar yaparak olayları bir de Muşeg’in ağzından vermeye çalışır. Muşeg’e göre;

1895-1896 kitali ve Zeytun vakasından sonra “Kilikya” Ermenileri pek ziyade dikkat ve teftiş altında bulundurulup, Yıldız tarafından gönderilen casuslar ve Adana vilayeti memurları Ermenilerin her bir hal ve hareketini günü gününe İstanbul’a ihbar ederler ve bu ihbarlara asılsız iftira ve tezvirlere eklerlerdi... Müslüman Ağalar Ermenileri kıskanır, onları mallarına zorla el koyardı. Özellikle Adana eşrafından Bağdadizade Efendi ve arkadaşları Ermenilerin ticarete onları

60 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 70-71.

geçmelerinden dolayı Ermenileri kendilerine çok zararlı görmüş. Bunlar Ermenileri iktisaden tahrip etmek için tüm memurları nüfuzları altına almışlar idi. Kendi adamları marifetiyle birkaç Türk köylüsünü bir Ermeni çiftliğinin yakınlarında öldürtüp, daha sonra yalancı şahitler sayesinde çiftliğin sahibi Ermeniye hapse attırıp, çiftliğin üstüne konarlarmış.⁶¹

Muşeğ'in belirttiğine göre meşrutiyetin ilanından sonra Adana'da İttihat ve Terakki kulübü teşkil kılındı. Adana'daki İttihatçıların reisleri İhsan Fikri idi. Vilayet Jandarma Kumandanı Kazım Bey ile Polis Komiseri Zor Ali'de onlardandır. Bağdadizade ve arkadaşları ise bu kulübe yazılmayıp, Ziraat kulübü adında kendilerine başka bir kulüp kurmuşlardır. Bu kulüp çalışkan ve sakin Adana ahalisinin imhasına sebep olmuştur. Musşeg'e göre Adana Ermenileri herhangi bir ihtilalci faaliyette bulunmamış sadece duçar oldukları meskenet-i maneviyye ve haşyet-i fikriyyeyi üzerlerinden silkip atamak ve meşrutiyetin nimetlerinden faydalanmaktır. Hatta Taşnak ve Hınçak partileri dahi İttihat ve Terakki ile el ele verip beraber çalışmayı cana minnet bilmişlerdir. Ancak silah satan da alan da Ermeniler değil Müslümanlardır.⁶²

Episkopos Musşeg'in sözlerini aktarmayı burada kesen Abdurrahman Şeref Efendi akabinde Musşeg'in olayların çıkmasına sebep olmak için neler yaptığını anlatır. Şeref Efendi'nin belirttiğine göre Musşeg köy köy dolaşarak Ermeni ahaliyi teyakkuz haline getirmiş ve her ihtimale karşı silahlanmalarını tembih etmiştir. Musşeg'in telkin ve yalanları sayesinde tüm Ermeniler silahlanıp Türklerin her an gerçekleşecek olan saldırılarına karşı kendileri korumak için hazır hale gelmişlerdir. Akabinde sağlam delillerle Musşeg'in iddialarını çürüten vak'anüvisin değindiği bir konu olaylar sırasında ölen kişilerin miktarıdır. Kendisinin ifadesine göre tüm resmi raporlar, tahkikat sonuçları Müslüman ve Ermeni her iki taraftan toplam ölen miktarını yedi bin civarında gösterirken, Musşeg'in sadece Ermenilerden ölenlerin miktarını otuz bin olarak vermesi tamamen hilaf-ı hakikattir. Bu iddia bile Muleğ'in Müslümanlara karşı duyduğu garez ve nefretin bir ispatıdır.⁶³ Daha sonra Adana Valisi Cevad Bey'in olaylar hakkındaki sözlerine yer veren Abdurrahman Şeref Efendi olaylar hakkında ayrıntılar vermeye devam eder. Vak'anüvise göre olayların en büyük sebebi Episkopos Musşeg'dir. Çünkü Musşeg olaylardan aylar önceden beri Adana'da vilayetinde, köy köy, şehir gezerek Ermeni halkına hükümet emirlerine uymamalarını, vergi vermemelerini, silahlanmalarını telkin etmiş ve Ermenileri gün be gün isyana hazırlamıştır. İsyanın hazırlık aşaması

61 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 74.

62 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 73-75.

63 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 76.

addedebilecek ilk olay Mart'ın son haftasında yaşanmıştır. İki Müslüman gencin bir Ermeni tarafından revolver ile ateş edilerek yaralanması ve yaralılarından birinin birkaç gün sonra vefat etmesi ve katilin her türlü aramaya rağmen elde edilememesi, onun Ermeniler tarafından saklandığına ve korunduğuna yorulur. Paskalya günü yine Ermeniler tarafından silah atılır ancak hükümet kilise civarında devriye gezdirerek herhangi bir olayın çıkmasına mani olur.⁶⁴

Nisan'ın birinci Çarşamba günü Ermeni esnafının sabah açmış oldukları dükkanlarını kapamakta oldukları ve bunlara bakarak Müslüman esnafının da aynı harekette bulunduğu haberinin alınması üzerine kanaat önderleri ve vali çarşıya gelerek esnafa dükkanlarını açmalarını tembih eder. Valinin hükümet binasına avdet ettiği sırada çarşıdan silah sesleri duyulur. Olaylardan sonra jandarma ve polis kumandanlığınca yürütülen tahkikatlar neticesinde o gece çarşıdan geçen bir arabada iki Ermeninin yanında bir deste martini silahı ve çokça cephaneye ele geçirildiği ve aynı anda Ermeni mahallesinden körü tarafında doğru hızla koşan bir Ermeninin elindeki silahla Müslümanların din ve imanına küfrederek ateş ettiği saptanmıştır. Bunlar olurken eski vilayet tercümanı Avedis Sisliyan'ın evinden ateş açılması sonucu Çerkez Mehmet adından birinin öldürülmesi neticesinde isyanın aynı anda birkaç yerde başladığı anlaşılmıştır. Hükümetin elinde tüm vilayet genelinde dört yüz elli civarında asker bulunduğu olaylar bastırılmamış ve üç gün boyunca devam etmiştir. Üç gün süren olaylar Adana vilayetine bağlı diğer mülhakata da sıçramış ve her iki taraf birini katletmiştir. Nisan'ın on ikinci günü ikinci bir vaka daha yaşanmıştır. Bekçi merkezinde ve Salcılar'da birer askerin Ermeniler tarafından öldürülmesi, kale önündeki kahvehanelerde oturan Müslümanlar üzerine Ermenilerce ateş edilmesi ve yine o zaman istasyondaki asker karakoluna bir Ermeni tarafından revolver ile ateş edilmesi ve bundan başka Ermeni mahallesi olan Koca Sakız taraflarından gelen sekiz on Ermeni gencinin şehrin göbeğinde Kemer Altı Camii'nde bulunan nöbetçi askerlere beş altı el ateş etmesi olayların başlamasına sebep olmuştur. Bu ateş açmalar neticesinde ikisi asker olmak üzere altı kişi hayatını kaybetmiştir.

Hükümetin elinde tüm vilayet genelinde dört yüz elli civarında asker bulunduğu olaylar bastırılmamış ve üç gün boyunca devam etmiştir. Üç gün süren olaylar Adana vilayetine bağlı diğer mülhakata da sıçramış ve her iki taraf birini katletmiştir.

Her iki olay esnasında çıkan yangınlarda Ermeni evlerinde müthiş bombalar patlamış ve olaylardan sonra yapılan aramalarda Ermeni evlerinde birçok

64 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 82.

bomba ve dinamit, Ermenistan arma ve bayrakları, silahlı fedai resimleri ile mavzer ve tüfekler ele geçirilmiştir. Hatta dört yolda su borusundan imal edilmiş savaş topları dahi bulunmuştur.⁶⁵

1909 senesinde yaşanan birinci ve ikinci Adana vakalarını bu şekilde anlatan Abdurrahman Şeref Efendi eserinde ilgili bölümün sonuna meclis tarafından oluşturulan araştırma komisyonun hazırladığı soruşturma raporu ile yerel hükümet yetkililerince hazırlanan tahkikat raporlarını da eklemeyi ihmal etmiyor.⁶⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin resmi tarihçileri olan vak'anüvislerin yazdığı eserler, yani kronikler Osmanlı tarihi açısından ilk elden bilgiler vermeleri ve çoğunlukla olayların yaşandığı dönemde kaleme alınmış olmaları bakımından son derece önemlidirler. Bu eserlerde on dokuzuncu yüzyıla kadar devletin sadık tebaası olan Ermenilerle alakalı pek çok olaya yer verilmiştir. Bu olaylar sosyal ve adli meseleler olabildikleri gibi, Ermenilerle ilgili ve son derece önemli siyasi olaylar da vak'anüvis eserlerde zikredilmiştir. Örneğin Ahmet Cevdet Paşanın tarihinde Zeytun olayları ve Ermenilerde en yüksek ruhani makam olan katağigosluğun nasıl ortaya çıktığı hakkında detaylı bilgiler vardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'inde ise Ermenilerin ve Ermeni isminin kökeni hakkında dahi önemli bilgiler mevcuttur. Aynı şekilde 18. Yüzyılın sonunda neredeyse milletler arası bir haline gelen Ermenilerin Katolik mezhebine geçişleri, Ermeni patriklerin bunu engellemede akim kalmaları ve bundan dolayı sık sık patrik değişimi, Katolik Ermenilerin İstanbul'dan sürülmesi hadiseleri Tarih-i Cevdet'te detaylı bir şekilde anlatılan konulardandır. Bu bilgiler bize Ermenilerde mezhep değiştirme hadisesinin on sekizinci yüzyılın sonundanberi var olduğunu ve devletin başını oldukça ağrıttığını gösteriyor. Devletin bu hadise karşısında aldığı tavır ve başvurduğu çözüm yöntemi yine Tarih-i Cevdet'te görülebilir.

Sondan bir önceki vak'anüvis olan Ahmed Lûtfi Efendi tarihin de Ermenilerin Katolikliğe geçmesi meselesi ile Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki çekişme kendine sıkça yer bulur. Bu eserde Ermenilerle ilgili dikkat çekici bir diğer hadis sık sık değişen Ermeni patrikleridir. Ancak bu eserde diğer eserlerden farklı olarak çok ilginç bir olaya da değinilir. Konu İstanbul-Beyoğlu'da bulunan Pangaltı Ermeni mezarlığı ile alakalıdır. Va'kanüvisin anlattığına göre bu yıl bu mezarlığın hükümete terk edilmesini ister. Ancak

65 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 73-75.

66 Kodaman-Ünal, a.g.e., s. 86, 104, 116

bazı Ermenilerin Cuma günü takdim ettikleri arzuhal üzerine mezarlığa dokunulmaz. Ancak burada Müslümanlara da ait mezarlar vardır ve daha önce de Müslümanlar mezarlarına tecavüz edildiği gerekçesiyle Babiali'ye şikayette bulunmuşlardır. Fakat daha sonra bu şikayette bulunan Müslümanlarının bazılarının tutuklanması veya hapsedilmesi üzerine onların bu girişimi akim kalır. Lûtfi Efendi'nin ifadesiyle “*Mekabir-i islamiyye ahali-yi gayr-i müslimeye me'va olup gider*”.

Son Osmanlı vak'anüvisi devlet ve fikir adamı Abdurrahman Şeref Efendi'nin tarihinde 1909 yılı Nisan ayında vukuu bulan Adana Ermeni olayları oldukça geniş bir yer tutar. Öyleki, son vak'anüvis, olayları anlatırken sadece ifadelerini aktarmaz, kendi ifadesiyle yaşananları tarafsızca aktarabilmek için hem olayların ardından Adana'daki hükümet yetkililerinin hazırlamış olduğu zabıt tutanaklarını, hem de hükümet tarafından Adana'ya gönderilen araştırma komisyonunun raporlarını eserlerinde tam metin olarak verir. Bununla da yetinmeyen Abdurrahman Şeref Efendi olaylar hakkında dönemin Adana valisi Cevad Bey'in soruşturma komisyonuna sunduğu ifadesi verirken, Ermenilerin tarafının da olaylar hakkındaki görüşlerine de eserinde yer vermek için olaylar sırasında Adana'daki Ermenilerin ruhani lideri olan Piskopos Muşeg'in 1910 yılında yani olaylardan bir yıl sonra yayımladığı “Adana Katliamı” adlı eserinden de alıntılar yapar. Abdurrahman Şeref Efendi Adana olayları hakkında verdiği bilgilerle, Taşnak ve Hınçak çetelerinin Adana'da nasıl örgütlendiğini, burada Kilikya Ermeni Devleti'ni tekrar canlandırmak isteyen Ermeni komitecilerin burada Ermeni nüfusunu arttırmak için civar vilayetlerden buraya Ermeni göç ettirdiğini ve genel isyan için aylar boyunca silah temin edip talim yaptıklarını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz., Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anivis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.

Beydilli Kemal, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, Haz. M.Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara, 2003, s., 947.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara, 1991.

Episkopos Müşeğ, *Աստվածային Չարիքը (Adanayi Çartı; Adana Katliamı)*, Boston, 1910.

Kelekyan Diran, *Kaza Artin*, Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası, Beşinci Sene, No: 26 ve No:27.

Kütükoğlu Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014.

Mrd. Mouchegh, *Les Vêpres Ciliciennes*, Alexandrie, 1909.

Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, 2007.

Son Vak'anivis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, Haz., Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK yay., Ankara, 1996.

Şem'dani Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it Tevârih*, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Edeb. Fak. Yay., İstanbul, 1976.

TDVA, 7, 2 ve 1. Ciltler.

Makaleler

Aktepe Münir, “Vak’anüvis Ahmed Lütü Efendi ve Tarihin Hakkında Bazı Bilgiler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul, 1981.

Demiryürek Mehmet, “Biyografi Yazarı Olarak Abdurrhama Şeref Efendi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2003.

Doğan İsmail, “Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1, Ankara 1996.

Karabacak Esra, “Ahmet Cevdet Paşa’nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine”, *Turkish Studies*, cilt 7, sayı, 2, Ankara, 2012.

Keskiöglü Osman, “Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1966.cilt 14, sayı, 1.

Kütükoğlu Bekir, “Tarihçi Cevdet Paşa”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Mekezi Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, 27-28 Mayıs 1985, İstanbul 1986.

İnternet Kaynakları

“Cabi Ömer” *Historians of the Ottoman Empire*,
<https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/cabi-omer> Erişim tarihi
22/03/2017.

MONDROS MÜTAREKESİNDEN 1920'YE KADAR KARS VE ÇEVRESİNDE ERMENİLERİN GASP ETTİĞİ MALLAR

(THE PROPERTIES SEIZED BY THE ARMENIANS IN KARS AND THE
SURROUNDINGS AS OF THE ARMISTICE OF MUDROS UNTIL 1920)

Yrd. Doç. Dr. Arzu BOY

Kafkas Üniversitesi,
Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenliği Bölümü
Sosyal Bilgiler ABD
arzunar@hotmail.com

Öz: 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Devletinin yenilmesiyle Kars ve çevresi Rus hakimiyetine geçti. 1917 Ekim ihtilaliyle Rus birliklerinin Anadolu'dan geri çekilmesiyle 3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Elviye-i Selâse kapsamında Kars Osmanlı Devletine bırakıldı. Bölge halkı Brest Litovsk Antlaşması'yla Ermenilerin daha önce yaptıkları saldırıların son bulacağı umudunu taşımışlardır. Fakat Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla imzalanan Mondros Mütarekesinin akabinde bölgede Ermeni yağma hareketleri ve saldırıları tekrar başladı. Kars ve çevresinde Ermenilerin saldırıları esnasında çok sayıda köy tahrip edilerek bölge halkının malları gasp edilmiştir. Ermenilerin gasp faaliyetleri Milli Mücadelenin Doğu Cephesinde meydana gelen askeri harekâta kadar devam etmiştir. Türk birliklerinin ileri harekâtı sonucunda 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapılmıştır. Ermenilerin gasp ve yağma hareketleri bu anlaşmayla son bulmuştur. Çalışmada Ermenilerin Kars ve çevresinde gasp ettikleri mal miktarları üzerinde durulmuştur. Konunun aydınlatılması için arşiv belgeleri ve yazılı kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Yağma, Kars, Gümrü Antlaşması, Gasp Etmek

Abstract: With the defeat of the Ottoman Empire in the Russo-Turkish War (1877-1878), Russia claimed the province of Kars and the surrounding areas. When the Russian army retreated from Anatolia in the aftermath of the October Revolution in 1917, the Treaty of Brest-Litovsk was signed on 3 March 1918. According to this treaty, Kars remained under Ottoman control. The residents living in the province hoped that the attacks by Armenian militant groups would come to an end with the Treaty of Brest-Litovsk. However, the plunder and attacks by the Armenian resurged following the Armistice of Mudros signed as a result of the defeat of the Ottoman Empire in World War I. During the attacks in the province of Kars and the surroundings, several villages were destroyed and the properties

of the residents were seized. The seizure of residents' property by Armenian militant groups continued until the military operation in the Eastern Front of the Turkish War of Independence. As a result of the forward operation of the Turkish army, the Treaty of Alexandropol was signed on 2 December 1920 which gave an end to the plunder and attacks made by the Armenian. In this study, the amount of the property seized by the Armenians in the province of Kars and the surroundings is examined. In order to shed light on the subject, archive documents and written resources were used.

Keywords: *Armenian, plunder, Kars, Treaty of Alexandropol, seizure*

Giriş

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Devletinin yenilmesiyle birlikte Elviye-i Selâse kapsamında Kars, kırk yıl boyunca Rus yönetiminde kalmıştır. Rusya da çıkan 1917 Ekim ihtilali ile Rus birlikleri Elviye-i Selâse'den geri çekilirken 3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşmayla birlikte Kars, Osmanlı Devleti toprağı haline geldi.¹ Brest Litovsk Antlaşmasının konuyla ilgili olan IV. maddesi şu şekildedir:

Rusya, Doğu Anadolu vilayetlerinin boşaltılması ve Osmanlı Devletine düzgün bir şekilde geri verilmesi için bütün gücünü kullanacaktır. Ardahan, Kars ve Batum sancakları vakit geçirmeksizin Rus askerleri tarafından boşaltılacaktır.² Rusya Hükümeti, bahsi geçen sancakların, amme hakları ve devletlerarası hakları bakımından kazanacakları yeni duruma karışmayacak ve özellikle bunların halklarını, yeni durumu komşu hükümetler ve ön planda Osmanlı Devleti ile anlaşarak saptamaları konusunda serbest bırakacaklardır.³

Brest Litovsk Antlaşmasının IV. maddesinin bu şekilde olmasına rağmen Kars'ta yaşanan olaylar böyle değildi. Rus birliklerinin geri çekilmesiyle yerlerine geçen Ermeni birlikleri Kars ve çevresinde katliama ve halkın mallarını yağmalamaya başlamışlardır. Katliam ve yağmalama olayları sonucunda Türk birlikleri 30 Martta harekete geçti. 3 Nisan'da Ardahan, 6 Nisan'da Sarıkamış, 8 Nisan'da Kağızman, 14 Nisan'da Batum, 25 Nisan'da Kars, Ermeni katliam ve yağmalamalarından kurtarılmıştır.⁴

Türk ordusu, Kars ve çevresini ele geçirdikten sonra Bakü'ye kadar ilerleyişine devam etti. Doğudaki bu ilerleyiş ve başarı Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu savaştan zaferle ayrılması için yeterli olmamıştır. Güneydeki birliklerin yenilgisi üzerine Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kaldı.⁵ Mütarekenin XI. maddesi bölgedeki Türk birliklerinin geri çekilmesini gerekli kılıyordu. Bölgede bulunan IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Kars ve çevresini boşaltmak istemediği için 7 Ocak 1919'da İngiliz Generali Forestier Walker ile yaptığı konuşmada Türk birliklerinin geri çekilişini geciktirmek için yollar aramasına rağmen Walker, bölgenin 25 Ocak

1 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara 2011, s. 384.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1996, s. 527.

3 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 527.

4 Esin Dayı, "Elviye-i Selâse (Kars Ardahan Batum) de Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2004, s. 245-261.

5 Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, TTK 1995, s. 7.

1919'a kadar boşaltılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Yakup Şevki Paşa durumu kabullenmek zorunda kaldı.⁶

IX. Ordu Mondros Mütarekesinin XI. maddesine binaen geri çekilince Kars ve çevresinde Müslüman halka yönelik Ermeni saldırıları başladı. Kars, Ardahan, Batum'da bulunan Türk halkı kendi başlarının çaresine bakmaya başlamışlardır.⁷

30 Ekim 1918'de Türk birlikleri geri çekildikten sonra başlayan Ermeni saldırılarına son vermek amacıyla 5 Kasım 1918'de "Kars İslam Şurası" kuruldu. Şura, Türkiye'nin kuzeydoğusunda 36.000 km²'lik bir alanda faaliyet göstermekteydi.⁸ Bölgede birlik ve beraberliği temin etmek amacıyla kuruldu. Bu durum İngiliz ve Ermenilerin hoşuna gitmedi. İngilizler, İslam Şurası'ndan Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesini istemişlerdi. "Kars Milli İslam Şurası", İngiliz isteklerine kesinlikle onay vermemiştir.⁹ 15 Kasım ve 30 Kasım'da yapılan kongrelerin ardından 17/18 Ocak 1919'da büyük kongre yapıldı. Bu kongrede "Kars İslam Şurası" adı "Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti" olarak değiştirildi.¹⁰

Kars ve çevresindeki milli teşkilatlanmayı fazla önemsemeyen İngilizler, Hükümet kurulduktan sonra tepki göstermeye başladılar. İngilizler, 30 Nisan 1919'da General Garganof idare ve kumandasındaki Ermenileri hükümetin varlığına rağmen Kars'a getirdiler. İngilizler bu davranışıyla bölgenin idaresini Ermenilere devretmek niyetinde olduklarını açıkça ortaya koymuşlardı. İngilizlerin bu davranışına karşılık hükümet askeri bir birlik oluşturmaya karar verdi. Hükümetin bu kararı Türkiye'deki İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Milne'nin tepkisine neden oldu. General Milne, 6 Şubat 1919'da İngiliz Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda; hükümetin yola getirilmesi için bir kuvvet gösterisinde bulunulmasının gerekliliğine dikkat çekti. Kars Askeri Valisi Albay Temperley de hükümete karşı olumsuz bir tutum içerisindeydi. Temperley, hükümete on iki maddelik bir nota vererek Ermenilerin lehine tavizler istemesiyle birlikte İngiliz ve hükümet ilişkileri gerilmiştir.¹¹ Ardından

6 Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997, s. 78.

7 Fahrettin Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler*, TTK, Ankara 1985, s. 113.

8 Şenol Kantarcı, "Kars'ta Türklere Yönelik Ermeni Katliamı; Kalo/Derecik Köyü Mezar Kazısı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.18, 2005, s. 221-231.

9 Kırzioğlu, *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul 1943, s. 44.

10 Kırzioğlu, *Milli Mücadele'de Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul 1960, s. 12.

11 Selçuk Ural, "Yakınçağ'da Kars", *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, (Hz. Filiz Özdem), YKY, İstanbul 2006, s. 107-124

İngilizler, Aras boyunda büyük Ermenistan'ın kurulacağını açıkladılar. 13 Nisan 1919'de ise asayışı temin edemediğini ileri sürerek "Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni" dağıttılar.¹²

1.Ermenilerin 1919'da Yaptıkları Yağma Faaliyetleri

3 Mart 1918'de Brest Litovsk Anlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya binaen Rus birliklerinin geri çekilmesi üzerine Kars ve çevresinde beklenen barış ve huzur ortamı bir türlü gelmemişti. Rusların geri çekilmesiyle yerlerine geçen Ermeniler, saldırı ve zulümlerine devam ediyordu. Bu tarihten sonra Ermenilerin arkasındaki güç değişmiştir. Rusya'da çıkan ekim ihtilalinden önce Anadolu Ermenileri üzerinde daha çok Rusya etkiliyken ihtilalin ardından daha çok İngilizler, Ermenilerin hamisi rolünü üstlendi.

"Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti"nin 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından yıkılmasından sonra Ermenilerin yaptığı yağma hareketleri bütün şiddetiyle devam etti. İngiliz destekli faaliyet gösteren Ermeni Generali Osebyan ve askerleri tarafından hükümetin üyeleri tutuklandı. Hükümet askerlerinden yüz kişi işkence ve zulümle öldürüldü. Ayrıca hükümet temsilcilerinin evleri müsadere edilerek malları yağma edildi.¹³ Hükümet üyelerinden Kömürlü (Gümrülü) Yusuf Beyin tüccar olan babasının beş yüz adet halısını gasp ettiler. Gasp edilen halılar bir milyon lira değerindeydi.¹⁴

Aynı günlerde Fırıncı Mustafa Ağa öldürülerek eşyaları yağma edilmiş, fırıncı Mehmet oğlu Hasan'ın yedi yüz adet Osmanlı lirası, iki bin adet nakit parası Vali Muavini Çalkonpan ile ceza reisi tarafından tehditle gasp olunmuştur.

25 Ocak 1919'da Kars'ın ileri gelenleri Erzurum Ordu Komutanlığı'na başvurarak, Ermenilerin çoluk çocuk demeden İslam ahalisini katlettikten sonra mallarına el koyduklarını dile getirmişlerdir.¹⁵

12 Kırzioğlu, *Kars*, s.44; Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler*, s. 138

13 Şura mümessillerinden İbrahim, Hasan Aziz, Mamilof, Musa Bey, Kömürlü Yusuf Bey, Muhlis Efendi ve Rus milletinden Raçinski, Camişof, Kağızman Ali Bey, Revanlı Mehmed Bey, Hüseyin Ağa, Ahmet Efendi bir gecede yakalanmış, evlerine girilerek evleri müsadere edilerek yağmalanmıştır. (Kâzım Karabekir, *1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi*, Emre Yayınları, İstanbul 2000, s. 109).

14 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, Ankara 1997, s. 121.

15 Yılmaz Karadeniz, Hidayet Kara, "Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 60, 2014, s. 1-13.

1919'un Haziran ayında Kars'a bağlı Hacı Halil Köyü, Sebt oğlu Murad nazik önderliğindeki beş yüz Ermeni tarafından basılarak köy halkının sekiz bin koyunu, beş yüz sığırı, iki yüz bin lira nakit paraları ve kıymetli eşyaları alınmıştır. Küçük Yusuf, Hacı Mehmet Köyü, Satu Köyü, Ala Köyü, Ağadede köylerine saldırıda bulunarak iki bin koyun ve sığırı gasp ederek Kars'a götürmüşlerdir.¹⁶ Bu yağma faaliyetleri Vali Garganof ve Osebyan'ın emriyle olmuştur.

“Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti”nin Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'in zevcesi Zühre Hanım'ın kıyafet ve süs eşyaları hatta evindeki tarak, çarşaflara kadar Ermeniler tarafından ele geçirilmiştir. Yine haziran ayı içerisinde Mescitli Köyü'ne saldırarak dört koyun iki bin sığır iki yüz liralık ev eşyasını almışlardır. Sarıkamış Kaymakamı Bekir Bey'in evini tahrip ederek üç bin koyununu, beş yüz sığır ve iki yüz liralık ev eşyasını almışlardır.

05 Temmuz 1919'da Kağızman'dan Kars'a giden Arslan Bey ve zevcesi, yanlarındaki iki arkadaşı Ermeniler tarafından öldürüldü. Kağızman halkı aynı durumun kendi başlarına gelmesinden çekindiği için bütün eşya ve mallarını bırakarak dağlara kaçmışlardır. Bunların bıraktığı eşya ve mallar Ermeniler tarafından yağma edilmiştir.¹⁷

13 Temmuz 1919'da XV. Kolordu Komutanlığına yazılan yazıda Karaorgan'da İslam muhacirlerinin 90 inek, 6 at, 200 kile zahire, mevcut para ve yiyeceklerinin Ermeniler tarafından alındığı belirtilmiştir.¹⁸ Aynı raporda Ermenilerin tekâlif-i harbiyye adı altında Müslümanların her türlü eşyalarını topladıkları yazılıdır.

Kars Sarıkamış arasındaki coğrafyada iki yüz kadar Ermeni, İngiliz kıyafetlerini giyerek bölgede propaganda yaparak yağmada bulunmuşlardır. 10 Eylül 1919'da Ermeni güçleri Karaorgan'ın 20-25 km kuzeydoğusunda Zâkim, Güreşken, Çermik köylerine saldırmışlar ve ahaliyi yağma ederek eşyalarını ve beş yüz kadar hayvanlarını almışlardır.¹⁹

Ermeniler Ekim 1919'un başlarında Kars'ta Eflâtun adında birisinin evine girerek on bin manatlık eşyasını almışlardır. Bayrampaşa Mahallesiinde bir

16 Karabekir, *1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi*, s.109; Yılmaz Karadeniz, Hidayet Kara, “Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.60,2014, s. 1-13.

17 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s. 6.

18 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s. 20.

19 BOA. HR.SYS. 2878.00001.006; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Ankara 2001, s. 746.

Müslüman'ın evine girerek mal ve eşyalarını aldıktan sonra kendisini öldürmüşlerdir.²⁰

Kars ve çevresinde yaşanan bu olayların ardından bölgede bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Temmuz 1919'da Zivin'de bulunan Yarbay Rawlinson'a gönderdiği raporda Ermenilerin Kars'ta yaptıklarını görmesi için Sarıkamış'a gelmesini istemiştir. Rawlinson Sarıkamış'a geldiğinde Ermeni zulmünü yakından görerek doğrulamıştır.²¹ Ayrıca raporda Ermenilerin Kurudere civarında dört yüz kırk hayvanı alıp götürdükleri de yazılıdır.²²

Ermeniler birçok kişiyi acımasızca katletmişlerdir. Bu can pazarından bir şekilde sağ çıkanlar ya yakınlarını kaybetmişler ya da malları Ermeniler tarafından yağmalanmıştır. Hayatta kalabilenler yaşamlarına kaldıkları yerden devam edemeyecek duruma gelmişlerdir. Bütün bunları umursamayan Ermeniler Ağustos 1919'da yağmalamalarına bütün hızıyla devam etmişlerdir.

02 Ağustos 1919'da Kars'tan XV. Kolordu Kumandanlığına gönderilen raporda Ermenilerin asker götürerek, Berdik Köyünden doksan üç öküz, otuz inek, elli koyun, Kala Köyünden dört yüz öküz, on koyun ile çorap ağına kadar bütün eşyalarını aldıkları yazılıdır. Şüregel Kineli, Karakaş köylerinin de hayvanları ellerinden alınmıştır.²³

Kars ve çevresinde yaşanan bu olayların ardından bölgede bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Temmuz 1919'da Zivin'de bulunan Yarbay Rawlinson'a gönderdiği raporda Ermenilerin Kars'ta yaptıklarını görmesi için Sarıkamış'a gelmesini istemiştir.

Kars ve çevresinde yapılan yağmalama ve talanın üzerine İtilaf devletleri General Harbord nezdinde Amerikalı tetkik heyetini Türkiye'ye göndermiştir. General Erzurum'a geldiğinde "Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümetinin" Hariciye Nazırı Fahrettin Bey de orada bulunuyordu. Fahrettin Bey, Generalle konuştuğu esnada Kars'ta Ermenilerin yağma ve talanları esnasında halkın bütün hayvan, yiyecek ve eşyalarının ellerinden alındığını ifade etmiştir.²⁴

20 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Ermeniler tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, s. 749.

21 BOA. HR.SYS.02877.00025.005; Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 157.

22 BOA. HR.SYS.02877.00025.003; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi II, 1919*, Ankara 1995, s. 28.

23 BOA.HR.SYS.2877.66.1; BOA.HR.SYS.2877.66.2.

24 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 270.

2. Ermenilerin 1920’de Yaptığı Yağma Faaliyetleri

1919’un aralık ve 1920’nin ocak aylarında General Osebyan kumandasındaki çeteler, Kars çevresinde bulunan Karapınar, Çamurlu, Akkerem, Gölbaşı, Yurdik, İyneli, Kızılçakmak köylerine saldırarak yüzlerce masum insanı öldürmüşlerdir. İki bin koyun, sığır, yüz bin liralık halı, ev eşyası ve kıymetli eşyaları götürmüşlerdir.²⁵

30 Ocak 1920’de Ermeni komutanı tarafından Zaruşad ahalisine gönderilen tehditnamede Ermenilerin amaçları açık bir şekilde ortaya koyulmuştur. Tehditnamede; Ermenilerin bölgedeki hâkimiyeti kabul edilmezse Türk halkının evlerinin yıkılacağı ve mallarının yağma edileceği ifade edilmiştir.²⁶

Ermeniler 1920’nin ocak ve şubat aylarında Akbaba, Çıldır, Zaruşad ve Göle’ye yaptıkları saldırılar Ermenilerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Ermeniler bu saldırılar esnasında her sıkışıkça Ermeni ve İngilizlerden oluşan heyetleri devreye sokmuşlardır.

26 Ocak 1920’de Ermeni kumandanlarından Baratof ve Mazmanof’un başında bulunduğu Ermeni askerleri, Şüregel nahiyesinin Ata karyesinden kırk, Aynalıktan altmış, Karataş’tan yetmiş, Gölvirandan elli, Kepenekten seksen, İlanlıdan kırk, Ağüzüm’den yetmiş, İstağan’dan otuz, Aralık’tan otuz, Karakilise’den otuz beş, Molla Musa’dan yüz, Pahoğlu’ndan elli, Vartanlı’dan yüz, Okçuoğlu’ndan yüz elli, Bicer’den otuz, Ergene’den kırk, İncedere’den otuz, Sorkos’tan yüz, Şahnalar’dan iki yüz yirmi, Karacan’dan iki yüz, Söğütlü’den on sekiz, Geçid’den otuz, Hacıpir’den otuz, Küçük Timeli’den altmış, Akbulak’tan otuz, Kara Memed’den yirmi, Küçük Kızıltaş’tan yirmi, Büyük Kızıltaş’tan yüz, Çakmak’tan otuz, Mağaracık’tan yüz, Karahaçlı’dan yüz elli, İslam hanesini tahrip ederek eşyaları yağma edilmiştir.²⁷ Zaruşad kazasının birçok köyü de Ermeniler tarafından tahrip edilerek sekiz bin koyuna el koyulmuştur.

Ermeni mezaliminin dayanılmaz bir hal alması üzerine Kâzım Karabekir, Ermeni Cumhuriyeti Askeri Komutanlığına 21 Mart 1920’de bir mektup göndermiştir. Mektupta, Ermenilerin bölgedeki Müslümanlardan aldığı eşya ve malların iade ve zararların tazmin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁸ Fakat sonuç alınamamış, Ermeni yağma ve saldırıları devam etmiştir.

25 Karabekir, *1917-1920 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezalimi*, s. 109.

26 Karabekir, *1917-1920 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezalimi*, s. 116.

27 Köy isimleri alıntı yapılan kaynaktaki gibi yazılmıştır. (Karabekir, *1917-1920 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezalimi*, s. 125).

28 Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 129.

Mondros Mütarekesinden 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Ermenilerin Gasp Ettiği Mallar

16 Mart 1920'de Erzurum'da Miralay Kâzım'ın XV. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta Şüregel Çıldır ve Zaruşad'a gelen İngiliz yüzbaşı ile Amerikalı miralayın Müslümanlara yönelik Ermeni zulümlerinin tekrarlanmayacağı konusunda teminat vermelerine rağmen Ermeniler, adı geçen yerlere baskınlar yaparak halkın on beş bin koyununu çaldıkları yazılıdır.²⁹ 22 Mart 1920'de XV. Kolordu Kumandanlığına gönderilen telgrafta; Ermenilerin Ani, Şüregel ve Ağbaba taraflarında otuz üç İslam köyünü tahrip ettikleri ve halkın mallarını yağmaladıkları yazılıdır.³⁰ Ermenilerin tahrip ettiği köylerden yağmaladıkları mallar aşağıda verilmiştir.

Ermenilerin Kars ve Çevresindeki Köylerde Yağmaladıkları Mallar

Köyler	Rus Şilisi	Manat	Osmanlı Altını	Öküz	Araba	Zahire ³¹	Re's esb ³²	Koyun	Sığır	Camuş	Kilim
Çullu	-	-	-	-	30	4000	15	2375	225	140	-
Sinemoglu	-	-	-	-	-	1000	50	2500	830	-	-
Lalavarginis	-	-	-	-	-	2000	20	500	350	-	-
Lağustan	-	-	-	49	-	2580	20	1400	700	150	3000
Harabe Altunbulak	-	-	-	-	—	3000	30	3000	400	-	-
Karatavuk	-	-	-	20	-	3050	15			-	-
Çardaklı	100	100000	500	-	-	-	35	600	500	-	200
Şeki	-	-	-	100	-	5000	150	4000	960	-	2000
Gülistan	50	Gümüş Kılıç 8	-	60	-	1753	20	1500	600	-	100
Toptaş, Kelpekor	-	-	-	-	-		200	3000	1000	-	-
Toplam	150	100000	500	329	30	22383	555	18875	5600	290	3000

29 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s.101; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Ermeniler tarafından yapılan Katliam Belgeleri II*, s. 785.

30 BOA. HR.SYS.2878.00020.009.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s. 114.

31 Gerektiği zaman harcanmak üzere anbarda saklanan hububat, yiyecek. (Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002, s. 1165.

32 Re's: Baş kafa. Burada tane manasında kullanılmıştır. Esb: At, beygir. (Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 231.

Tabloda görüldüğü gibi köylerde yaşayan halkın elinde üç ayrı para birimi bulunmaktadır. Bunlar Rus şilisi, manat, Osmanlı altınıdır. En fazla zahire ve koyun Şeki Köyünden gasp edilmiştir. Ayrıca Çardaklı Köyünden gasp edilen yüz bin manat dikkat çekicidir.

1920'nin Nisan ayında General Osebyan ve Vali Garganof, alay kumandanı Mirmanof'un emriyle Osmanlı muhaciri Ermenileri Sarıkamış köylerine iskâna başladılar. Köylere yerleşen Ermeniler köyleri tahrip ederek pek çok mal ve eşyayı gasp etmişlerdir. Yine Karargan nahiyesi civarında Zek karyesi ahalisi Kars'a gönderilmiş ve Kars ile Sarıkamış arasında ahalinin araba, eşya ve hayvanları gasp edilmiştir.

1920'nin Nisan ayında General Osebyan ve Vali Garganof, alay kumandanı Mirmanof'un emriyle Osmanlı muhaciri Ermenileri Sarıkamış köylerine iskâna başladılar. Köylere yerleşen Ermeniler köyleri tahrip ederek pek çok mal ve eşyayı gasp etmişlerdir.

Ermeniler aynı ay Kars ve çevresindeki birçok köyde yağma yapmışlardır. Bu köyler aşağıda verilmiştir.³³

1920'nin Nisan Ayında Kars'a Bağlı köylerden Gasp Ettikleri Mallar

Köy İsimleri	Sığır	Koyun	Zahire	Ev Eşyası
Sübhanazad	100	-	500.000	10000
Yukarı Kotanlı	150	-	7000	7000
Karahamza	500	4	15000	50.000
Oluklu, Tuzluca Akyar	-	-	200	50.000
İğdır, Karaçayır, Akpınar	600	-	15000	50.000
Alisofu, Cavlak	400	100	800.000	15.000
Kırkpınar	500	1300	-	50.000
Karganaz, Sipkor	300	200	10000	50.000
Bölükbaş, Katranlı, Laloğlu	1000	1200	15000	10.0000
Salut Boyalı	500	1000	10000	50.000
Asbuva	200	100	2000	50.000
Kalabaş	380	1300	-	50.000
Gülantep	700	4000	30.000	-
Alakilise	400	1500	8000	600000

33 BOA. HR.SYS.2878. 00030.001; BOA. HR.SYS.2878. 00030.002; BOA. HR.SYS.2878. 00030.003; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s. 129.

Tabloya bakıldığında köy halkının mal ve eşyalarının büyük oranda gasp edilmiş olduğu gözlenmektedir. Bazı köylerde gasp edilen mallar tam olarak tespit edilemediği için iki üç köy birden verilmiştir. Gasp edilen malların tam olarak tespit edildiği köyler ise tek verilmiştir. Sığır sayısına bakıldığında Gülanterp köyü en fazla sığırın gasp edildiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Alakilise Köyü en fazla koyunun gasp edildiği yerdir. En fazla zahire Sübhanazad Köyünden, en fazla ev eşyası ise Alakilise Köyünden gasp edilmiştir. Bölgede bulunan Ermeni birlikleri giyinme, yeme içme gibi her türlü ihtiyaçlarını büyük olasılıkla civar köylerden yağma yoluyla sağlamaktaydılar.

19 Mayıs 1920'de ise Ermeniler, Sarıkamış'ta iki beyanname yayınlamışlardır. Bu beyannamede Ermeniler, Ermenistan'daki hükümetin köylü Sovyet hükümetinin eline geçtiğini bölgede her türlü kötülüğü yapanların harp-i inkılâp mahkemesine verileceğini, Taşnaksütyun komitesinin mahvolduğunu söyleyerek halkın elinden silahları toplamışlardır. Fakat söyledikleriyle yaptıkları birbirini tutmamıştır. Silah toplama görüntüsü altında öldürme ve yağmalama hareketlerini arttırmışlardır.

25 Mayıs 1920'de Erzurum da fırkalara ve kolordulara gönderilen telgrafa göre; Ermeniler, Kars'ın Çakmak Köyünden üç milyon manat ve iki yüz at istemişlerdir. Köy halkı istediklerini vermeyince köyü tahrip ederek halkın eşyasını gasp ve yağma etmişlerdir. Ayrıca telgrafta Müslümanların Ermeni zulmü altında ezildikleri dile getirilerek, kurtarılmalarını ifade etmişlerdir.³⁴

Yine aynı telgrafta Yukarı Kotanlı, Aşağı Kotanlı, Oluklu, Kemerli, Tuzluca (Böcüklü), Sübhanazad gibi Kars civarında yirmi yedi Türk köyünden fidye olarak bin manat istemişlerdir. Köy halkını tehdit ederek istediklerinin olmaması durumunda Çakmak Köyünün akıbetine uğrayacaklarını ifade etmişlerdir.

Bölgede meydana gelen bu yağma ve talan halkın Anadolu'nun iç kısımlarına kaçmasına ya da göç olaylarına sebep oluyordu. Kağızman'a bağlı İncedere, Ergeni, Tiknis köylerinin saldırıya uğramaları sonucunda bölge halkı Ardahan üzerinden Oltu'ya kaçmışlardır. Halk kimi zaman evlerinden zorla çıkarılıyordu. Mayıs ayının sonlarına doğru Ermeniler Uluhanlı Köyüne saldırmış, köy halkı evlerinden zorla çıkarılmıştır. Akabinde köy talan edilmiştir.

3 Haziran 1920'de Sarıkamış'ın kuzeyindeki Novoselim Köyüne baskın yaparak köyün bütün eşya ve hayvanlarını yağma etmişlerdir. 13 Haziran

³⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s. 128.

1920’de Sarıkamış civarındaki odalar Köyünün hayvan ve eşyaları Ermeni jandarmaları tarafından gasp edilmiştir. Halk durumu Ermeni hükümetine şikayet etmiş ama bir sonuç alınamamıştır. 27 Haziranda ise Hacıbayram ve Hayırbeyli köylerine Ermeniler tarafından baskın yapılarak halkın eşyaları tamamıyla yağmalanmıştır.³⁵

Ermenilerin yağmalama faaliyetleri 27 Kasım 1920’de aldıkları emirle devam etmiştir. Kars’a bağlı Zaruşad ilçesi köylerinde yaptıkları yağmalamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Kars’ın Zaruşad İlçesi Köylerinde Yapılan Yağma Faaliyetleri³⁶

Köy isimleri (Yeni Adı) Bağlı Olduğu İlçe	Gasp Edilen Mallar						Emir veren Kumandanın Rütbe ve İsmi
	Öküz (Re’s)	İnek (Re’s)	Davar (Re’s)	Hubûbât ³⁷	Ev Eşyası	Esb	
Güğercin (Güvercin) Arpaçay	50	600	1000	10,000	1,500,000	-	General Osibalni Miralay Şakotoy
Kümbet	98	200	1150	4150	8000	24	“
Eyneruz	150	200	900	2100	50000	28	Bir kısmı tahriptir
Borçalı	120	160	290	1200	8000	15	“
Kemah Köy	80	58	650	8000	950	20	“
Dağköy	90	180	482	2800	750	46	“
Yayla	60	125	280	170	2150	13	“
Ağzı Açık	68	82	267	2300	1800	17	“
Kızılkilise	90	170	670	6400	13700	28	Bir kısmı tahribdir
Mamaş (Kırçıçeği) Susuz	115	180	185	2600	2600	24	“
Bendivan (Kayalık) Susuz	89	115	9800	4200	9600	34	“
Kalecik	24	36	73	1600	3015	6	“
Pümkik	75	98	471	371	4160	21	“
Maksutçuk (Ermişler) Susuz	74	95	790	3140	2850	17	“

35 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’da ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, s. 129.

36 BOA. HR.SYS.02878.00057.003 ; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006; Mucip Demir, “Kars İlinin Nüfus Gelişimi ve Başlıca Demografik Özellikleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(34), 2015, s. 127-156; Candan Badem, *Çarlık Rusya’sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bırzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 269.

37 Tablodaki pot Buğday, Arpa, Çavdar gibi taneli bitkiler manasındadır. (Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 377).

Mondros Mütarekesinden 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Ermenilerin Gasp Ettiği Mallar

Köy isimleri (Yeni Adı) Bağlı Olduğu İlçe	Gasp Edilen Mallar						Emir veren Kumandanın Rütbe ve İsmi
	Öküz (Re's)	İnek (Re's)	Davar (Re's)	Hubûbât ³⁷	Ev Eşyası	Esb	
İncili	47	68	280	1160	6067	13	Nicelik Arab, kaymakam
Gülveren (Kurugöl) Susuz	48	82	310	750	3150	7	“
Keçili	27	48	187	150	716	7	“
Karakale	37	85	215	180	1815	7	“
Camık (Doyumlu) Susuz	58	85	380	657	1850	19	“
Küçük Çatak	67	82	612	461	2731	22	“
Büyük Çatak	98	185	516	672	4900	41	“
Kırkpınar	98	185	516	672	4900	41	“
Kızıroğlu	110	260	1540	8600	6400	28	“
Kırkkilise	25	54	120	250	2400	2	“
Üçüncüoğlu	120	290	900	800	1.040.000	29	“
Tilek (Telek) Arpaçay	100	200	300	3500	80000	41	“
Tepecik	80	100	209	2000	90000	29	“
Yolboyu	80	100	500	2600	100000	53	“
Çayırıcı	60	90	400	15000	300000	20	“
Sorgunlu	100	150	300	9200	2000000	32	“
Vezin Köy	120	200	900	10000	380000	85	
	2447	4538	31237	114911	3399704	758	[Ara toplam]
Söğütlü	90	110	190	13000	200000	35	Kars Vâlisi Kazmanof Emriyle
Cedere (Değirmenköp) Arpaçay	200	300	1000	10000	400000	90	Murad Han ve Alay Kumandanları
Karargan Arpaçay	100	300	500	20000	200000	20	“
Seydican (Küçükboğaz) Arpaçay	1050	200	700	9000	150000	100	“
Bardaklı	100	200	200	10000	180000	50	“
Kürden	80	200	200	3000	280000	21	“
Koçköy	200	200	1200	1800	300000	95	“
Tepeköy	100	100	1000	3000	100000	20	“
Kıraç	90	80	3000	4000	100000	35	
Karakale	100	150	—	400	80000	100	“
Hasançavuş	30	35	150	1200	50000	12	“
Melikköy	100	100	1000	4800	200000	50	“
Kürdköy (Aslanoğlu) Arpaçay	100	150	750	3000	300000	35	

Köy isimleri (Yeni Adı) Bağlı Olduğu İlçe	Gasp Edilen Mallar						Emir veren Kumandanın Rütbe ve İsmi
	Öküz (Re's)	İnek (Re's)	Davar (Re's)	Hubûbât ³⁷	Ev Eşyası	Esb	
Keçe Yörük (Akçalar)	120	450	700	12800	18700	42	Bir kısmı tahrip olmuştur.
Mescidli	60	250	300	10000	14500	25	Bir kısmı tahrip olmuştur.
Zaruşad	35	27	105	2600	11655	65	“
Meydancık	12	9	25	8000	10373	98	General Sirop Zamanında
Zahrap (Atcılar) Arpaçay	18	14	-	9000	5655	46	“
Akçalar	6	8	12	200	2164	15	“
Porsuğlu	21	9	75	1500	10365	87	“
Zaim (Harmanlı) Susuz	68	50	-	1950	22430	120	“
Çamçavuş	28	42	64	1000	17535	157	“
İncesu	20	41	170	3000	11366	70	“
Susuz	40	11	10	1500	8647	55	“
[Yekün]	4327	7574	45963	259800	6268004	2201	

Yukarıdaki tabloda tahribat hangi kumandanın emriyle yapıldıysa karşısında verilmiştir. Gasp edilen öküz 4327, inek 7574, koyun 45863, çeşitli hububatlar 259200 pot, gasp edilen eşyalar Osmanlı parasıyla 6.268.004 liradır. Tamamı tahrip edilen köy sayısı ikidir. Kısmen tahrip edilen ise altmışar haneli olmak üzere dört köydür.³⁸

03 Aralık 1920’de Mervenik Kumandanından Kars Mevki Kumandanlığına gönderilen rapora göre; Ermeniler Zivin Karyesi ahalisinden 200 re’s mal ve yirmi at, köyden lovervör, hançer ve kıymetli eşyalar gasp edilmiştir. Ayrıca Ermenilerin 1919’un haziranında Pilümür Köyünden 500 koyunu, 400 malı, 25 atı, gece meçhul bir istikamete götürmüşlerdir. Köy kadınlarının elbiseleri bile talan edilmiştir. Köy ahalisi üç gün boyunca köylerini terk etmişler, üç gün sonra köylerine gittiklerinde bütün mallarının talan edildiğini görmüşlerdir.³⁹

Kars ve çevresinde uzun yıllar devam eden Ermeni mezalimi ve yağmalama hareketleri, bölge Türk birlikleri tarafından ele geçirilene kadar devam etmiştir. Doğu Anadolu’daki bu Ermeni zulüm ve yağmalama hareketlerine artık bir son verilmesi gerekiyordu. Bütün yaşanan çirkin olayların ardından bölgede bulunan XV. Kolordu Komutanlığı Doğu Cephesi Kumandanlığına

38 BOA. HR.SYS. 02878. 00057.004.

39 BOA. HR.SYS. 02878. 00065.001.

çevrilmiştir. Askeri harekât yapılmadan bölgedeki huzursuzluğun devam edeceği düşüncesiyle 28 Eylül de Türk ileri harekâtı başlatıldı.⁴⁰ Kâzım Karabekir önderliğindeki Türk birlikleri doğu cephesinde Ermenilere karşı büyük başarılar elde etmişlerdir.⁴¹ 28 Eylül de Sarıkamış ele geçirildi. Ardından 30 Ekim de Kars kurtarıldıktan sonra birlikler 7 Kasım da Gümrü'ye girmiştir. 20 Kasım 1920'de Ermenilerle ateşkes yapılmıştır. 2 Aralık'da yapılan Gümrü Antlaşması'yla Kars, Türkiye'ye katılmıştır. 13 Ekim 1921'deki Kars Antlaşmasıyla da önceki sınır teyit edilmiştir.⁴²

Sonuç

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Osmanlı Devletinin yenilmesiyle Kars, kırk yıl boyunca Rus yönetiminde kaldı. 1917 Ekim ihtilalinin ardından 3 Mart 1918'de yapılan Berst Litovsk Antlaşması'yla Elviye-i Selâse kapsamında Kars'ta Osmanlı Devletine verildi. Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle imzalanan Mondros Mütarekesi ile Kars tekrar Osmanlı Devleti toprakları dışında kaldı. Bu durumu fırsat bilen Ermeniler, Kars ve çevresindeki emellerini gerçekleştirmek için saldırılarını yoğunlaştırdılar. Mondros Mütarekesi öncesinde Rusların desteğiyle hareket eden Ermeniler, mütarekeden sonra Ruslardan ziyade İngilizlerden destek almışlardır.

Kars ve çevresinde uzun yıllar devam eden Ermeni mezalimi ve yağmalama hareketleri, bölge Türk birlikleri tarafından ele geçirilene kadar devam etmiştir. Doğu Anadolu'daki bu Ermeni zulüm ve yağmalama hareketlerine artık bir son verilmesi gerekiyordu.

Mondros Mütarekesinin akabinde bölgede birlik beraberliği korumak, Ermeni yağma ve gasp olaylarını önlemek amacıyla 5 Kasım 1918'de "Kars Milli İslam Şurası" kuruldu. "Kars Milli İslam Şurası" 17/18 Ocak 1919'da Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti adıyla anıldı. Bu hükümet 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından dağıtıldı. Hükümet üyeleri Ermeni Generali Osebyan tarafından tutuklanarak malları yağmalandı.

Ermeniler Kars ve çevresinde yaptıkları saldırılarda Türk halkını çoluk çocuk demeden katlettikten sonra bütün mallarına el koymuşlardır. Bölge halkı arasında Ermeni saldırı ve yağmaları sonucunda yaşadıkları yerleri bırakarak

40 Esin Dayı, "Elviye-i Selâse (Kars Ardahan Batum) de Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 245

41 Selami Kılıç, "Tarihi Gerçekler ve Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimine Dair Bazı Belgeler", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S:6, 1996, s. 145-159.

42 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK, Ankara 2000, s. 17.

dağlara kaçanlar vardı. 05 Temmuz 1919'da Kağızman'dan Kars'a giden Arslan Bey ve eşi Ermeniler tarafından öldürülerek mallarının yağma edilmesinin ardından bu durumun kendi başlarına gelmesinden çekinen bölge halkı köylerini terk ederek dağlara kaçmışlardır. Dağlarda yemeden içmeden günler geçiren halk olaylar yatıştıktan sonra köyelerine geri dönmüşlerdir. Fakat yiyecek ve giyecekleri yağmalandığı için hayatlarına bıraktıkları yerden devam edememişlerdir.

Ermeniler, bölgede kraldan çok kralcı davranarak İngiliz askeri kıyafetlerini giyerek saldırı ve yağmalarını sürdürmüşlerdir. Kars ve çevresindeki yağma ve saldırılar İngiliz yetkililerine bildirilmesine rağmen herhangi bir tedbir alınmamıştır.

Kars'ın köyelerine bakıldığında yağma ve talan edilmemiş bir tek köy kalmamıştır. 22 Mart 1920'de XV. Kolordu Kumandanlığına gönderilen telgrafa göre; Kars ve çevresinde bulunan Ani, Şüregel, Akbaba taraflarında otuz üç köy yağmalanmıştır. 329 öküz, 30 araba, 22383 zahire, 18875 koyun, 5600 sığır, 290 camuş, 3000 kilim alınmıştır. Yine 1920'nin nisanında Kars'a bağlı birçok köyde yağma ve talanda bulunulmuştur.

27 Kasım 1920'de Ermeniler Karsın ilçesi Zaruşatın bütün köyelerinde yağma ve talanda bulunarak halkın elinde yiyecek bile bırakmamışlardır. 4327 öküz, 7574 inek, 45963 koyun, 259800 hububat ve 6268004 ev eşyası yağma edilmiştir.

Ele geçirilen bu malların birçoğu yağmacılar tarafından kullanılmıştır. Bir kısmı da kullanılamayacak derecede ziyan edilmiştir. Hayvanların bir kısmı öldürülmüş bir kısmını ise beraberlerinde alıp götürmüşlerdir. Bu yağma ve talanlar Milli Mücadelenin Doğu cephesinde cereyan eden Gümrü Antlaşmasına kadar sürmüştür. Gümrü Antlaşmasının ardından 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile de Doğu sınırları bugünkü şeklini almıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi III, 1919-1920*, Ankara 1997.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Ankara 2001.

Badem, Candan. *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.

Dayı, Esin. *Elviye-i Selase'de (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları*, Erzurum 1997.

Dayı, Esin. "Elviye-i Selâse'de (Kars Ardahan Batum) Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2004.

Demir, Mucip. "Kars İlinin Nüfus Gelişimi ve Başlıca Demografik Özellikleri," *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(34), 2015.

Erdoğan, Fahrettin. *Türk Ellerde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Kantarıcı, Şenol. "Kars'ta Türklere Yönelik Ermeni Katliamı; Kalo/Derecik Köyü Mezar Kazısı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.18, 2005.

Karabekir, Kâzım. *1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi*, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

Karabekir, Kâzım. *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karadeniz, Yılmaz ve Hidayet Kara. "Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.60,2014.

Kılıç Selami. "Tarihi Gerçekler ve Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimine Dair Bazı Belgeler", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S:6, 1996.

Kırzioğlu, Fahrettin. *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul 1943.

Kırzioğlu, Fahrettin. *Milli Mücadele'de Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul 1960.

Kırzıoğlu, Fahrettin. *Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler*, TTK, Ankara 1985.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara 2011.

Sonyel, Salahi. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, TTK 1995.

Ural, Selçuk. "Yakınçağ'da Kars", *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, (Haz: Filiz Özdem), YKY, İstanbul 2006.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. HR.SYS.02877.00025.005

BOA. HR.SYS.02877.00025.003

BOA. HR.SYS.02878.00057.003

BOA. HR.SYS.02878.00057.004.

BOA. HR.SYS.02878.00065.001.

BOA. HR.SYS.2877.00066.1.

BOA. HR.SYS.2877.00066.2.

BOA. HR.SYS.2878.00001.006.

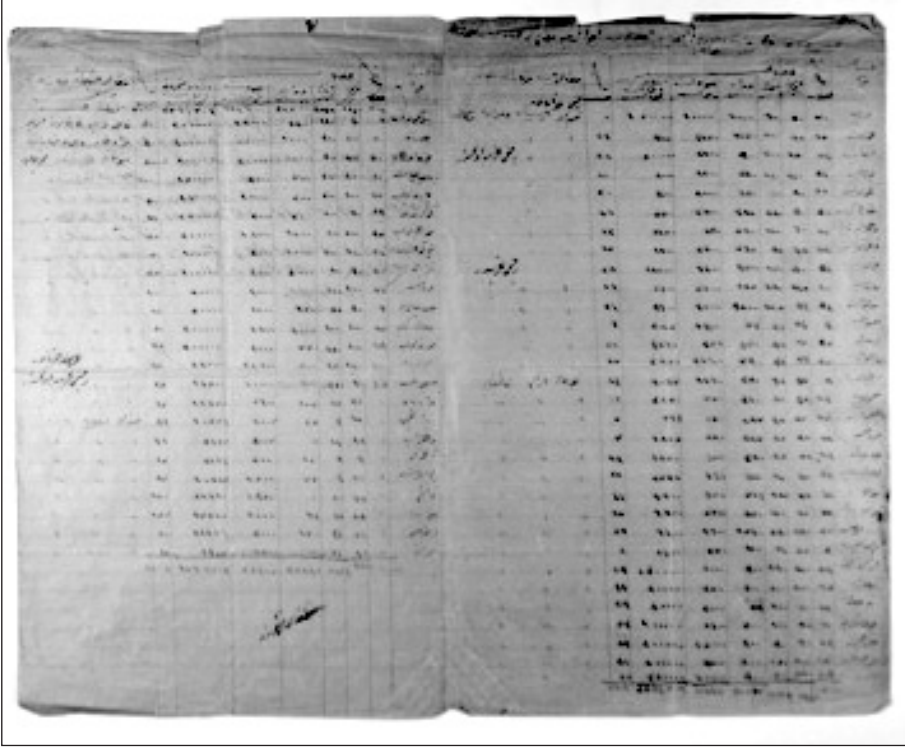
BOA. HR.SYS.2878.00020.009.

BOA. HR.SYS.2878.00030.001.

BOA. HR.SYS.2878.00030.002.

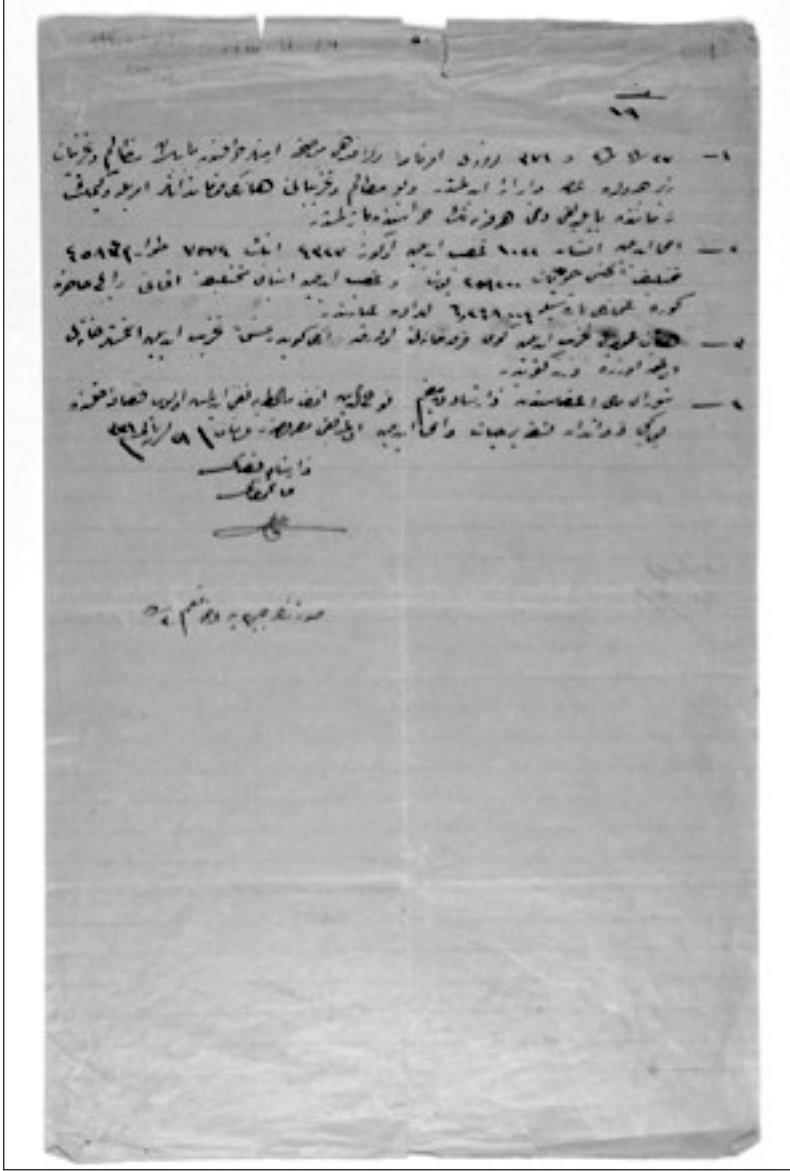
BOA. HR.SYS.2878.00030.003.

Ekler

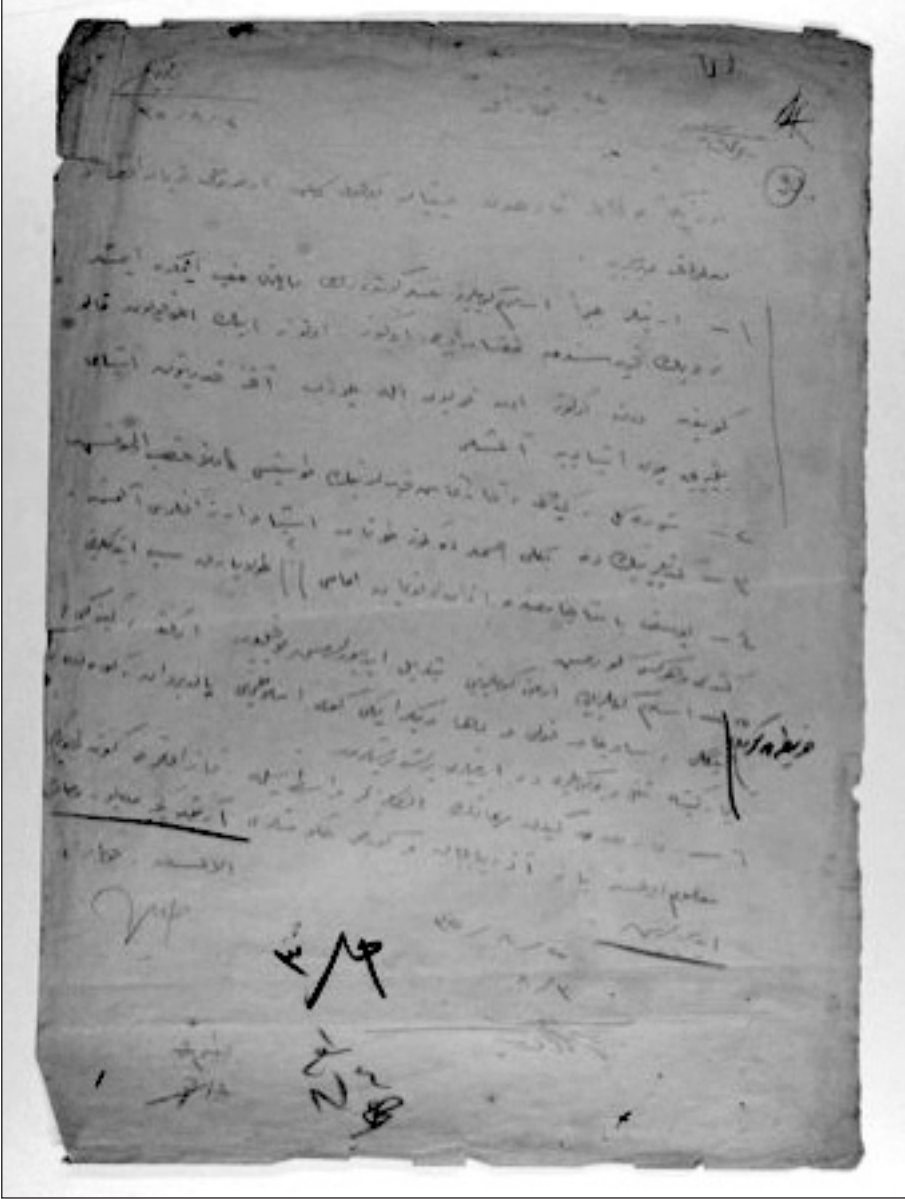
The image shows an open, aged document with handwritten text in two columns. The paper is yellowed and shows signs of wear, including creases and some dark spots. The text is written in a cursive script, likely Ottoman Turkish. The document appears to be a list or record, possibly related to the looting of goods in Kars and its surroundings as mentioned in the caption. The handwriting is dense and fills most of the pages.

Belge1: Karsın Zaruşad İlçesinde Yapılan Yağmaların Listesi

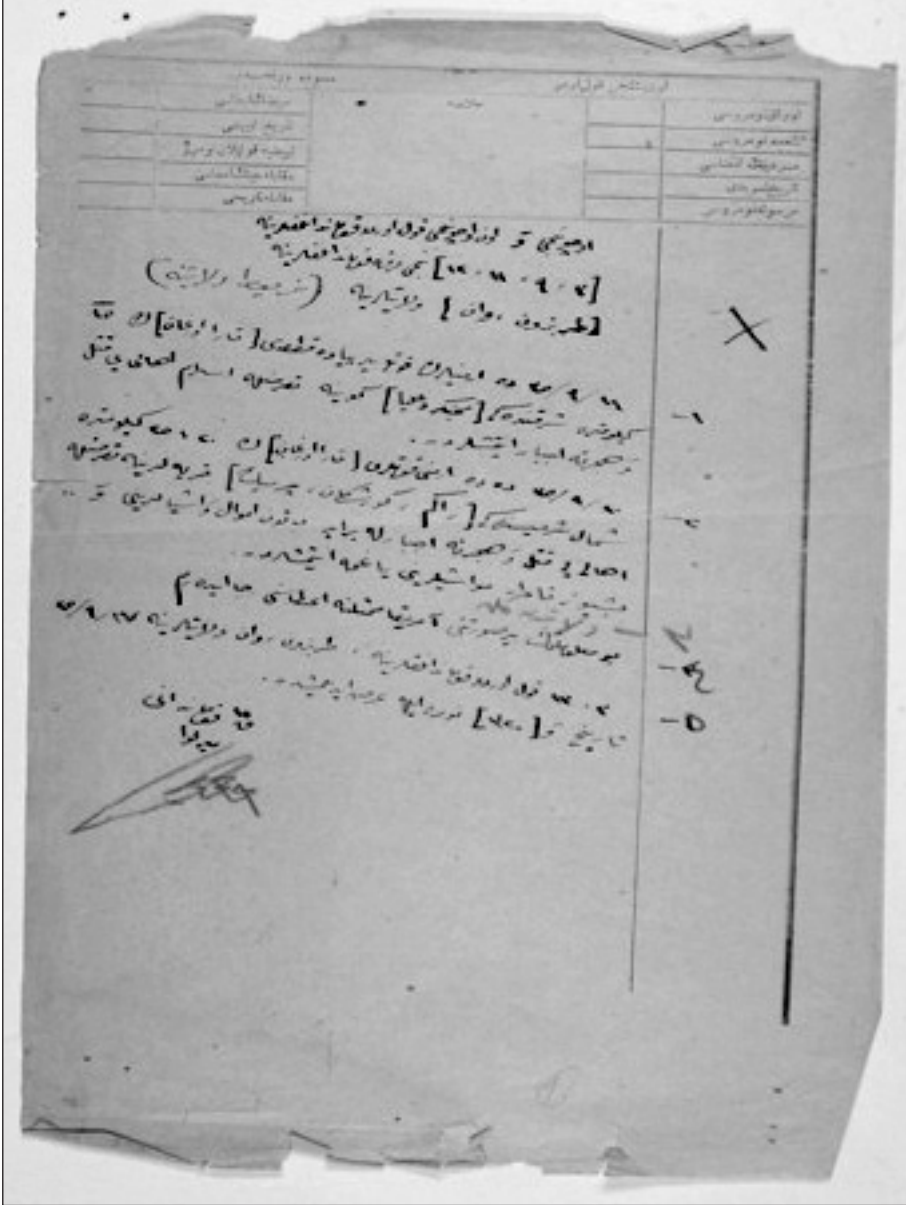

Belge 2:Kars Zaruşad'ta Yapılan Yağmalarla ilgili Bilgiler

Belge 3: Ermenilerin Kars ve Çevresindeki Köylerde Yaptıkları Yağma ve Talanla ilgili Belge

Belge 4: Ermenilerin Karaurgan civarındaki saldırı ve yağmalarıyla ilgili belge

TÜRKİYE CUMHURİYETİ/OSMANLI DEVLETİ VE ARDILLIK/DEVAMLILIK SORUNSALININ GÖRELİLEŞMESİ

(REPUBLIC OF TURKEY/OTTOMAN EMPIRE AND THE RELATIVIZATION
OF THE QUESTION OF SUCCESSION/CONTINUITY OF STATES)

Dr. Deniz AKÇAY

Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği
E. Uzman Hukukçu

Öz: *Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin devamlılığı tezlerinin hukuk doktrini alanındaki bilimsel –ve tarafsız- çalışmalardan farklı olarak belirli amaçlara hizmet edebileceği de dikkate alınarak, bu tezlerin dayandığı gerekçe ve belgeler, bir yandan, temellerindeki "tarihsel" referansları, diğer yandan da, ardıllık hukukunun günümüzdeki "gelişme düzeyi" ve özellikle devletlerin de 1978 ve 1983 sözleşmelerini onaylamadaki çekingenlikleri ve, ayrıca, devletlerin sorumluluklarıyla bağlantılı ardıllık konusunda herhangi bir kodifikasyon hareketinin somutlaşmamasının ışığında ele alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezi, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemdeki doktrinin, Nisan 1925'te verilen hakem kararına dayanarak "hukuksal" bir teoriye dönüşmesiyle yerleşmiştir. Lozan Antlaşması'nın önemli maddelerinin yanlış yorumlanmış olduğu, bazı maddelerinin de dikkate alınmamış olduğu görülmektedir. Lozan Konferansı'nda yapılan beyanların eksik ve taraflı biçimde değerlendirildiği hakem kararı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezini destekleyebilecek geçerli ve yeterli bir temel oluşturmaktan uzaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Ardıllık, Devamlılık, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devleti, Lozan Konferansı, Borel Kararı, Osmanlı Fenerleri Hakem Mahkemesi, BM Soykırım Sözleşmesi*

Abstract: *Abstract: This study deals with documents and justifications with regard to theses on the continuity of the Ottoman State in the light of "historical" references, the current "development level" of laws on succession of states, the reluctance of states in ratifying the conventions of 1978 and 1983, and the lack of any codification on succession with regard to responsibilities of states, taking into account that theses on the continuity of the Ottoman Empire could be used for certain ends differently from scientific (and impartial) studies. The thesis that Republic of Turkey is the*

continuing state of the Ottoman Empire consolidated with the doctrine in the post-World War I era becoming a “legal” theory based of the arbitral award of April 1925. It is seen that important articles of the Treaty of Lausanne were misinterpreted while some articles were not taken into consideration. The arbitral award, in which statements in the Conference of Lausanne were assessed in a faulty and biased manner, is far from providing a valid and sufficient basis that could support the thesis that Turkey is the continuing state of the Ottoman Empire.

Keywords: *Successor State, Continuing State, Republic of Turkey, Ottoman Empire, Conference of Lausanne, Borel decision, Ottoman Lighthouses Arbitration, UN Genocide Convention*

Devletler hukuku doktrininde devletlerin ardıllığı konusuna, genellikle, ardıllığın karmaşıklığına, hatta belirsizliğine dikkat çekilerek girilmektedir. Brownlie'ye göre:

State succession is an area of great uncertainty and controversy. This due partly to the fact that much of the state practice is equivoqual and could be explained on the basis of special agreement and various rules distinct from the category of state succession. Indeed, it is perfectly possible to take the view that not may settled legal rules have emerged as yet.¹

Aynı karmaşıklığa dikkat çeken Craven ise oldukça “ümitsiz” bir sonuca varabilmektedir:

... the overriding impression is that the more that is written on the subject, the less clear or coherent the whole becomes.²

Almanya'nın yeniden birleşmesi sürecini incelemiş olan Oeter de sürecin karmaşıklığının aslında devletlerin ardıllığına ilişkin normların “kaotik” özelliğinden kaynaklandığına işaret etmektedir:

This is due not to the supposedly precipitate reunification process but to the complexities of international law itself, concretely articulated: to the chaotic status of the laws of state succession.³

Devletler hukuku uygulamasında da devletlerin, ardıllık durumlarının önceden kestirilemeyecek sonuç ve olası uzantıları nedeniyle, bu alanda norm geliştirme konularına ihtiyatla, hatta olumsuz yaklaştıkları söylenebilir. Ardıllığın bazı veçhelerinin devletler hukuku normlarına kavuşturulmasına yönelik 22 Ağustos 1978 tarihli “Uluslararası Antlaşmalarda Ardıllık Hakkında Viyana Sözleşmesi” ile 8 Nisan 1983 tarihli “Kamu Borçları, Mallar ve Arşivlerde Ardıllık Hakkında Viyana Sözleşmesi” nin devletler tarafından fazla rağbet görmemiş olması da bu ihtiyatın anlamlı bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Emredici olmaktan çok, yol gösterici nitelikte olan bu iki sözleşme, gerek BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip bir devlet, gerek devletler hukuku ve diplomasi deneyimi yüksek bir Batı Avrupa ya da Kuzey Amerika devleti

1 Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Fourth Edition, Oxford, 1990, s. 655.

2 Matthew C.R. Craven, “The Problem of State Succession and the Identity of States under International Law”, *EJIL*, tome 9, 1998, s. 143; Brigitte Stern, *La Succession d'Etats*, 2000, s. 27; J.F. Weiss, *Succession of States in Respect of Treaties Concluded by the European Communities*, *Tijdschrift voor Europees en Economisch Recht*, October 1994, s. 670.

3 Stefan Oeter, *German Unification and State Succession*, <http://www.zaoerv.de>, 1991 s. 352.

tarafından onaylanmamış ve hatta imzalanmamıştır. 1978 Sözleşmesi'ni onaylamış olan 22 devletin çoğunluğunu eski Orta ve Doğu Avrupa devletleri ile bazı Afrika devletleri oluşturmaktadır.

1983 Sözleşmesi ise yürürlüğe girmesi için gerekli 15 onayın henüz gerçekleşmemiş olması nedeniyle, imzalandığı tarihten otuzdört yıl sonra hala yürürlüğe girememiştir. Halen bu Sözleşme'yi 7 devlet onaylamış, 7 devlet de imzalamış bulunmaktadır.

I. Dünya savaşı sonunda dağılan imparatorlukların yerine geçen devletlerin önceki devletlerin devamını oluşturduğu tezinin ağır bastığı görülmektedir. Örneğin, Almanya'da Reich devletinin eski Alman İmparatorluğu'nun, yeni Avusturya Cumhuriyeti'nin eski Avusturya İmparatorluğu'nun devamı olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak, uygulamada, önceki rejimlerin fiillerinden doğan sorumlulukların belirlenmesinde, soyut/genel devamlılık teorilerine değil, I. Dünya Savaşı'nın sonunda aktedilen antlaşmalardaki açık hükümler uygulanmıştır.

Ardıllık konusunda evrensel sayılabilecek otoriteye sahip devletler hukuku uzmanları tarafından hazırlanan ve önemli beklentilerin bağlandığı bu iki sözleşmenin hem, genel olarak, çok az devlet tarafından onaylanmış olması, hem de geçmişte ardıllık deneyimleri olan büyük güçler tarafından onaylanmamış olması, ardıllıkla bağlantılı sorunların hala kuşku ile karşılandığını göstermektedir: Devletlerin çok büyük çoğunluğunun bu iki sözleşmeyi onaylamak, hatta imzalamak konusundaki “çekingenliği”, en başta, ardıllık ve devamlılık durumlarının birbirinden kesin biçimde ayırtedilmesindeki güçlüklerle izah edilebilir. Bu konuda devletler hukukunun son derece önemli ve kalıcı sonuçları olabilecek bu iki “statü”yü birbirinden ayıracak kıstaslar üretmediği kaydedilmelidir.⁴

Ayrıca, devletlerin, gelecekte ortaya çıkabilecek yeni ardıllık durumlarının ardıllık ya da devamlılık olarak nitelendirilmesindeki tercihlerini siyasal konum ve tercihlerine göre belirleyebilme konusundaki kararlılıkları da diğer önemli bir faktör olarak sayılmalıdır.

Öte yandan, devletlerin ardıllık konularındaki geçmişe bağlı deneyimleri ve geleceğe dönük kaygıları nedeniyle izah edilebilecek çekingenliklerine karşılık, klasik devletler hukuku doktrininin, konunun karmaşık olarak tanımlamada görüş birliği sergilemekle birlikte, somut ardıllık durumlarında hangi devletin

⁴ Wladislaw Czaplinski, “La Continuité, l'Identité et la Succession d'Etats-Evaluation de Cas Récents”, *RBDI*, 1993/2, s. 379.

önceki devletin devamı ya da ardılı olup olmadığı konusunda nisbeten “kolaylıkla” tutum alabildiği söylenebilir.

Bu çerçevede, özellikle I. Dünya savaşı sonunda dağılan imparatorlukların yerine geçen devletlerin önceki devletlerin devamını oluşturduğu tezinin ağır bastığı görülmektedir. Örneğin, Almanya’da Reich devletinin eski Alman İmparatorluğu’nun, yeni Avusturya Cumhuriyeti’nin eski Avusturya İmparatorluğu’nun devamı olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak, uygulamada, önceki rejimlerin fiillerinden doğan sorumlulukların belirlenmesinde, soyut/genel devamlılık teorilerine değil, I. Dünya Savaşı’nın sonunda aktedilen antlaşmalardaki açık hükümler uygulanmıştır.⁵

Devletler hukuku alanındaki normatif çalışmalar da esasen ardıllık kavramı üzerinde odaklanmış, devamlılığın tanımlanmasına girilmediği gibi *a contrario* bir yaklaşımla da hangi durumların önceki devletin devamı sayılması gerekeceği üzerinde de durulmamıştır. Bu bakımdan da, “devamlılık” teorilerinin dayanabileceği bir devletler hukuku statüsü oluşturulmamış olduğu, ardıllığın ancak bazı veçhelerinin düzenlenmesi çabalarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir: Gerek antlaşmalar hukuku ile bağlantılı ardıllığa ilişkin 1978 Viyana Sözleşmesi, gerek devlet borçları, malları ve arşivleri ile ilgili 1983 Viyana Sözleşmesi hangi durumlarda ardıllığın gerçekleşmeyip devamlılık statüsünün uygulanacağı konularında da herhangi bir düzenleme öngörmemiştir.

Ayrıca, bu iki sözleşmenin de, katı bir tanım benimseme yerine, öngördüğü “düzenleyici” nitelikteki hükümlerinin bile ilgili tarafların aktebilecekleri anlaşmalarla bertaraf edilebileceğini açıkça kabul etmiş olması üzerinde durulması gereken bir özellik sayılabilir. Örneğin, devlet borçlarında ardıllık hakkındaki 51 maddelik 1983 Sözleşmesi’nin, 18 maddesinde, düzenlemelerin önceki devlet ile ardıl devletin arasında farklı bir anlaşmanın bulunmadığı durumlarda uygulanması öngörülmüştür.⁶ Bu bakımdan, sözleşmenin onaylandığı durumlarda bile gerçek anlamda, düzenleyici bir işlevden çok, bir alternatif öneriler listesi olarak hazırlandığı söylenebilir. Ancak, bu durumda, Sözleşme’nin bağlayıcılığının gerçekliği ve, ayrıca, bu denli “müsamahakâr” bir düzenlemeye karşın devletlerin onaylama riskini alamamaları da sorgulanabilir.

5 Örneğin, Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın iki kararında Versailles ve Cenevre antlaşmalarının ilgili maddeleri ışığında Polonya’nın Almanya karşısındaki iddiaları reddedilmiştir: *Concerning Certain Interests in Upper Silesia*, Series A-No.7, judgment of May 25, 1926; *Case Concerning the Factory at Chorzow*, Series A-No.17, judgment of September 13, 1928.

6 Genellikle, “*unless otherwise agreed*” formülü kullanılmıştır.

Devletlerin sorumluluklarıyla bağlantılı ardıllık konularında herhangi bir kodifikasyon girişiminin sonuçlanamamış olması da, devletlerin bu konudaki ihtiyatlarının daha da ciddi boyutlara ulaştığının göstergesidir.⁷

Ardıllığın dahi genel bir düzenlemeye kavuşturulamadığı ve hatta, antlaşmalar ve devlet borçları gibi iki sınırlı ardıllık alanında devletlere yol gösterici olması hedeflenen iki sözleşmenin rağbet görmediği bir hukuk ortamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğu tezi neredeyse bir klasik devamlılık örneği oluşturmaktadır. Tezin dayandığı “argümanların” gerek XX. yüzyılın başlarında, gerek günümüzde pozitif hukuk sayılıp sayılamayacağı değerlendirilmeksizin bazı hukukçular tarafından aynen benimsenmektedir. Hatta son yıllarda daha da ileri gidilerek, “Ermeni soykırımı” iddiaları çerçevesinde devamlılık tezine yeni bir ivme kazandırılmıştır: Bu teze göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1915 olaylarından sorumlu tutulabileceği, hatta tutulması gerekir.⁸

Bu bakımdan, özellikle, bazı yazarlar ve çevreler tarafından sistematik olarak gündeme getirilen Osmanlı Devleti'nin devamlılığı tezlerinin hukuk doktrini alanındaki bilimsel –ve tarafsız- çalışmalardan farklı olarak belirli amaçlara hizmet edebileceği de dikkate alınarak, bu tezlerin, dayandığı gerekçe ve belgelerin, bir yandan, temellerindeki “tarihsel” referansları, diğer yandan da, ardıllık hukukunun günümüzdeki “gelişme düzeyi” ve özellikle devletlerin de 1978 ve 1983 sözleşmelerini onaylamadaki çekingenlikleri ve, ayrıca, devletlerin sorumluluklarıyla bağlantılı ardıllık konusunda herhangi bir kodifikasyon hareketinin somutlaşmamasının ışığında titizlikle gözden geçirilmesi önem arz etmektedir.⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğu tezini savunan hukukçuların temel referansları Osmanlı Devlet Borcu'na (ODB)

7 “The question of the impact of matters of State responsibility on situation of State succession has remained neglected ; no attempt to codifying this question was pursued in the work of the ILC in either the area of State responsibility or the area of State succession...” Marcelo Kohen (Rapporteur) , “State Succession in Matters of State Responsibility”, Institute of International Law- Session of Tallinn (2015) in *Yearbook of Institute of International Law- Tallinn Session- Vol. 76*, s. 8-10.

8 Patrick Dumberry, “The Consequences of Turkey Being the “Continuing” State of the Ottoman Empire in Terms of International ly Wrongful Acts”, *International Criminal Law Review*, 14(2014), s. 261-273. Vahagn Avedian, “State Identity. Continuity and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide”, *EJIL* vol. 23, no. 3, 2012, s. 797-820.

9 Bu çerçevede yukarıda zikredilen Dumberry'nin bir başka makalesinde de 1915 olaylarıyla bağlantılı iddialarının ötesinde, Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün (Transjordan), Arabistan Yarımadasındaki tüm devletlerde de Osmanlı Devleti zamanında meydana gelen devletler hukukuna aykırı fiillerden dolayı sorumlu olup olmadığının araştırılacağına işaret edilmektedir: “We will enquire, what happens to international wrongful acts committed before any territorial changes” Patrick Dumberry, “Turkey’s International Responsibility for Internationally Wrongful Acts Committed by the Ottoman Empire”, *Revue Générale de Droit*, vol. 42, no. 2, s. 570-571.

ilişkin tek hakem İsviçreli Eugène Borel'in 18 Nisan 1925'te verdiği tahkim kararıdır.¹⁰ Bu çerçevede, doktrinde, özellikle, ODB açısından Türkiye'nin durumunun diğer borçlu devletlerin durumundan farklı olduğunun belirtildiği aşağıdaki pasajı üzerinde durulmuştur:

*...à l'égard de la DPO (Dette Publique Ottomane, la situation juridique de la Turquie n'est nullement identique à celle des autres Etats intéressés. En droit international, la République turque doit être considérée comme continuant la personnalité de l'Empire Ottoman.*¹¹

Devamlılık tezini savunanlar da, büyük ölçüde, tahkim kararının bu pasajına işaret etmektedirler.¹²

Diğer bazı hukukçular ise tahkim kararının “doğruluğunu” tartışmamakla birlikte, bu konunun tartışmalı (*controversy*) olduğuna dikkat çekmekte¹³ ya da devamlılık/ardıllık tartışması açısından Borel kararının ötesine geçerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel ve siyasal kuruluş sürecine eğilerek, kaydedilen derin değişimlerin Osmanlı Devleti'nin kişiliğini sona erdiren bir devrim olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin devamlılığı tezlerinin günümüzde belirli bir perspektif içinde yeniden canlanmış olduğu da dikkate alınarak, ilk aşamada, sözkonusu tezlerin temelindeki hukuksal ve kavramsal dayanaklarının gerçekliği ve doğruluğunun sorgulanması, ikinci aşamada ise, ardıllık sorunlarının algılanmasında kaydedilen olgusal ve kavramsal “başkalaşma” ışığında günümüzde de hukuksal dermeyan edilebilirliğini koruyup koruyamayacağının değerlendirilmesi öngörülmektedir.

10 *Affaire de la Dette Publique Ottomane* du 18 avril 1925, s. 573.

11 *ibid.*

12 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, New York, 2006, s. 676 .

13 D.P. O'Connell, *The Law of States Succession*, Cambridge University Press Succession, 1956, s. 4, 5 no.lu dipnotu. Aynı dipnotta, Yugoslavya'nın Sırbistan Krallığı'nın, İtalya'nın Sardinya Krallığı'nın, Hollanda'nın Birleşik Hollanda Krallığı'nın devamı olup olmadığının da tartışma konusu olduğuna işaret edilmektedir.

14 “*l'extinction de l'Empire ottoman comme sujet de droit international et son remplacement par l'entité effective issue de la révolution*” Enrico Zamuner, “Le Rapport entre l'Empire Ottoman et la République Turque face au Droit International”, *Journal of the History of International Law*, vol. 6. s. 231

I. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezinin tarihsel ve siyasal dayanaklarının sorgulanması

1. Osmanlı Devlet Borcu (ODB) hakkındaki hakem Borel'in tahkim kararı

Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezini savunan hukukçuların temel referansı, yukarıda da belirtildiği üzere, 18 Nisan 1925 tarihli Osmanlı Devleti Borcu (ODB) hakkındaki kararında tek Hakem Borel'in yukarıda belirtilen formülüdür.¹⁵

Doktrin, genellikle Borel'in, kararında vardığı devamlılık "teşhisi"ne atıfta bulunmak ya da Borel'in atıfta bulunduğu Lozan Antlaşması maddelerini de tekrarlayarak yetinmekte, bu "mekanik" yaklaşımının devamlılık tezini haklı gösterip göstermediği tartışmasına girmemektedir.

Ancak, ardıllık/devamlılık tartışmasını günümüze kadar etkilemiş olan Borel'in görüşlerinin dört açıdan yeniden değerlendirilmesinde yarar görülmektedir. Şöyle ki, Borel'in yaklaşımının dört açıdan değerlendirilebileceği düşünülmektedir:

- Devamlılık görüşünü dayandırdığı Lozan Antlaşması'nın altı maddesinin ardıllık tartışması açısından uygun ve yeterli olup olmadığı,
- Lozan Antlaşması'nın, kendisine verilen görevle doğrudan bağlantılı ODB'nin bölüştürülmesi konusu ile ilgili bazı hükümlerini dikkate almamış olması,
- Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun kişiliğini devam ettirdiği doğrultusundaki değerlendirmesinin hukuksal değerinin sınırları,
- Devamlılık tezinin Lozan Antlaşması'nın tarihsel ve siyasal arka planını dikkate almamış olması.

a) Borel'in devamlılık tezini gerekçelendirmek için kullandığı Lozan Antlaşması maddeleri

Borel, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden farklı bir kişiliği bulunmadığı, yeni bir devlet olarak kabul edilemeyeceği yolundaki görüşünü Lozan Antlaşması'nın 15,16,17,18,20 ve 99. maddelerine dayandırmış olmakla

¹⁵ *Affaire de la Dette Publique Ottomane*, Recueil des Sentences Arbitrales, 18 avril 1925, s. 573.

birlikte, yüz kırk üç maddelik antlaşmanın içinden neden bu altı maddeyi “kanıt” olarak seçmiş olduğu konusunda herhangi bir yöntem açıklaması getirmemektedir. Oysa, bu maddeler gerek içeriği bakımından, gerek antlaşmadaki konumu açısından herhangi bir devamlılık tezini gerekçelendirebilecek özellikte görünmemektedir. Şöyle ki:

- 15. maddede, Türkiye’nin, Osmanlı Devleti zamanında İtalya’nın işgaline uğrayan 12 Ada (aslında 14 ada ve birkaç adacık) üzerindeki haklarından vazgeçmesi,
- 16. maddede, Türkiye’nin Lozan Antlaşmasında belirtilen sınırlar dışındaki toprak ve adalar üzerindeki “*bütün haklarından ve sıfatlarından*” vazgeçmesi,
- 17. maddede, Türkiye’nin Sudan ve Mısır açısından bütün haklarından ve sıfatlarından 5 Kasım 1914 tarihinden itibaren vazgeçmesi,
- 18. maddede Türkiye’nin Mısır’la bağlantılı borcunun bir kısmından ibra edilmesi,
- 20. maddede de Kıbrıs’ın 5 Kasım 1914 de İngiltere’ye katılmasının tanınması öngörülmüştür.

Bu maddelerle Türkiye’nin sınırlarının kesinleştirilerek ileride ortaya çıkabilecek egemenlik ve, genel olarak, değişik hak iddialarına ilişkin olası uyuşmazlıkların önlenmesi amaçlanmıştır. Esasen bu hükümlerden bir kısmı daha önce yapılan sınır değişikliklerinin “tescilinden” ibarettir. Prof. Dr. İzzettin Doğan’a göre, “Türkiye’nin sözkonusu maddelerde açıkladığı irade tamamen beyan edici (déclaratif) niteliktedir”.¹⁶

Bu maddeler Türkiye’nin “harita” üzerindeki yeni sınırlarını belirleyen Antlaşma’nın “Siyasal Hükümler” başlıklı birinci bölümünün “*Ülkeye İlişkin Hükümler*” başlıklı Kısım I’de yer alan ve tahkim kararında zikredilen maddelerden önce sıralanan 2-14. maddelerini tamamlayan nitelikte olduğu kabul edilmelidir.

Teknik içerikli bazı anlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi ile ilgili Lozan Antlaşması’nın 99. maddesine gelince; Borel’e göre, bu maddenin varlığı da, ancak, Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin devamı olması durumunda anlam kazanabilmekte, maddenin bu şekilde yorumlanmaması ise içeriğini anlamsızlaştırmaktadır.

¹⁶ İzzettin Doğan, *Devletin Milletlerarası Andlaşmalardan Doğan Hak ve Borçlara Halefiyeti Sorunu*, İÜHF Yayınları no. 896, 1970, s. 88.

Oysa bu maddenin tam anlamı, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğunu değil, tam aksine, Türkiye'nin, 99. maddede sayılan ekonomik veya teknik nitelikteki antlaşmaların taraflar arasında yeniden yürürlüğe girmesini (...*entreront de nouveau en vigueur entre la Turquie et celles des autres Puissances contractantes qui y sont parties*) açıkça kabul ettiği anlamını taşımaktadır.¹⁷ Türkiye ardıl konumunda olmasaydı bu maddenin anlamı olmayacaktı, zira savaş nedeniyle "askıya alınmış olan" tüm antlaşmaların yeniden işlerlik kazanacağı açık olacak, buna karşılık tüm tarafların yürürlükte kalmasını istemedikleri sözleşmelerin açıkça zikredilmesi gerekcekti.

Tahkim kararında, Lozan Konferansı sırasında özellikle başta ODB olmak üzere ekonomik düzenlemeler konusunda Fransayı temsil etmiş olan Bompard'ın görüşlerine dayandırılan 99. maddeye ilişkin yorum, savaşın antlaşmaları otomatik biçimde sona erdirmediğini, askıya aldığını gözardı etmektedir.¹⁸

Oysa, bu kural, Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1985'te Helsinki'de düzenlenen toplantısında da, aynı konu üzerinde çalışmış olan Enstitü'nün, Christiania'daki 1912 toplantısında kabul ettiği kararına (*Resolution*) da atıfla hatırlatılarak, savaşın kendiliğinden (*ipso facto*) antlaşmaları sona erdirmeyeceği belirtilmiştir.¹⁹ Bu bakımdan, Lozan Antlaşması'nın gerek müzakereleri sırasında, gerek tahkim kararının kaleme alındığı sıralarda, devletler hukukunun bilinen bir kuralının yok sayılması, en azından böyle bir kuralın var olup olmadığının araştırılmaması, 99. madde ile ilgili argümanın devamlılık tezi açısından zayıflığını ortaya koymaktadır.

Kaldı ki, kararın değinmediği antlaşmanın 100. maddesi ile de Türkiye'nin hangi antlaşmaları yeniden uygulayacağı ve ileride hangi antlaşmaları onaylayacağı konusundaki iradesini açıkça beyan etmiş olduğu görülmektedir.²⁰ Bu düzenlemenin de önceki devletin devam ettiği teziyle çeliştiği açıktır. Türkiye, devam eden devlet konumunda olsaydı, bu tür bir irade açıklamasında bulunması gerekmeyecekti.

b) Borel'in kararında dikkate alınmayan Lozan Antlaşması maddeleri

Herşeyden önce Borel'e "tanınan" tahkim yetkisinin, kararın birinci sayfasında,

17 Doğan, ibid, 86-87; Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara 2009, s 352-353.

18 Doğan, ibid., s. 90.

19 "Recalling its Resolution at the Christiania Session in 1912 on the effects of the war on treaties.... Article 2: "The outbreak of an armed conflict does not ipso facto terminate or suspend the operation of treaties in force between the parties to the armed conflict" IDI, Session of Helsinki 1985.

20 Pazarıcı, op. Cit. s. 353-354.

yer alan bir satırlık “*compromis*” bölümünde Lozan Antlaşması’nın 46 ve 47. maddeleri ile sınırlandırılmış olduğunu hatırlatmada yarar bulunmaktadır.²¹

46. maddeye göre ise, OBB’nin, “... *Türkiye...*” ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan çeşitli devlet kategorileri “*arasında işbu kısımda belirtilen şartlar içinde bölüştürülecektir*”.

Görüldüğü üzere, maddede Türkiye ile diğer devletler arasında ardıllık/devamlılık açısından herhangi bir ayırım yapılmamış, diğer bir deyişle, Türkiye ile diğer İmparatorluk’tan ayrılan devletler arasında herhangi bir “statü” farkı gözetilmemiştir. Ayrıca, bu başlıktaki diğer maddelerde de Türkiye’nin farklı “konumu” nedeniyle borcunun değişik şekilde hesaplanması gerektiği yolunda benzer bir farka ya da bu konuda bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Antlaşmada açık hüküm olduğu halde, hakemin yorum yoluyla ilgili devletleri iki kategoriye ayırması devletler hukukunun uluslararası antlaşmaların yorumuna ilişkin kurallarıyla da bağdaşmamaktadır. Kaldı ki, aynı Kısım’da yer alan 49. maddede, ODB’nin “*nominal anaparasının bölüştürülme*”sinden sözedilmektedir.

46. madde ile ilgili diğer bir yorum eksikliği de, 46. Maddenin 1.fikrasıyla ilgilidir. Buna göre:

Türkiye, 53. maddede belirtilen tarihlerden başlayarak, öteki devletlere yükletilmiş katılma paylarından sorumlu tutulmayacaktır.

Lozan’ın bu hükmü ile Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan devletlerin borçlarından belirli tarihlerden itibaren sorumlu tutulmamış olmakla, ileride, Türkiye’nin rezidüel diye tanımlayabileceğimiz herhangi bir sorumluluğunun bulunmadığının vurgulanması istenmiştir. Hükmün, ardılığı tartışmasız olan bu devletler bakımından bu maddenin ilk bakışta gereksiz olduğu düşünülebilirse de sorumluluk zincirinin Türkiye bakımından kesintiye uğramış olduğunun kaydedilmesine önem atfedilmiştir.

Tahkim kararında dikkate alınmamış diğer bir madde de Lozan Antlaşması’nın 55. maddesidir. Bu maddenin başında “*Aralarında Türkiye’nin de bulunmak üzere, 46.maddede belirtilen devletler*” ifadesi yer almaktadır. Oysa 46. maddede, Türkiye’nin esasen zikredilmiş olduğu gözardı edilmiş olsa bile, 55. maddede, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması sonucunda ardılığı tartışmasız “*topraklar katılmış devletler*” ile birlikte Türkiye’nin yeniden sayılmış olmasının ardıllık tartışması açısından değerlendirilmesi gerekirken, Borel’in kararında bu noktaya değinilmemiştir.

21 *Affaire de la Dette Publique Ottomane*, loc. Cit. s. 34.

Aynı şekilde, kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili Lozan Antlaşması'nın 28. maddesi de tahkim kararında değerlendirilmemiştir, dir. Buna göre:

Antlaşmaya taraf olan devletlerden her biri kendi yönünden, Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler.

Uzun ve bazen “dramatik” sayılabilecek görüşmeler sonucunda kabul edilen bu madde ile yüzyıllar boyunca süregelen ekonomik, kültürel, yargısal “ayrıcılıklar” ın kaldırılmasının kabul edilmesi, ancak Türkiye'nin yeni, egemen bir süje olarak tanınmasıyla mümkün olduğu kabul edilmelidir. Prof. Dr. Doğan'a göre:

Yalnız başına bu hüküm bile TC Devleti'nin milletlerarası hukuk açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun akdettiği anlaşmalardan doğan hak ve borçlarla bağlı olmayan yeni bir devlet olduğunu göstermektedir. Asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesini engelleyen Kapitülasyonların tümüyle, kayıtsız şartsız sona ermesi bir devletin Milletlerarası hayata yeniden başlamasıdır.²²

c) Tahkim kararının devamlılık tezi açısından ileri sürülebilirliği

Borel'e tanınan tahkim yetkisinin konu ve sınırlarının da tartışılması önem arz etmektedir: ODB'nin bölüştürülmesinin hesaplanmasıyla sınırlı olduğu varsayılması gereken tahkim yetkisinin, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını oluşturduğu yolunda genel ve ileriye dönük olarak bir devamlılık tezinin temelini oluşturmasının tartışılabilirliği üzerinde dört nokta açısından durmakta yarar vardır.

Birincisi, borcun bölüştürülmesine ilişkin temel ilkeler esasen Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleriyle belirlenmiş bulunmaktaydı: Nitekim, hakemin yetki alanını belirleyen “Compromis” nin alt başlığı da “Traité de Lausanne du 23 juillet 1923, articles 46 et 47” olarak açıkça belirtilmiş, bu maddelerin borcun teknik hesaplanmasının ötesinde, taraflardan biri olarak Türkiye'nin “sıfatının” bu iki madde ötesinde tartışılmasına olanak sağlamadığı açıktır..

²² Doğan, ibid, s. 86; Dr. Demirci de kapitülasyonların kaldırılmasının Lozan Konferansı'nda “yaşamsal bir konu” olarak algılanmış olduğuna işaret etmektedir. Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Alfa, 2015, s. 27, dipnotu 16 no.lu dipnotu,

Öte yandan, gerek Türkiye, gerek diğer ilgili devletlerin karara eklenen (Yunanistan, Bulgaristan, İtalya, Fransa²³, Irak, Filistin...) dilekçelerinde de herhangi bir ardıllık/devamlılık tartışmasına girilmesini gerektirecek bir argüman bulunmadığı gibi, Lozan Antlaşması'nın ODB ile ilgili maddeleri hakkında da bir yoruma yer verilmemiştir. Her devlet kendisini ilgilendiren bazı borç kalemlerinin iptalini istemekle yetinmiştir. Esasen Borel'in kararının devamlılık teziyle ilgili bölümünde, ilgili devletler tarafından bu yönde olumlu/olumsuz bir incelemede bulunması talebinin yer aldığına ya da bu konuda bir argüman geliştirmiş olduğuna dair bir açıklamaya da rastlanmamaktadır.

İkincisi, Borel'in, Lozan Konferansı boyunca ODB'nin bölüştürülmesi konusu çerçevesinde kendisini görevlendiren Hükümeti'nin görüş ve çıkarlarını savunmak konumunda olan Fransız delegenin yargısal bağımsızlığı ve tarafsızlığı olamayacağı açıktır. Borel, bu eksikliği ancak –ve bir dereceye kadar- Türkiye'nin delegesinin de görüşlerini dikkate alarak giderebilirdi. Yargısal bir görevde bulunan hakemin, taraflardan ancak birinin görüşlerini dikkate almış olması, bağımsızlık ve tarafsızlığının ve, dolayısıyla, kararının da güvenilirlik ilkesi açısından sorgulanabilmesine yol açmaktadır.²⁴

Üçüncüsü, ODB'nin teknik alanda ilgili devletler arasında dağılımının somutlaştırılması gibi teknik bir sorunu çözmek için atanan hakemin bir devletin diğer bir devletin devamı ya da ardılı olup olmadığı gibi hukuksal ve siyasal alanda son derece ciddi yansımaları olacağı şüphesiz bir konuda da değerlendirmede bulunması hakemlik kararı açısından kabul edilemeyecek bir yetki aşımı olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı da tartışılabilir.

Kendisine verilen görevin amacı ve sınırlarıyla ortaya attığı devamlılık değerlendirmesinin olası – ve herhalde öngörülemez- sonuçları arasındaki orantısızlık, Borel'in hakemlik kararını ancak kendisine verilen teknik görevin sınırları açısından yorumlamakla yetinilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Esasen, daha genel bir düzeyde, kararda, talimatlarını yerine getirmekle yükümlü olan Bompard'a yapılan genel nitelikteki atfın ötesinde, Lozan Antlaşması'nın dayandığı siyasal/tarihsel süreç ve Konferans sırasında ortaya atılan değişik ilkesel tutumların ve siyasal tezlerin değerlendirilmediği de görülmektedir. Bu bakımdan, kararının da ancak ODB'nin bölüştürülmesi açısından bağlayıcı olduğu, karardaki her argümanın- ve, özellikle-, ardıllık/devamlılık gibi karmaşık hukuksal/siyasal temelleri ve olası yansımaları açısından - normatif değeri olamayacağı, tüm gerekçelerinin de

23 *Affaire...*, loc. Cit., s. 34.

24 *Ibid* s. 86

pozitif hukuku yansıttığı şeklinde yorumlanması da zorunlu olamayacağı kabul edilmelidir. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın *Dantzig Posta Servisi* hakkındaki istişari nitelikteki görüşünde de yargısal kararların ancak sonuçlarının bağlayıcı olduğu, gerekçelerinin tarafları bağlamadığı, konuya ilişkin içtihat ta hatırlatılarak, açıkça belirtilmiştir.²⁵

Dördüncüsü, ODB kararı dikkatle incelendiğinde, esasen Borel'in devamlılık tezi açısından, genel bir bağlayıcılık beklentisinin bulunmadığı da savunulabilir: Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu yolundaki yaklaşımın, gerek Fransızca gerek İngilizce versiyonlarında kullanılmış olan ifadelerin kesin, yargısal bir üslubu yansıtmadığı açıktır:

Fransızca metinde tam olarak:

*En droit international, la République turque doit être considérée comme continuant la personnalité de l'Empire Ottoman*²⁶

İngilizce metinde ise:

In international law the Turkish Republic was deemed to continue the international personality of the former Turkish Empire.

İki versiyon, aslında, tam olarak birbiriyle örtüşmemektedir: Her şeyden önce, Fransızca metinde, “Osmanlı İmparatorluğu”, İngilizce metinde ise hiçbir resmi tanımlamayı karşılamayan “Türk İmparatorluğu” ifadesi kullanılmıştır.

Ancak iki versiyon arasında önemli bir anlam farkı da göze çarpmaktadır: Fransızca metindeki ifade, daha çok “sayılmalıdır” gibi bir gereklilik kipini, İngilizce metinde ise “bu şekilde kabul edilmiştir” gibi bir haber kipini andırmaktadır. Ayrıca, her ikisinde de “est”ya da “constitue”/”is,”ya da, “constitutes” gibi kesin bir tanımlamaya yer verilmemiş olmasının, tanımlama kaygısından çok, hakemin kendisine verilen görevin kapsamıyla sınırlı bir varsayımdan (*ex hypothesi*) yararlanma ihtiyacının duyulduğu da söylenebilir. Diğer bir deyişle, her iki versiyonun bir “teyit”/”onama” olarak değil, daha çok belirli bir sonuca ulaşabilmek için başvuru bir varsayım (*hypothèse de travail*) olarak kullanılmış olduğu, devamlılık konusunda esasen “hüküm” vermekle yetkilendirilmemiş olan hakemin, önündeki meselenin çözümü

25 “... it is certain that the reasons contained in a decision, at least in so far as they go beyond the scope of the operative part have no binding force as between the parties concerned.” *Polish Postal Service in Dantzig*, Advisory Opinion, no.11 of May 16,1925, PCIJ, s. 29-30; aynı argüman için bkz. Brigitte Bollecker Stern, *L’Affaire des Essais Nucléaires Françaises devant la Cour Internationale de Justice*, AFDI, 1974, vol. 20, no.1 s. 320.

26 loc. Cit. s. 573

açısından başvurduğu, otoritesi ancak sınırlı olabilecek bir çalışma yöntemi olarak kabul edilebilir. Bu konuda kesin bir “yargı”ya varmakla görevlendirilmiş olsaydı, genel, muğlak bir ifade olan “*international law*” ya da “*droit international*” göndermelerinin somut hukuksal kaynaklara dayandırılması gerekecekti. Özellikle İngilizce versiyonundaki “*was deemed*” deyişi ve Fransızca versiyondaki “*doit être considérée*” kesin bir saptamadan çok, başvurulması zorunlu görülmüş bir varsayımı andırmaktadır.²⁷

Bu bakımdan, Borel’in tahkim kararında, vardığı sonucun sadece ODB’nin bölüştürülmesi çerçevesinde geçerli olabilecek kuramsal bir çerçeve olarak ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, kararın taraflar arasındaki ODB ile bağlantılı uyumsuzluğun ötesinde bir bağlayıcılığı ve bir *erga omnes* değeri bulunmamaktadır. Esasen, görevinin sınırlarını belirlemeye çalıştığı, kararının bir başka bölümünde, Borel’in de, kararıyla kendisine verilen teknik nitelikteki ODB’nu bölüştürme görevinin ötesinde, kararının ayrıca, Osmanlı Devleti’nin devam ettiği konusunda *erga omnes* bir saptama olarak algılanması beklentisinin bulunmadığının bilincinde olduğu da kabul edilebilir:

Borel’in tahkim kararında, vardığı sonucun sadece ODB’nin bölüştürülmesi çerçevesinde geçerli olabilecek kuramsal bir çerçeve olarak ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, kararın taraflar arasındaki ODB ile bağlantılı uyumsuzluğun ötesinde bir bağlayıcılığı ve bir erga omnes değeri bulunmamaktadır.

*L’Arbitre n’a d’autre tâche que d’assurer l’effet de cet accord à l’égard des questions donnant lieu aux différends portés devant lui. Il doit donc, s’en tenir strictement au Traité même dans les limites duquel se trouvent sa mission, sa loi et son pouvoir.*²⁸

2. Devamlılık tezinin desteklenmesinde kullanılan diğer argümanlar

Bu çerçevede nitelik ve kapsam bakımından birbirinden farklı iki seri argümana değinilmesi gerekir:

²⁷ Borel, “*çalışma varsayımı*” yöntemini savaşın antlaşmaları sona erdirdiğinin kabul edilmesi gerektiğini belirlerken de kullanmıştır. Nitekim 99. Madde hakkındaki yorumu çerçevesinde “... *La guerre a été considérée comme ayant mis fin à toutes les conventions autres que celles dont le trait particulier est de déployer leurs effets précisément au cours des hostilités.*” İbidem. Oysa bu görüşün 1925’te geçerli olmadığı yukarıda da belirtilmiştir. Bkz. 16 no.lu dipnotu.

²⁸ *Affaire*, loc.cit. s. 548.

- a) Yargısal nitelikteki kararlar
- b) Ülkesel ve demografik faktörlerin devamlılık tartışmasındaki rolü

a) Yargısal nitelikteki kararlar

aa) Osmanlı Fenerleri Hakem Mahkemesi kararı

Bazı yazarlar, Osmanlı Devleti'nin devletler hukuku süjeliğinin devam ettiği yolundaki tezlerini gerekçelendirmek ya da bu tartışmanın temelindeki sorunların yargısal bir kararla esasen çözümlenmiş olduğunu kabul etmek durumunda olduklarını izah etmek için Borel kararından sonra 24-27 Temmuz 1956 tarihli Osmanlı Fenerleri Hakkındaki hakem kararına atıfta bulunmaktadır.²⁹

Bu bağlamda, kararın aşağıdaki cümlesi üzerinde durulmaktadır:

*La date critique sert évidemment de terme à la responsabilité turque et de point de départ à la responsabilité hellénique en ce sens que tout ce qui s'est passé avant la date critique et qui peut avoir engendré des charges vis-à-vis de la société concessionnaire, continue à donner lieu à la responsabilité de l'Etat turc.*³⁰

Sözkonusu referansın ve Osmanlı Fenerleri kararının aşağıdaki gerekçelerle devamlılık tezi açısından yeterli bir argüman oluşturamayacağı düşünülmektedir:

Herşeyden önce, bu kararın temelindeki uyuşmazlığın sadece Yunanistan ile Fransa arasında olduğu, Türkiye'nin uyuşmazlığa veya dâvaya taraf olması da sözkonusu olmadığı gözardı edilmemelidir.

1. Uyuşmazlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle, Selanik ve Girit açıklarında fener inşa etmek, işletmek ve bunun karşılığında belirli bir ücret tahsil etmek üzere, Fransız "Michel et Collas" şirketi ile 1860 da aktetmiş olduğu ayrıcalık sözleşmesinin (*contrat de concession*) çerçevesinde olmak üzere, Fransa'nın uyuşmazlığındaki şirketin belirli tarihlerde uğradığı zararların giderilmesini sağlamak üzere, ayrıcalığın uygulandığı bölgelerin ardıl devlet

29 Emre Öktem, "Turkey Successor or Continuing State of the Ottoman Empire", *Leiden Journal of International Law*, 2011, vol. 24, Issue 3, s. 574-575 ; Zeynep Ceren Pirim, *Devletin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti*, Ankara, 2016, s. 48 ; Dumberry, *Turkey's International Responsibility...*s. 570.

30 *Affaire relative à la Concession des Phares de l'Empire Ottoman (Grèce, France)* du 24/27 juillet 1956, Recueil des Sentences Arbitrales, vol. XII, s. 190.

sıfatıyla Yunanistan'ın egemenliğine geçmiş olması nedeniyle bu devlet aleyhine yönelttiği bir dava niteliğini taşımaktadır: Türkiye bu dâvada taraf olmadığı gibi, 1860'da aktedilen ve belirli aralıklarla uzatılan ayrıcalık sözleşmesi de bir uluslararası antlaşma niteliğini taşımamaktadır.

2. Fransa ve Yunanistan Hükümetleri'nin hakem mahkemesinin yetkilerini belirlemek amacıyla üzerinde anlaştıkları – ve hakem kararının başında yer alan- “*compromis*” belgesinde de Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik herhangi bir şikâyet ve talep yer almamaktadır. Bu bakımdan, hakem mahkemesinin Türkiye hakkında hukuksal ve, özellikle, siyasal sonuç doğurabilecek bir yargısal yetkisi sözkonusu olmamıştır. Esasen, hakemlik prosedürü sırasında taraflarca bu yönde bir tez gündeme gelmiş olsaydı, hakem mahkemesinin, tarafların “*compromis*” ile mahkemeye tanımış oldukları yetki kapsamını dikkate alarak, yargısal yetkisi bulunmadığı (*ratione personae*) gerekçesiyle sözkonusu iddiayı reddetmesi gerekecekti.

3. Kararda, Türkiye'nin “sorumluluğu”, uyuşmazlığa taraf olması nedeniyle değil, Yunanistan'ın tazminattan kurtulmak - veya en azından - tazminat miktarını azaltmak için kullandığı argümanlar kapsamında değerlendirilmiştir. Hakem mahkemesi, bu doğrultuda, 1924'ten önce cereyan eden olaylardan Türkiye'ye de isnat edilmesi muhtemel (*éventuellement imputables*) bir haksız fiilin bulunup bulunmadığının araştırılmasını âdetâ yan konu olarak incelemiştir.

Tahkim kararından, Fransa'nın, ardıl devlet sıfatıyla Yunanistan'dan ayrıcalık sahibi şirket lehine iki tazminat talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır:

Birincisi, ayrıcalıktan yararlanan şirketin Eylül 1922'deki İzmir yangını sonucunda uğradığı zararın giderilmesi,

İkincisi ise Selanik açıklarındaki fenerli şamandıranın (*bouée*) 1911'de Osmanlı kuvvetleri tarafından yıktırılmasından dolayı uğradığı zararın giderilmesi.

Şirket ve, dolayısıyla, uluslararası uyuşmazlığa asıl taraf olan Fransa, İzmir yangınıyla ilgili taleplerini, konunun incelenmesine girilmeden önce taleplerini geri çekmiş olduğundan, sadece not edilmekle yetinilen “yangın” konusu karara da *per memoria* kaydıyla yansıtılmıştır.³¹

Selanik açıklarındaki şamandıranın yıktırılması olayının incelenmesi çerçevesinde ise hakem mahkemesi, Osmanlı otoritelerinin feneri yıktırmasının

31 İbid. s. 188.

güvenlik nedenleriyle “normal” bir önlem olarak hukuka uygun sayılması gerektiği, ancak şirkete uğratılan zararın giderilmesinin sözkonusu **olabileceği** sonucuna varmıştır. Diğer bir deyişle, hakem mahkemesi, uyuşmazlığın bu veçhesini de uluslararası hukuk anlamında bir haksız fiil olarak tanımlamamış, bir devletin bir özel şirkete tanıdığı ayrıcalık sözleşmesinin koşullarına uyulup uyulmadığının araştırılması ile ilgili bir sorun olarak değerlendirmiştir.

4. Öte yandan, Fenerlere ilişkin hakem kararının 190. sayfasındaki ibarenin devamlılık tezini doğrulamadığını ortaya koyan diğer bir argüman da, ODB hakkındaki Borel kararına atıfta bulunmayışıdır: Eğer 1956 yılında hakem mahkemesi, bazı hukukçuların savunduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olduğu tezini benimsemiş olsaydı ve, ayrıca, bunu açıkça kararında belirtmek ihtiyacını duymuş olsaydı, devamlılık teorisinin “klasik” ve temel referansını oluşturan Borel kararının ilgili bölümüne atıfta bulunması gerekcekti. Nitekim, sorumluluğun Yunanistan’a geçiş tarihini (date critique) belirlemek için kararın başka bir yerinde Borel kararının “belirleyici tarih” açısından ilgili bölümüne açıkça atıfta bulunabilmiştir.³²

- Alıntıda “Etat turc” yolundaki nitelemesinden Osmanlı Devleti’nin mi yoksa Türkiye Cumhuriyeti’nin mi anlaşılması gerektiği açık değildir.
- Yunanistan’ın ardıl sıfatının başladığı tarihten önceki tazminat talebine konu olabilecek fiillerden dolayı genel bir şekilde “Türk Devleti”nin sorumluluğunun devam ettiği yolundaki ibarenin, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı tartışmasıyla ilgisi bulunmamaktadır.

Öte yandan, hakem mahkemesinin bu başlıktaki olası sorumlulukların Lozan Antlaşması’nın tüm taraf devletlerce onaylanması işlemlerinin tamamlandığı 1924’te yürürlüğe girmesi ile sınırlandırılması devletler hukuku açısından belirleyici önem taşımaktadır.³³ Burada, daha önce devam ettiği belirtilen “muhtemel” (*éventuellement imputables*) sorumluluğun Osmanlı Devleti’nin

32 “l’arbitre dans l’affaire de la Dette Publique Ottomane, M. Borel, a, dans sa sentence du 18 avril 1925 (Recueil des sentences arbitrales, vol I, p. 544-556) donné une interprétation de la commune intention des Puissances signataires du Traité de Lausanne relativement à la date exacte à laquelle la responsabilité de l’ex-Empire Ottoman pour ses dettes publiques doit être considérée comme étant passée de ce dernier aux Etats successeurs...” *Affaire des Phares...* loc. Cit. s. 184. Görüldüğü gibi, bu referans Osmanlı Devleti’nin devam ettiği tezinin işlendiği Borel kararının 573. Sayfasındaki gerekçelerle ilgisi bulunmamaktadır.

33 Dr. Sevtap Demirci’ye göre, İngiltere’nin Lozan Antlaşması’nı en son onaylayan – ve, böylece, yürürlüğe girmesini sağlayanülke olması “bir *tesadüf*” eseri olmadığına, “. . . Antlaşmanın onayının Musul Sorunu’nun İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti’ne havale edilmesiyle aynı günde 6 Ağustos 1924’te...” gerçekleştiğine işaret etmektedir, op.cit., s. 232.

tanınmış olduğu ayrıcalık sözleşmelerine uygulanacak yeni –ve bu kez uluslararası niteliği tartışmasız- düzenlemelerin kastedildiği açıktır.

Fenerler kararındaki, Yunanistan'ın ardıl devlet statüsünü kazandığı belirleyici tarihten (*date critique*) önce ayrıcalıklardan yararlanan şirket lehine yükümlülükler doğurmuş “*fiillerinden dolayı Türk Devleti'nin sorumluluğuna yol açması durumunun devam ettiği*” yolundaki ibare, hakem kararının açıkça üzerinde durduğu 1924 yılı ile sınırlıdır: Bu sınır mahkeme tarafından rastgele belirlenmiş olmayıp, yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıklarla ilgili Lozan Antlaşması'na Ek XII. Protokol'ün 9. maddesi çerçevesinde yorumlanmalıdır. Bu maddeye göre:

Bugünkü tarihli Barış Antlaşması uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklarda ardıl Devlet, Osmanlı Hükümeti... ile, 29 Ekim 1914 den önce yapılmış ayrıcalık sözleşmelerinden yararlanan öteki batılı Devletlerin uyruklarına... karşı Türkiye'nin hakları ve yükümleri bakımından, tümüyle Türkiye'nin yerine geçmiştir. Balkan savaşları sonucu olarak Türkiye'den ayrılmış bulunan topraklarda, işbu toprakların el değiştirme şartlarını belirten antlaşmanın yürürlüğe konulmasından önce, Osmanlı Hükümeti... ile yapılmış sözleşmeler konusunda da aynı işlem uygulanacaktır. Türkiye'nin yerine geçme, sözkonusu toprak parçasının el değiştirmesi şartlarını belirten antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak geçerli olacaktır; ancak, bugünkü tarihli Barış Antlaşmasıyla Türkiye'den ayrılan topraklar, bu hükmün dışında kalacaktır, bu topraklar bakımından, Türkiye'nin yerine geçme, 30 Ekim 1918 tarihinden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Görüldüğü gibi, Lozan Antlaşması'na Ek XII. Protokol, Osmanlı Devleti zamanında aktedilmiş ayrıcalık sözleşmelerinin “statüsünü” herhangi bir “devamlılık teorisinin uygulanmasına olanak tanımaksızın- ve değişik ardılık konularının özelliklerini de gözönünde bulundurarak- ayrıntılı biçimde düzenlemiş bulunmaktadır. Bu nedenle, hakem mahkemesinin de, “Türkiye'ye 1924” yılından önce isnat edilebilecek fiillerin sorumluluk açısından özelliklerini dikkate almak zorundaydı.

Bu bakımdan, devamlılık tezi açısından Fenerler kararının uygun bir emsal sayılamayacağı değerlendirilmektedir: Karar, sorumluluğun ardıl devlete geçişini soyut bir devamlılık teorisine göre değil, ayrıcalık sözleşmelerine ilişkin sorumlulukları düzenleyen Lozan Antlaşması'na Ek XII. Protokol'ün hükümlerini esas almış bulunmaktadır. Ayrıca, sözkonusu Protokol'ün Fenerler

uyuşmazlığının gündeme getirdiği başka talepler çerçevesinde de uygulanmış olduğunun hatırlatılmasında da yarar bulunmaktadır.³⁴

Sonuçta, 1956'daki hakem kararı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını oluşturduğu tezi açısından uygun ve yeterli bir argüman oluşturmamaktadır.

bb) Roselius Carsten kararı (Amsterdam Mahkemesi kararı)

Sistematiik biçimde olmamakla birlikte, Amsterdam Bölge Mahkemesi'nin 1925'te verdiği bir kararda yer alan aşağıdaki pasaj da devamlılık teorisine ek bir argüman olarak kullanılmaktadır:

Although Turkey was no longer an Empire, but a Republic and its size had been considerably curtailed after the Great War by loss of territory, yet it could remaining part, which was the main portion of the country, was the continuation of the State which, under another form of government and larger in size, had formed Turkey, and it had retained all its rights and duties except such as were attached to the lost territory.³⁵

Roselius kararının devamlılık tezi açısından geçerli ve yeterli bir referans oluşturamayacağı açıktır. Bir ulusal mahkemenin sıradan bir hukuk davası çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin devam edip etmediği konusunda "görüş" belirtmesinin hiçbir bağlayıcılığı olamaz.

Esasen, kararın "lafzından", mahkemenin de bunun bilincinde olduğu anlaşılmaktadır: Öyle olmasaydı, Osmanlı Devleti'nin ülkesinin önemli bir kısmını kaybettiği, yönetim şeklinin değişmiş olduğu, ancak hangi kıstasa göre "main" olarak nitelendirdiği açıklanamayan ülke parçasında devam ettiği şeklindeki *tek taraflı* ve hukuki bir yaklaşımla ilgisi olmayan, coğrafi ve demografik parametrelere atıfta bulunmakla yetinen bir argüman devletler hukuku açısından norm yaratan bir kaynak sayılamaz.

Ardıllık uygulamaları konusunda belirli normların oluşup oluşmadığını araştıran Monnier'e göre, ulusal mahkemelerin kararlarının dayandırıldığı gerekçelerin, genellikle, devletler hukukuyla ilgisi olmadığı için devletlerin

34 Örneğin, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın *Mavrommatis* kararı: "Affaire des Concessions Mavrommatis en Palestine", *CPJI*, Arrêt du 30 Août 1924.

35 *Roselius and Co. Of Bremen v. Carsten*, District Court of Amsterdam 1925, vol. 26 Annual Digest 35; Dumberry, *Turkey's Responsibility*. loc.cit. s. 570.

izledikleri genel uygulamayı ya da hukuk normu yaratan bir uygulamayı (*usage*) yansıtamamaktadır.³⁶

Öte yandan, önemli ülkesel ve demografik değişikliklerin dikkate alınarak, önceki devletin devam ettiğinin savunulmasının güç olduğunu ortaya koyan uluslararası nitelikte kararlara da rastlanmaktadır. Nitekim, ABD ile Macaristan arasındaki bir uyuşmazlıkla ilgili olarak 1927 verilen bir hakem kararında, Avusturya ve Macaristan devletlerinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan hem yönetim hem de ülkesel açılardan esasen farklı olduklarına işaret edilmekte ve bu iki devletin uluslararası statülerinin sona erdiği sonucuna varılmaktadır. Sonuçta, kararda, tazminat ödeme yükümlülüğünün iki devletin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun devamı oldukları için değil, ABD ile aktetmiş oldukları Viyana ve Budapeşte anlaşmalarından kaynaklandığına dikkat çekilmektedir.³⁷ Karar, bir yandan, hakemin ülkesel ve yönetim değişikliklerinin değerlendirerek – genellikle kabul edilen aksine- iki devletin Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun devamı değil, herbirinin ayrı bir uluslararası kişiliği bulunduğunu ve tazminat ödeme yükümlülüğünün de iki bağımsız devletin serbest iradeleri ile aktetmiş oldukları antlaşmaları uygulamak zorunda olduklarını ortaya koymaktadır.

b) Ardıllık tezi ve ülkesel özellikler

Devamlılık/ardıllık tartışması, doktrinde, genellikle, ülkesel ve demografik değişikliklerin belirleyici unsur sayılmayacağı tezi ile tamamlanmakta ve, bu bağlamda, önemli ülke ve nüfus kayıplarının devletlerin kişiliklerinin devam etmesini engellemediği kabul edilmektedir:

*The identity of state, therefore, is considered to subsist so long as a part of the territory which can be recognised as the essential portion through the preservation of the capital or of the original territorial nucleus, or which represents the state by continuity of, or represents the state by continuity of government, remains either as an independent residuum or as the core of an enlarged organization.*³⁸

36 Jean- Philippe Monnier, “La Succession d’Etats en Matière de Responsabilité Internationale”, *AFDI*, 1962, s. 72

37 “The Austria and the Hungary not only bore little resemblance either to the Government or the territory of the Dual Monarchy... But differed essentially from the former Austrian Empire and the former Kingdom of Hungary...-moreover he (Claims Commissioner Parker) held that the latter two States had had no international status... However... under the Treaties of Vienna and Budapest had agreed to pay compensation in respect of certain acts of the former Austro-Hungarian Monarchy”, *R.I.A.A.*, vol. VI, s. 210-211.

38 W.E. Hall, *A Treatise on International Law*, (A. Higgins 7th Edition 1917), s. 93; aktaran G. Bühler, *State Succession and Membership in International Organizations*, Klüwer, 2001, s. 15..

Her şeyden önce, bu karmaşık ve hukuksal bir irdelemeye uygun olmayan “essential”, “territorial nucleus”, “independent residuum”, “the core of” gibi pozitif hukukla ilgisi olmayan hukuk ötesi –hatta mistik sayılabilecek-kıstaslarla çevrelenmiş bir tanım ardıllık/devamlılık tartışmasında ışık tutacak nitelikte görünmemektedir.

Aynı tezin daha modern versiyonlarında ise bir ülkenin yüzölçümündeki, nüfusundaki kayıpların ya da rejim değişikliklerinin devletin uluslararası kişiliğinin devam etmesini engellemediği şeklinde daha “sade” bir unsur dökümüyle yetinilmektedir.³⁹

Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin devamı olduğunu savunan yazarlar da, genellikle, Borel kararıyla birlikte ülke/nüfus değişiklikleri kıstaslarıyla sınırlı bu ikinci versiyonu tercih etmektedirler.⁴⁰

Ancak, bu ikinci kategori kıstaslar da antlaşmalar açısından ardıllığı düzenleyen 1978 ve devlet borç, mallar ve arşivlerini düzenleyen 1983 antlaşmalarında ülke ve nüfus değişiklikleri ile ilgili olumlu ya da olumsuz bir tanımlama ya da ardıllık kıstası olarak kullanılmamaktadır. Her iki sözleşmede “ardıllık” fiziki ya da metafizik kıstaslarla değil, bir devletin hak ve sorumluluklarının bir başka devlete geçmesi şeklinde bir hukuksal sonuç/durum olarak tanımlanmaktadır:

For the purpose of the present Convention:

.....

b) succession of States means the replacement of one State in the responsibility for the international relations of territory;

c) predecessor State means the State which has been replaced by another State on the occurrence of a succession of States;

d) successor State means the State which has replaced another State on the occurrence of a succession of States;.....

Görüldüğü gibi, Sözleşme, ardıllığı, yapısal/tarihsel koşullar ya da ortam parametrelerine herhangi bir atıfta bulunmamakta, bir sorumluluk “ikamesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, bir sürecin hukuksal “izahı” sorunsalına değinmemekte, sürecin sonucunu saptamakla yetinmektedir. Bu

39 Czaplinski, loc. Cit., s. 377 vd. ; Crawford, op. Cit. 677 vd.

40 Dumbery, *The Consequences of Turkey Being*. Loc. Cit. , s. 266.

şekilde, hangi durumların ardıllık olarak tanımlanacağı ya da tanımlanamayacağı tartışmasının olası “algılanma risklerini” de önlemiş olmaktadır.

Öte yandan, ardıllığın “özüne” ilişkin bir tanımlamasına girişmemekle, herhangi bir *a contrario* mantığıyla devamlılığının tanımının yapılmasına da olanak sağlamamaktadır. Uluslararası antlaşmalar hakkındaki 1978 ile devletin borçları, malları ve arşivleri hakkındaki 1983 Viyana Sözleşmeleri ardıl devlet/devam eden devlet tartışmasında yararlanılabilecek herhangi bir düzenleme öngörmediği gibi, böyle bir sorunun varlığı dahi yok sayılmıştır.

Her iki Sözleşme, ayrıca, “sorumluluk” kavramını da devletin uluslararası ilişkilerinden sorumlu olma “modeline” indirgemekte, devamlılığı ardılıktan ayıracak etkin bir kıstas üretmemektedir. Sonuçta, bu tür tanımlamalar ardıllık sorunsalının güçlüklerini aşmaya yönelik olmayan –hatta, bunun imkansızlığını ortaya koyan- mekanik ve hatta “*tautologiques*” çabalar olarak kabul edilmelidir.

Klasik sömürgeciliğin 70’li yılların başlarında büyük ölçüde tarihe karışmış olmasına ve iki dünya savaşının gündeme getirdiği çok sayıda ardıllık sorununa karşın, bu iki sözleşmenin getirdiği “asgari” sayılabilecek düzenlemede dahi temel kavramların tanımlanamamış olması düşündürücüdür. Böyle olunca, ardıl devlet “teşhisinde” siyasi faktörlerin ağır basması kaçınılmaz olmaktadır.

Sonuçta, günümüzde dahi ardıllık sorunlarının öngörülebilir bir düzenlemeye kavuşmadığı, yazarların hala ardıllığın karmaşıklığından sözedebildikleri gözönünde tutulursa, Türkiye’nin neredeyse, yüz yıl önce Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olduğunun mutlak bir gerçek olarak takdim edilmesi hem pozitif hukuk açısından hem de bu tezin arkasındaki birbirinden farklı iddia ve beklentinin yer aldığı ya da gizlendiği gözardı edilemeyecek bir gerçektir. “Sanat için sanat” yapılmayan devletler hukuku doktrininde son zamanlarda yeniden canlandırılan devamlılık teorilerinin temelindeki gerekçelerin sadece Borel kararının Lozan Antlaşması’nın altı maddesine dayalı ve Fransız delege Bompard’ın Lozan Koferansı’nda ileri sürdüğü argümanlardan esinlenen yaklaşımının yeterli ve geçerli bir dayanak oluşturup oluturamayacağı da en azından pozitif hukuk niteliği tartışılmayacak aktüel kaynakları da dikkate alarak bu tezin gerçekliğinin yeniden irdelenmesinde yarar görülmektedir.

II. Osmanlı Devleti'nin devamlılığı tezinin ardıllık hukukunun siyasal ve işlevsel görelileşmesi evresindeki değeri”

a) Lozan Konferansı ve “devamlılık” tezinin savunulabilirliği

Doktrinin genellikle Borel kararına dayanarak bir pozitif hukuk gerçeği olarak takdim ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı tezinin, aslında ortaya çıktığı tarihsel ve siyasal “ortamından” soyutlanmadan, o koşullar açısından de izah edilebilmesi önem taşımaktadır.

Hakem Borel'in de Fransız delege Bompard'ın birkaç satırlık konuşmasına dayanarak ortaya attığı devamlılık argümanı ilkesel ya da kuramsal bir zorunluluğa (esasen kendisi de kararında bu konuda böyle bir açıklamada bulunmamıştır) dayandırılmamıştır. Esas amaç, özellikle, doğuda kurulan ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın siyasal ve ekonomik etki alanındaki yeni devletlerin ODB borçlarını mümkün olduğu kadar azaltmaktır. Bu bakımdan, Türkiye'nin ODB sorumluluğundan kurtulamayacağı fikrinin ön plana çıkarılması ve bölüştürmenin aslında bir “lütuf” olarak takdim edilmesi siyasi bakımdan kullanılması gerekli bir argümandı. Müzakerenin Nitekim, Bompard'ın, Lozan Konferansı Birinci Alt Komisyonu Başkanı sıfatıyla hazırlamış olduğu “*Maliye Sorunları*” başlıklı raporuna göre:

Üçüncü Komisyonun çalışmalarının büyük kısmı, Osmanlı Devlet Borcu'nun [Düyun'u Umumiye] bölüştürülmesi konusundaydı. Böyle bir bölüştürmeye girişmek bile, kendi başına, Türkiye'ye pek büyük bir iyilikte bulunmak demektir;çünkü, ilke olarak, bir Devlet, borcundan her zaman sorumlu kalır.⁴¹

Yine aynı yaklaşımı daha güçlü bir biçimde kabul ettirebilmek için, mücerret bir devamlılık tezinin yeterli olamayacağını bilinciyle savaştan sorumlu olma ögesini de dramatik bir biçimde eklemeye önem atfetmektedir:

“Savaşın nasıl çıkmış olduğunu, bir kaç sözle hatırlatmak, hiç olmazsa kimlerin sorumlu olduklarını belirtmek bakımından, belki de yararlıdır...” yolunda “suçlayıcı” sayılabilecek bir girişten sonra, daha önceki temaslarından tarafsızlık politikası izleyeceği izlenimini edindiği Osmanlı makamlarının aslında Almanya ile ittifak antlaşması imzalamış olduklarını öğrenmiş

⁴¹ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler* (Çeviren Seha L. Meray) Takım I, Cilt 1, Kitap 2 s. 46. Bir yazara göre: “*Au lendemain de la Première Grande Guerre, ce furent les créanciers étrangers qui ont voulu imposer à l'Autriche, à la Hongrie, à la Turquie et à la Russie leur continuité avec les États prédecesseurs quant à leurs obligations*” W. Degan, *La Succession d'Etat en matière des traités et les États nouveaux (issus de l'Ex-Yougoslavie)*, AFDI, 1996, s. 211.

olduğuna, o arada Göben ve Breslau savaş gemilerinin saldırılara başlamış olduğuna işaret etmekte ve şöyle devam etmektedir:

Bu yüzden, savaşın bütün sorumluluğu Türkiye'nin üstüne çökmektedir-o Türkiye ki, 1854'te yaptığı çağrıya koşup gelen ve ulusal bağımsızlığını korumak için, bir buçuk yıl boyunca, kendisiyle birlikte savaşmış olan Devletlere karşı çıkmıştır.⁴²

Birbirini tamamlayan bu argümanlarla, Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin savaşın başlatılmasındaki ve sürdürülmesindeki sorumluluğundan kurtarılması gerektiği mesajı verilmek istenmiştir.

Aynı konferans toplantısında, Bompard'ın konuşmasından hemen sonra söz alan ABD Temsilcisi Child'in yaklaşımı ise ileriye dönük yeni ilkelerden esinlenecek yapıcı bir işbirliği ortamı kurulmasına yönelik olduğu görülmektedir:

.....Görüşmelerin bu önemli aşamasında, bütün dünyanın istediği ve bütün dünya için gerekli olan bir barışın gerçekleştirilmesine yardımcı olabilirsek; herkes için ve belki yeni Türkiye'nin ulusal gücünü büsbütün tüketecek olan savaş tehlikelerinin yerine, bundan sonra Yakın Doğu'da anlaşmanın, düzene girmiş uluslararası ticaretin ve sürekli olarak normal koşulların yeniden kurulmasını sağlayabileceğine inandırmaya katkıda bulunabilirsek, buna, bütün gücümüzle, çalışmaya hazırız...

Karşılaştığımız güçlüklerden bir çoğu, yeni bir düşünceden esinlenen bir ulusun, savaş yüzünden öteki uluslarla ilişki kuramamış olması yüzünden, dünya uluslarının yeni Türkiye'nin bağımsızlık, egemenlik ve kendi geleceği için elverişli barış koşulları altında çalışmak hakkını tanımağa ne kadar istekli olduklarını anlayamamasından doğduğunu görmüş bulunmaktayız.

Bunun gibi, öteki ulusların, Türkiye'nin çekimsemelerini ve kaygılarını gereği gibi değerlendiremediklerini nasıl görmekteyssek, Yeni Türkiye'nin de, yeni kurumlarını kurmakta olduğu dönemde, öteki ulusların kendisine karşı beslemeleri doğal olan çekimsemelerini ve kaygılarını hakkıyla anlayamamış olduğunu da, öylesine görmüş bulunuyoruz.⁴³

42 loc. Cit. s. 46- 47

43 loc. Cit. s. 47.

Japonya delegesi Baron Hayashi'nin aynı çerçevedeki konuşması da ilginçtir:

*Bence, Türkiye, yeni bir Devlet olarak, güveneceği yeni temeller üzerinde, dünyanın geri kalan kısmıyla ilişkiler kuracaktır.*⁴⁴

İtalya delegesi Marquis Garroni de Müttefik devletlerin daha önce Osmanlı İmparatorluğu zamanında yararlandıkları ayrıcalıkların kaldırılmasını kabul etmiş olmalarını önemli bir fedakârlık olarak tanımladıktan sonra, buna karşılık olarak, isteklerinin de “*ne kadar ölçülü olduğunu*” kabul edileceğini belirterek şöyle devam etmektedir:

*Türk Hükümeti, bu durumda, yeni Türkiye'ye ve onun meşru ulusal özlemlerine karşı nasıl bir güven göstermek istediğimizin en iyi kanıtını bulsa gerektir.*⁴⁵

Bu alıntılar, aslında, konferans sırasında katılan devletlerin Türkiye hakkında geleceğe dönük olarak birbirinden farklı iki beklenti içinde olduklarını göstermektedir:

- Birincisinde, Versailles ve Saint Germain antlaşmalarının doğrultusunda olmak üzere, savaşı başlatmış olmakla suçlanan Osmanlı Devleti'nin devamı olan Türkiye'yi cezalandırma amacı ön plana çıkarılmaktadır. Yine aynı yaklaşımın hafifletilmiş bir versiyonunda ise, esasen, Türkiye'nin, “suçlu” olduğu halde, kendisine verilen “ödünlerden memnuniyet duymalı” mesajı da eklenmiştir.⁴⁶
- İkincisinde ise, “savaşın suçlusunu” sonsuza kadar “yargılamak” yerine, ileriye dönük olarak yeni Türkiye'ye devletler hukukunun temel kuralları olan egemenlik ve bağımsızlığının korunacağı bir düzende diğer ülkelerle siyasal ve ekonomik ilişkiler kurmasına olanak tanınması perspektifi ağır basmaktadır.

Her iki yaklaşımın temelinde siyasal ve ekonomik çıkar ve beklentiler yer almakla birlikte, birincisinde, antlaşmaya eklenecek hükümler yoluyla “derhal” ve dolaysız olarak sonuç alınanabilmesi hedeflenmekte, ikincisinde ise, aynı sonuca, dünya savaşı sonunda oluşan - ya da oluşacağı beklenen- yeni siyasi ve ekonomik düzenin dinamiğinde gelişecek süreç içinde varılabileceğine güvenilmekte, ya da bu mesajın verilmesinde yarar görülmektedir.

44 loc. Cit. s. 48.

45 loc. Cit. Kitap 2, s. 40.

46 Örneğin, Lord Curzon'a göre de “...hiç kimse bizim cömertlik ya da uzlaşma zihniyeti yoksunluğumuzdan yakınamaz sanırım. Belki de, pek ileri gittiğimiz için bizi kınayacaklar da çıkabilecektir.” Loc. Cit. Cilt 1, Kitap 2, s. 34.

Burada, üzerinde önemle durulması gereken nokta, bir yandan, Osmanlı Devleti'nin başlattığı savaşın sonuçlarından sorumlu olarak gösterilmeye çalışılan Türkiye'nin, diğer yandan, gelecekteki konfigürasyonunun geçmişteki siyasal ve ekonomik yüklerden arındırılmış olarak değerlendirilebilmesidir.

Ancak, son derece önemli birbirine zıt görüşlerin “çarptığı” bu tartışma sırasında hiçbir Müttefik devlet delegesinin Türkiye'nin yeni devlet olarak tanımlanmasına karşı çıkmadığı, Osmanlı Devleti'nin devamı olarak sayılması gerektiği yolunda bir itirazda bulunmadığı ya da bu doğrultuda ayrı bir karar alınması talebinde bulunmadığı kaydedilmelidir.

Hatta, konferans sırasında gerek ülkesinin gerek diğer müttefik devletlerin çıkarlarını güçlü biçimde savunmuş olan Lord Curzon'un, herhangi bir “devamlılık” imasında bulunmadığı aşağıdaki konuşması da önem taşımaktadır:

...Andlaşmanın üçüncü amacı, böylece yeniden kurulmuş Türkiye Devleti ile öteki Avrupa Devletleri arasında eşitliğe dayanan, dostluk ve iyi niyet ilişkileri kurmaktır. Böylelikle, barış, bir Devletin yeniden kuruluşu ve Devletler arasında işbirliği, gütmekte olduğumuz üç amacımızdır.⁴⁷

Burada, üzerinde önemle durulması gereken nokta, bir yandan, Osmanlı Devleti'nin başlattığı savaşın sonuçlarından sorumlu olarak gösterilmeye çalışılan Türkiye'nin, diğer yandan, gelecekteki konfigürasyonunun geçmişteki siyasal ve ekonomik yüklerden arındırılmış olarak değerlendirilebilmesidir.

Değişik devlet kategorilerindeki delegelerin yukarıdaki ifadelerinden, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olarak algılandığı sonucunu çıkarmak, hele, daha da ileri giderek, bu konuda Lozan Antlaşmasına da yansıtılmış bir devamlılık ”statüsüne” karar verildiğini iddia etmek kesinlikle mümkün değildir.

Öte yandan, aşağıda izah edilmesine çalışılacağı gibi, Müttefik Devletlerin, aynı zamanda Sèvres Antlaşmasına karşı belirli bir “özlem” içinde olmaları da “şizofrenik” bir zıtlık olarak da algılanmamalıdır. O antlaşmanın Müttefik Devletlere sağladığı siyasal ve ekonomik avantajların yanısıra, Versailles, Saint Germain gibi I. Dünya Savaşı sonunda yenilen devletlere uygulamış oldukları antlaşma modelinin bir ulusal kurtuluş savaşı kazanmış olan Türkiye açısından geçerliliğini yitirmiş olmasının yarattığı belirli bir hayal kırıklığının gözardı edilmemesi gerekir.

47 loc.cit. Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 32.

b) Sèvres özlemi

Konferans sırasında bazı delegelerin, onaylanmadığı için yürürlüğe “giremeyen” Sèvres Antlaşması’nın, Versailles ve Saint Germain Antlaşmaları’nın Müttefik Devletlere sağladığı siyasi –ve, ayrıca- psikolojik üstünlük ve savaşta yenilen devletlere empoze edilen ”müeyyide”lerin Lozan modelinde tekrarlanamayabileceği kaygısıyla, Sèvres Antlaşması’ndaki düzenlemelerin geçerli sayılmasını veya örnek olarak kullanılmasını bekledikleri görülmektedir.

Bu çerçevede, örneğin, Lord Curzon, San Remo’da, 1920 Nisan’ında hangi ülkelerin “*mandat*” olarak Fransa ve İngiltere’ye verileceğinin kararlaştırıldığına dikkat çektikten sonra aşağıdaki hususlar üzerinde durmaktadır:

Bu çeşitli mandat’ların hepsi de tamamıyla eş ilkelere dayanmaktadır-bunlardan birine dokunmadan ötekilere itiraz edilemez. Bu mandat’lar 1920 Ağustos’unda Sèvres Andlaşmasıyla da doğrulanmıştır; işte bu sıradadır ki, Suriye’nin sınırlarıyla Irak’ın sınırları saptanmıştır. Irak’ın kuzey sınırı, bir takım değişikliklerle, Musul vilâyetinin kuzey sınırı boyunca gitmek üzere tanımlanmıştır.⁴⁸

Lord Curzon, ODB’nin bölüştürülmesi konusunda da Sèvres Antlaşması’na gönderme yapmaktadır:

Lord CURZON, borcun bölüştürülmesi sorununun, Sèvres Antlaşmasının hazırlanması sırasında çok büyük bir özenle incelenmiş olduğunu hatırlattı; bu konuya ilişkin kesin hükümler kaleme alınmıştır; bu yüzden Lord CURZON, bu bölüştürmenin dayanaklarını saptamak üzere gereken çalışmaların süresi konusunda M.Nintchitch’in kaygılarının haklı olmadığını sanmaktadır; gerçekten, 1920 yılında yapılmış incelemeler, Komisyon için pek yararlı olacaktır.⁴⁹

Teknik nitelikte görünmekle birlikte, öneri, aslında, Sèvres modelinin mümkün olduğu ölçüde tekrarlanabilmesi beklentisini yansıtmaktadır.

Bulgaristan delegesi Stamboulisky ise aşağıdaki hususları “hatırlatmak” istediğini belirtmektedir:

Yakın Doğu’da savaşın durdurulmasından ve Mudanya kararlarından önce Bulgaristan, Neuilly ve Sèvres andlaşmalarıyla karşılıklı olarak

48 loc. Cit. Takım I, Cilt 1, s. 355.

49 loc. Cit. Takım I, Cilt 3, s. 14.

Bulgaristan ve Tükiyece Müttefik Büyük Devletlere bırakılmış olan Batı ve Doğu Trakya'da Milletler Cemiyeti'nin ya da Müttefik Devletlerin denetimi altında özerk bir bölge kurulmasını isteğini belirtmişti...

...Şu var ki, Müttefik Devletler, Doğu Trakya'yı Türkiye'ye geri vermekle Avrupa ile ilgili bulunan Sèvres Antlaşmasını yeniden gözden geçirmeğe razı olmuş bulunmaktadırlar.⁵⁰

Yunanistan delegesi Venizelos ise, Konferansın, başka bir antlaşma ile sınırları belirlenmiş olan Batı Trakya sınırlarını belirlemek için değil, “Sèvres Antlaşması'nı yeniden düzenlemek için” toplandığını vurgulamakla, Lozan Antlaşmasıyla Sèvres Antlaşması arasında niteliksel bir fark olmaması gerektiği yolundaki anlayışını ifade etmeğe çalışmıştır.⁵¹

Bompard da borç bölüştürme komisyonunun diğer komisyonlara göre “daha da önemli tavizler” vermiş olduğunu vurgulayarak, komisyonun “geremediği” kadar cömert davrandığını ifade etmek ihtiyacını duymakta, ancak Müttefik Devletlerin zararlarının giderilmesini istemektedir:

Böyle bir bölüştürmeye girişmek bile, kendi başına, Türkiye'ye pek büyük bir iyilikte bulunmak demektir; çünkü, ilke olarak, bir Devlet, borcundan her zaman sorumlu kalır. Bir bölüştürme kararlaştırılmış bulunmaktadır; üstelik, bu bölüştürmede, yalnız 1914 savaşının meydana getirdiği ülke değişikliklerinin gözönünde tutulmasıyla yetinilmemiştir; bu savaşla, 1912-1913 Balkan savaşlarını birleştirerek, borcun bölüştürülmesinde, o zamana kadar uzayan döneme kadar olan ülke değişiklikleri de gözönünde tutulmaktadır...

Bütün bu ödünlere karşılık olarak, Müttefik Hükümetler, kendileri için herhangi bir şey istememektedirler; yalnız uyruklarına, savaşta vermiş olduğu zararların onarılmasını istemektedirler.⁵²

Sèvres Antlaşması'nın açıkça zikretmemekle birlikte, Bompard'ın bu ifadeleri, Versailles, Saint Germain ve Sèvres antlaşmalarındaki “savaş sorumlusu” devletlere uygulanmış olan tazminat modelinin doğrultusunda yer almaktadır.

Kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkan İspanya delegesi De Reynoso da Sèvres Antlaşması'nda kapitülasyonlar hakkında öngörülmüş olan “çözüme” atıfta bulunmaktadır:

50 loc. Cit. Takım I, Cilt 1, s. 29.

51 loc. Cit. Cilt 1, Kitap 1, s. 24.

52 loc. Cit. Takım I, Cilt 1 Kitap 2, s. 42-43.

...İspanya, Kapitülasyonların yerine, kendi uyruklarına gerekli bütün güvenceleri verebilecek bir rejim kurulmadıkça, bunlardan vazgeçemez.

Bu sonuca ulaşabilmek için, Sèvres Andlaşmasının 136 ncı maddesinde, uzmanların, ilgili tarafsız Devletlerle anlaşarak, Türkiye’de yargı rejiminde değişiklikler hazırlamakla görevlendirilmeleri öngörülmüştü.⁵³

Burada da, Konferans’ta uzun ve zor görüşmelere konu olan adli kapitülasyonlar konusunda bazı ödünler elde edebilmek amacıyla Sèvres Antlaşması’na gönderme yapma ihtiyacı duyulmuştur.

Görüldüğü gibi, onaylanmadığı için, hiçbir hükmü olmaması gereken Sèvres Antlaşması, birçok konuda Müttefik Devletler temsilcileri tarafından geçerli bir referansmış gibi kullanılmış, bu şekilde, bir yandan, mümkün olduğu kadar Sèvres “koşulunun” tekrarlanması, diğer yandan da, Sèvres “korkuluğu” ile yeni müttefik önerilerinin de Türkiye tarafından kabul edilmesi amaçlanmıştır.

Ancak, sonuçta Lozan Antlaşması’yla ortaya çıkan “metin” Sèvres Antlaşması’ndan sadece içerik bakımından değil, nitelik ve “felsefesi” açısından da farklı olduğu iki metnin “giriş” bölümlerinden açıkça ortaya çıkmaktadır: Sèvres Antlaşması’nın giriş bölümüne göre:

Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinin istemesi üzerine, bir Barış Antlaşması yapılabilmesi için, Başlıca müttefik Devletlere, 30 Ekim 1919’da Türkiye’ye bir Bırakışım [Mütareke] sağlanmış olduğunu gözönünde tutarak,

Müttefik Devletlerin, aralarında kimilerinin Türkiye’ye karşı doğrudan ya da dolaylı biçimde ard arda sürüklenmiş oldukları ve kökeni eski Avusturya–Macaristan İmparatorluk ve Krallık Hükümeti’nin 28 Temmuz 1914’de Sırbistan’a karşı savaş ilânında ve Türkiye’nin 29 Ekim 1914’de Müttefik Devletlere karşı açtığı ve Müttefiki Almanya’nın yürüttüğü düşmanca eylemlerde bulunan savaşın yerini, sağlam adaletli ve sürekli bir barışa bırakmasını istediklerini gözönünde tutarak..”

53 loc. Cit., Takım I, Cilt 2, s. 82.

Lozan Antlaşması'nın giriş bölümünde ise tamamen farklı bir yaklaşım sergilenmektedir:

1914 yılından beri Doğu'nun huzurunu bozan savaş durumuna kesin bir son vermek için aynı istekle, ulusların ortak refah ve mutluluğu için gerekli olan dostluk ve ticaret ilişkilerini yeniden kumak özlemi içinde ve bu ilişkilerin, devletlerin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı temeline dayanması gerektiğini düşünerek, bu amaçla bir antlaşma yapmayı kararlaştırdılar.

Görüldüğü gibi, Sèvres Antlaşması'nın giriş bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile birlikte müttefik devletler aleyhinde “düşmanca” eylemlerde bulunmakla suçlanırken, Lozan Antlaşması'nın girişinde, Türkiye'ye herhangi bir savaş sorumluluğu isnadında bulunmaksızın, “1914'den beri Doğu'nun huzurunu bozan savaş” gibi daha genel ve Türkiye açısından daha “mesafeli” bir ifade ile yetinilmiş, “düşmanca” eylemi düşündürtecek ifadeleden kaçınılmıştır. Ayrıca, “ilişkilerin devletlerin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı temeline” dayanması gereğine atıfta bulunmakla kapitüller ayrıcalıklardan arındırılmış modern devletler hukuku anlamındaki egemenlik ve bağımsızlık ilkeleri ön plana çıkarılmıştır.

Bu antlaşma gerekçeleri arasında, özellikle, savaş ögesinin “1914 den beri Doğu'nun huzurunu bozan savaş” motifine indirgenmesi, Türkiye'yi, I. Dünya Savaşı sorumluluğundan “aklaması” bakımından önem taşımaktadır.⁵⁴

Lozan Antlaşması'nın genel “felsefesini” yansıtan bu giriş cümleleriyle. Türkiye'ye, Versailles, Saint Germain ve Sèvres Antlaşmaları'yla yenilen devletlere empoze edilen zararların giderilmesi, savaş suçularının aranması, yakalanması ve Müttefik Devletlere teslim edilmesi, son derece geniş askeri kısıtlamaların uygulanmamasının kavramsal gerekçesini sağlamış olduğu gibi, en azından kurulmasına karar verildiği zaman bir erken uyarı ve siyasal denetim platformu olarak düşünülmüş olan ve diğer yenilen müttefiklere Versailles ve Saint Germain Antlaşmalarıyla empoze edilen Milletler Cemiyeti üyeliğinin Lozan Antlaşması'na eklenmemesini de sağlamıştır.

54 Örneğin, Sèvres Antlaşması'nın Versailles ve Saint Germain Antlaşmaları'ndaki benzer hükümleri andıran 231. Maddesine göre : “Türkiye, Almanya ile Avusturya ve Macaristan'ın Müttefik Devletlere karşı açmış olduğu saldırı savaşına katılmakla Müttefik Devletleri, tümüyle ödemesi gereken her çeşit kayıplara ve özverilere uğrattığını kabul eder”

III. Devamlılık/ardıllık tartışmasının görelileşmesi evresinde Osmanlı Devleti'nin devamlılığı tezinin “gerçekliği”

Klasik devletler hukukunun, mümkün olduğu kadar ekonomik ve siyasi güçlerini genişleterek yeni doğal kaynaklara ulaşabilme yarışı içinde bulunan devletler tarafından şekillendiği ve uygulandığı dönemlerde oluşturulan ve kabul ettirilmesine çalışılan ardıllık “ilkeleri” özellikle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bir yandan, siyasal bloklaşmanın yarattığı “güçler dengesi”nin, diğer yandan da, giderek yayılan sömürge başkaldırması hareketinin etkisiyle önemli ölçüde “dokunulmaz”, tartışılmaz özelliğini yitirmiştir.

1978 ve 1983 BM Sözleşmeleri'nin beklenen rağbeti görmemiş olması da, klasik doktrin anlayışının mekanik biçimde uygulanmasının rahatlığına da son vermiştir. Bu bakımdan klasik anlayışın en klasik örneğini oluşturan Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezinin de devamlılık/ardıllık tartışmasının gerek siyasal gerek yargısal uygulamada önemli ölçüde görelileşmiş olduğu dikkate alınarak yeni uygulamalar ışığında yeniden değerlendirilmesinde yarar görülmektedir.

a) Siyasal görelileşme

Ardıllık sorunlarını tamamen “yol gösterici” bir yaklaşımla düzenlemeyi öngören iki Birleşmiş Milletler sözleşmesinin devletlerce son derece zayıf ilgi görmüş olması, ardıllık konusunun günümüzde de sadece kendi içindeki karmaşıklığını değil, genel olarak, kesin hukuksal bir tasnife müsait olmama ve, ayrıca, öngörülebilir olmayan durumlara yol açabilme özelliğini de ortaya koymaktadır.

Devamlılık teorileri, özellikle, Birinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıran antlaşmalardaki savaş sorumluluğu ve zarar giderme konusundaki ayrıntılı hükümlerin savaşta yenilmiş devletlerce uygulanmasını garantilemek açısından önceki devletin devam etmesi kavramının kuramlaştırılması önem taşımaktaydı. Hatta önceki devletin sorumluluğunun mümkün olduğu kadar sürdürülebilmesi bakımından Devletin devamlılığının bir karine (*presumption of continuity*) olarak algılanmasını da gerektiriyordu. Bazı yazarlar, günümüzde de bu görüşü benimsemeye devam etmektedirler.⁵⁵

Ancak bu iki kavram arasındaki kuramsal bağın günümüzdeki yeni siyasal koşullarda zorunlu bir sebep/sonuç ilişkisi olarak algılanmadığı görülmektedir.

55 Dumberry, *The Consequences.. Loc. Cit.*, s. 263 ; Stern, “La Succession d'Etats”, *RCADI* 1996, s. 40.

Bu gelişmenin en çarpıcı iki örneğini, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Yugoslavya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (YFSC) dağılması "olaylarının" devletler hukukunu uluslararası ilişkilerde en yetkili biçimde uygulamak durumunda olan Birleşmiş Milletlerin pratiği oluşturmaktadır.

Her iki dağılma olayında, devletlerden biri eski devletin devamı olduğunu ileri sürerek BM'de üyeliğinin devamını istemiş olduğu halde, BM Güvenlik Konseyi, Rusya Federasyonu'nun devam etme talebini bildiren Başkan Yeltsin'in 4 Aralık 1991 tarihli mektubunu⁵⁶ herhangi bir tartışma ya da oylamaya gidilmeksizin aynen kabul ederken, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (Sırbistan ve Montenegro) aynı doğrultudaki talebini 757(1992) sayılı kararıyla reddetmiş⁵⁷ ve daha sonra 777(1992) kararıyla YFC'ni BM üyeliği için yeniden başvurması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁸

Burada üzerinde önemle durulması gereken husus, BM'in ne Rusya ne de Yugoslavya dağılmalarında ardıllık veya devamlılık açısından önceki devletin olası aktüel veya ileride gündeme gelebilecek sorumluluğu ile ilgili olarak herhangi bir inceleme, saptama ya da çekinceye bulunmamış olmasıdır. Hatta Yeltsin'in mektubunda yeralan aşağıdaki cümlelerin anlam ve kapsamı üzerinde de durulmamıştır:

*... The Russian Federation maintains full responsibility for all the rights and obligations of the USSR under the Charter of the United Nations, including the financial obligations.*⁵⁹

Zaman ve yer itibarıyla (*ratione temporis, ratione loci*) bu cümlelerin devamlılığı kabul ettiği açık olmakla birlikte, madde itibarıyla (*ratione materiae*) Birleşmiş Milletler Şartı'ndaki hükümlerin dışındaki hak ve yükümlülükleri ve bunların yer ve zaman itibarıyla bağlantılı özelliklerini de kapsayıp kapsamadığı açık değildir.

Yugoslavya örneğinde de, Yugoslavya Federal Devleti'ni YFSC'nin ardılı olarak kabul edilirken, Güvenlik Konseyi'nin daha önce BM Şartı'nın VII. Başlığı çerçevesinde YFSC hakkında almış olduğu kararlar uyarınca YFD'nin sorumlu olup olamayacağı konusunda BM'in herhangi bir kaygı duymadığı anlaşılmaktadır.

56 Appendix to UN Doc. 1991/Russia of 24 December 1991.

57 " .. Noting that the claim by the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) to continue automatically the membership of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the United Nations has not been generally accepted" Resolution 757 of 30 May 1992.

58 Resolution no. 777 (1992).

59 Bkz.yukarıda 49 no.lu dipnotu; Yehuda Z. Blum, "Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations", *EJIL*, 1992 vol.3, s 356.

Bu iki örnek, ardıllık/devamlılık tartışmasında önceki devletin devamı sayılan devlet ile önceki devletin ardılı olarak kabul edilen devlet açısından sorumluluk faktörünün gerek ayırtedici bir unsur olarak, gerek de sorumlulukların “âkibeti” açısından zorunlu bir parametre olarak algılanmadığını göstermektedir.

b) Devamlılık/ardıllık tartışmasının “işlevsel” görelileşmesi

Köklü değişimlere uğrayan devletlerin kimliklerinin devam edip etmediğinin siyasal açıdan değerlendirilmesinin, sorunun karmaşık doğasından kaynaklanmasına karşılık, hukuku yaratan değil, hukuku uygulayan ve tarafsızlık/ bağımsızlık ilkelerine bağlı olarak nesnel biçimde uygulaması beklenen yargısal organların da devamlılık/ardıllık konularında en azından “ihtiyatlı” davranmış olduğu ve hatta bu yaklaşımın günümüzde daha da belirgin olduğu söylenebilir.

Uyuşmazlıkların çözümünde ilgili taraflarca kararlaştırılan anlaşmalara (*compromis*) göre yargılama durumunda olan hakem mahkemeleri bir yana bırakılırsa, I. ve II. Dünya Savaşları’ndan sonra gerek “muhatap” devletler açısından, gerek uygulanan devletler hukukunun niteliği açısından evrensel bir “misyon”la kurulan Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesi (UDAM) ile Uluslararası Adalet Divanı’nın (UAD)’nin içtihadında, devam ettiği kabul edilen devletlerin sorumluluklarının belirlenmesinde devamlılık/ardıllık antinomisi yerine uyuşmazlık tarafı devletleri bağlayan antlaşmaları yorumlamayı tercih ettikleri görülmektedir.

Bu eğilim hem UDAM hem de UAD açısından geçerli olup günümüzde de devam etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne dayanan yer, zaman ve madde yetkileri açısından aynı yaklaşımı sergilemektedir.

aa) Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın (UDAM) uygulaması

Polonya’nın, Versailles Antlaşması’nın 297. maddesine dayanarak, Yukarı Silezya Bölgesi’ndeki bazı Alman mallarına elkoyması üzerine, Almanya’nın Polonya aleyhindeki başvurusuna ilişkin kararında UDAM, ekonomik yaşamın korunması ve sürdürülmesine yönelik olarak 15 Mayıs 1922 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin öngördüğü önlemleri gözardı ederek sözkonusu malların bulunduğu bölgenin ekonomik ve sosyal özellikleri açısından taşıdığı önemi değerlendirmeden elkonulmasına karar vermiş olan Polonya’nın elkoyma

işleminin Versailles Antlaşması'nın 297. maddesine uygun olmadığı sonucuna varmıştır.⁶⁰

UDAM, bu kararında, Almanya'nın savaşta yenilmiş olan bir devlet olarak Versailles Antlaşması'nın öngördüğü yaptırımlara, sorumluluğu devam eden devlet sıfatıyla katlanması gerektiği yolunda bir argüman geliştirmediği gibi, Polonya'nın, kendisine elkoyma yetkisini veren Versailles Antlaşması'nın 297. maddesini, tarafların 1922'de aktetmiş oldukları Cenevre anlaşmasının hükümleri ışığında yorumlamayı tercih etmiştir. Bu şekilde UDAM, Versailles Antlaşması'na "öncelik" ve "kesinlik" tanımayarak, o antlaşmadaki yaptırım maddesinin uygulamasını önemli derecede yumuşatmıştır.

Bu çerçevede UAD'nin de, ardıllık sorunları olarak tanımlanan bazı olay ve durumlarla bağlantılı başvuruların aslında klasik devletler hukuku doktrinini etkilemiş olan ardıllık kavramları çerçevesinde değil, uluslararası antlaşmalar hukuku ya da "yerleşik devletler hukuku ilkeleri" açısından incelenmiş olduğu görülmektedir:

Gabcikovo-Nagymaros kararı (Hungary v. Slovakia)

UAD'nin Gabcikovo-Nagymaros kararı ile Almanya'nın, Yunanistan'ın da müdahil olarak katıldığı İtalya aleyhindeki devlet dokunulmazlıklarına ilişkin kararı da devamlılık/ardıllık kavramlarının "topyekün" ve mekanik uygulanmasının mümkün olamayacağını, ayrıca uluslararası yargının da farklı ardıllık kategorilerini, farklı biçimlerde değerlendirdiğini ortaya koyması bakımından ilginçtir.

Çekoslovakya devleti, 1997'de Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak bölünmeden önce Slovakya-Macaristan sınırında başlatılan bir baraj yapımındaki gecikmeler ve doğa üzerindeki olası olumsuz etkileri dolayısıyla Macaristan'ın Slovakya ve Çek Cumhuriyeti aleyhindeki başvuruyu inceleyen UAD, Slovakya'nın Çekoslovakya açısından ardıl devlet olmakla birlikte, gerek Çekoslovakya'nın zarar veren fiillerinden gerek Slovakya olarak sebebiyet verdiği zarar açısından sorumlu tutulabileceği sonucuna varmıştır.⁶¹

60 *Case Concerning Certain Interests in Polish Upper Silesia* (Merits), judgment PCIJ, 25 May 1926, s. 50.

61 "The Court does not find it necessary for the purpose of the present case to enter into a discussion of whether or not Article 34 of the 1978 Convention reflects the state of customary international law. More relevant to its present analysis is the particular nature of the 1977 Treaty" *Case Proje Gabcikovo-Nagymaros (Hungary v. Slovakia)* Judgment, ICJ, Reports 1997, par. 123.

İlk bakışta, klasik bir ardıllık/devamlılık kararı olarak algılanabilecek bu kararıyla UAD, aslında, Çekoslovakya ile Macaristan arasında 1977’de akdedilen antlaşmanın hükümlerini uygulamış bulunmaktadır. Bu antlaşmaya göre ise tasarlanan barajın bulunduğu bölgenin, belirli özellikleri olan ülkesel konumların uygulandığı Uluslararası Antlaşmalar Hakkındaki 1978 BM Sözleşmesi’nin 12. maddesini dikkate alarak, 1977’de akdedilen antlaşmanın ardıllıkla ilgili hükümlerden etkilenemeyeceği sonucuna varmıştır.

Bu yaklaşımı benimsemekle UAD, Slovakya’nın sorumluluğunu ardıl devlet konumuna değil, daha önce akdedilmiş olan bir anlaşmaya dayandırmış bulunmaktadır. Bu şekilde, UAD, gerek içerik gerek zaman itibarıyla uygulama bakımından tartışma konusu olabilecek bir ardıllık kavramı yerine taraflar arasında daha önce akdedilmiş olan bir anlamının açık hükümlerini uygulamayı tercih etmiştir.

Bu yaklaşımı benimsemekle UAD, Slovakya’nın sorumluluğunu ardıl devlet konumuna değil, daha önce akdedilmiş olan bir anlaşmaya dayandırmış bulunmaktadır. Bu şekilde, UAD, gerek içerik gerek zaman itibarıyla uygulama bakımından tartışma konusu olabilecek bir ardıllık kavramı yerine taraflar arasında daha önce akdedilmiş olan bir anlamının açık hükümlerini uygulamayı tercih etmiştir.

BM Soykırım Sözleşmesi’nin uygulanması (Serbia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro kararı)

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki BM Sözleşmesi’nin uygulamasını gündeme getiren Bosna Hersek’in Sırbistan Montenegro aleyhindeki başvurusunda da ardıllık sorununu sorumluluğun geçişi açısından değil, özellikle Sırbistan Montenegro’nun dâvaya taraf olma sıfatının niteliği açısından incelenmiştir.

UAD, bu kararında da sorumluluğun ardıllığı yerine tarafların açık iradelerine ve antlaşmalar hukukuna ağırlık vermiştir:

74. The Court observes that the facts and events on which the final submissions of Bosnia and Herzegovina are based occurred at a period of time when Serbia and Montenegro constituted a single State.

75. The Court notes that Serbia has accepted “continuity between Serbia and Montenegro and the Republic of Serbia (...) and has assumed responsibility for “its commitments deriving from international treaties concluded by Serbia and Montenegro” (...), thus including commitments

*under the Genocide Convention. Montenegro, on the other hand, does not claim to be the continuator of Serbia and Montenegro.*⁶²

Bu iki paragraf, ardıllık/devamlılık ikileminin çözümlenmesi açısından üç saptamayı gerektirir:

- 1- UAD, yargısal yetkisinin belirlenmesinde, tarafların, önceki devletlerin devamı olup olmadığı konusundaki açık beyanlarına öncelik tanımıştır.
- 2- Kararının açıklanmasından kısa bir süre önce, 3 Haziran 2006 tarihinde Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden ayrıldığı ilan eden Montenegro'nun kendisini Sırbistan Montenegro'nun devamı olarak görmediği yolundaki beyanını da aynen kaydetmekle yetinmiştir.⁶³
- 3- UAD, Federasyon'dan ayrılmış olan Montenegro'nun artık dâvalı sayılamayacağına karar vermiş, kararının hüküm bölümünde de dâvalı olarak sadece Sırbistan zikredilmiştir.⁶⁴
- 4- Montenegro'nun BM Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olduğunu da yorumda bulunmaksızın kaydetmiştir.⁶⁵

Bu yaklaşımıyla UAD, ardıllık-sorumluluk sorunlarının çözümünde, teorik ve soyut görüşleri değil, ilgili tarafların onaylamış oldukları sözleşmeler temelinde çözümlenmesi gerektiği yolundaki tercihini de tekrarlamış olmaktadır.

UAD'nin Devlet bağışıklığı kararı (*Germany v. Italy- Greece intervening*)

UAD'nin Almanya'nın İtalya aleyhindeki (Yunanistan'ın da müdahil olarak katılmış olduğu) devlet bağışıklığıyla (state immunities) ilgili 3 Şubat 2012 tarihli kararı da ilginçtir.⁶⁶ II. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusuna mensup subayların işledikleri savaş suçları ve insanlık aleyhindeki suçlara maruz kalan bir grup İtalyan vatandaşının mağduriyetleri İtalyan mahkemeleri tarafından kabul edilmiş olmakla birlikte, hak kazandıkları tazminatlara ilişkin kararların Almanya aleyhinde icra edilememiştir.

62 *Application of the Convention of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment, ICJ Reports 2007, par. 74-75*

63 *loc. Cit., par. 69,79.*

64 *loc. Cit., par. 71.*

65 *loc. Cit., par. 79.*

66 *Jurisdictional Immunities of the State, Germany v. Italy (Greece intervening), I.C.J. Reports, 2012, s. 99.*

Almanya'nın UAD nezdinde İtalya aleyhine açtığı dâvada, devletin yargı bağısıklığı ilkesine dayanarak, bu tür tazminat prosedürlerinin İtalyan makamları tarafından önlenmesi için İtalya aaleyhinde gerekli ihtiyati tedbirlerin alınmasına karar verilmesini istemiştir.

UAD, devlet bağısıklığının devletler hukukunun yerleşik bir kuralı olduğu gerekçesiyle Almanya'nın ihtiyati tedbir alınması yolundaki talebini kabul etmiştir.

Kararın en önemli özelliği ise, İtalya'nın (ve müdahil sıfatıyla Yunanistan'ın) soykırım, insanlık aleyhinde suç ve savaş suçları gibi emredici hukuk kurallarına (*jus cogens*) aykırı suç kategorileri açısından devlet bağısıklığının ileri sürülemeyeceği yolundaki argümanlarının da, UAD tarafından, devlet bağısıklığı argümanının reddedilmesi için yeterli olmadığı sonucuna varmış olmasıdır.⁶⁷

Soykırım Sözleşmesi'nin uygulanması kararı (*Croatia v.Serbia*)

Hırvatistan'ın soykırım iddiasıyla Sırbistan aleyhine UAD'na yaptığı başvuruda, Sırbistan Montenegro'nun (Federal Republic of Yugoslavya-FRY) Yugoslavya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin BM Soykırım Sözleşmesi de dahil olmak üzere 27 Nisan 1992 tarihinde tüm antlaşmalarına da ardıl olduğunu, bu gerekçe ile o tarihten önce işlemiş olduğu fiiller açısından Sözleşme'den kaynaklanan sorumluluğunun incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁸

Ancak, UAD, Bosna'nın FRY aleyhindeki başvurusuna ilişkin 2008 kararına atıfta bulunarak ve, esasen, o kararıyla 27 Nisan 1992 tarihinden sonraki olaylar için BM Sözleşmesi'ne aykırı olayları incelemiş olduğuna dikkat çekerek, bu tarihten önceki olaylar açısından yetkili olup olmadığını incelemeye gerek görmediğini ve BM Sözleşmesi'nin IX. maddesini gözönünde bulundurarak Hırvatistan'ın tüm iddialarını esastan incelemeye yetkili olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

67 loc. Cit., par. 95.

68 *Case Concerning the Application of the Convention of Prevention and Punishment of the Genocide (Croatia v.Serbia)*, Judgment of 3 February 2015, par. 106.

69 loc. Cit., par. 117: "...it is not necessary to decide whether the FRY, and therefore, Serbia, actually succeeded to any responsibility that might have been incurred by the SFRY, any more than it is necessary to decide whether acts contrary to the Genocide Convention took place before 27 April 1992 or, if they did, to whom those acts were attributable".

Sonuçta, Hırvatistan'ın soykırım iddialarının “özel kast” (*dolus specialis*) kriteri açısından kanıtlanmadığı gerekçesiyle UAD, sorumluluk konusunu incelemeye gerek olmadığına karar vermiştir. Divan'a göre:

... *It follows from the foregoing that Croatia has failed to substantiate its allegation that genocide was committed. Accordingly, no issue of responsibility under the Convention for the commission of genocide can arise in the present case. Nor can there be any question of responsibility for a failure to prevent genocide, a failure to punish genocide, or complicity in genocide.*

.... *Consequently, the Court is not required to pronounce on the inadmissibility of the principal claim as argued by Serbia in respect of acts prior to 8 October 1991. Nor does it need to consider whether acts alleged to have taken place before 27 April 1992 are attributable to the SFRY, or, if so, whether Serbia succeeded to the SFRY's responsibility on account of those acts.*⁷⁰

Bu kararıyla UAD soykırım iddiasını esastan reddettikten sonra ardıllık ve, dolayısıyla, sorumluluk açısından ayrıca bir değerlendirmede bulunma gereğini duymamıştır.

bb) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

Kalogeropoulou v. Greece and Germany

Yunanistan ve Almanya aleyhindeki *Kalogeropoulou v. Greece and Germany* başvurusu, Nazi rejimi sırasında Alman ordusunun Yunanistan'ın Distomo kasabasında yaptığı katliam sırasında ölenlerin 257 mirasçısının tazminat talebi ile ilgiliydi. Mirasçılar, Yunanistan mahkemelerinin karar verdiği tazminat miktarlarını tahsil edebilmek için Almanya nezdinde yapılması gereken icra prosedürünü harekete geçiremeyince AİHM'ne başvurmuşlardı.

Ancak AİHM, bir devletin bir başka devletin yargısına tâbi olamaması ilkesinin (*par in parem non habet imperium*) bir devletler hukuku kuralı olduğunu ve bu kuralın devletler arasındaki uluslararası nezaket (*comity*) ve iyi ilişkileri geliştirmek için uygulandığı gerekçesiyle 257 başvuranın taleplerinin esasını incelemeye gerek görmeksizin, Almanya açısından oybirliğiyle, Yunanistan açısından ise oyçokluğuyla kabul edilemez bulmuştur.⁷¹

70 *Croatia v. Serbia*, loc Cit., par. 441, 442 cit.

71 *Kalogeropoulou v. Greece and Germany* [Dec.], No.59021, 12/12 /2002. Kararın 10. Sayfasında devlet bağıışıklığının *jus cogens* gerekçesiyle uygulanamayacağıının yerleşik bir kural sayılamayacağıına (*non établi*) dikkat çekilmektedir.

AİHM kararında, başvuranların yakınlarının, uğramış oldukları katliamın devletler hukukunun emredici kurallarına (*jus cogens*) da aykırı olduğu yolundaki argümanı da, devlet bağımsızlığı ilkesinin *jus cogens* durumlarında uygulanmadığı yolunda yerleşik bir kuralın bulunmadığına (*non établi*) da işaret edilmiştir.⁷²

1980 yıllarında YFSC zamanında özellikle Sırbistan ve Slovenya’da geliştirilen bir banka sisteminden yararlandırılmış olan döviz hesaplarının 90’lı yıllardaki siyasal ve ekonomik kriz nedeniyle dondurulması sonucunda, çok sayıda döviz hesabı sahibi, uzun yıllardan beri süregelen mağduriyetlerin tanınması ve giderilmesi talebiyle AİHM’e başvurmuştur.

Bu çerçevede, *Kalogeropoulou* kararındaki *jus cogens* kurallarının devletlerin bağımsızlığı hakkındaki kuralların uygulanmasını engellemediği yolundaki argümanı, UAD tarafından da *State Immunities* kararında kullanıldığı belirtilmesinde yarar bulunmaktadır.⁷³

Von Maltzen v. Germany

AİHM, Demokratik Almanya Cumhuriyeti tarafından 1945-1950 arasında kamulaştırılmış bazı taşınmazların malikleri tarafından Almanya’nın birleşmesinden sonra taşınmazlarının geri verilmesi talebiyle Federal Almanya aleyhinde yaptıkları

başvuruları, özellikle, Almanya’nın yeniden birleşmesinin olağanüstü koşullarını (*..the exceptional context of the reunification..*) dikkate alarak, davanın esasını incelemeye gerek görmeksizin kabuledilebilirlik aşamasında reddetmiştir.⁷⁴

Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Slovenia

1980 yıllarında YFSC zamanında özellikle Sırbistan ve Slovenya’da geliştirilen bir banka sisteminden yararlandırılmış olan döviz hesaplarının 90’lı yıllardaki siyasal ve ekonomik kriz nedeniyle dondurulması sonucunda, çok sayıda döviz hesabı sahibi, uzun yıllardan beri süregelen mağduriyetlerin tanınması ve giderilmesi talebiyle AİHM’e başvurmuştur.

72 loc. Cit., s. 10.

73 *Jurisdictional Immunities case*, loc. Cit., par. 96.

74 *von Maltzen and Others v. Germany*, no.71016/01,71017/01 and 10260/02, [GC], 6 March 2005, par. 110.

AİHM, başvuru sayısının çok yüksek olması nedeniyle üç başvuruyu pilot başvuru olarak seçmiş ve bunlar hakkında alacağı kararın gerektirdiği önlemlerin diğer benzer başvurular açısından da uygulanmasını öngörmüştür.

Alisic kararına göre, beş dâvalı devletten sadece Sırbistan ve Slovenya'nın AİHS'ni ihlal etmiş oldukları sonucuna varılmıştır.⁷⁵

AİHM, *Alisic* başvurularında herhangi bir ardıllık tartışmasına girmeksizin, tamamen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No.lu Protokolün mülkiyet hakkına ilişkin 1.maddesini uygulamış ve her dâvalı devletin sorumluluğunu da bu maddeye göre değerlendirmiştir.

Öte yandan, AİHM, kararının pilot karar niteliğinde olması nedeniyle ve tüm diğer benzer durumdaki başvuranların mağduriyetlerinin biran önce giderilebilmesi için, iki devletin, kararın açıklanmasından itibaren 1 yıl içinde gerekli yasal değişiklikler de dahil olmak üzere almış oldukları tüm önlemleri, AİHM kararlarının icrasını denetlemekle görevli Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi'nin Sekreteryası'na bildirmeleri gerektiğine de karar vermiştir.⁷⁶

Sırbistan yargıç Popovic'in de paylaştığı Almanya yargıç Nussberger'in kısmi karşı görüşünde ise, AİHM kararı, özellikle, Sırbistan ve Slovenya dışındaki dâvalı devletlerin olası sorumluluklarının incelenmemiş olması ve, ayrıca, ardıllık hukuku ilkelerini uygulama yerine, AİHM'in bir özel hukuk yaklaşımı (*civil-law approach*) benimsemiş olması açılarından eleştirilmiştir.⁷⁷

AİHM Büyük Dairesi'nin *Alisic* kararında, ardıllık kurallarının uygulanabileceğini ya da, en azından, gözönünde bulundurulabileceğini çok geniş bir mağdur kitlesinin varlığına rağmen, dikkate alınmamış olması, AİHM'in ardıllık kurallarının "sorun" çözme konusundaki yeterliliğine güvenmediğinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Öteyandan, bu kararlar, AİHM'nin, ilgili dâvalı devletler arasında çıkması kaçınılmaz olan ardıllık/devamlılık ve bunların başlangıç tarihleri, bunlarla bağlantılı sorumlulukların dağılımı gibi sorunların esas problemi çözümsüzlüğe sürükleyeceği kaygısıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin daha katı standartlarını, sorumluluğu belirgin görünen Sırbistan ve Slovenya'ya uygulamayı tercih etmiş olduğu söylenebilir.

75 *Case of Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [GC], Appl.no.60642/08, Judgment of 16 July 2014.

76 loc. Cit., s. 50.

77 *Alisic*, loc. Cit., Partly Dissenting Opinion of Judge Nussberger Joined by Judge Popovic, loc. Cit., s. 55.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezi, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemdeki doktrinin, Nisan 1925'te verilen hakem kararına dayanarak "hukuksal" bir teoriye dönüşmüştür.

Ancak, Lozan Antlaşması'nın önemli maddelerinin yanlış yorumlanmış olduğu, bazı maddelerinin de dikkate alınmamış olduğu, Lozan Konferansı'nda yapılan beyanların eksik ve taraflı biçimde değerlendirildiği hakem kararı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu tezini destekleyebilecek geçerli ve yeterli bir temel oluşturmaktan uzaktır. Hakem kararı, o dönemin koşullarında ve, özellikle, ODB'nin biran önce tasfiye edilmesi hedefine yönelik bir "misyon" kararı sayılmalıdır.

Borel kararında olduğu gibi, görevi, Lozan Antlaşması'nın ODB'ne ilişkin iki maddesiyle sınırlandırılmış bir hakemin "ardıllık" sorunu konusunda yaratıcı (inşaf) bir karar almasının mümkün olmadığı kabul edilerek, kararın, ancak ODB'nin bölüştürülmesi konusunda geçerli sayılabileceği, buna karşılık, Osmanlı Devleti'nin devam ettiği tezinin savunulması açısından bir hukuksal, siyasal ve zaman içinde kalıcı değeri olmayan, o dönem koşullarında başvurulması gerekli görülmüş teorik bir yorum girişimi olarak kabul edilmelidir.

Borel kararının "hükmü", ilkeleri ayrıntılı biçimde Lozan Antlaşması'nda açıkça belirlenmiş olan ODB'nin teknik bölüştürülmesiyle sınırlı ilgili olup, ardıllığın tamamen değişik ve, henüz, bir uluslararası düzenlemeye konu olmamış bir alanını oluşturan sorumluluğun geçişi ile de hiçbir ilgisi olamayacağına da hatırlatılmasında yarar bulunmaktadır.

Günümüz koşullarında, devamlılık/ardıllık şemasının, sorumluluğun geçişinde, gerek siyasal alanda, gerek yargısal uygulamada önceden belirlenmiş bir ilke/şema dahilinde kullanılmadığı da kaydedilmelidir.

Bu bakımdan, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin dağılması "olay"larında uluslararası barışın ve güvenliğin sürdürülmesinde belirli bir sorumluluğu olan Birleşik Milletler Güvenlik Konseyi'nin Yugoslavya örneğinde oynadığı belirleyici role karşı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasındaki "olayı" kaydetmenin ötesine geçmeyen pasif rolünün irdelenmesi de ardıllık sorunsalının uğradığı tartışmasının siyasal görelileşmesi açısından ilginç örnekolojiler sayılabilir.

Uluslararası mahkemelerin uygulaması da, ardıllık konularında, tarafların açık beyanlarına ve özellikle, ilgili tarafların aralarındaki antlaşmalara öncelik

tanınması, ayrıca devlet bağımsızlığı gibi yerleşik uluslararası hukuk ilkelerinin soykırım, insanlık aleyhindeki suçlar gibi işlenmesi halinde, emredici hukuk (*jus cogens*) kurallarının ihlal edildiği kabul edilen durumlarda bile gözetilmesi gereken bir kural olarak algılanması hukuksal uygulama alanında da ardılık kurallarının görelileştiğini –ve dolayısıyla- karmaşıklaştığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Affaire de la Dette Publique Ottomane, Recueil des Sentences Arbitrales, 18 avril 1925,

Affaire des Concessions Mavrommatis en Palestine, CPJI, Arrêt du 30 Août 1924.

Affaire relative à la Concession des Phares de l'Empire Ottoman (Grèce, France) du 24/27 juillet 1956, Recueil des Sentences Arbitrales, vol. XII

Application of the Convention of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment, ICJ Reports 2007, par. 74-75.

Case Concerning Certain Interests in Polish Upper Silesia (Merits), Judgment PCIJ, 25 May 1926.

Case Concerning the Application of the Convention of Prevention and Punishment of the Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment of 3 February 2015, par. 106.

Case of Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia [GC], Appl.no.60642/08, Judgment of 16 July 2014.

Case Projet Gabčicovo-Nagymaros (Hungary v. Slovakia) Judgment, ICJ, Reports 1997, par. 123.

Jurisdictional Immunities of the State, Germany v. Italy (Greece intervening), ICJ Reports, 2012.

Kalogeropoulou v. Greece and Germany [Dec.], No.59021, 12/12 /2002.

Polish Postal Service in Dantzig, Advisory Opinion, no.11 of May 16,1925, PCIJ

Roselius and Co. Of Bremen v. Carsten, District Court of Amsterdam 1925, vol. 26 Annual Digest 35

von Maltzan and Others v. Germany, no.71016/01,71017/01 and 10260/02, [GC], 6 March 2005, par. 110.

İkincil Kaynaklar

- Avedian, Vahagn. "State Identity. Continuity and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide", *EJIL* vol. 23, no. 3, 2012.
- Blum, Yehuda Z. "Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations", *EJIL*, 1992 vol.3.
- Brownlie, Ian. *Principles of Public International Law*, Fourth Edition, Oxford, 1990.
- Bühler, G. *State Succession and Membership in International Organizations*, Klüwer, 2001.
- Craven, Matthew C.R. "The Problem of State Succession and the Identity of States under International Law", *EJIL*, tome 9, 1998.
- Crawford, James. *The Creation of States in International Law*, New York, 2006.
- Czaplinski, Wladislaw. "La Continuité, l'Identité et la Succession d'Etats-Evaluation de Cas Récents", *Revue Belge De Droit International*, 1993/2.
- Degan, W. "La Succession d'Etat en matière des traités et les Etats nouveaux (issus de l'Ex-Yougoslavie)", *AFDI*, 1996.
- Demirci, Sevtap. *Belgelerle Lozan*, Alfa, 2015.
- Doğan, İzzettin. *Devletin Milletlerarası Andlaşmalardan Doğan Hak ve Borçlara Halefiyeti Sorunu*, İÜHF Yayınları no. 896, 1970.
- Dumberry, Patrick. "The Consequences of Turkey Being the "Continuing" State of the Ottoman Empire in Terms of International ly Wrongful Acts", *International Criminal Law Review*, 14 (2014).
- Dumberry, Patrick. "Turkey's International Responsibility for Internationally Wrongful Acts Committed by the Ottoman Empire", *Revue Générale de Droit*, vol. 42, no. 2.
- Hall, W.E. *A Treatise on International Law*, (A. Higgins 7th Edition 1917).

Kohen, Marcelo. (Rapporteur), “State Succession in Matters of State Responsibility”, Institute of International Law- Session of Tallinn (2015) in *Yearbook of Institute of International Law- Tallinn Session- Vol. 76*.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler (Çeviren Seha L. Meray) Takım I, Cilt 1, Kitap 2.

Monnier, Jean- Philippe. “La Succession d’Etats en Matière de Responsabilité Internationale”, *AFDI*, 1962.

O’Connell, D.P. *The Law of States Succession*, Cambridge University Press Succession, 1956.

Oeter, Stefan. *German Unification and State Succession*, <http://www.zaoerv.de>, 1991.

Öktem, Emre. “Turkey Successor or Continuing State of the Ottoman Empire”, *Leiden Journal of International Law*, 2011, vol. 24, Issue 3.

Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*, Ankara 2009.

Pirim, Zeynep Ceren. *Devletin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti*, Ankara, 2016.

Stern, Brigitte Bollecker. “L’Affaire des Essais Nucléaires Françaises devant la Cour Internationale de Justice”, *AFDI*, 1974, vol. 20, no.1.

Stern, Brigitte. *La Succession d’Etats*, Martinus Nijhoff Publishers, 2000.

Weiss, J.F. “Succession of States in Respect of Treaties Concluded by the European Communities”, *Tijdschrift voor Europees en Economisch Recht*, October 1994.

Zamuner, Enrico. “Le Rapport entre l’Empire Ottoman et la République Turque face au Droit International”, *Journal of the History of International Law*, vol. 6.

ARŞİV BELGESİ

Mirza Bala Mehmetzade "Ermeniler ve İran"

Milli Azerbaycan Neşriyatı: Sayı 6. Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1927.

Önsöz

1918-20 yılları Azerbaycan Türklerini tarihinde önemli bir aşama olan bağımsız cumhuriyet döneminin sona ermesinden sonra istiklal mefkûresinin devamında Mirza Bala Mehmetzade'nin hizmetleri büyük olmuştur. 1898 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de doğmuş Mirza Bala Mehmetzade yazarlık faaliyetine Mehmet Emin Resulzade'nin çıkardığı Açık Söz gazetesinde başlamış ayrıca Basiret, Azerbaycan vs. gazetelerde yazarlık faaliyetini devam ettirmiştir.

27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra Mirza Bala, Milli Müsavat Partisinin yer altı faaliyetini yürütmek için birçok dava arkadaşıyla birlikte İstiklal Komitesini oluşturarak harekete geçmiştir. Bolşevik hükümeti tarafından Müsavatçılara karşı takip ve tasfiye politikaları üzerine önce İran'a, 1927 yılında İstanbul'a, 1932 yılında ise Polonya'nın başkenti Varşova'ya yerleşerek, Azerbaycan istiklal mücadelesini sürdürmüştür. 1939 yılında İstanbul'a dönmüş, Milliyet, Cumhuriyet gazetelerinde, Komünizmle Mücadele, ayrıca Azerbaycan dergilerinde yazılar yazmıştır. Mehmet Emin Resulzade'nin vefatından (6 Mart 1955) sonra Milli Müsavat Partisinin liderliğini üstlenen Mirza Bala ömrünün sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür.

Mirza Bala Mehmetzade'nin çok sayıda makale, ansiklopedi maddesi ve gazete yazılarının yanı sıra birkaç basılmış yayını da bulunmaktadır. Onun Azerbaycan Misak-ı Millisi (Azerbaycan İstiklal Beyannamesinin tahlili), Milli Azerbaycan Hareketi (Milli Müsavat Halk Partisi tarihi), Azerbaycan tarihinde Türk Albanya adlı eserleri Azerbaycan siyasi tarihinin değişik konularını ele almaktadır. Yayınlanmış kitaplarından birisi de hacim olarak kısa olmasına rağmen önemli bir konu olan Ermeni ve İran meselesini ele almaktadır. 1927 yılında İstanbul'da, Milli Azerbaycan Neşriyatı tarafından yayınlanmış olan "Ermeniler ve İran" adlı bu çalışmada Mirza Bala Mehmetzade Ermeni milliyetçilerinin Pan-İranizm ve Büyük Ermenistan hayalinin, Türk karşıtı propaganda ve düşmanlık faaliyetlerinin iç yüzünü açmaktadır.

Okuyuculara takdim edilen bu çalışma orijinal haliyle incelenmiş ve eserin eski alfabeden transkripsiyonu yapılmıştır. Şunu da vurgulamak gerekir ki, daha önce bu çalışma günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Fakat, bazı yanlışlıklar içermesinin yanı sıra okuyucuların anlamakta zorlanacağı birçok ifade, olay ve kişiler konusunda açıklama yapılmamıştır. Konuyla ilgili araştırma yapanlar tarafından daha verimli kullanılabilmesi için yazının diline kesinlikle müdahale edilmeden metnin transkripsiyonu yapılmış, dipnotlarda yine okuyucunun zorlanmaması için tekrar olsa bile Osmanlı Türkçesindeki kelimelerin günümüz Türkçesinde anlamları verilmiştir. Kitabın orijinalindeki sayfa sayıları aktardığımız metin içerisinde belğin bir şekilde tertip edilmiştir. Kitapta geçen bazı şahıslarla ilgili açıklayıcı bilgiler verilerek dipnotlarda gösterilmiştir. Bu çalışma ile konuya ilişkin araştırma yapacak araştırmacılara bir katkı sağlayacağı yönündeki düşüncemizi ifade ederek çalışma ile ilgili görüş ve eleştirilerin tarafımıza bildirilmesi, tekrar yayın durumunda aktarmanın kalitesini daha da yükseltmesi açısından önemli olacaktır.

Ali ASKER¹

Könül HACIYEVA²

1 Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

2 Doç. Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsü

1

Lozan Sulh Konferansı'ndan sonra Ermeni milliyetperverlerinin bilhassa³ İran'da ciddi bir faaliyete geçtiklerini müşahede ediyoruz. Ararat-Ermeni hükümetinin sukûtuna⁴ müteakip Tebriz'e iltica eden Taşnaksütyun⁵ Fırkası azası, burayı Ermeni hareketinin en mühim merkezlerinden biri şekline vaz' etmişlerdir.⁶ İran dâhilinde birçok mühim memuriyetlerde, ordu ve Mecliste bulunan İran Ermenileri vasıtasıyla ve İran üzerinde az çok nüfuzu olan birçok Garbî ve Şarkî Avrupa devletlerinin teşebbüsleriyle muhacir Ermenilerin İran'da mühim teşkilatları, millî-medenî müesseseleri, iktisadî ve içtimâî teşkilatları, mektep, tiyatro ve gazeteleri mevcuttur. Taşnaksütyun Fırkasının Tebriz'de bu sene olduğu gibi, her sene muntazam kongreleri vâki⁷ oluyor ve bu kongrelerde Avrupa'da ve Kafkasya'da çalışan milliyetperver Ermeniler dahi yakından iştirak ediyorlar.

İran'ın birçok askerî ve mülkî müesseselerini ellerine almış ve son zamanlarda Şah Pehlevî'ye müracaatla bilhassa İran Azerbaycanı'nda iktisadî ve ticarî imtiyaz ve hegemoniyi elde etmeye teşebbüs eden milliyetperver Ermenilerden başka, İran'daki Sovyet sefiri Ermeni Davityan olduğu gibi, ticaret, siyasî vesaire şubeler de Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Tebriz'deki Taşnaksütyunların bir kısmı, Avrupa'da olduğu gibi, Taşnak Fırkasından ayrılarak Ermeni "Aror"⁸ teşkilatı vücuda getirmişlerdir. Muhacir Ermenilerden vücuda gelen bu teşkilat İran Azerbaycanı'nda bütün Sovyet idarelerini eline almış; Tebriz, Urmiye, Merağa, Hoy vesaire gibi yerlerde müteaddid⁹ ticarî, nakliyat ve iktisadî müesseseler vücuda getirmişlerdir. Millî Ermenistan istiklâl günü bütün İran'daki Ermeniler tarafından resmen tes'id¹⁰ edildiği gibi, müteaddid milli Ermeni ve Sovyet mekteplerinde, tiyatrolarda ve matbuatlarında millî Ermeni ruhu ve millî Ermeni istiklâl mefkûresi takviye edilmektedir.

Sayfa 3

Fakat mesele yalnız bununla bitmiş olsaydı, nazar-ı dikkati o kadar da celp etmezdi. İran'daki Ermeni faaliyeti, gittikçe muayyen ve katî bir siyasî mahiyet

3 bilhassa - özellikle

4 sukût - düşmek

5 Taşnaksütyun - Ermenice adıyla Taşnaksütyun olan örgütün adı Türkçeye bir takım ses değişikliklerinden sonra Taşnaksütyun olarak geçmiştir ve kısaca Taşnak adıyla da bilinmektedir. Kitapta Daşnaksütyun olarak geçmektedir.

6 vaz' - koymak, düzenlemek

7 vâki olmak - meydana gelmek

8 Aror - Ermenice "saban" anlamına gelmektedir.

9 müteaddid -çok sayıda.

10 tes'id - tebrik etmek, kutlanmak.

almakta ve yeni boyalar, yeni dekorlar içerisinde yine o eski müfrit¹¹ ve tecavüzcü hasiyetlerini¹² İran şeraiti¹³ içerisinde kuvvetlendirmektedir. Ve İran matbuatından bazıları (“Tebriş”, “Pervereş”¹⁴ vesaire gibi) bilerek veya bilmeyerek, Ermenilerin bu tecavüzcü faaliyetlerine vasıta oluyorlar. Bu son hadise, Ermeni milliyetperverlerin İran matbuatına da nüfuz etmeye başladıklarına bir delildir.

2

Sayfa 4

Reşt şehrinde münteşir “Pervereş” gazetesinin 291 numaralı nüshasında an-asıl¹⁵ Türkiye Ermenilerinden olan “K. Yegikyan” imzası ile “Yaddaşt betemam-i İraniyan-i dünya” (Bütün dünya İranilerine muhtıra¹⁶) unvanıyla 17 maddelik bir proje takdim edilmektedir.

Yegikyan’ın mütalaatına¹⁷ göre “Yeni Türkiye Avrupa’da ve Garptaki istinadgâhından¹⁸ mahrum edildiğinden, nazarını Şarka çevirmiş; Türk kavimleriyle birleşmek suretiyle yeniden kuvvetlenmek istiyor.” İran da böyle yapmalı imiş. “İran’ın coğrafi vaziyeti ve siyasî mevkii onu İran ırkından bulunan milletlerin merkezi şekline salmıştır. Her bir İranlı ve bilhassa reis ve zimâmdârları¹⁹ komşuların yekdiğeri ile olan ihtilaflarından bilistifade İrânî-nejâd (İran ırkından bulunan) milletlerin ittihadı için lazım gelen zemineyi²⁰ hazırlamaya başlamalıdır. İrânî-nejâd milletlerin ittihadında İran’ın oynayacağı rol, Prusya’nın Alman ittihadında oynadığı rol gibi olmalıdır”.

Paron Yegikyan’ın “İrânî-nejâd” milletler listesine: “Türkiye’de kendilerine müstakil bir devlet yaratmak için mübareze²¹ eden ve cihan milletleri içerisinde kendilerine müstakil bir mevki kazanmaya can atan ve bu yolda hiçbir fedakârlık ve kurbandan korkmayan Kürtler (?)” dahi dâhildir. Aynı zamanda Yegikyan Ermeni, Gürcü, Tacik, Afgan, Beluç vesaire dâhil olmak

11 müfrit – aşırı, ifratçı

12 hâssiyyet – özellik

13 şerait - şartlar

14 Daha önce, 1898’de Kahire’de kurulmuş “Süreyya” gazetesinden ayrılan Mirza Ali Muhammed Han Kaşani tarafından 10 Safer 1318 (1900) yayına başladı.

15 an-asıl - aslen

16 muhtıra - uyarı

17 mütalaat - düşünceler

18 istinadgâh - dayanak

19 zimâmdâr - yönetici

20 zemine - zemin, altyapı

21 mübareze - mücadele

üzere "Ariyan devlet-i müstakbelesi"²² hududunu Kafkasya dağlarına ve "sâbık²³ Büyük Ermenistan"ın garp hudutlarına kadar genişletmektedir.

Fakat projeden iki mühim fikir dahi sezilmektedir ki, bunu "Pervereş" gazetesinin diğer nüshasında "Muhammed Mehdi Kintoz" nâm²⁴ bir Gilanlı muharrir dahi kayıt ve tenkit ediyor. Yegikyan hazırdaki ve müstakbel İran'ı "Türk, Fars, Talış Lur, Tat, Kürt, Beluç, Türkmen, Ermeni, Arap, Yahudî, Zerdüşti, Aşurî (Asurî=Aysur) vesaire... gibi "milletler"den ibaret biliyor. Aynı zamanda bu milletlerin "âğuş-i²⁵ İraniyet"²⁶ birleşmelerinin "medeniyet ve hürriyetleri" sayesinde mümkün olacağını kaydediyor. Bir sözle, Kintoz'un korktuğu gibi, Yegikyan müstakbel Ariyan ittihadını federasyon usulünde görmek istiyor. Bu federasyonda Ermenilere ve Kürtlere de hususi bir mevki veriyor.

Sayfa 5

Diğer mühim mesele Kintoz'un haklı olarak muzır²⁷ ve bedhâhâne²⁸ gördüğü "aynı Ariyan akvamından²⁹ olan Hindistan'la ittihat etmek" fikridir. Yegikyan, Hindistan'ın İngiliz müstemlekesi olduğunu amden³⁰ unutarak teklif ediyor ki:

"İrânî-nejâd³¹ milletlerin ittihadından sonra, Hindistan'la da dost ve müttefik olmalıdır. Hindistan'ın meşhur vatanperverlerinden Ağa Han, kendi vatanının istikbali nâmına, Hindistan, Afgan, İran'ın vahdetini ispat etmiştir. İran vatanperverleri dahi, müstakbel hatalardan selamet kalmak için, Ağa Hanın tekliflerini kabul ve İrânî-nejad milletlerin ittihadını takviye etmelidir."

"Yaşasın İrânîlerin ittihadı, yaşasın hür ve büyük İran" şiarları ile tamam olan bu makale hakkında, onun ne gibi ruhî tezahürden ibaret olduğu hususunda ileride bahsedeceğiz. Şimdi ise biz, Ermenilerin bu "Ariyanizm" veya "Pan-İranizm" siyasetlerinin diğer mühim bir tezahüründen dahi bir kadar bahsetmek mecburiyetindeyiz.

Sayfa 6

22 Ariyan devlet-i müstakbelesi- gelecekteki Ariyan devleti

23 sâbık - eski, önceki

24 nâm - isim, ad

25 âğuş-kucak

26 İraniyet-İranlılık

27 muzır-zararlı, muzur, zarar veren

28 bedhâhâne - başkasının kötülüğünü isteyen

29 akvâm - kavimler

30 'amden - kasıtlı olarak, bilerekten

31 nejâd - nesep, soy, ırk

“Pan-İranizm” Türkiye Ermenistanı’nı Kürdistan adıyla ve Kafkasya’yı, Ariyaniler ittihadı unvanıyla, “Büyük İran” dairesine almakla, Taşnaksütyun (hayâliyunun) utopistlerinin muhayyel³² “Büyük Ermenistan”larını da birleştirmiş olacaktır. Fakat bu hayal kolay kolay vücuda gelecek şeylerden değildir. Bu fikrin tahkiki için, dâhilde medenî, iktisadî ve siyasî ıslahatla meşgul olmayı daha faydalı bilen ve her bir hayalî ameller arkasınca koşmayı İran menafiinden ötürü muzır³³ addeden bugünkü yeni İran zimâmdârları, Ermenilerin hatırı için Yegikyan’ın kaydettiği gibi, Hindistan vasıtası ile kuvvetli bir Avrupa devletine arkalanmak ve ondan sonra hiç de ölmek istemeyen birçok canlı ve kahraman milletleri silip haritadan çıkarmak mecburiyetinde kalacaklardır. “Pan-İranizm’in” veya “Pan-Ariyanizm’in” hangi tarafa çevrilmek istenildiği, ne maksatla ve ne gibi tecavüzcü bir gaye ile kimlere karşı tevcih olunduğu³⁴ hakkında daha etraflı ve daha mevsûk³⁵ malûmat elde etmek için Paris’te münteşir³⁶ “Droşak”³⁷ nâm Ermeni gazetesinin “İran ve Turan” serlevhali³⁸ silsile makalâtini³⁹ nazardan geçirmek kâfidir.

İkinci Sosyalist Enternasyonaline dâhil olan ve güya “sosyalist” ve beşeri bir fırka adlanan Taşnaksütyun Partisinin, London’dan Petrograd’a nasıl tebdil-i istikamet⁴⁰ ettiğini biz yeri gelirken kaydedeceğiz. Burada bu makalede ise nazara çarpan cihet, “sosyalist” Taşnaksütyun’un “Şahnâme” mitolojisine girerek Şah Pehlevî’yi idealize ettiğiidir.

Şah Pehlevî, şüphe yoktur ki, bir reformatör olmak sıfatıyla, yeni İran’ın yetiştirdiği nadir şahsiyetlerden biridir. İran’ı sıkan, boğan ve izmihlale⁴¹ doğru sürükleyen bütün dâhili ve harici mâniaları⁴² bilâ-tereddüd⁴³ kesip atan, İran’a yeni kan, yeni hayat aşılayan bu şahsiyeti Şah tahtında değil, reiscumhur

32 muhayyel - hayali

33 muzır - zararlı

34 tevcih olunmak - yöneltmek

35 mevsûk-sağlam, inanılır

36 münteşir - yayınlanan

37 Türkçe literatürde Troşak olarak da geçmektedir (Taşnaksütyun-Daşnaksütyun).

38 serlevha-başlık

39 makalât-makaleler

40 tebdil-i istikamet etmek - istikametini değiştirmek

41 izmihlâl - yok olma, mahvolma

42 mâni - engel

43 bilâ-tereddüd-düşünmeksizin

mevkiinde görmek isteyenler vardı. Ahmed Şah Kacar iskât⁴⁴ edildiği zaman Rıza Han'ın şahlığına, memleket ve millet, hürriyet ve hakimiyet-i millîye fâidesine⁴⁵ olarak, itiraz eden Doktor Musaddık-üs-Saltana⁴⁶ ve Takizade⁴⁷ gibi cesur mebuslar vardı. "İhtilâlcı ve sosyalist" Taşnaksütyun cesaretinin ise bir demokrat, bir liberal cesareti kadar tezahür etmediğini görüyoruz. Fakat "Droşak"ın "Tebriz" gazetesine akseden işbu makalesini kaydettikten sonra kendi mütalaatımızı⁴⁸ yazarken, Taşnaksütyun'ın daima İran liberal ve demokratları tarafında değil, İran mürteci fırkalarıyla müttehit⁴⁹ bulunduğunun tarih ve esbabını da zikredeceğiz.

***

"Droşak"ın iddiasına göre "İran Ermenilerin ikinci vatanı ve İranlılar ırkdaşları olduğu için" İran'ın hürriyet hareketinde Ermeniler rehber ve "pîşkarokol" (pîşdar)⁵⁰ rolünü oynamışlar imiş! Aynı vatanperestlik mucibince imiş ki, İran ihtilalı esnasında Taşnaksütyun fırkası Yefrem⁵¹-Kerî⁵².

Sayfa 8

44 iskât edilmek - düşürülmek

45 fâide - fayda

46 Muhammed Musaddık (1882-1967), Lozan Üniversitesinde hukuk doktorasını tamamladıktan sonra İran'a dönmüş, 1921'de Pehlevi darbesinin ardından maliye bakanı ve dışişleri bakanı görevinde bulunmuştu. 1925'te Rıza Han'ın kendisini Şah ilan etmesine karşı çıkmış, bu yüzden bütün görevlerinden uzaklaştırılmıştır.

47 Seyid Hasan Takizade (1878-1970), İran'ın siyasi ve sosyal hayatında önemli rol oynamıştır. Kütüphane ve okullar açmış "Terbiyet Kültür Cemiyeti"nin kurulmasında büyük emeği geçmiştir. İran'ın Meşrutiyet hareketinin ilk Meclis üyesi, İran'ın İngiltere ve Fransa'da büyükelçisi, İran Senatosu Başkanı görevlerinde bulunmuştur.

48 mütalaat - düşünceler

49 müttehid-birleşmiş

50 pişdar - öncü

51 Yefrem /Yeprem Davityans (1868-1912) Azerbaycan'da doğmuştur. (Yeliz (Bugünkü Şemkir ilçesinin Barsum koyu). Genç yaşta Tiflis'e göç etmiş, Osmanlıya karşı savaşan Ermeni çetelerine karşı savaşmıştır. Osmanlı hükümetinin talebi üzerine Tiflis'te tutuklanarak Sibiryaya (ya da Sahalin) sürülmüştür. Hapisten kaçarak, Taşnak Partisinin kararı üzerine 1896'da Tebriz ve Gilan'da Taşnak örgütlenmesi vazifesiyile İran'a gelmiş, daha sonra Reşt'e gelerek buradaki Ermeni ve Gürcülerden müteşekkil bir milis gücü oluşturmuştur. İran Meşrutiyet hareketi sırasında Tebriz'e gelerek Settar Han'ın yanında yer almıştır. Fakat Tahran Polisi reisi görevine atandıktan sonra Settar Han'ın aleyhine çalışmıştır. Tebriz'de Settar Han ve taraftarlarının terksilah edilmesine ilişkin İkinci İran Meclisinin kararınca Tebriz'e gelmiştir. Burada ağır silahlardan açılan ateş sonucu Settar Han'ın önderliğindeki yaklaşık 300 devrimci öldürülmüştür. Yefrem aynı zamanda Kuzey Azerbaycan'da Türklere karşı uygulanan katliamların öncülerinden idi. 6 Mayıs 1912'de Hamedan'dan Kirmanşah istikametine hareket ettiği sırada Kacar Hanedanı yanlısı Kürt Salar-devle'nin birlikleriyle girdiği çatışmada öldürülmüştür.

52 Keri - Arşak Gafavyan, 1858 Erzurum'da doğmuştur. 1891'de Taşnaksütyun'a katılmıştı. 1914-1915 yıllarında "fedailer" adı altında toplanmış çetelerle Osmanlıya karşı savaştı. Anadolu'da ve Kafkaslarda çok sayıda Müslümanı katletmişti. Yefrem Davityans'ın yakın arkadaşı olarak İran Meşrutiyet hareketine katıldı. 1916'da Revandüz'de öldürülmüştü. (Keri -Ermenice "dayı" demektir).

Heçoların⁵³ taht-ı kumandasında “vatanımız sahipsiz ve esir kalmış” unvanlı milli Ermeni nağmesini terennüm ederek ihtilalın rükn-i rekini⁵⁴ oluyorlardı.

“Droşak” ilave ediyor ki: “Taşnaksütyun fırkası bu faaliyetinde şüphesiz, hiçbir nevi hususi maksat ve Ermeni milleti için milli menafî nazar-ı itibara almıyor. Yalnız İran’ı esaret ve zulüm altından kurtarmaya çalışmakla vatanî vazifesini ifa ediyordu. Bu, Ermenilerin millî vazifesi idi. Çünkü dünyada yalnız İran milletidir ki bizim büyük kardeşimiz ve samimi dostumuz olmuş ve o şekli ile de kalıyor.”

Bu kardeşlik ve samimiyete delil olarak “Droşak” bizim de iptidada kayıt ve zikrettiğimiz birçok imtiyazlardan bahsediyor ve Ermenilerin İran’da en mühim mevkiler işgal ettiğinin sebebini de bu ırkdeşlikte ve ihtilalde rehberlik etmesinde görüyor.

Taşnaksütyun fırkasının İran ihtilalında ne maksatla ve ne gibi gayelerle iştirak ettiği yalnız, İran ihtilalının diğer faal amillerinden olan Azerilerle, Gürcülere değil, bizzat Ermenilere dahi malumdur. Taşnaksütyun’un hususi Ermeni menafî nâmına yürüttüğü separatizm (iftirakçılık)⁵⁵ ve İran’ı bölmek politikası aleyhine mücadele eden İran ihtilalcılarından ve demokrat fırkası liderlerinden Takizade gibi simaların hala berhayat⁵⁶ olduklarına ne kadar memnunuz.

Şüphesiz ki meydanda bu kadar canlı vesikalar dururken Taşnaksütyun fırkasının tahrif etmeye çalıştığı tarihi hakikati tashih etmek kolay olacaktır. Fakat bu hususta bahsetmeden evvel Ermeni zimâmdârının bu lâkast⁵⁷ yapılan yanlışlığa ne gibi motiflerle tasaddî⁵⁸ edildiğini aramak icap eder.

***

Ermeni milletinin İran hakkındaki “sadakat” ve “fedakârlıklarına” karşı İran milleti dahi lakayt kalmamış, dâhilde vermiş olduğu imtiyazlardan ve hukuktan başka, İran haricinde dahi Ermenileri himaye ve müdafaa etmiştir.

53 Khetcho okunuyor. Heço (Khachadur Amirian) 1872 Nahçıvan doğmuştu, Taşnaksütyun’un üyesiydi. 25 Haziran 1897’de Kürt Mazrik aşiretine karşı düzenlenen “Hanasor harekâtı”nda yer almıştır. İran Meşrute hareketine katılmıştı. 1915’de Bitlis yakınında Türk güçleriyle çatışmada öldürülmüştür.

54 rükn-i rekini-yüce direk

55 iftirakçılık - bölücülük

56 berhayat - hayatta olmak, canlı olmak

57 lâkast-kasıtsız

58 tasaddî-başlama

"Droşak"'ın yazdıklarına göre: "1894-1896 senelerinde Van ve Erzurum vilayetlerinde Ermeniler katliam edilirken, dost Rus konsolleri⁵⁹ Ermeni muhacirlerini Osmanlı cellâtlarına teslim ederken, İngiliz konsolü Ermenileri Türk topraklarına hedef-i ittihaz⁶⁰ ettirdiği zaman ırkdaş İran milletinin konsolleri idi ki Ermeni milletinin muhafazasını ve Ermeni bedbahtlarının katliamdan halâsı⁶¹ düşünüyorlardı" ve "1915-1916 senelerinde Alman ve Amerikan şebenderlerinden⁶² ziyade İran konsolosları Ermeni milletinin himayesine sa'y ediyor, Ermenilerin muhafazasını düşünüyorlardı".

Ermeni zimâmdârlarının fikrine göre İran devletinin de bu teşebbüsleri siyasî fikirlerden değil, aynı ırkdaşlık ve kandaşlıktan ileri geliyormuş. Aynı kandaşlık sâikiyle⁶³ imiş ki, İran devleti her bir devletten evvel Ermenistan'ın istiklâlini tasdik eylemiş, İrevan'a (Revan) sefir göndermiştir.

"Droşak"'ın reyince bu müteakabil samimiyet hislerini vücuda getiren ırk ve kardeşlikten mâada⁶⁴ daha başka mühim tarihî sebepler de vardır. "Gerek geçmişte olsun gerekse hal-i hazırda bu iki milleti birleştiren, tarihlerini müşterek bir şekle salan hakikî menâfi⁶⁵ mevcut olmuştur." Taşnaksütyun fırkasının İran ihtilalında iştirakiyle vücuda gelen "Taşnaksütyun romantizm"inin bir maceracılıktan ibaret olmayıp hakikî menafiden neşet ettiğini kaydeden "Droşak", Ermeni ve İran milletlerini birleştiren tarihi amillere geçiyor ve diyor ki: "Bu iki milleti daima bir haricî düşman tehdit etmiştir. Müşterek ve umumî bir düşman bu iki milletin hayat ışığını geçirmeye say'etmiş ve bununla bu iki milleti birleştirmiştir. Bu düşman da Türk milletidir."

Sayfa 10

İki dünya varmış: Biri mehd-i medeniyet⁶⁶ olan ve hala da bu mevkii muhafaza eden Ermeni ve İran dünyası; diğeri de vahşet, medeniyet düşmanlığını ve barbarlığı temsil eden Türk dünyası... Bu iki dünya arasında derin tezatlar mevcuttur. İşte bu tezatlar, Türklerin vahşet, barbarlık ve medeniyet düşmanlığı ile İranlılarla Ermenilerin mehr-i medeniyetleri⁶⁷ arasındaki derin uçurum, tarihte "İran-Turan" muharebelerine sebebiyet vermiş imiş.

59 konsolleri - konsolosları

60 hedef-i ittihaz - hedefe almak

61 halâs-kurtuluş

62 şebender - konsolos

63 sâik-sebep

64 mâada - dışında

65 menâfi- menfaatler, yararlar, çıkarlar

66 mehd-i medeniyet-medeniyetin beşiği

67 mehr – klasik Azerbaycan Türkçesinde "sevgi" anlamındadır. "Mehr salmak" – "sevme". Mesela, Mehrin var ise, terahhum eyle (Fuzuli)

“Droşak” bu İran-Turan muharebelerini Hürmüzd -iyilik tanrısıdır ve devamlı Ehrimen’le⁶⁸ savaş halindedir- ile Ehrimen arasındaki mücadeleye benzetiyor. Şöyle ki: Türkler daima karanlığı, barbarlığı, İranilerle, Ermeniler ise hürriyet ve medeniyeti temsil ediyorlarmış. “Asırlar uzununu Turanî milletler İran ve Kafkasya’ya akın etmişler ve bu barbarlar dalgasına karşı sedd-i sedid⁶⁹ teşkil edenler Ariyan akvâmından Farşlarla Ermeniler olmuşlardır”.

Sayfa 11 Bütün muharebelerde Mamikonyan sülalesinin millî Ermeni ordusu, daima Fars ordusu ile müştereken hareket etmiş imiş. Roma ve sonra Bizans’la vâki⁷⁰ olan muharebeler neticesinde istila edilen Ermenistan’ın esir ve köle sıfatıyla Sasanî ordularında iştirak ettiklerine, Taşnaksütyun romantik bir şekil vererek bu vahdetin menşeiini kan birliğinde ve müşterek menafide görüyorsa da, Ermeni romantiklerinin fantezilerine rağmen, tarih, ne yapalım ki öyle değildir. Asırlar uzununu devam eden İran-Roma, İran-Bizans muharebelerine sahne olan Ermenistan dağılmış, İran ordusunun cevlangahı⁷¹ olmuştu; ve Roma satvetinin⁷² sukûtu⁷³ üzerine perişan olmuş Ermenistan “Şir”i İran’ın “Hurşid”ine⁷⁴ baş eğerek, “Hurşid”in “Şir”e hâkimiyeti üzerine müstenit bir devlet vücuda gelmiş ve buna karşı Ermeni ordusu az isyan çıkarmamıştı.

4

“Droşak” soruyor ki: “Asırlar uzununu devam eden İran ile Turan, Hürmüzd ile Ehrimen mücadelesi bitmiş mi acaba?” “Cüziyattan⁷⁵ sarfinazar, vaziyeti dikkatle tetkik edecek olursak, bu mücadelenin hala devam etmekte olduğunu görürüz” diye kendi sualine cevap verdikten sonra, İran inkılâbının son safhasını teşkil eden Kacar sülalesinin sukûtunu⁷⁶ ve Pehlevî hanedanının işbaşına geldiğini, yine İran’la Turan mücadelesi şeklinde tasvir ediyor. “Zavallı Kacarlar”, Türklük ve Azerîlikten tamamıyla mahrum, Türk iken asırlar uzununu Fars hırsının mümessili oldukları halde, burada, Turan mümessili sıfatıyla, İran’ı temsil eden Şah Pehlevî’ye karşı konulmaktadırlar. “İran inkılâbatı, Kacar silsilesinin inkırâzı⁷⁷ Pehlevîliğin muzafferiyeti, Ermenilerin hürriyet uğrunda mücadeleleri, bütün bu hareketler,

68 Ehrimen- Ehrimen, Zerdüştlük inanişında, kötülük ve karanlıkları temsil eder.

69 sedd-i sedid-yıkılması zor olan duvar

70 vâki - meydana gelmek

71 cevlangah (cevelân-gâh)-savaş yeri, dolaşılan yer

72 satvet - karşı konulmaz derecede zorlu ve ezici kuvvet, sindirici, boyun eğdirici güç

73 sukût - düşme, inme

74 hürşid – Güneş

75 cuz’iyyât – ufak tefek şeyler

76 sukût - düşme, inme

77 inkirâz – yok olmak, tükenmek

Ariyan ırkının Türk ve Tatar akvâmına karşı devam ettirdiği o eski mücadelenin mâbâdudur.”⁷⁸

Bu tasvirten sonra “Droşak” soruyor: “Bugünkü İran ve Ermenistan ne halde idi ve şimdi ne vaziyettedir?” cevap malumdur. Türkler İran’ın Horasan, Mazenderan ve Azerbaycanı’nı, Anadolu ve Ermenistan’ı istila etmiş, Ariyan kavminin vatanlarına sahip olmuşlardır ve bu istila, Fars vesair Ariyan akvâmının asırlarla medeniyetten geri kalmalarına sebebiyet vermiş imiş. Bu suretle “Fars ile Ermeni milleti karşısında Türklerden ve Turanizmden ibaret müşterek bir tehlike vardır. Onu mahvetmeye bakmalıdır.” Bu maksatla gazete “Tatbikatımızın esasını tayin etmeden, umumi düşmanımız Turanizmi tetkik etmek onun gaye ve metodunu anlamak ve sonra aynı silahla umumî düşmana karşı hareket etmek gibi mühim bir vazifemiz vardır”, diyor. Ermenilerin tasvirlerince, Turanizmin maksat ve gayesi bütün Türkleri birleştirmek imiş! Bu maksatla Türkler, Türkiye ile Azerbaycan’ın İstanbul ile Tebriz ve Bakü’nün birleşmesine mani olan Ermeniler ile Kürtleri aradan kaldırmak planını tatbik ediyormuşlar. Ermenileri Kürtlerin eliyle kırdıktan sonra, şimdi de İsmet Paşa ve Yunus Nadi beyler, medenî milletlerin konferanslarında, Kürtlerin, Ariyan akvâmından değil, Turânî-nejâd olduklarını, Kürt milletinin mevcut olmadığını, yine bu hâili⁷⁹ aradan kaldırmak, sonra Azerbaycan’la birleşip Zencan’a kadar İran Azerbaycanı’na dahi malik olmak maksadıyla ispat ediyormuşlar. Yalnız Türkiye Türkleri değil, Azerbaycan Türkleri dahi aynı metotla, Fars milliyetine mensup Kürt, Tat, Talışları Türk olarak gösteriyor; onların milli şuurdan mahrumiyetlerinden bilistifade, Azeriler dahi Fars unsurlarını Türkleştiriyorlarmış. Mümkün imiş ki, Türkler, İran içerisindeki diğer Fars akvâmına dahi tesir ederek İranlık vahdetini bozsunlar...

Sayfa 12

Sayfa 13

Bu maksatla da Türkler Hoy ve Maku etrafının Ermenilerini katliam ile aradan kaldırmak istemişler imiş.. Hatta Türkistan, Azerbaycan, Kırgız, Başkurt, Kalmık⁸⁰ vesaire gibi Türk memleketlerin Sovyet cumhuriyeti haline gelmesi de Komünizm libasına girmiş Talat, Enver, Nazım, Şakir Caferov ve Hacinskilerin, Zinovyevlerle müştereken, büyük Turan yaratmak maksadıyla vâki⁸¹ olan faaliyetlerinin eseri imiş.

“Droşak” bütün bu muhayyel tehlikelere karşı teklif ediyor ki: “Nasıl Ariyan akvâmının kan içici düşmanları çalışıyorlarsa biz de o vasita ile muhtelif Ariyan

78 mâbad – devamı

79 hâil - engel

80 Oysa Kalmıklar Batı Moğol halkı Oyratların bir koludur.

81 vâki - meydâna gelmek

ırk ve milletlerinin ittihat ve ittifakını vücuda getirmeli ve bu yol ile Turânîlerin ameliyatını akim⁸² bırakmalıyız”.

“Ankara Turanizmin menba ve merkezi olduğu gibi Tahran veya İsfahan da Ariyan neslinin kardeşlik ve ittifak menşei İranizmin merkezi olmalıdır. Türk devleti kuvvetli ise, gerek maddi, gerek manevi nokta-i nazarından İran dahi kuvvetli olabilir. Osmanlı toprağı geniş ise, İran dahi onun üç misli büyük olabilir. Bunun içinde “Ariyan ocağı” ve “Ariyan merkezi” teşekkül etmelidir. İşbu merkez ve ocak etrafına necip Fars ve İranîler, cengâver Kürtler, cesur Lurlar,⁸³ Beluçlar,⁸⁴ cenkçi Gilekler,⁸⁵ çalışkan ve açığöz Ermeniler... Afgan ve Hindistanlılar ve tamam Ariyan ırkından milletler toplanmalı ve birleşmelidirler. Turanizmin etraf ve içerisinde bu suretle Ariyanizm ocakları vücuda getirmeliyiz.

Sayfa 14

***

Tahran’da hukuk doktoru Mahmud Han Afşar’ın taht-ı müdüriyetinde intişar eden “Ayende” (Gelecek) mecmuasının Cermenlerde, İslavlarda⁸⁶ ve vaktiyle Türkiye’de olduğu gibi “Pan-Rasisizm” üzerine kurulu bir “Pan-İranizm” takip ettiklerini yazılarından görüyoruz. Fakat Pan-Cermanizm, Pan-İslavizm cereyanlarının romantizm devrini atlatıp da realite devrine girdikleri, siyasî İslav vahdetinin artık bir hayal olduğu tahakkuk ettiği bir zamanda, öyle bir zamanda ki “Pan-Ariyancı” Ermenilerin numune-i imtisal⁸⁷ gösterdikleri Türkiye Cumhuriyetinin en mesul ricali Pan-Türkizmin yani Türk milletlerinin siyasî vahdetinin gayri şe’ni bir hayal olduğunu suret-i resmîyede beyan ve izhar eylemişlerdir. Şark’ta harsî,⁸⁸ dinî ve medenî irtibatları Türkler ve İslavlar kadar bile olmayan Ariyan akvâmı arasında böyle bir “askeri ırkçılığın” vücuda getirilmesi ne kadar şe’ni addolunabilir bilemeyiz... Fakat herhalde biz buna eminiz ki İslam milletleri artık skolâstik ittihad-ı İslam⁸⁹ mefkûreciliğinden milliyet sahasına çekilmeye başlamışlardır. Bu hal Türklerde ve Araplarda görüldüğü gibi Farslarda da vâki olmaktadır. Fakat bu milli birleşmeyi temin edecek hakikat evvelce harsî birlik sahasında tezahür edecek aynı zamanda

82 akim – semeresiz, sonuçsuz, kısır

83 Farsça Lor, İranî bir halk

84 Beluçlar – İranî bir halk

85 Gilekler ya da Gilanlılar İran’da yaşayan İranî bir halk. Dilleri Talişça, Zazaca ve Mazenderancaya yakındır.

86 İslav - Slav

87 numûne-i imtisâl - örnek tutulacak şey

88 harsî-kültürel

89 ittihad-ı İslâm- İslam birliği

Farslar, Araplar ve Türkler, İslamiyet sayesinde vücuda gelen müşterek İslam medeniyeti üzerine kurulu beynelmilel İslam medeniyet dünyasının daimi azası olarak, mânen⁹⁰ ve maddeten kalmakta devam edeceklerdir.

Hâlbuki Ermeniler buldukları tarihî, dinî ve harsî hususiyetleri ile bu hususî İslamî ve Şarkî medeniyet havzasından hariçtedirler. Çünkü biz bir Velikorusla Polyakı, bir Ukraynalı ile bir Çeki ayıran, bir Türk ile bir Bulgarı ve bir Macarı tefrik eden tezattan daha büyüğünü, Ermeni ile Fars meyânında⁹¹ görüyoruz. Ariyan akvâmından olan bir Rusla Farsın ittihadı ne kadar mümkünse, bir Ermeni ile Farsın birleşmesi de o kadar mümkündür. Hele ekseriyeti hiç de Ariyan olmayan ve Çin-Tibet akvâmını teşkil eden Hindistan'ın müstakil hars, müstakil dil, medeniyet ve ırk teşkil etmesi nokta-i nazarından, Ariyan deryasına daveti havada bina yapmak kadar bir hayaldir. Sayfa 15

Zaten bunları Ermeniler dahi bilmez değillerdir. Paris'te otururken ve asırlardan beri Yahudivarî bir halde medenî Avrupa ve Amerika dünyalarında dolaşırken, Ermeniler bu hakikatleri öğrenmişlerdir. Onlar Pan-Ariyanizmi takviye etmek isterlerken takip ettikleri gaye tam başka bir meseledir, iş o makalede biz mümkün kadar "İran-Turan" mücadelesini devam ettirmek istemekle, Taşnaksütyun kafalıların ne gibi hususî gaye takip ettiklerini ve bu gayeyi takip ederken kimlerin elinde alet ve vasıta rolünü oynadıklarını tenvire sa'y edeceğiz.⁹² "Asya'da Garp medeniyeti mümessili olmakla" iftihar eden Taşnaksütyun fırkası bu mümessilliğini ister Türkiye'de, ister İran'da "Garp dünyasını" temsilen ve onun menâfii için yapmıştır.

Bir Fransızla bir Almanın ne kadar Ariyanizm bayrağı altında birleşmesi mümkünse, bir Gürcü, Fars, Kürt ve Ermeni ittihadı dahi o suretle mümkün addolunabileceğini "Taşnaksütyun"⁹³ muharrirleri pekiyi biliyorlar. Biliyorlar ki, Fars milletinin ittihadı vücuda gelecekte hars ve medeniyet, ilim ve irfan sayesinde mümkün olacaktır ve bunun için de mücadele cephesinin şimale ve garba, Türk dünyasına değil, bilhassa şarka teveccüh olduğu,⁹⁴ ilk evvel maddî ve manevî vahdetlerine mahzur olmayanlarla birleşmek lazım geldiği aşikârdır. Ve böyle bir Fars dünyasının Fars birliğinin vücuda gelmesi için, Türklerle mücadeleye ihtiyaç yoktur. Çünkü Farslıklarına şüphe olmayan ve aralarında coğrafi ve milli hâiller⁹⁴ bulunmayan, aynı zamanda mühim bir kuvvet teşkil eden Fars-Ariyan akvâmı Türk dünyasında değil İran'ın şarkî hududundadır. Sayfa 16

90 mânen-manevî olarak

91 meyân- arasında

92 tenvire sa'y etmek – ışıklandırmaya çalışmak

93 teveccüh olunmak – yüz çevirmek

94 hâil - engel

Asrî medeniyetin kuvvetli bir irfanın, müşterek bir ilim, fen ve edebiyat dilinin, memleketi birleştirecek iktisadî vahdetin vücuda getireceği millî vahdeti, siyasi ve askerî hâkimiyetler katiyen vücuda getiremiyorlar. Nasıl ki kuvvetli Osmanlı saltanatı bile gayri Türkleri değiştiremedi. Ve nasıl ki Rusya gayri Rusları katiyen aradan kaldıramamıştır. Binaenaleyh İran'da, İran "Pan-İranistlerine" medeniyet, irfan, ıslahat, yeni hayat, asrî⁹⁵ medeniyet lazımdır. Bu olursa İran haricinde olan Fars unsurları kendi kendiliklerinden Fars medenî merkezleri etrafına koşacak, siyaseten olmasa da harsen, lisânen İstanbul'un ve Bakü'nün Türk dünyasında, Kahire'nin Arap âlemindeki medenî hegemonisini Tahran veya İsfahan dahi Fars dünyasında elde etmiş olacaktır.

Sayfa 17 Fakat yine, bir daha tekrar ediyoruz ki, bütün bu farziyeler⁹⁶ tatbikat sahasında inkişaf edecek olduğu zaman Ermeniler bu tasavvur haricinde kalacaklardır. Zaten Taşnaksütyunun bu yeni romantizmi, daha doğrusu "şahnâmeciliği" Ermenistan istiklali nâmına icra olunan yeni bir spekülasyon değil midir?

5

Asrî milletler, malumdur ki ırk üzerine değil, hırs birliği üzerine kurulmuş cemiyetlerdir. Bugün, bir millet muhtelif ırklara mensup insanlardan ve camialardan ibaret olduğu gibi, muhtelif milletler şekline girmiş ırklar dahî mevcuttur. Esasen muhtelif ve müstakil millî hars sahibi milletlerden teşekkül etmeyen ırklar yok gibidir.

Sayfa 18 Türk dünyası garp ve şark Türklüğü gibi muhtelif enmuzece⁹⁷ arz eder. Ruslar da gittikçe yekdiğerinden uzaklaşan Velikorus, Malorus (Ukrayna) ve Belorus halinde bulunuyorlar. İslav camiasına katiyen yaklaşmayan Leh, Çekoslovak vesaire mevcut olduğu gibi Türk dünyası ile irtibatı olmayan Fin, Eston, Macar gibi Türk Turanî milletler vardır. An-asıl⁹⁸ Türk olan Bulgarlar bugün İslav olduklarını iddia ettikleri gibi, neslen ve irken İslav oldukları iddia edilen Prusyalıların bugün Alman vahdetinin bel kemiği olduğu dahi bellidir. Bu suretle Türkiye ve Azerbaycan muhitinde Kürt, Tat, Talış vesâirenin Türkleşip gittiği tabii bir şey olduğu gibi Fars muhitinde Kaşkaî, Selçuk bakiyatı⁹⁹ Türklerin, Afşar, Safevî ve Kacar nesillerinin dahi Farslaşip gitmesi tabiidir. Karabağ, Karadağ, Tebriz, Hoy, Makû vesâir cihetlerde az mı Ermenilerin Türkleşip gittikleri ve bugün kendilerini Azeri addettikleri vâki olmuştur. İşte tabiatın bu değişilmeyecek kanunu mucibince, bugün Ermenilerle Farslar

95 asrî - çağdaş

96 farziye- faraziye, ihtimal

97 enmüzec - örnek

98 an-asıl - aslında, aslı bakımından

99 Selcuklardan kalma

arasında milli, harsî ve medenî hiçbir irtibat kalmamıştır. Zaten Ermeniler Ariyan ırkının Fars şubesine değil, müstakil bir milliyet olarak bilâvâsıta, her bir Ariyan kavmi gibi Ariyan ailesine dâhil bulunuyorlar. Ermeniler Garp, Yunan, Bizans ve Hristiyan medeniyetinin mümessili olarak geldiklerinden Şark medeniyeti mümessili olan Farslarla tarihler uzun kanlı mücadelelerde bulunmuşlardır. İşbu mücadele ve Sasanîlere karşı olan muharebe zamanı, ba'delmilâd¹⁰⁰ ve İslamiyetin zuhuruna kadar vâki olan devirlerde, Şarkî Avrupa'da ve Şimalî Kafkasya'da hâkimiyet kurmuş olan Hazar vesâir Türklerin ordularını Maverâ-i Kafkasya'ya davet eden ve onlarla müttefikan¹⁰¹ Sasanîlere karşı harp eden, Maverâ-i Kafkasya milletlerinden İberyahılar, Albanlar ve bilhassa Ermeniler olduğu tarihen malumdur. Ermenilerin davetiyle İranîlere karşı sevk olunan bu Türk ordularının va'dlerini ifadan sonra yine Maverâ-i Kafkasya'da kalmayıp, Şimali Kafkasya'ya döndükleri de bir hakikattir.

Ermeniler hakkında ilk malumat, 521 sene kablemilâd¹⁰² aittir. O seneye kadar İran'ın bir vilayeti addolunan Ermenistan, büyük Dara'nın aleyhine kıyâm etmiş¹⁰³ ve mücadeleye başlamıştı. Fakat kuvvetli İran ordusu karşısında perişan olan Ermenistan, İran ordusunda Yunanîlere karşı iştirake icbar olunuyordu.¹⁰⁴

Ermeniler yalnız İran'a karşı değil, komşuları aleyhine de hasmâne¹⁰⁵ bir siyaset yürütmekte devam ediyorlardı. Gürcistan'dan ibaret olan İberya ile bugünkü Kafkasya Azerbaycanı'nı teşkil eden ve müstakil bir devlet şeklinde yaşayan Albanya (Agvanya), kendilerini komşuların tehdidinden korumak için Roma devletiyle dostluk yaptıkları vâki olduğu gibi Albanya'nın Ermenistan'dan korunmak için, kablemilâd devirlerde Roma ile hususî ittifak bağladığı da vâki olmuştur. Sayfa 19

Kuvvetli İran devletiyle Roma ve Bizans meyânında¹⁰⁶ vâki olan muharebeler ekseren Ermenistan arazisinde ve Ermenistan'a sahip olmak maksat ve rekabetiyle vâki olduğundan, kırılan, dağılan ve perişan olan Ermeni halkı, mukavemet iktidarından mahrum ve zayıf bir halde muhtelif parçalara bölünmüş ve esirlik halinde yaşamaya mecbur edilmişti.

100 bade'l-milâd - Milattan sonra

101 müttefikan-elbirliğiyle

102 kabl-el milâd - Milattan önce

103 kıyâm etmek - ayaklanmak

104 icbar olunmak - mecbur edilmek

105 hâsmane - düşmanca

106 meyânında - arasında

Büyük Tigran zamanında birleşip müstakil bir devlet olmaya muvaffak olan Ermenistan, tarih-i miladın evvelinde “Tiridat” zamanında Hıristiyanlığı kabul ve beşinci asır ibtidâsında¹⁰⁷ elifba¹⁰⁸ tatbikine başlıyordu. Fakat Şarkî Roma (Bizans) devletiyle İran meyânındaki¹⁰⁹ muharebeler bitmemiş, Ermenistan’ın başından felaketler ve tehlikeler tamamıyla bertaraf edilmemişti. Ermenistan için vâki olan muharebeler Ermenistan’ın vahdet ve hâkimiyetine son ölüm darbelerini vurmuş oluyordu ve gariptir ki, Ermenistan’ın aldığı bu darbeler din ve medeniyet itibariyle mensup olduğu Bizans milletiyle kan ve ırk itibariyle uzvî bulunduğu Ariyan dünyasından oluyordu. Bu muharebeler neticesinde Ermenistan yine iki kısma ayrılmış, İran’la Bizans’ın müstemlekeleri olmuştu. Bizans’ın sukûtu¹¹⁰ ve Arapların fütuhât ve zaferleri, Ermenistan’ı asırlar uzununu yıkan ve dağıtan İran ve Bizans muharebelerini meydandan kaldırmıştı. Ermenistan bu devre takaddüm eden¹¹¹ zamanlarda işte İran’dan halas¹¹² için Hazar’ın ve İdil’in etrafında kuvvetli hükümet kurmuş Hazarlardan istifade ediyor, Türk ordularını muâvenete¹¹³ davet ederek, müştereken İran’a karşı harp ediyordu. Türkler bu suretle Cenubî Kafkasya’yı tanımış ve müteâkib asırlarda, şarktan gelen yeni dalgaların tazyikiyle yerlerinden oynayan Türkler cenuba inerek sabık Alban, Aran ve Atropatenya arazisine doluyor, burada yerleşmeye başlıyorlardı. Fakat Ermenistan’ın milli inkırâzına¹¹⁴ mucip olan muhaceret, şimalden gelen Hun, Hazar, Bulgar, Kıpçak ve cenuptan gelen Oğuz ve Türk-Moğol nesilleri değil, Bizans-İran harpleri zamanında Ermenistan’da yerleşip kalan ve Partianların¹¹⁵ bakiyatını¹¹⁶ teşkil eden Ariyan akvâmı idi ki, bunların üzerine şimdi Arap istilasını da ilave olunuyordu. İşte bu Ariyan akvâmının Ermeni felaketinde oynadığı rolü, Ermeni kalemıyla nasıl tasvir olunduğunu öğrenmek için maruf Ermeni muharrirlerinden “M. Varandyan”ın yazdıklarını alalım. “Varandyan” yazıyor ki: “Tarih, asırlar uzununu, aynı coğrafi şerait içerisinde yaşayan aynı araziye malik, aynı iklimden istifade eden, iki Ariyan milletin kanlı husumetlerine şahit olmuştur. Bu Ariyan milletlerinden birinin istihsal ettiğini diğeri yağma ediyor. Biri: araziye, kuvvetine ve ticaret kervanlarına merbut, çalışkan,

107 ibtidâ - başlangıç

108 elifbâ - alfabe

109 meyânında - arasında

110 sukût - düşme, inme

111 takaddüm eden - önceki

112 halâs-kurtuluş

113 muâvenet-yardımcılık

114 inkirâz – tükenip yok olmak

115 Partian-Partiyan kelimesi Latince Parthia’dan, Eski Farsçada Parthava’dan gelir. Parthia, kuzey doğu İran’da, Arsacid Hanedanlığının yönettiği, Partiyan (Parthian) İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaki yerdir

116 bâkiyât-arta kalan

münkeşif,¹¹⁷ zengin lisan ve edebiyata malik bir millet olup, Asya cehenneminden kurtarmaya ve Garp medeniyetine kavuşmaya, sayısız manialar içerisinde, Garpla Şark arasında vasıtacılık rolünü ifaya say'inde devam ederken, öteki hiçbir yazıya ve medeniyet izine malik olmayan ve çobanlık asırlarının değişmeyen alametleri ile yaşayan kablettârih¹¹⁸ bir ırk döküntüsüdür. Her bir yaratıcı faaliyeti istihza ile karşılayan bu milletin en namuslu işi kuldurluk¹¹⁹ ve en büyük merhameti zulüm ve hunharlıktır."

Sayfa 21

İşte Ermenilerin felaketine mucip olan, Taşnaksütyun'un bugün, muayyen bir maksatla, idealize ettiği millet, Kürtlerdir. Tarihi ve etnografik Ermenistan'da bilhassa ekseriyet teşkil eden millet bugün yine bu Kürtler oluyorlar. Varandyan'ın itiraf ettiği gibi yazıya ve medeniyete malik olmayan bu kablettârih bir ırk döküntüsü olan Kürtlerin onlardan daha münkeşif, daha medenî olan Anadolu ve Azeri Türk deryası içerisinde eriyip gideceği ne kadar tabii bir içtimaî hadise ise, Ermenistan'ın da bunlarla beraber, Azeri ve Anadolu muhitinde eriyip gideceği o kadar tabii bir kanundur. Bunun yegâne çaresi Ermenilerin muhayyel ve kablelmîlad¹²⁰ Büyük Ermenistan hudutlarını kısaltmaları ve ekseriyet teşkil ettikleri şimdiki kavmî ve tabii hudutları ile iktifa¹²¹ etmelidir. Başka türlü, Azerbaycan ve Anadolu Türk dünyasının haritadan kalkması ile mümkün olur ki, bu da Rusların Şarkî Avrupa'dan Anglo-Saksonların Britanya adalarından ve Amerika'dan, Latin ırkının Brezilya, Uruguay Arjantin vesâireden çıkmalarını talep etmek gibi bir şey olurdu; zira mezkûr milletlerin o yerleri istilaları, Türklerin Azerbaycan ile Anadolu'yu istilalarından hiç de farklı değildir.

Sayfa 22

6

Arapların fütuhâtı, Bizans ve İran satvetini¹²² kırmış ise de, bunlarla beraber Ermenistan ve diğer Kafkasya milletleri dahi Arap idaresine geçmişti. Selçuk Türkleri devrinden sonra ise Yakın ve Orta Şark'ın manzarası tamamıyla değişmiş idi. Selçuk Türklerinin Anadolu'da yerleşmesi, Azerbaycan'a şimalden müteaddid¹²³ Türk illerinin akması, cenuptan Oğuz Türk taifelerinin, Türkmen, Uygur, Türk-Moğol vesâirenin dolması, Timur'un istilası, Akkoyunlu ve Karakoyunlu muharebeleri, istilalar, harpler, muhaceretler,

117 münkeşif-açılan

118 kablettarih - tarih öncesi

119 kuldurluk (quldurluk)-soygun veya öldürmek amacıyla yapılmış silahlı baskın

120 kablelmîlad - milattan önce

121 iktifa' - yetinmek

122 satvet - karşı konulmaz derecede zorlu ve ezici kuvvet, sindirici, boyun eğdirici güç

123 müteaddid - birçok

akınlar eski Albanya (Şirvan), Aran ve Atropatenya memleketlerini kavm-i vâhid¹²⁴ bir şekle salmış; İrani, Arap, Bizans ve Türk Şamanî medeniyetlerinin kaynaşmaları altında bu kıta üzerinde müstakil bir Türk, Azeri cemiyeti yaratmıştı. Anadolu ve Rumeli’de ise eski Şarkî Roma ile Bizans’ın yerinde ve payitahtında¹²⁵ büyük ve muktedir Türk-Oğuz devleti vücuda geliyordu ve Osmanlı devleti adlanan bu devlet, 16. asırda İran’a sahip olmuş Azerbaycan Türk sülalelerinden Safevîlerle yüz yüze gelmiş ve rekabete başlamışlardı. İşte bu tarihlere kadar Arapların, Selçukîlerin, Azerbaycan Atabeylerinin, Azerbaycan İlhanîlerinin ve sonra Timur, Türkmen ve Safevîlerin elinde bulunan Ermeniler, şimdi yine Bizans’ı tebdil eden¹²⁶ Osmanlı devletiyle İran meyânındaki¹²⁷ kanlı ve uzun muharebelere sahne oluyordu. Bu muharebeler neticesinde dağılan, perişan ve bitâb¹²⁸ olan Ermenistan dâhilinde Türkler dahi meskûn bulunuyordu ve ekseriyet teşkil etmeye başlamışlardı. Netice itibariyle İran ile Osmanlı devleti arasında taksim edilen Ermenistan, her iki taraftan Türk unsurları ile iskân edilmişti ve Ermeniler artık ekseriyet teşkil eden içtimaî bir uzviyet olmaktan mahrum edilmişlerdi.

Sayfa 23

Yakın Şarkta böyle bir içtimaî ameliyat giderken, dünyanın sair kıtalarında dahi rahatlık yoktu. Dineper sahillerine bade’l-milâd¹²⁹ bir devirde gelen ve eski Türk-Turan akvâmı Fin, İskit, Hun, Hazar ve Bulgar ülkelerini istila etmiş İslavlar, Rus halinde bir millet ve siyasî teşekkül oluyor, Moskova etrafında birleşerek Kazan, Kırım, Altınordu hanlıklarını, Sibiryaya’yı işgal ediyor ve Ruslar Fin, Tatar, Başkurd, Kıpçak Türklerinin yurtlarını istila ediyorlardı. Hatta Rusların Kafkasya’ya gelmesi, Kuban, Terek, Don sahillerinde oturmaya başlamaları da çok sonralar on sekiz ve on dokuzuncu asırlarda vâki olmuştu:

İdil’den, Don’dan ve umumiyetle Şarkî Avrupası’ndan mahrum edilen Türk Anadolu ile Alban, Aran ve Atropatenya ülkelerinde Türkiye ve Azerbaycan yaratıyor ve İran’la, Osmanlı muharebeleri, arada olan Ermenistan’ın etnografik (kavmî) şeklini tamamıyla değişiyordu. Rus muharrirlerinden Stankeviç’in Ermeni hayırhahlığı ile yazdığı fıkrasından öğreniyoruz ki, Ermeniler Türkiye ile İran arasında inkisâmdan¹³⁰ sonra, İran elinden halâs olmayı unutmamışlardı. Şimdi onlar ümidi, bilhassa Rusya’dan bekliyor, Kafkasya silsilesinin şimaline yaklaşan ve eski Hun ve Hazarların yerlerinde

Sayfa 24

124 vâhid-tek

125 pâyitaht - başkent

126 tebdil etmek- dönüştürmek

127 meyânındaki

128 bitâb - bitkin düşmüş

129 bade’l-milâd - Milattan sonra

130 inkisâm-bölmüne

oturan Ruslardan imdat bekliyorlardı. Stankeviç diyor ki: "Ermeniler İstanbul ile İran'ın elinden kurtarıp, ecnebi bir kavmin yardımı ile müstakil olmayı daima arzu etmişlerdi. Bu maksatla idi ki Knez Ori Avrupa saraylarını dolaştıktan sonra Büyük Petro'ya müracaat etti. Büyük Petro'dan yardım vaadini aldıktan sonra, Ermenistan'a dönen Knez Ori Astrahan şehrinde ölmüştü. Büyük Petro filhakika¹³¹ 1722 senesinde, İran aleyhine ordu sevk etti. Bu hareket neticesinde yalnız Derbent işgal olundu ise de, Büyük Petro Karabağ meliklerine, İran aleyhine isyan edip, istiklâl vücuda getirmelerine imkân vermişti. İkinci Katerina zamanında Rus ordusu Ermenistan'ı işgale muvaffak olduysa da, Rus ordusu Ermenistan'da çok kalmayıp, çabuk geri dönmüştü. Birinci Aleksandr zamanında maruf Gülistan Muahedesi mucibince Karabağ hanlığı Rusya'ya ilhak edildi. Türkmençay Muahedesi mucibince ise, Nahçıvan, İrevan hanlıkları da Rusya'ya geçti. Bu hanlıklarda külli miktarda Ermeniler de yaşıyordu."¹³²

Büyük Petro'nun projesi mucibince İran'dan Ermeniler Şirvan (eski Albanya) taraflarına, buranın ahali ise İran'a göçürülecekti. Bu suretle Ermeniler, İran elinden halâs edilmiş olacaktı. Fakat Rusya buna tamamıyla muvaffak olamadı ve Ermenistan, Türkiye, İran ve Rusya arasında munkasım¹³³ olarak kalmaya mecbur oldu.

Rusya'nın Kafkasya'ya inmesi, Ermeni tarihinde yeni sayfa açıyordu. Rusya'daki Eçmiadzin etrafında birleşerek, Ermeniler Rusya'nın yardımı ile Türkiye ve İran Ermenistanı'nın halâsını¹³⁴ düşünmeye başlıyorlardı.

Sayfa 25

***

Rusya'nın Kafkasya'ya inmesi, Büyük Petro'nun vasiyeti mucibince Hindistan'a, Akdeniz'e ve İstanbul'a malik olmak için vâki bir hareketin mukaddimesiydi.¹³⁵ Rusya'nın asırlar uzununu Anadolu ile İran'ı istila etmek istemesi, Hindistan ile Boğazları elde etmeye çalışmasıyla alakadardı. İşte bu yolda Ermenileri istifade etmek birinci yer tutuyordu. Türkiye Ermenistanı'nda vâki olan müsellah¹³⁶ isyan ve kıyâm hareketlerinin, Rusya Ermenistanı'ndan idare edilmesi, Kafkasya ve İran tarikiyle¹³⁷ "Kokocanyan"ların Türkiye'ye

131 filhakika - gerçekte

132 Stankeviç. Rusya Milletleri Mukadderatı, s. 277. (yazarın notu)

133 munkasım -bölünen

134 halâs - kurtuluş

135 mukaddeme-başlangıç

136 müsellah -silahlı

137 târik-yol

geçip Türk ahalisine taarruz etmesi, Ermenilerin Rusya elinde ne gibi bir alet olduğunu ispat ediyordu.

Evvela İngiltere'nin tahrikiyle vücuda gelen bu müsellah Ermeni hareketleri Avrupa'daki muhacir ve münevver Ermeniler arasında "Ermenistan" ve "Hınçak" gibi siyasi fırkalar vücuda getirmişti. 1890 senesinde Kafkasya'da ise Taşnaksütyun Partisi vücuda geliyordu. İlk sıralarda yegâne maksadı Türkiye ve İran Ermenilerini halâs¹³⁸ etmekten ibaret olan Taşnaksütyun, Türkiye'ye müsellah mücahitler göndermekle iktifa ediyordu.¹³⁹ 1904 senesinde vâki olan kongrede Rusya Ermenistanı'nı da programa ilave eden Taşnaksütyun, 1907 senesinde Viyana'da vâki olan üçüncü kongresinde sosyalist programını kabul ile Kafkasya Ermenistanı'na federasyon tarikiyle¹⁴⁰ istiklâl talebine kalktı. Fakat Kafkasya'da fiilen Ermenistan mevcut değildi. Elli dört kazadan ibaret olan Maverai-i Kafkasya'nın yalnız beş kazasında Ermeniler ekseriyet teşkil ediyorlardı. Hatta Ermenistan'ın merkezi addolunan İrevan'da ahalinin yarısından çoğu Türk idi. Böyle bir şerait içerisinde bütün Kafkasya'ya hâkimiyet talebinde bulunan, Türkiye'de ağzı yanmış Ermeni ütöplistlerinin yegâne işi suni Ermenistan yaratmak oluyordu. Bunun için de Gürcüleri ve Türkleri aradan kaldırmak ve ekseriyet teşkil eden bir Ermeni ahali vücuda getirecek lazım görünüyordu. Bu hususta Gürcü sosyalistlerinden Karibi'nin "Kızıl Kitap"¹⁴¹ nâm eserinde deniliyor ki: "Ermeni ihtilalcılarının bilhassa Taşnaksütyun fırkasının zuhurundan evvel Maverai-i Kafkasya'da sulh ve selamet hükümferma¹⁴² idi. Bu memlekette, bilahare Türklerle Ermeniler arasında vâki olan kanlı katliamların gölgesini bile hatırlayan yoktu. Ermeniler, Türkler ve Gürcüler asırlarla bir yerde yaşadılar ve bu müddet esnasında milliyet adaveti üzerinde kanlı bir hadise vukû görülmemiştir. Müslümanlarda, doğrudur, kan adaveti vardı. Fakat bu milliyet meselesiyle alakadar değildi. Kanlı kendi millettaşına da başka milletlere de aynı suretle taarruz ederdi. Taşnaklar geldiler ve müstakbel Ermenistan için sırf Ermenilerle meskûn bir arazi yaratmak istediler. Pederşâhî (Patriarkal) Maverai-i Kafkasya köylerine milli adavet ve nefret hisleri doldu. Ermenilerin silah oynatmalarına Türkler de aynı suretle cevap verdiler."¹⁴³

1905 senesinde Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında bu suretle vücuda getirilen ve "Droşak" gazetesinin İstanbul'dan idare edildiği suretinde izah

138 halâs - kurtuluş

139 iktifâ' etmek - yetinmek

140 târik-yol

141 Karibi (P.P. Goleşvili)- Gürcü Menşeviki. Onun bu kitabı Ermeni Çalhuşyan'ın aynı adlı eserine karşı yazılmış bir cevap niteliğindedir.

142 hükümferma - hüküm süren, egemen olan

143 Karibi, "Kızıl Kitap", s. 49 (**yazarın notu**).

edilen¹⁴⁴ katliam hakkında o zamanın Kafkasya Vali-yi Umumiyesi ve Ermeni taraftarlığı ile mâruf¹⁴⁵ Knez Voronov-Daşkov, Rusya imparatoruna yazdığı marûzesinde,¹⁴⁶ yukarıdaki fikri tasdikle, marûzesinin 12 ve 13. sayfalarında yazıyordu ki: "Böyle bir şerait içerisinde, müsâdemeden¹⁴⁷ ötürü küçük bir sebep kâfi görünüyordu... Bu müsâdeme Nahcıvan ve İrevan'da vâki oldu. Bundan sonra hadise Gence vilayetine sirayet etti. Bu katliamda kim mukassır¹⁴⁸ olduğunu katiyen tayin etmek mümkün değildi. Şuşa'da Ermeniler ateş-i umumî açmışlardı. Bakü'de ikinci hadiseleri de Türkler başlamışlardı. Tiflis'te ise ilk müsâdemeye Ermeniler şürû¹⁴⁹ ediyorlardı.

Sayfa 27

Bu müsâdemelerde Taşnaksütyun'un başlıca rol oynadığından ve cinayetlerini perdelemek için provokasyonlara bile müracaat ettiğiinden bahisle Knez Voronov-Daşkov ilave ediyor ki: "Taşnaksütyun fırkasının bu hareketi, sırf Ermenilerden ibaret bir Ermeni arazisi vücuda getirmek gayesini istihdaf¹⁵⁰ ediyor. Bununla da müstakbel Ermenistan otonomisi için iyi bir zemine hazırlamak istiyor."

Bu suretle Kafkasya'da Türkleri ve Tiflis, Borçalı, Ahalkelek, Ahalsek kazalarında Gürcüleri keserek Ermenistan vücuda getirmek isteyen Ermeniler, aynı metotla Türkiye'nin altı şark vilayetlerini ve Antakya, Halep taraflarını da benimsemek istiyorlar. Hâlbuki en bitaraf istatistik bile bu vilayetlerde 4-5 milyon Türke ve Müslümana karşı 400.000 Ermeni mevcut olduğunu kaydetmektedir. Harbi Umimiye'den evvel bütün dünyada mevcut 3 milyon Ermeniden, Kafkasya'da 1.100.000, İran Ermenistanı'nda 100.000, Türkiye Ermenistan'ında 400.000 Ermeni vardı. Ermenilerin bulunduğu bu arazide ise on milyondan ziyade Türk yaşıyordu. Böyle bir arazi içerisinde bütün Türkleri kırıp, halis Ermeniden ibaret bir Ermenistan vücuda getirmek için Ermenilerin ne kadar fantazör olmaları lazım geldiğini kestirmek çetin değildir.

Sayfa 28

10 Kanun-i evvel 1918 senesinde Şimali Amerika Cemahir-i Müttehidesi¹⁵¹ Senatına, Senatör Lodge'nin¹⁵² takdim ettiği projede müstakbel Büyük Ermenistan'ın içerisinde zeyildeki arazi dâhil oluyordu:

144 İstanbul'dan yönetildiği şeklinde açıklanan

145 mâruf-bilinen

146 maruze - rapor

147 müsâdeme-çarşıma

148 mukassır - suçlu

149 şürû - başlamak

150 istihdâf - hedeflemek, amaç edinmek

151 Cemahir-i Müttehede-Birleşmiş Milletler

152 Henry Cabot Lodge – Cumhuriyetçi senatör, tarihçi

- 1- Altı Türkiye vilayetinden ve Kilikya'dan ibaret Türkiye Ermenistanı
- 2- Kafkasya Ermenistanı ve
- 3- İran Azerbaycanı'nın şimal ve şimal garbî kısımlarından ibaret, İran Ermenistanı.

Amerika'da Ermeni Milli İttifakının (The Armenian National Union of America) 1919'cu senede Ermenistan hakkında (The Case of Armenia) unvanı ile neşrettiği bir eserde yukarıdaki projenin kararı mevcut olduğu gibi, Büyük Ermenistan haritası da tersim¹⁵³ edilmişti. İşbu Büyük Ermenistan haritasında, Ermenistan Trabzon ve Samsun'da Karadeniz'e ve İskenderun körfezinde Akdeniz'e çıktığı gibi, Azerbaycan'ın Hazar denizine yanaşıyor ve Gence şehri yakınından başlayarak Kür nehri ile Hazar denizine kadar uzanan hattın cenubundaki Salyan, Lenkeran, Muğan, Mil, Karabağ, Zengezur, Gence kazasının dağlık hissesini, Nahcivan ile Ordubad'ı, İran Azerbaycanı'ndan ise, Astara, Erdebil, Karadağ, Tebriz, Hoy, Makû, Salmas ve Urmi taraflarını ihata ediyor.

Sayfa 29

Tebriz'in "Tavrız", Gence'nin "Ganzah" olduğunu ve Ermeniler tarafından tesis edildiğini iddia etmekle, Ermenilerin, bir maksat güttükleri aşikârdır. Harb-i Umumi senelerinin sonunda Makû, Hoy ve Urmi tarafında Ermenilerin, Rus ordusu istilasından bilistifade vücuda getirdikleri Milli Ermeni-Asûri alaylarının, Rus ordusunun ricatını¹⁵⁴ müteakip tertip ettikleri katliam henüz Urmi gölünün etrafındaki Türk ahalisinin hatırından çıkmamıştır. Urmi belası diye yâd olunan bu kanlı facialarda kırılan İslamların miktarı saya gelmeyecek kadar çok olduğu gibi, Ermeni "mücahit"leri tarafından esir götürülen genç Azeri kızlarının "alaylar" halinde "resmiğeçitleri"¹⁵⁵ de unutulmamıştır.

Bu kanlı faciaları yaratan "kahraman"ların maruf Simko¹⁵⁶ ile vâki müzakereleri, bu havalide müstakil bir Ermeni saltanatı tesisi gayesini meydana koymakta idi.

Bu katliam, fevkalzıkr¹⁵⁷ Büyük Hayistan projesiyle alakadar bir hareketti ve Türkiye ile Kafkasya'da İslamları kırmak vasıtasıyla Ermeni ekseriyeti vücuda getirmek usulü burada dahi tatbik ediyorlardı. Urmi-Hoy facialarının yalnız

153 tersim etmek - çizmek

154 ric'at – geri çekilme

155 re'smiğeçit – geçit töreni

156 Simko Şikak (doğuştan ismi İsmail Ağa Şikak; 1887 -1930), Kürt Şikak aşiretinin reisi. Kürdistan'da Şah yönetimine karşı ayaklanmıştır.

157 fevkalzıkr – yukarıda zikredilen

Harbi Umumi icabeti gibi bir tesadüfi hadise olmayıp da Taşnaksütyun fırkasının ananevi milli siyaseti ile alakadar olduğunu, Ermenilerin İran ihtilalında dahi aynı maksatla Urmi, Hoy, Makû ve Tebriz taraflarında müstakil Ermeni devleti yaratmak maksadıyla iştirak ettiklerini ispat için, Amerika'da intişar eden Büyük Ermenistan projesiyle Büyük Hayistan haritası kâfi bir delil olsa da, biz, meselenin daha etraflı tenviri¹⁵⁸ için, İran ihtilalı hakkında dahi bir kadar bahsetmek mecburiyeti hissediyoruz.

7

İran ihtilalını vücuda getiren amillerden en mühimi Avrupa devletlerinden, Rusya ile İngiltere'nin rekabetleri addolunabilir. Fakat o zaman Rusya'nın irticayı ve feodaliteyi, İngiltere'nin ise teceddüt ve ihtilalı himaye etmesinin sebebi bu iki devletin şu veya bu içtimaî mesele hakkında besledikleri noktayı nazar ihtilafı ile değil, İran'ın dâhili vaziyetiyle, bulunduğu iktisadî inkişaf merhalesiyle ölçülmelidir. Rusya 1905'te Japonya'dan yediği mağlubiyetinin tesiri altında ilan ettiği hürriyeti, 1907'de geri almış, yeni ve müthiş Stolipin istibdadı başlamıştı. İngiltere ile İran da rekabet ederken, şüphe yoktur ki Rusya kendi ruh ve hasiyetine muvafık unsurları, feodal ve mürteci sınıfları bulacaktı ve bununla Rusya nüfuzu ile mücadele eden İngiltere'de ister istemez mürteci feodal sınıfını ve o sınıfları himaye eden Muhammed Ali Şah istibdadını çekemeyen yeni burjuva ve münevver sınıflarını himaye edecekti.

Sayfa 30

Demek istiyoruz ki, ecnebi devletler, muhtelif maksatlar takip edebilirler. Fakat bu muhtelif maksatları tatbik ederken, İran şeraiti ile hesaplaşmak ve mevcut içtimaî kuvveleri nazar-ı itibara alarak o sınıfların menafileri nokta-i nazarından hareket etmek mecburiyetinde idiler. Bu suretle harekete gelen içtimaî kuvveler, ihtilal hareketine kendi sınıfı ve içtimaî hususiyetlerini vererek, haricî kuvvelerin rekabetlerinden istifade ile İran'da samimi ve pak bir niyet ile kan döküyorlardı. Hürriyet ve mücedded¹⁵⁹ hareketinin İran dâhilinde merkezi Tebriz, İran haricinde ise Bakü idi. Rusya'nın Maver-i Kafkasya'ya inmesiyle bir takım Avrupa-i münasebetinde Maver-i Kafkasya'ya, o cümleden, Kafkasya Azerbaycanı'na inmesi vâki idi.

Sayfa 31

Rusya'da "krepostnoy"¹⁶⁰ adlanan feodalite münasebetinin çökmesi, burjuva ile kapitalizm münasebetinin tesisi zamanına tesadüf eden bu devirde Şimalî Azerbaycan'da dahi, Rusya feodalizm ve mülkedarlığından¹⁶¹ daha zayıf olan,

158 tenviri - aydınlatılması

159 mücedded - yenilenme

160 serflik

161 mülkedar-büyük toprak sahibi

Azeri feodalizm usulü dahi çöküyor, meydana yeni ticaret burjuvazisi geliyordu.

İlk sıralarda mamulât ve fabrika malları halinde Azerbaycan'a gelen bu iktisadî münasebet, memleketimizde vücuda getirdiği ticaret burjuva sınıfını yalnız vasıtaçı halinde kullanıyordu. Fakat 19. asrın sonlarından itibaren Azerbaycan'a Garbi Avrupa kapitali Rusya'dan müsaade istihsal etmek şartı ile, yol açmıştı. Bakü'de petrol madenleri istihsal olunuyor, fabrikalar, imalathaneler, demiryolu vesaire vücuda geliyordu. İlk devirlerde sırf ecnebiler elinde olan bu kapitalizm 19. asrın sonlarından 20. asrın iptidalarından itibaren yavaş yavaş Azeri Türklerin eline geçiyordu. Bu suretle, Şimali Azerbaycan ticaret burjuvazi devrinden sanayi kapitalizmi devrine geçmeye başlıyordu. 1897'de Azerbaycan sanayiinin malik olduğu yarım milyar altın ruble'nin yalnız yüzde yedisi Azerilerin iken 1905 inkılâbından sonra bu miktar oldukça artmıştı.

Sayfa 32

Azerilerden müteaddid¹⁶² büyük sanayi şirketleri, bankalar, milyonlar sanayi erbabı, mühendis, doktor, avukat, vesaire münevverin ve işçi zümreleri yetişmişti. Kafkasya'nın bilhassa Şimalî Azerbaycan'ın iktisadî nüfuzu altında olan İran Azerbaycanı'nda bu iktisadî inkılâp ve tahavvülât¹⁶³ şüphe yoktur ki, tesirsiz kalmayacaktı. İran Azerbaycanı'nda dahi eski kurûn-i vusta usul-i idare çöküyor, meydana yeni burjuva sınıfı, ticaret burjuvazisi geliyordu. Bu sınıf Avrupa ile Asya, İran ile Rusya arasında icra ettiği ticaret ve mübadele vasıtaçılığı faaliyetinde, şüphesiz ki, İran'ın şimalindeki Kafkasya Azerbaycanı ile hemîr ve hemdin olduğu için, İran Azerbaycanı'nı merkez yapmış olacaktı. İşte bu sebepten dolayıdır ki, İran ihtilalından teceddüt hürriyet hareketinin merkezi Tebriz ve ona para ile, canla, maddeten ve manen yardım eden diğer merkez de Kafkasya, onun Türk merkezi olan Bakü idi. Çünkü ticaret burjuvazisi devrinden sanayi burjuvazisi haline ve kapitalizm devrine geçmek için İran Azerbaycanı tüccarlarına mani olan amil feodalite, kurûn-i vusta¹⁶⁴ usul-i idare olan derebeylik ve onun hamisi, istibdat usul-i idaresi, Muhammed Ali Şah Kacar istibdadı idi. Her yerde, Avrupa'da vesair ülkelerde ilk devirlerde tabiatları itibariyle terakkiperver bir zümre olan burjuvaziye karşı yine her bir ülkede duran ve mania teşkil eden müstehlik¹⁶⁵ feodal zümreleridir. Ticaret burjuvazisinin ve kapitalizm usul-i idaresinin terakkisi yalnız derebey ve feodal usulünün kalkmasıyla mümkündür. Feodalizmin kalkması, burjuva sanayi kapitalizminin tesisiyle İran'da demokratik bir hayat başlayacak ve bu suretle, daima Kafkasya milletlerinden ötürü bir irtica ve istibdat menba¹⁶⁶ olan İran,

162 müteaddid - birçok

163 tahavvülât- değişmeler

164 kurun-u vusta-orta asırlar, Orta Çağ

165 mustehlik - tüketici

166 menba-kaynak

hürriyet ve demokrasi ülkesi olacaktı. Bunlardan mâada¹⁶⁷ dinî ve millî cihetten merbut olduğu İran Azerbaycanı'nın, Tahran irtica ve istibdadına karşı mücadelesinde Kafkasya Azerbaycanı Türkleri yakından iştirak etmişlerdi. Haddizatından¹⁶⁸ demek oluyor ki bu hareketin baş erkân-ı harbi Bakü'de idi. Buradan İran'a sayısız mücahit alayları gidiyor, Azeri halkı bu hürriyet ve Sayfa 33
teceddüt hareketine maddeten ve mânen iştirak ediyordu. Kafkasya Azerbaycanlılarının bu sebeple, İran ihtilalında canlarıyla, mallarıyla Ermenilerden ziyade iştirak ettikleri herkesçe malumdur. Yalnız bu iştirakle değil Kafkasya Azerbaycanı İran için medeniyet ve Avrupa irfanı vasıtaçılığını da yapmıştır.

İlk Avrupavari gazetenin İran'da tesisini Kafkasya Azerbaycanlısı yaptığı gibi, tiyatro, mektep vesaireyi dahi İran'da Kafkasya Azerbaycanı'ndan ahzetmişlerdi.¹⁶⁹ Hatta İran ihtilalının reislerinden olan meşhur Takizade vesairleri Kafkasya Azerbaycanı'ndan neşet eden kahramanlardı.

Kafkasya milletlerinden samimiyetle ve hiç bir hususî menfaat beklemeden, İran ihtilalına iştirak eden ve can veren milletlerden biri de Gürcüler idi. Gürcü mücahitleri, paraları, bombaları ve canlarıyla Tebriz, Gilan ve Mazenderan taraflarında, Tahran'ın kendisinde yüzlerce kurban gitmişlerdir.. Bunları İran'daki hürriyet ve teceddüt hareketiyle merbut eden,¹⁷⁰ saik ne olabilirdi acaba?...

Kafkasya'daki hürriyet mücahitleri, 1905 senesi ihtilalını müteakip Rusya'da kesp-i kuvvet eden irtica neticesinde İran'a geçmiş ve burada Rusya Çarizminin hudut haricindeki tezahüründen ibaret olup, Petrograd diplomasisi tarafından himaye olunan İran şahlığına karşı icra olunan meşrutiyet hareketine iştirak etmekle, bir nevi kendi davalarını devam ettirmiş oluyorlardı. Aynı zamanda Kafkasya'nın yanı başında hür ve müstakil bir İran demokrasisinin teşekkülünü kendi memleketlerinin istikbali için de müfit ve zaruri görüyorlardı.

Gürcü mücahit ve hürriyetperverleri de aynı saikle İran demokratik hareketine Sayfa 34
hüsn-i teveccüh besliyor, hür ve müstakil İran'ı, Gürcistan'ın hürriyet ve istiklali için bir melce¹⁷¹ gibi telakki ediyorlardı.

167 mâada-dışında

168 haddizatında -aslında

169 ahzetmek- almak

170 merbut etmek - bağlamak

171 melce - sığınak, barınak

Böyle samimi bir hisle idi ki Gürcistan'ın fedakâr evladı Mazenderan, Gilan, Azerbaycan ve Irak-i Fars sahralarında kanlarını akıtıyorlardı. Bu milletlerin, Gürcü ve Azeri milletlerinin İran'dan arazi ve kendilerine mahsus siyasî bir hürriyet ve istiklal koparmak fikir ve gayeleri mevcut değildi. Kafkasya milletlerinden böyle bir fikir ve gaye besleyen vardığıysa o da Ermeniler ve onların, Taşnaksütyun fırkası idi. Taşnakların garip bir hassaları vardır. Onlar zannediyorlar ki, tarih yalnız Londra, Petrograd ve New York'ta yazılıyor. Hâlbuki Azerbaycan'da, İran'da ve Kafkasya'da vâki olan tarihi hadiselerin müverrihleri¹⁷² yine bu memleketlerden yetişir. Hala da berhayat¹⁷³ olan İran ihtilalı kahramanlarına malumdur ki, İran ihtilalının rehberi bulunan İran Demokrat Fırkasıyla, Taşnaksütyun Fırkasının arası açılmıştır. Ve bu açılmaya sebep Taşnaksütyun Fırkasının Ermeni milleti nâmına an-el-merkeziye¹⁷⁴ bir takım siyasî mutalebede¹⁷⁵ bulunması idi. Taşnaksütyun Fırkası maksadını adem-i merkezîyet örtüsüyle perdeliyor ve İran'da sakin cümle milletler ve hususiyeti haiz vilayetler için idare-i mümtaza talep ediyordu. O, yeni İran'ı Amerika usulünde bir nevi mümtaz vilayetler ittifakından ibaret biliyor, bu maksatla İran Ermenistanı'na dahi bir nevi istiklal-i dâhili talep eden "İttifak ve Terakki" Partisinin zuhurunu teşvik ediyordu. Hâlbuki "İran Demokrat Fırkası" daha asrî¹⁷⁶ ve İran menâfi'î nokta-i nazarından ve umumiyetle İran'ın bulunduğu tarihi merhale münasebetiyle en mantikî bir fikir dermeyan¹⁷⁷ ediyor, diyordu ki: mülûk tavaiften¹⁷⁸ ibaret olan İran'ın yegâne asrî usul-i idaresi kuvvetli bir merkezîyet ve demokratik bir usul-i idaredir. Böyle bir usul-i idare, asrın tamamı talebatına cevap veriyor, feodalizmi kaldırarak yeni Avrupaî münasebetin inkişafını teshil ve temin eden merkezîyet üzerine müesses bir demokrasi idaresi meydana getiriyordu.

Sayfa 35

Bunun üzerine Taşnaksütyun Fırkası (İ'tidaliyyûn) nâmıyla maruf mürtecilere taraf geçerek ihtilalın istinâdgâhını¹⁷⁹ teşkil eden Demokrat Fırkası aleyhine mücadeleye başlamıştı ve bilahare Rus emperyalizminin başlıca vasıtası olan bu irtica kuvvesi içerisinde Taşnaksütyun fırkası Rus emperyalizminin mühim amillerinden biri oluyordu.

Meseleyi daha vuzuhla¹⁸⁰ tenvir ve tasvir için, ilk İran Meclis-i Mebusanında

172 müverrih - tarihçi

173 berhayat - canlı, diri, hayatta olan

174 an-el-merkeziye-merkez konusunda

175 mutalebe-istek

176 asrî - çağdaş

177 dermeyan etmek - ortaya koymak

178 mülûk tavaif - derebeylikler

179 istinâd-gâhını-dayanak

180 vuzûh - açık

Taşnaksütyun mebusu ile İran Demokrat Fırkası mümessilleri arasında vâki olan münakaşadan bir hatırayı kaydetmek faydasız olmaz.

Ermeni mebus diyor ki: "Ermeniler, İran ihtilalında kan döktüler, fedakârlık gösterdiler ve İran Kanun-i Esasisine sadakatlerini ispat ettiler. Buna mukabil onlara meclise fazla miktarda mebus göndermek hakkı ile beraber kendilerini bizzat idare etmek hakkı verilmelidir."

İran Demokrat Fırkası liderlerinden ve elyevm¹⁸¹ İran Meclisi azasından bulunan meşhur Takizade buna cevaben demişti ki: "Sadakat ve fedakârlık gösteren vatandaşlara rütbe, nişan, hil'at¹⁸² ve nakdî mükâfat verilebilir. Yalnız hukuk-i esasiyeden pay verilemez!"

Takizade'nin bu cevabı bittabi¹⁸³ Ermeni mebus gibi, mebusan haricindeki Ermeni mahfillerini¹⁸⁴ de hiddetlendirmişti. Bu meclis haricî mahfillerden birisinde söz söyleyen bir Ermeni natıkı demişti ki: "Yapmayınız Ermenileri Rusya ve Osmanlı devleti bile milliyetlerinden mahrum edemedi, siz mi haklarını vermeyeceksiniz!".

Sayfa 36

Fakat bin yıllarla sayılacak ihtiyar hayatında, Taşnaksütyun'un tehditlerinden daha müthiş tehditler görmüş ihtiyar İran, bu hiddetlerden korkarak İran dâhilinde müstakil bir Ermenistan vücuda getirmek niyetinde değildi. Bugünden itibaren Taşnaksütyun kendi mukadderatını Rus emperyalizmine merbut etmiş ve Harb-i Umumi zamanından bilistifade katliam yoluyla Makû, Hoy ve Urmi taraflarında ekseriyet vücuda getirmek ve Ermenistan yaratmak fikrine düşmüştü.

8

Şimdi ise Taşnaksütyun "Şeytana papak diken Tahran diplomatlarına "Şahnâme" okumak, Pan-İranizm damarlarına vurmak vasıtasıyla, "yeni bir papak" dikmek istiyor. Onun bu vasita ile elde etmek istediği şey bellidir. Pan-İranizm vasıtasıyla Kafkasya ve Kürdistan İran hududu dairesine girecek, Hindistan'la birleştikten sonra, İngiltere nüfuzu altına düşecek İran'da, Ermeniler, Kafkasya, İran ve Türkiye Ermenistanı'nı birleştirmek vasıtasıyla muhayyel Büyük Hayistan'ı vücuda getirmeye muvaffak olacaklardır.

181 elyevm - bugünkü

182 hil'at - ödül. (Pâdişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan)

183 bittabi - doğal olarak, elbette

184 mahfil > mahfel - 1. toplantı yeri 2. toplanmış heyet, meclis, encümen

Sayfa 37

Taşnaksütyun İran'ın inkişaf tarihinin istikametini değişmek, milli İran vahdetinin icap ettirdiği şark istikametini garba ve şimale çevirmek sayesinde İran ile Türk dünyası arasında yeni kanlar akıtmak yoluyla, Avrupa devletlerinin himayesine istinaden, Büyük Ermenistan'ı yoktan, tarihlerin ve asırların gömdüğü mezarlardan çıkarmak amellerini beslemektedir. Aynı zamanda İran'ın son inkılâbına yine kendi milli menafii nokta-i nazarından garazkârane¹⁸⁵ bir mana vermektedir. Güya Rıza Han Pehlevî sülalesinin gelmesi, Kacar sülalesinin sukûtu Farslığın-İranizmin, Türklüğe-Turanizme galebesi imiş. Hâlbuki İran inkılâbından sonra hürriyet ve meşrute hükümetinin dest-i perverdesi¹⁸⁶ olan Ahmet Şah Kacar'ın, Türklükle hiçbir alakası olmadığı gibi, yıkılmasının sebebi de Fars olmadığı değildir. Kacarların sukûtuna sebep olan şey Rus çarlığının İran işlerine müdahalesi sayesinde teceddüt ve inkişaf hareketinin tevakkuf¹⁸⁷ etmiş olduğu idi. Rusya ile İngiltere'nin meyanında vâki olan mintaka-yı nüfuz¹⁸⁸ karardadından¹⁸⁹ sonra, bürokratizm ve kurun-i vusta-i Rusya¹⁹⁰ İran'ın şimalinde, onun Tahran'ına ve en hürriyetperver merkezi olan Tebriz'ine hâkim olmuştu. Rusya hürriyet ve meşrute hükümetinin Meclis-i Millisini topa tutarak dağıtmış ve hürriyetperverleri İran'dan avare ve perakende salmıştı. Bu sebepten Meclis-i Millinin bir şakirdi olan Ahmed Şah Kacar saltanatı, ihtilalın tabii ihtiyacı olan asrî,¹⁹¹ burjuva reformlarını tatbikten aciz kalmıştı. Rusya Taşnaksütyun'un şimdi bile istinat etmekte olduğu o Çarist Rusya berdevam olduğu müddetçe, İran istila altında kalacak, İran'daki kurun-i vusta feodalite usulü devam edecekti. Bu devrede Ahmed Şah değil, Şah Pehlevî bile olsa idi, artmakta olan ihtiyacı tatmin edemeyecek, asrî ıslahat yapmaktan mahrum kalacaktı. Rusya çöktüğü ve İran istiladan halâs¹⁹² olduğu zaman İran için, İran ihtilalının prensiplerini tatbik etmek zamanı gelmişti. İşbu zamandan istifade eden Rıza Han Pehlevî, atıl ve tembel bir sülale mümessilini yıkmak için o kadar da müşkülât çekmeyecekti. Rıza Han ne yaptı? Ne ile meşgul oldu?

Sayfa 38

- 1- O, derebeyliği kaldırdı ve kaldırmakta devam ediyor.
- 2- O, asrî bir ordu vücuda getirerek bu ordu sayesinde kuvvetli bir merkeziyet yarattı.
- 3- O, maarifte, adliyede, iktisadiyatta derin ıslahat yaptı.

185 garazkârane – düşmanca

186 dest-i perverde - yetiştirilen

187 tevakkuf - durmak

188 mintaka-yı nüfuz - nüfuz bölgeleri

189 karardad -karar vermek, karara varmak

190 kurun-i vusta-i Rusya – Orta Çağdan kalma Rusya (gerici)

191 asrî - çağdaş

192 halâs - kurtuluş

Hâlihazırda İran'da haml ve nakl¹⁹³ vasıtasını tanzim etmek şose yolları çekmek, demiryolları inşa etmekle meşgul olan Pehlevî sülalesinin işleri 1907-1908 senelerinin İran ihtilalından beklenen taleplerden başka bir şey değildir.

İran feodalizmden kapitalizme doğru gidiyor ve bu gidişle İran'da asrî bir demokrasi için esas hazırlanmış oluyor. Bu ıslahat neticesinde İran'da asrî kapitalizm tesis edecek, demokrasi vücuda gelecek ve pek hayatiyetli, müteşebbis ve çalışkan olan İran halkında, hakiki hâkimiyet-i milliye fikirleri uyanacaktır.

Bütün bu aydın istikbal Rusya'nın çökmesi sayesinde vücuda gelmiş iken, Taşnaksütyun yine Kafkasya'ya, Türkistan'a ve bittabi¹⁹⁴ İran'a Çarlık Rusyası'nı hâkim kılmak istiyor. Kafkasya milletlerinden Azerbaycanlılar ve Gürcüler, Türkistan halkı, Ukrayna milleti Rusya'dan ayrılmakla, şüphe yoktur ki, Rusya'yı hemişelik¹⁹⁵ olarak İran'dan ayırmış olacaklardır. İran ile Rusya arasında bir hâil¹⁹⁶ olan ve İran'ın terakki ve teceddüdünü kendi terakkileri gibi takdir eden bu milletler, şüphe yoktur ki, İran'daki teceddüt ve inkişaf hareketine aynı zamanda yardım etmiş olacaklardır. Hâlbuki Taşnaksütyun, mezkûr makalesiyle ve umumiyetle her bir hareketiyle, Kafkasya milletlerinin ve Türkistan halkının istiklâl hareketini İran menafii için bir tehlike şeklinde tasvir etmektedir.

Taşnaksütyun, bununla da kalmıyor, İran milletinin dâhili ıslahata sarf edilecek manevî ve maddî kuvvetlerini mezkûr milletlerin hürriyet ve istiklâl hareketlerini mahvetmek için sarf etmeğe say'ediyor. Bunun sebebi nedir? Bunu, Taşnaksütyun Fırkası ne gibi bir maksatla yapmaktadır?

Sayfa 39

Bu cihetleri tayin için çok kafa yormaya ihtiyaç yoktur. Malumdur ki, Avrupa'daki Taşnaksütyunlar bugün Rusya muhacirlerinin çarlık usul-i idaresini ihya edenleri ile sevişiyorlar. Rus monarşizminin naşir-i efkâr¹⁹⁷ olan ve Paris'te intişar eden¹⁹⁸ "Vozrojdeniye" gazetesinin naşir ve sahib-i imtiyazı, Ermeni Paron Gukasov'tur. İşbu gazete bir kaç ay evvel, Kafkasya Azerbaycanı'na tahsis ettiği bir makalesinde, bu memleketin Türk memleketi olmayıp, İran ülkesi olduğunu, vaktiyle Rusya'nın bu yerleri İran'dan zapt ettiğini ispat ediyordu. Biraz sonra yine aynı gazete, İran'da Kafkasya

193 taşıma ve ulaştırma

194 bittabi - doğal olarak, elbette

195 hemîşe-daimi

196 hâil-engel

197 naşir-i efkâr – fikirleri, düşünceyi neşreden, yayan temsilci (günümüzde – sözcülüğünü yapan)

198 intişar eden – çıkan, yayınlanan

Azerbaycanı'ndan gelen siyasî milliyetperver muhacirlerin, Türkiye acenteliği ile meşgul bulduklarını ispata say'ediyorlardı.

Aşikâr oluyor ki, Taşnaksütyun Fırkası, Beyaz Ruslar¹⁹⁹ ve Çaristlerle mü'telifdir.²⁰⁰ Bu itilaf mucibince, Ermeniler Rusya'yı parçalamakla tehdit eden Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan ve Türkistan hareket-i milliyesini arkadan, İran kuvvesiyle vuracak, Rusya'dan ayrılmaya bırakmayacak, diğer taraftan da Rusya çarlığının tesisinden sonra Kafkasya'da, Türkiye'de ve İran'da muhayyel kablettârih Hayistan'ı vücuda getirecektir.

Rusya Çarlığı ile İngiltere'nin 1907 senesinde mıntaka nüfuzu üzerine itilaf²⁰¹ edecekleri, bugün dahi Çarlık taraftarlarının bilhassa bu devletin himayesi altında olması Ermenilerin Azerbaycan, Kafkasya ve Türkistan aleyhtarlığı ile Pan-İranizm ve Hindistan taraftarlığı göstermeleri izaha kâfi bir noktadır.

Sayfa 40

SON

199 Beyaz Rus - Beyaz muhafızlar, Rusya'da Bolşeviklere (Kırmızı) karşı savaşıyan akım

200 mü'telif – denk, birbiriyle uyuşan

201 itilâf - uyuşma, anlaşmaya varma

KİTAP TAHLİLİ

(BOOK REVIEW)

Güzin ÇAYKIRAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
guzincaykiran@gmail.com

ERMENİCE-TÜRKÇE SÖZLÜK

(Հայերէն/Հայերէն – Թիւրքերէն/ԹյուրքերէնԲանարան, *Armenian-Turkish Dictionary*)

Yazar: İbrahim ÇAĞLAR

Nüans Yayınları, Ankara, 2016, 551 sf.

ISBN:978-605-5450-84-7

Tarihçi İbrahim Çağlar tarafından hazırlanan “Ermenice-Türkçe Sözlük” çalışması, Nüans Yayınları tarafından 2016’da yayımlanmıştır. Söz konusu çalışma, 551 sayfadır ve sözlük kısmına kadar “Sözlük Hakkında Bir Çift Söz”, “Önsöz”, “Kelime Türeten Ekler” ve “Ermeni Alfabesi (Batı ve Doğu Ermeni Alfabesi)” bölümlerini içermektedir. Eserin asıl bölümünü teşkil eden sözlük kısmının ardından çalışma, Ermenice yer adlarının Türkçe karşılıklarının sunulduğu “Coğrafi İsimler” kısmı ile son bulmaktadır.

“Sözlük Hakkında Bir Çift Söz” başlığı altında yazar, sözlüğün oluşum aşaması ve içeriği hakkında kısa bir bilgi vererek Ermeni eserlerinde sıklıkla karşılaşılan “Bir Çift Söz” başlığıyla yazılan giriş biçimine de atıfta bulunmaktadır. Bu bölümde bahsedildiği üzere sözlük, altı yıl boyunca Ermeniceden Türkçeye yaptığı çeviri çalışmaları sırasında, temel başvuru kaynağı niteliğindeki sözlüklerden yararlanarak ve internet araştırması yaparak ulaştığı kelimelerden meydana getirilmiştir. Sözlükte kelimeler, hem Batı Ermenicesi hem de Doğu Ermenicesi yazılış şekliyle birlikte sunulmaktadır. Dolayısıyla bu durum hem Batı Ermenicesi hem de Doğu Ermenicesi çalışanlar için bu dile ait kelimelerin bulunmasında büyük kolaylık sağlayacak ve her ikisine birden karşılaştırmalı olarak hâkimiyeti sağlayacaktır. Ayrıca çalışmanın son bölümünü oluşturan “Coğrafi İsimler” kısmında Ermenice yazılmış tarihî metinlerde geçen yer adları Türkçe

karşılıkları ile sunulmaktadır. Bu bölüm, araştırmacılara Ermenice tarihi metinlerde geçen yer adları ve bugünkü durumu hakkında fikir verecektir.

Yazar, “Önsöz” başlığı altında yazar kısmında, çeviri çalışmalarında birincil başvuru kaynaklarının sözlükler olduğunu dile getirerek söze başlamaktadır. Ayrıca Türkiye’de Ermenice çeviri çalışmalarında mevcut sözlüklerin yetersizliğinden ve ihtiyacı karşılayamadıklarından da yakınmaktadır. Yazarın, Ermeniceden Türkçeye çeviri çalışmaları sırasında Türkçe karşılıklarına ulaştığı Ermenice kelimeleri, düzenli bir şekilde kayıt altına alması ile oluşturduğu sözlük, 22.000 civarında kelime, terkip ve örneklemelemlerden oluşmaktadır.

Ayrıca aynı başlık altında yazar, Ermenicede sözcük türetim şekillerinin bilinmesinin önemine de değinmektedir. Yazara göre, aranan kelime bütün olarak bilinmese ya da sözlükte bulunmasa bile; kelime türeten eklerin mantığının bilinmesi durumunda, o kelimeye ait kökün yardımıyla kelimenin karşılığına ulaşmak mümkündür. Buradan hareketle yazar, “Kelime Türeten Ekler” başlığı altında Ermenicede kelimelerin oluşum mantığı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Yazar, Ermenice “ազատ” (özgür) kelimesi üzerinden konuyu örneklemektedir: “Ազատ” kelimesinin bilinmesi ile birlikte, “ազատել” (kurtarmak), “ազատուիլ/ազատվել” (kurtulmak), “ազատութիւն / ազատություն” (özgürlük, kurtuluş), “ազատուի” (kurtarma, özgürlük), “ազատական” (liberal), “ազատականութիւն/ազատականություն” (özgür düşüncelik, liberalizm, asalet), “ազատաբար” (özgürce), “ազատաբար” (kurtarıcı), “ազատիչ” (kurtarıcı), “ազատորէն/ազատորէն” (özgür olarak, özgürce) gibi kelimeleri anlamlandırmak mümkündür. Aynı şekilde, Ermenice birleşik bir kelimenin, içinde yer alan farklı köklerin anlamları yardımıyla ne anlama geldiğine dair çıkarım yapmakta mümkündür. “աթոռակոխի/աթոռակոխի” (koltuk kavgası) kelimesi “աթոռ” (sandalye) ve “կոխի/կոխի” (kavga) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir.

“Önsöz” bölümünde son olarak yazar, Ermeni alfabesinde her harfin sayısal bir karşılığının olduğunu dile getirmektedir. Arap ve Yunan alfabelerinde de karşılaşılan bu durum, alfabedeki her harfin sırasıyla birden dokuz, ondan doksana, yüzden dokuz yüze ve binden dokuz bine kadar sayısal değerlerle ilişkilendirilerek harflerle sayıların yazılabilir olduğudur. Ermenicede özellikle dini metinlerde bulunan tarih yazımlarında bu kullanım şekline sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Յ harfi 6000, Պ harfi 800, Կ harfi 60, Ա harfi 1 sayısal karşılığa sahiptir. Bu harfler kullanılarak ՅՊԿԱ, yani 6861 sayısı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu sayısal değerlerin bilinmesi ile Ermenice kitaplarda kullanılan bölüm numaraları da kolaylıkla anlaşılacaktır.

Türkiye’de Ermenice-Türkçe Sözlük ilk olarak Prof. Dr. Birsen Karaca tarafından hazırlanmıştır. (Doğu Ermenice-Türkçe Sözlük, ilk basımı Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001, ikinci basımı Kurmay Yayınları, 2007). Bu sözlük, Ermenice alanında çalışanların ilk başucu kaynağı olmuştur. Ancak zamanla Türk üniversitelerinde Ermenice bölümlerinin açılması ve Ermeni tarihine yönelik ilginin artması, kapsamlı bir sözlük hazırlanması ihtiyacını doğurmuştur. İbrahim Çağlar tarafından hazırlanan Ermenice-Türkçe Sözlük ile bu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu sözlüğün Ermenice ve Ermeni tarihi çalışanlar için vazgeçilmez bir başucu kaynağı olacağı şüphesizdir.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 56. sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 5.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı 57nci sayı içindir.

Makale öz gönderim tarihi **5 Haziran 2017**'dir.

Makale son gönderim tarihi **26 Haziran 2017**'dir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 45 TL ~~51~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 30 TL ~~34~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 17 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 56) 17 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 34) 17 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 16) 17 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
 Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri 25 TL
Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR
 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL
 Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus 20 TL
 Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar / Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset 30 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

